

BRNO v minulosti a dnes

Archiv města Brna

H 8751

BRNO

v minulosti
a dnes

ISBN 80-85048-55-8

12

1
9
9
4

BRNO
8751

BRNO
V MINULOSTI A DNES

XII
V MINULOSTI A DNES

XII

UNIVERSITNÍ KNIHOVNA
JANŮŠOVA 10
602 00 BRNO

BRNO 1974

BRNO

V MINULOSTI A DNES

*Sborník
příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*

XII

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA
MUZEJNÍ A VLASTIVĚDNÁ SPOLEČNOST V BRNĚ

BRNO 1994

BRNO
VÝZNAMNÉ CENTRUM PRŮMYSLU A OBCHODU
1243-1993

ad H 8451 [3616]

ISBN 80-85048-55-8

OBSAH

REFERÁTY ZE SYMPOZIA
BRNO - VÝZNAMNÉ CENTRUM PRŮMYSLU A OBCHODU
1243-1993

RNDr. Luděk Zahradníček, náměstek primátora města Brna,
Zahajovací projev 9
Milena Flodrová, Problematika pramenů k dějinám brněnských řemesel 10
Hana Jordánková - Ludmila Sulítková, Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátku města do zániku cechovních sdružení 15
Jan Janák, Brněnští vlnářští podnikatelé a mistři v letech 1848-1860 38
František Zřídka Veselý, Brněnský průmysl v letech 1918-1993 70
František Kropáček, Věda a výzkum v Brně v 19. a 20. století 100
Jan Skutil, Druhy jednotlivých řemesel a jejich vliv na příjmení 14. století (podle knih počtů města Brna) 109
Zdeněk Jirásek, K hospodářskému vývoji Brna po roce 1948 116
Bohumír Smutný, Příspěvek k dějinám firmy Bratří Gottliebové a Brauchbar v Brně v meziválečném období 121
Kateřina Smutná, Přehled dochovaných archivních fondů průmyslových firem působících v Brně do roku 1945, resp. do roku 1948 129
Pavel Balcárek, Brno - významné centrum obchodu. Minulost, přítomnost a budoucnost 143
Čtibor Nečas, První filiálky a centrály českého bankovníctví v Brně 157
Radan Květ, Brno z hlediska starých stezek a osídlování naší krajiny 161
Hana Pátková, Ke kulturní činnosti řemeslnických sdružení ve 14. a 15. století 169

STUDIE

Mojmír Švábenský, K hospodářským dějinám Brna v období 1243-1411
 1. Hospodářská struktura města
 a) Řemeslo 177
 b) Obchod 188
 c) Renty, pozemky, vinice 198
 2. Sociální rozvržení obyvatelstva 204
 3. Zdravotnictví, míry, závaží a peníze 228
 4. Hospodaření města 236
 Exkurs I. Výnos městské sbírky v letech 1343-1376 v hřivnách 249
 Exkurs II. Výnosy městské komory 1373-1377 251

<i>Radan Květ, Staré stezky na Brněnsku</i>	257
Úvod.....	259
Jak odvozovat průběh starých stezek a jejich hierarchizaci.....	262
Základní poznatky o trasách stezek na Brněnsku (podle jednotlivých listů podrobné mapy 1 : 15.000).....	276
O úloze predispozic komunikačních uzlů.....	278
Hlavní komunikační uzly a sídelní centra v okolí Brna.....	281
Hlavní závěry.....	282
Zakončení.....	284
Literatura.....	

BRNO
VÝZNAMNÉ CENTRUM ŘEMESEL,
PRŮMYSLU A OBCHODU
1243-1993

Celostátní sympozium
k 750. výročí
udělení městských práv Brnu
9. a 10. června 1993

Předsednictvo sympozia

RNDr. Luděk Zahradníček
náměstek primátora města Brna

Zahájení konference

Dámy a pánové

Letošní mimořádné jubileum města - 750 let od udělení městských práv - je vzácnou příležitostí k zamyšlení nad významem Brna v dějinách, v současnosti i v budoucnosti. Soubor práv, která Václav I. v roce 1243 městu udělil, byl na svou dobu neobvykle rozsáhlý. Znamená to nepochybně, že Brno v té době už bylo významným městem, střediskem řemesel a obchodu. Zůstalo jím po celé své dějiny, bylo vždy křižovatkou obchodních cest a průkopníkem technického pokroku. Není proto nic přirozenějšího, než že za téma letošní konference byla zvolena právě řemesla, průmysl a obchod.

Bohatá řemeslná i obchodní tradice nepochybně přispěla k tomu, že se Brno stalo, v době průmyslové revoluce, jedním z nejpřednějších průmyslových center Rakouska. V Brně supěl první rakouský parní stroj, do Brna vedla první železnice na našem území. Průmyslovému rozvoji minulého století vděčíme dodnes za tvář našeho města. Politické dějiny Brna by nebyly ničím, kdyby nebyly podloženy právě pílí a zručností jeho obyvatel, ať již jen výjimečně známých mistrů řemesel dávnějších dob, nebo již slavných inženýrů, techniků, průmyslníků i vědců 19. a 20. století.

Konference vycházející z hodnocení vývoje v minulosti je vždy inspirací a výzvou k soutěži s vlastními předky. Bohaté, vzrušené a slavné dějiny Brna nás zavazují, abychom usilovali navrátit městu jeho někdejší význam. Jestliže po staletí vynikalo nad jiná moravská města, není ani dnes vážného důvodu, aby tomu bylo jinak. Nečekejme však, že se Brno po čtyřiceti letech provincializace dostane zaslouženého postavení odněkud shůry. Je věcí nás všech, nejen radních a zastupitelů, abychom Brno opět přivedli mezi důležitá středoevropská města, ovšem prostředky konce 20. století. Šance, které našemu městu dávala a dává jeho výhodná poloha, nesmíme promarnit. Je na nás, zda se nám podaří naplnit významné projekty, jako jsou Jižní centrum, Technopark, rychlá železnice a oživení letiště v Tuřanech.

Naši předkové zpravidla dovedli historických příležitostí využít. Poznání, které nám o tom přinášejí naše dějiny, je pro nás vzpruhou. Vědomí, že právě teď je doba, kdy se píše dějiny Brna, nás zavazuje.

PROBLEMATIKA PRAMENŮ K DĚJINÁM BRNĚNSKÝCH ŘEMESEL

Se složitou problematikou pramenů k dějinám brněnských řemesel a cechů se musí svým způsobem vyrovnat každý, kdo se o tuto tematiku dějin Brna hlouběji zajímá. Každá pramenná základna, ať se vztahuje k jakékoliv tematice vůbec, má, jak známo, krom jiného i dvě velká úskalí: pro dobu nejstarší a starou bývá totiž pramenů poměrně málo a je tudíž obtížné řadu věcí skutečně odpovědně doložit a osvětlit, zatím co na straně druhé - a to asi od 15. století - postupně pramenů přibývá zase natolik, že je stále obtížnější se v nich orientovat, utřídit si je a ony potřebné informace z nich v míře odpovídající a přiměřené vůbec získat.

Pramenná základna k dějinám brněnských řemesel a cechů má, kromě těchto dvou výše uvedených úskalí, ještě jednu zvláštnost navíc: práci s ní totiž značně ztěžuje a tím i poněkud odlišuje od ostatní běžné praxe historického bádání to, že řemeslo a obchod (a potažmo i cechovní organizace) tvořily vlastně jakousi páteř života města Brna vůbec a že se tedy problematika dějin řemeslné výroby a obchodu dotýká nejen oné úzce vymezené výrobní a technické sféry, ale že nutně zasahuje i celou oblast městského společenství vůbec, ať už jde o rodinné a rodové vztahy, či otázky dědictví a majetku vůbec, s tím někdy související i problémy právní ba i trestní, ale i o otázky topografické, demografické, jazykové, kulturní a sociální. Každý, kdo se začal, ať už z jakýchkoliv důvodů, zabývat vývojem řemesla a obchodu v Brně, mi jistě potvrdí, že se mnohdy dostal do situace, kdy se mu celý problém beznadějně rozbíhal do dalších a dalších souvislostí a že bylo mnohdy velmi těžké udržet ho v předem stanovených mezích. Někdy se tak muselo stát i za cenu skličujícího vědomí neúplně prezentovaných poznatků.

Považujeme-li tedy už onu samu skladebnou rozmanitost, časovou nepoměrnost a nesmírnou různorodost pramenů k dějinám řemesel v Brně za jednu z obtížných stránek práce v tomto oboru, pak druhou a snad ještě obtížnější stránkou je beze sporu stále ještě časově neúnosně náročná pracnost vlastní excerptce tohoto bohatého materiálu. Má-li mít totiž badatel pocit, že nic nezanedbal, že prošel a prostudoval vše, co k jeho zvolenému tématu projít a prostudovat lze, pak jen ona sama heuristika a excerptce mu zabere - samozřejmě podle rozsahu a definice zvolené tematiky - většinu času, který by jinak mohl věnovat tomu podstatnému z práce historika, totiž daleko užitečnějšímu odbornému hodnocení vztahů, souvislostí, příčin a následků

zkoumaného jevu a tím vytváření onoho žádoucího uceleného obrazu zpracovávaného tématu. Nelze si ani zastírat, že se historikové a badatelé vůbec vyhýbají tak trochu právě onomu komplexnímu zpracování témat a volí si více či méně úzce specializované drobné problémy. Domnívám se, že to může být právě z oné, byť někdy možná i jen podvědomé obavy, kterou vzbuzuje ona nekonečně rozmanitá pramenná základna a z toho vyplývající logická možnost opomenutí a přehlédnutí některého důležitého údaje, což je vždy, jak všichni dobře víme, velmi nepříjemné.

Co tím chci říci: Rozhodně nemíním v žádném případě vinit za tuto skutečnost práci archivářů, kteří ony fondy, z nichž badatel čerpá, prvotně zpracovávají a zpřístupňují veřejnosti všemi dnes známými a dostupnými prostředky inventářů, katalogů, lístkových kartoték, rejstříků, seznamů a průvodců. Je to práce nesmírně trpělivá, zdoluhavá, někdy - jak sama dobře vím - i fyzicky vyčerpávající, zásadně odborná, ale především zase časově náročná. A přitom tento takto prvotně zpracovaný materiál pak ještě dále čeká na badatele, který by se v něm měl rychle orientovat a stanovit si přesně rozsah záběru svého tématu. Ale, jak jsem už výše uvedla, toto stanovení se podaří jen málokdy, protože teprve při důkladném seznámení se s materiálem badatel nezdřídka zjistí, že je třeba se podívat ještě do jiných fondů a ty ho upozorní zase na další a on se brzy octne v onom bludném kruhu informací. Na rozdíl od jiných badatelských témat je totiž při zpracovávání problematiky dějin řemesel, cechů a obchodu v Brně nutné projít a znát prakticky všechny fondy Archivu města Brna! Mohu to potvrdit z vlastní zkušenosti, kdy jsem ještě jako historik v Muzeu města Brna připravovala katalog brněnských cínařů, perníkářů, lékárníků, knihtiskařů, zvonářů a zlatníků a podílela se na přípravě katalogu brněnských zbrojířů vůbec. Vždycky totiž bylo třeba pro ono každé řemeslo znovu a znovu procházet a pečlivě excerptovat postupně tyto fondy: listiny, statuta a artikuly, kroniky, berní knihy a berní rejstříky, pamětní knihy města Brna, právní knihy, knihy měšťanů, rychtářské rejstříky, počty kamrmistrovy, knihy testamentů, samotné testamentsy a pozůstalosti města Brna, brněnské matriky, úmrtní knihy, domovské právo a samozřejmě veškeré spisovny, ať šlo o akta purkmistrovská, starou registraturu, starou spisovnu sine signo, či p nebo P, oeconomiku, zbytky registratur, příp. i prezidiální spisovny 19. a 20. století. Kromě toho ovšem také veškeré speciální knihy cechovní a cechovní spisový materiál v samostatném fondu Depozit brněnských cechů. Dále bylo třeba projít i výuční listy, listy tovaryšské s krásnými brněnskými vedutami a pro úplnost bylo nutno toto vše konfrontovat i s materiálem trojrozměrným, tedy muzejním. Tato zdánlivě zbytečná a odtazžitá konfrontace přinášela někdy řadu podnětných zjištění na obou stranách: dařilo se např. identifikovat signatury na předmětech, osobnosti zachycené na portrétních obrazech a zpětně zase ilustrovat např. mistrovskými a tovaryšskými kusy zprávy z archivního materiálu o složení takovýchto zkoušek a zaplacení poplatků. Musím zde upozornit i na fakticky pramennou hodnotu starých tisků, v nichž se dochovala vyobrazení řemeslnických dílen s charakteristickými a jinde nepostižitelnými výrobními nástroji a inventářem vůbec. Za všechny snad uvedu jen Thomase Garzoniho,

Piazza universale, Frankfurt a. M. 1659, či Abraham a Santa Clara, Etwas für alle, 1733, nebo dílo Das Ständebuch od Josta Ammana a Hanse Sachse a další. Je ostatně dostatečně známa i výpovědní hodnota iluminací v rukopisech.

Prameny k dějinám brněnských řemesel však nejsou, jak víme, soustředěny pouze v Archivu města Brna, i když tam je jich, pochopitelně, nejvíc. Velké pole působnosti má badatel ve fondech, které jsou uloženy v Moravském zemském archivu. Jde především o fondy, které dokumentují vztah brněnských řemesel a výroby k řemeslům a výrobě celé Moravy, k tzv. zemským cechům, příp. ke státním institucím, úřadům a orgánům. Zajímavé doklady lze opět najít nejméně ve fondech Zemského výboru, Gubernia, Komerčního konsesu, obsahují ho zemské desky i Acta finita, ale i fond Moravského místodržitelství - a to jak jeho prezidia, tak všeobecných věcí i patentů, dále materiál Krajského úřadu Brno, Krajské vlády Brno, Okresního hejtmánství Brno, Zemského soudu civilního i trestního a samozřejmě Obchodní a živnostenské komory. Stopy lze ovšem zachytit i v rodových, spolkových a církevních fondech, ba i ve fondu špilberské věznice, jak jsem sama zjistila.

Nelze ovšem pominout, že i v archivech jiných měst a v okresních archivech velké části naší republiky se také mohou nacházet a nacházejí se někdy zajímavé a potřebné zmínky o brněnských řemeslech, a to především ve vztahu k vzájemným výrobním či obchodním stykům, výměně tovaryšů a učňů, vzájemné výpomoci či rodinným svazkům. A to už si ani netroufám připomenout, že by opravdu odpovědný badatel měl znát i fondy slovenské a zahraniční vůbec, pro Brno zejména vídeňské.

Potřebnost takového širokého záběru bych chtěla doložit alespoň dvěma konkrétními příklady:

Když jsem se zabývala dějinami brněnských tiskáren 18. století, stále marně jsem hledala spolehlivý pramen, který by mi potvrdil, jak vlastně vypadal běžný denní provoz a zařízení některé z brněnských tiskáren, zejména její tiskařské dílny. Marně. Mlčely o tom testamenty s jinak podrobným soupisem majetku, nezmiňovaly se o tom ani různé přehledy produkce, ani povinná hlášení a výkazy. Teprve díky tomu, že se mladý a čerstvě nastoupivší - a tudíž ještě nezkušený - tiskař Emanuel Svoboda nechtě dopustil přestupku proti právu imprimatur a tím se dostal do nepříjemného konfliktu s úředními místy, byla nařízena v jeho tiskárně jakási, řekli bychom, hloubková kontrola. Výsledná kontrolní zpráva, přepečlivě zpracovaná, obsahuje řadu stran podrobných údajů o technickém i personálním vybavení dílny, o vztazích mezi majitelem a zaměstnanci, o pracovním prostředí a platech, o nákupu surovin a cenové politice i o tom, kdo např. dohlíží na vaření tiskařské černě a odkud a kolik bere dílna rumělky na iniciály. Přitom byla tato zpráva uložena ve fondu, kde bych ji nikdy nebyla hledala, ač pro mne měla nesmírnou výpovědní hodnotu.

Nebo jiný příklad: Dosavadní literatura o dějinách brněnských lékáren se vzácně shoduje v tom, že od středověku až do roku 1716 mělo Brno pouze dvě lékárny. Toto tvrzení se opírá o známé povolení, které dostal Ignác Hell v roce 1716, aby si otevřel v Brně třetí (výslovně uvedeno třetí) lékárnu, tu, kterou jsme znali pod názvem U zlatého orla. Při své podrobné přípravě a excerpci pramenů

k dějinám lékárny U zlaté koruny jsem však narazila na nesmírně zajímavé sdělení. Revizní zpráva z roku 1647 mluví totiž o tom, že revize byla provedena ve třech brněnských lékárnách, i když jménem je uvedena jen lékárna U zlaté koruny a U červeného raka. Nicméně už další dochovaná revizní zpráva z roku 1709 uvádí jménem i tuto třetí lékárnu a to U černého orla a jen jaksi na okraji poznamenává, že vizitace v ní nemohla být provedena, protože ji údajně její nejmenovaný majitel právě stěhuje do Moravské Třebové a má už tudíž vše zabaleno a část zařízení dokonce odeslanou. Co tato poznámka na okraji může dále způsobit, je jasné každému historikovi. Nejen to, že opraví onen údaj, že Brno mělo před rokem 1716 jen dvě lékárny v tom smyslu, že Brno mělo až do roku 1709 lékárny tři, od roku 1709 do roku 1716 však jen lékárny dvě (z výše uvedených důvodů), zdůvodní také, proč jinak podrážděně reagující brněnští lékárníci na vznik jakékoliv nové lékárny tentokrát proti zřízení třetí lékárny v Brně v roce 1716 nijak neprotestovali, vyvolá ovšem další otázky, kde asi byla lékárna U černého orla umístěna, jak se jmenoval onen nejmenovaný lékárník v roce 1709, navodí spojitost s názvem Černoorelské, dnes Orlí ulice aj., nehledě už na důležitý vztah v této situaci mezi Brnem a Moravskou Třebovou. Těto zasuté poznámky si dosavadní literatura nepovšimla, protože je opět na okraji dokumentu, který se vztahuje k něčemu jinému.

Výčtem výše uvedených možných pramenů k dějinám řemesel, cechů a obchodu v Brně a malou ilustrací konkrétních příkladů jsem nesledovala jakousi samoučelnou inventuru či navození pocitu bezútěšnosti nad celým problémem. Nikoliv. Chtěla jsem spíše upozornit na to, že problematika výzkumu dějin a vývoje řemeslné výroby, cechů a obchodu má svá specifika, která jsou mnohdy nesrovnatelná s řadou jiných úzce vymezených historických témat, což bude zřejmě v blízké budoucnosti vyžadovat zásadní změnu v dosavadní metodě práce.

Mnohokrát jsem totiž uvažovala o tom, zda by nebylo účelnější, byť v první fázi jistě náročnější a zdlouhavější, shromáždit a utřídit veškeré nalezené zmínky o řemeslech z archivních a muzejních fondů brněnských a mimobrněnských a jaksi v celku a jednou pro vždy je - možná dnes už počítačově - zpracovat tak, aby se daly kdykoliv postupně doplňovat a zároveň využívat pro rychlejší zpracování jakéhokoliv problému této tematiky. Chápu však, že to naráží stále ještě na řadu i technických problémů, že by bylo třeba vypracovat nejdříve celkovou koncepci záměru, jednotlivé postupy a detaily s ohledem na možné zvláštnosti a obtíže. S tím souvisejí ovšem i další, dnes ještě utopické nápady o využití takovýchto počítačových systémů nejen v přímé praxi archivní a historické při zpracovávání běžných rejstříků, ale i při zpracovávání např. historické encyklopedie Brna (místo oněch dnes už těžkopádných a vždy problematických dějin Brna), dále při sestavování biografického slovníku Brna, vývoje brněnského uličního názvosloví, soupisu významných osobností pohřbených v Brně, evidence pamětních desek pomníků a památek vůbec, historické topografie, chronologického vývoje Brna a mnoha jiného.

Někde a někdy se začít musí. Proč ne u řemesel, cechů a obchodu. Domyslíme-li totiž celou věc do důsledků, mohlo by to jednou znamenat

i naprosto odlišný způsob archivní a historické práce vůbec, neboť, ať chceme nebo ne, metodami 19. století, jimiž v podstatě stále ještě pracujeme, se asi ani v historické vědě už pracovat nedá.

Problematik der Quellen zur Geschichte der Brüner Handwerke

Zusammenfassung

Der Beitrag charakterisiert Struktur und Inhaltsangabe selbständiger Archivfonds der privaten industriellen Firmen wirkenden in Brünn im Zeitraum bis zur Nationalisierung. Sein Bestandteil ist ein Verzeichnis der überlieferten Fonds privater Betriebe. Hier sind keine Geschäfts- und Finanzierungsorganisationen selbst nicht Genossenschaften einbezogen.

Insgesamt wurden 129 Archivfonds von diesen Urhebern erhalten, die alle industriellen Gebiete repräsentieren, die in Brünn vor dem Jahr 1948 vertreten wurden. Die meisten umfassen grundlegende Rechtsschriftstücke und güterrechtliche Schriftstücke der Gesellschaft, weiter Einschreibungen von den Hauptversammlungen und Leitungsorganen der Firmen, finanzielle Geschäfts- und Betriebsagenden, Angestelltenlisten, Rechnungsführungsevidenz und im beschränkten Maße, Nachweise über Produktion und technische Dokumentation.

Umfang und Inhalt des Fonds ist bei jedem angeführt.

Überlieferte Fonds repräsentieren im Ganzen unvertretbare Quellbasis zur Entwicklung der Industrie in Brünn, und es ist sehr erfreulich, daß die bedeutungsvollen Industriegebiete der Stadt, Textilindustrie und Maschinenbauindustrie durch Archivquelle qualitätsgerecht dokumentiert sind.

Hana Jordánková - Ludmila Sulitková

HLAVNÍ TENDENCE BRNĚNSKÉ ŘEMESLNÉ VÝROBY OD POČÁTKŮ MĚSTA DO ZÁNIKU CECHOVNÍHO SDRUŽENÍ

Starší ani novější historiografie nepodala dosud celistvější pohled na problematiku vývoje řemeslné malovýroby v Brně, což platí stejnou měrou jak pro období středověké, tak pro období mladší až do rozkladu cechovního zřízení.

Zatímco v souborném zpracování dějin Brna Ch. D'Elvertem v 19. stol. byla zmiňována problematika hospodářských dějin a tedy i řemesel a cechů jen okrajově,¹ důkladnou heuristiku provedl v tomto směru poprvé B. Bretholz na začátku 20. stol., který svůj zájem ovšem koncentroval především na 13. a 14. stol.² Prvním historikem, který se problematikou brněnských řemesel a cechů zabýval komplexně pro středověk i novověk, byl ve 20. letech tohoto století Fr. Šujan.³ Jeho práci nutno hodnotit především z toho hlediska, že hospodářské dění uchopil jako organickou součást celkového vývoje Brna. Ač pro starší období se mohl opřít o poznatky Bretholzovy, konfrontoval je ještě s vlastním pramenným výzkumem a jeho zásluha spočívá též v tom, že sledované téma pojednal rovnoměrně i pro mladší období. Zde se však více spoléhal na dílčí publikované práce, což vyplývá z ne příliš obsažného poznámkového aparátu, v němž navíc postrádáme upozornění na vlastní pramenné podklady, a to i v případech, kde např. přesně vyjmenovává k počátku 18. stol. počty brněnských cechů.⁴

Nejobsáhlejší pohled na zkoumané téma by teoreticky mělo představovat nové vydání dějin Brna z konce 60. let, které ale, jak známo, není opatřeno poznámkovým aparátem, a tak je zájemce o fakta odkázán na strastiplně ověřování si zde uveřejněných tvrzení. I když J. Dřimal se uvádí jako zpracovatel jednotlivých kapitol z historie města až do Bílé hory, je zřejmé, že těžiště jeho výzkumu, a tedy předprací, z nichž mohl čerpat, se nepřeneslo přes polovinu 16. stol. Pro zbývající časové údobí autor přináší jen ojedinělé informace. Ale ani zpracování řemeslné výroby ve středověku není systematické, představuje také spíše jen tříšť na sebe neorganicky vršených údajů, někdy dokonce navzájem rozporuplných.⁵ Vzhledem k tomu, že autor dalších kapitol, VI. Burian, se řemesly zabývá až od poloviny 17. stol., celé jedno století tak bylo při heuristice opomenuto. VI. Burian výsledky svého bádání do poloviny 18. stol. shrnul pouze na několika málo stranách, nutno však podotknout, že jeho výklad se nerozměňuje v detailech a postihuje daleko lépe než Dřimalův obecné vývojové tendence řemeslné malovýroby v Brně v naznačeném úseku.⁶ Pro následující desetiletí se však pozornost zpracovatelů, J. Vodičky a J. Vytisky, soustředila na

rozvoj manufakturní a tovární výroby a problematiku řemesel a cechovní organizace v tomto období zcela pominula.⁷ Zmíněnou neproporčinnost zpracování je tedy nutno přičíst přístupu redaktorů prvního svazku.

Z prací zaměřených speciálně k vývoji řemesel a cechovních sdružení na Moravě⁸ jmenujme na prvním místě monografii J. Chylíka⁹ z konce 40. let, podávající přehled dějin „průmyslu“ do poloviny 18. stol. Tato studie spočívá na velmi solidní pramenné základně i znalosti literatury a značně rozhojňuje stav poznatků dosavadní literatury na tomto poli. Chylíkův metodický přístup ke zkoumanému tématu je na svou dobu novátorský, vymezující dvě základní vývojové linie, totiž řemeslo městské a venkovské. Pro brněnské poměry přináší mnohé údaje (zpracované zčásti statisticky a uspořádané tabelárně) první oddíl, jehož cena spočívá současně v možnosti konfrontace rozvoje jednotlivých řemesel v moravských městech a městečkách navzájem. Jí předcházela populárně naučná stať J. F. Svobody¹⁰ z poloviny 20. let v katalogu k výstavě dochovaných cechovních památek, která čtenáře zaujme zejména barvitým líčením vnitřního života cechů. Naopak ryze odborné je z téže doby pojednání J. Kühndela¹¹ k cechům v Olomouci do počátku 17. stol., postavené na hluboké znalosti pramenů. Autor sledoval vytýčený problém v kontextu domácího, ale i evropského vývoje, a pro postihu obecných zákonitostí, jakož i osobitostí olomouckého vývoje využíval archivního materiálu i z jiných měst, tedy také z Brna.

Ze starších monografických prací, sledujících danou problematiku především v prostředí českých měst, mají svůj význam pro vývoj v Brně jen některé okrajové zmínky v dílech Z. Wintra¹² a pouze k Třebíči a Tišnovu se v drobných příspěvcích k dějinám řemesel na Moravě vztahují pramenné podklady zveřejněné na přelomu 19. a 20. stol. Fr. J. Rypáčkem.¹³

Z poválečné historiografie je pro vývoj v moravských městech obecně v 16. stol. podnětný přehled J. Marka¹⁴ z počátku 60. let. Přednostním zájmem autorovým bylo postihnout základní vývojové tendence ve výrobní struktuře studovaných měst a tak mu pramennou základnu představovaly hlavně berní knihy a berní rejstříky. Je zcela pochopitelné, že při tomto tematickém zaměření zůstaly stranou otázky organizace jednotlivých řemesel. Markovou snahou bylo kromě jiného prokázat, že v porovnání se situací v českých městech¹⁵ zasáhla stagnace řemeslné výroby především 4 přední moravská královská města s jistým opožděním, ovšem sám upozorňuje na rozdílný vývoj po polovině 16. stol. v Olomouci a Jihlavě na straně jedné oproti ne tak hospodářsky prosperujícímu Brnu a Znojmu na straně druhé. L. Sulitkové se na základě prohloubenějšího studia písemných pramenů pouze pro Brno podařilo prokázat, že symptomy regresi zdejší řemeslné výroby lze pozorovat již od 1. desetiletí 16. stol.¹⁶ V další studii¹⁷ táž autorka rozšířila svůj zájem i na prameny 2. poloviny 16. stol., dosud v této souvislosti nezkoumané, a dospěla k jednoznačnému zjištění, že totiž výsledky bádání jednotlivých autorů k profesní a sociální struktuře našich měst jen na podkladě statistického vyhodnocování údajů berních pramenů zdaleka nemusejí odrážet objektivní realitu, na což poukazují též pro Olomouc L. Szabó¹⁸ a pro České Budějovice J. Čechura.¹⁹ Jednotlivým brněnským

řemeslným odvětvím, totiž cínařům a perníkům, věnovali pozornost v obecném přehledu jejich vývoje od středověku po novověk M. Flodrová a B. Samek, a to v souvislosti s výstavami uspořádanými Muzeem města Brna r. 1970 a 1989.²⁰

Vývoj řemeslné malovýroby v následujících dvou staletích byl podchycen, jak výše již uvedeno, Fr. Šujanem, J. Chylíkem a Vl. Burianem v souvislosti s celkovým zpracováním městských dějin. Další badatelé pak věnovali pozornost jen několika málo výrobním oborům, především textilním a kožedělným. J. Šmída²¹ rozebral situaci ve 4 brněnských textilních ceších (soukeníků, postřihačů, tkalců a výrobců mezulánu a punčochářů) před a po vydání generálních cechovních artikulí r. 1739. Stavem textilní výroby na širším Brněnsku od 60. let 18. stol. se zabýval L. Bauer,²² avšak s přednostním zřetelem k té vývojové větvi, vyúsťující v přímo explozivní rozmach vlnářské velkovýroby, takže tato studie přesahuje rámec našeho studijního zaměření. Obdobně v této sféře spočívá i těžiště prací Fr. Mainuše k rozvoji plátenictví, vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. stol.²³ Je samozřejmé, že vzhledem k výrobním tradicím se ve výkladu o plátenictví soustředil na území severní Moravy a Slezska, zatímco více historických reminiscencí mohl podat k brněnskému soukenictví, nesrovnatelnému ovšem v objemu své výroby s kapacitou jihlavských dílen, jimž z pochopitelných důvodů autor věnoval eminentní zájem.

Komplexní pohled na dějiny jedné řemeslné specializace pak představuje už jen studie J. Chylíka²⁴ k moravskému koželužství. I tato práce je přednostně orientována k novověkému vývoji od přelomu 17. a 18. stol., přičemž na pozadí obecných poměrů na Moravě sleduje i rozvoj tohoto řemesla a později tovární výroby přímo v Brně. K brněnským poměrům se autorův výklad soustřeďuje pro starší období především na 14. stol. a rozvíjí podrobněji poznatky uvedené do literatury již B. Bretholzem.²⁵

Formování se vrcholně středověkého města Brna probíhalo postupně nejspíše již od 1. desetiletí 13. stol.,²⁶ a vyúsťilo v právní stvrzení privilegiem Václava I. r. 1243.²⁷ Je nepochybné, že převažujícím elementem v nově vzniklém královském městě byli svobodní řemeslníci, bez nichž by nemohly být uspokojeny každodenní potřeby jeho obyvatel, tedy plnoprávných měšťanů i dalších, méně početných vrstev (příslušníků církve, obyvatel s omezenými právy, chudiny ap.). Skoupé písemné prameny 13. stol. dokládají pouze existenci suširen sladu vně města již v r. 1243²⁸ a v dalších letech pak i mlýnů²⁹ a lázní³⁰ v držení brněnských měšťanů. O 50 let později jsme svědky utvoření se jistých „uniones“, spolků,³¹ které jsou na překážku svobodnému obchodu.

Doklady o řemeslech se množí od 14. stol. Už r. 1328 se dozvídáme o ustanoveních pro kroječe suken (tedy obchodníky se sukem)³² a pro polovinu 14. stol. se nám z pramenů vynořují další řemesla, případně živnosti. Zdrojem informací v tomto směru se stávají především tehdy nově zakládané brněnské městské knihy, zejména kniha pamětní³³ a knihy berní. Páteř městského hospodářství představují tzv. silná řemesla - oděvní, potravinářská, kovodělná,

textilní, kožedělná a dřevoobrábějící. Menší zastoupení mají řemesla zpracovávající hlínu a minerály (z nich se nejčastěji objevují hrnčíři, méně sklenáři) a řemesla stavební (zedníci, cihláři, kameníci³⁴). Od poloviny 14. stol. se v Brně setkáváme i s řemesly náležejícími do tzv. drobných výrobních skupin³⁵ (provazníci, svíčníci či svícníci,³⁶ voštníci,³⁷ ale také pergameníci, kostkáři a později i výrobci karet). Z řemesel, která v dnešním slova smyslu chápeme jako umělecká, to byli především iluminátoři a malíři.³⁸ Do terciární sféry, nereprezentující se hotovými výrobky, ale nejrůznějšími službami, náležejí živnosti dopravní (líhaři a vozkové), pohostinské (krčmáři)³⁹ a ty, které jsou spojeny s hygienou a zdravím⁴⁰ (lazebníci,⁴¹ lékaři a lékárníci⁴² a porodní báby⁴³). Řádný chod města a jeho obranyschopnost zabezpečovali též nejrůznější městští zaměstnanci a služebníci, jež však není možno sensu stricto počítat k řemeslníkům.

Pro stanovení úrovně hospodářství v tom kterém městě není rozhodující počet jednotlivých řemeslníků, vykonávajících určité řemeslo, ale počet řemeslných specializací. Ty dosáhly v Brně svého vrcholu v souvislosti s obecným hospodářským rozvojem právě ve 14. stol. Odhady počtu výrobních odvětví na základě uvedených pramenů se u jednotlivých badatelů různí a pohybují se v rozpětí 94-147; v souvztažnosti s následnými vývojovými tendencemi a stavem řemeslné výroby v jiných našich městech se však zdá reálnější odhad blížící se nižšímu z obou uvedených čísel.⁴⁴ V každém případě je ovšem tento počet řemeslných specializací dokladem hospodářské prosperity města, které se od poloviny 14. stol. do r. 1411 stalo sídelním místem moravských markrabat. Zeměpán, jenž pro město představoval svrchovanou vrchnost, zprvu (v součinnosti s městskou radou) nepodporoval snahy jednotlivých řemesel po monopolizaci určitého odvětví, čímž mělo být regulováno množství výrobků na místním trhu a omezena konkurenceschopnost „neorganizovaných“ řemeslníků.

Řemeslná sdružení, mající v Brně své počátky, jak naznačeno, nepochybně již v 90. letech 13. stol., rozvíjela totiž svoji činnost i v dalších desetiletích a stanovovala různé povinnosti (ale i práva) svých členů, která se neomezovala pouze na záležitosti ryze profesní (určení podmínek pro nabytí mistrovského práva, pravidel při nákupu surovin, cen výrobků atd.), ale zahrnovala i ochranu rodinných příslušníků (vdov a sirotků).⁴⁵ Je samozřejmé, že ojedinelí řemeslníci se snažili spojit se členy příbuzného řemesla a tak tzv. pořádků, cechů (něm. Zeche) bylo méně než řemeslných odvětví. Pro Brno poloviny 14. stol. jsou doloženy výslovně k r. 1346 cech kožešníků, k r. 1347 řezníků, k r. 1351 ševců, k r. 1356 krejčích a k r. 1364 pekařů,⁴⁶ přičemž pro řezníky a pekaře (v návaznosti na činnost mlynářů)⁴⁷ jsou již k r. 1352 dochovány řemeslnické řády.⁴⁸ Nejpozoruhodnějším je unikátní fragment řádu pro lékaře a lékárníky datovatelný do poloviny 14. stol.⁴⁹ Závazné direktivy pro krejčí stanovila městská rada již r. 1328. R. 1356 se však ještě připomínají i necechovní krejčí.⁵⁰ Nepřekvapuje tedy, že nejdříve jsou cechovně organizována zmiňovaná řemesla oděvní a potravinářská. Na rozdíl od těchto řemesel se pivovarnictví (vaření piva) vyvinulo jako svobodná městská živnost a právo usedlého měšťana, který se

současné mohl zabývat i jiným řemeslem či živností. V bezprostřední vazbě s touto živností byli sladovníci, kteří ovládali obchod s obilím a připravovali slady. Tito jsou doloženi nepřímou již privilegiem Václava I. z r. 1243 - a tím nepřímou také pivovarníci - jejichž vzájemná konkurence byla upravena nařízením městské rady z r. 1353.⁵¹ S pivovarnictvím úzce souvisí živnost líhařů neboli šrotérů (dopravovali slady a sudy s pivem), jimž rada upravila jejich povinnosti r. 1356.⁵² Naproti tomu cechovně byli organizováni už někdy v polovině 14. stol. výčepníci vína⁵³ a také jeho písaři („scriptores vini“),⁵⁴ což bezpochyby souvisí s výhodnými klimatickými podmínkami pro pěstování vinné révy. Brněnští měšťané vlastnili totiž množství vinic jak v bezprostředním okolí města, tak ve vzdálenějších lokalitách jižní Moravy, o čemž se dozvídáme soustavněji od 15. stol.⁵⁵ Výčepníci vína jsou poprvé uváděni k r. 1328,⁵⁶ přičemž závazného statutu pro jejich činnost se jim dostalo r. 1352 a poté r. 1356.⁵⁷ Z hlavních ustanovení pro výkon živnosti se zdůrazňuje vlastnictví či pronájem domu ve městě a tedy povinnost platit městské berně a prodej pouze vína vyprodukovaného z vlastních vinic.

Zatímco v souvislosti s vydáním řádu pro řezníky se ještě projevovala snaha městské rady zaštitěná markrabětem po uvolnění obchodu s masem a potlačení monopolizačních tendencí brněnských řezníků,⁵⁸ statuta cechu nožířů z r. 1361⁵⁹ a zlatníků z r. 1367⁶⁰ jsou dokladem náhlého obratu v tomto nazírání, neboť již pevně zakotvují tzv. nucený přímus, tedy zákaz výkonu řemesla v cechu neorganizovanými řemeslníky.

Jisté indicie napovídají, že z textilních řemesel měla ve 14. stol. nejsilnější zastoupení výroba obyčejných suken, pravděpodobně již tehdy jako u jediného ze zmíněných řemesel určená na export pro vzdálenější trhy. Tomu se zdá nasvědčovat zmínka k r. 1327 o importu brněnských suken do Bratislavy v tamějším mýtním tarifu,⁶¹ zmíněná ustanovení pro obchodníky z r. 1328, jakož i snaha markraběte Jana Jindřicha o úpravu nákupu vlny a prodeje suken brněnskými soukeníky z r. 1367,⁶² směřující k posílení jejich odbornosti a k zákazu prodeje v malém. Prodej sukna měla usnadnit ustanovení o patřičné délce postavu, vydaná k r. 1348 a k r. 1352.⁶³ Tehdy také výrazně vystupuje snaha postříhačů (jako úpravců sukna v předposlední výrobní fázi před barvením) o přivlastnění si výsledků práce tkalců.⁶⁴ Předpoklad o exportním charakteru soukenictví dotvrzují prameny 15. stol., a to především statuta soukeníků z r. 1435,⁶⁵ která jsou dokladem početnosti v tomto oboru pracujících řemeslníků, a z poloviny 15. stol. pocházejí doklady svědčící pro odbyt brněnského sukna i na vídeňských trzích.⁶⁶

V období do vypuknutí husitského revolučního hnutí stanovila městská rada⁶⁷ ještě v 80. letech zásady pro nákup kůže ševcům a koželuhům,⁶⁸ vydala r. 1387 řád cínařům a konvářům⁶⁹ a určila ceny zboží mědikovců.⁷⁰ R. 1392 vydala také statuta pro střelce⁷¹ (zhotovovali samostřily, toulce, šípy a jiné střelecké příslušenství) a ve sporu mezi měšečníky a tobolečníky⁷² r. 1400 rozhodla, že se jedná o dvě řemesla, jejichž kompetence má být přesně oddělena. Celkem v Brně působilo do přelomu 14. a 15. stol. 21 samostatných cechů. Že však postupem doby ubývalo mistrů v jednotlivých výrobních specializacích a nevyplácelo se

jim zakládat vlastní cechy, toho důkazem je utvoření smíšeného cechu technologicky spolu zdaleka nesouvisejících řemesel sedlářů, konvářů, střelců, mědikovců, soustružníků, řemenářů, malířů, sklenářů a štítařů, jemuž městská rada brněnská stvrdila cechovní artikule r. 1446.⁷³

Výše uvedená ustanovení se tedy týkají řemesel jako celku,⁷⁴ přičemž jsme dříve naznačili, že brněnské prameny poskytují již pro 2. polovinu 14. stol. množství dokladů o jednotlivcích, vykonávajících nejrůznější řemeslné specializace. V počátcích fungování městského organismu se zřejmě příslušníci jednoho řemesla soustřeďovali v určité části vnitřního města, čehož pozůstatek lze spatřovat nepochybně v pojmenování ulic, písemně fixovaných ovšem soustavněji až na počátku 16. stol. (Koblišná, Sedlářská, Zámečnická, Ostružnická, Ševcovská ap.). Ve 14. stol. se však již koncentrace řemesel téhož druhu na jednom místě většinou nedá prokázat, neboť podle berních pramenů, zachycujících poplatníky v topografickém sledu, je evidentní, že vedle sebe, jakož i na tomže domě v následné posloupnosti, sídlili zástupci nejrůznějších výrobních odvětví.⁷⁵ Pro celý středověk ovšem platí, že v předměstích převažovala řemesla nepříjemná pro své okolí buď přílišným zápachem (koželuzi), ruchem (kováři, bednáři), nebezpečím požáru (kováři) a povolání závislá na vodních zdrojích (mlynáři, koželuzi, valchaři, lazebníci).

Do počátku novověku se struktura městské řemeslné výroby podstatně nezměnila, došlo však, jak uvedeno, ke značnému poklesu výrobních specializací. Nadále ovšem platí, že řemeslnictvo představovalo řádově 3/4 městských obyvatel⁷⁶ a že odbyt většiny řemesel byl vázán především na místní trhy. I situace v Brně byla totiž od sklonku 15. stol. poznamenána postupným poklesem hospodářského potenciálu, na čemž měla hlavní podíl aktivita šlechty, rozvíjející ve velkém režijním podnikání a podporující vzestup svých poddanských měst a městeček na úkor měst královských. Silnější pozice získala na počátku 16. stol. pouze řemesla textilní, a to tkalci plátna, případně vlny a výrobci obyčejných suken. I když soukenictví nebylo svým objemem příliš výrazné v porovnání se soukenickou výrobou v českých městech a hlavně v Jihlavě, přece zřejmě i nyní jistá část jeho produkce nacházela odbyt na vzdálenějších trzích. Je to současně (kromě pivovarnictví) jediné z městských řemeslnických odvětví, v němž postupně docházelo k tzv. přímé dělbě práce, tedy členění výrobního procesu na dílčí úseky (valchování, postřihování, barvení), které se později mohlo uplatnit až v manufakturní výrobě. Zdá se, že zvýšená prosperita se v tomto období týkala i kloboučníků a zlatníků, jejichž zastoupení ve struktuře městského řemeslnictva se značně zvýšilo.⁷⁷ Na druhé straně však rozbořením nově vydaných statut pro řemeslné cechy od 2. poloviny 15. stol. (r. 1462 pro společný cech stolařů a provazníků, r. 1487 pro kožešníky, r. 1509 pro mlynáře a r. 1518 pro kováře)⁷⁸ je možno prokázat charakteristický dobový jev, že totiž řemeslníci hledají zvýšenou oporu v ceších tehdy, kdy výroba ztrácí ekonomickou stabilitu. Zmíněná cechovní statuta obsahují velmi podrobná ustanovení organizační, o podmínkách přijetí (z nichž se opakuje především požadavek patřičného vyučení a zhotovení mistrovského kusu⁷⁹ a předložení potvrzení o řádném manželském původu) a dále o poměru tovaryšů

k mistrům, která jsou ve svých důsledcích brzdou dalšího možného rozvoje výrobního procesu.

Cechovní zřízení totiž přísně dbalo na rovnost mistrů mezi sebou. Konkurence spočívala jen na osobní zdatnosti, neboť žádný z mistrů nesměl provozovat více než jednu živnost, měl cechovními statuty omezen počet „dělňictva“ a při nákupu suroviny se musel omezovat ve vztahu k potřebám ostatních mistrů téhož řemesla. Přístup do cechu měly jen osoby „zachovalé a dobrého manželského původu“, přičemž ke ztrátě cti podle tehdejších zvyklostí stačila pouhá rozmluva s pohodným či katem. Děti těch, kdož vykonávali tyto „opovrženíhodné“ profese, byly z možnosti vstupu do cechů vyloučeny a priori (to se týkalo navíc i dětí věžníků, hrobařů, ponocných, hotařů - polních hlídačů ap.). Chudší tovaryši využívali ke společenskému vzestupu často sňatku s dcerou či vdovou po mistru, neboť jim bylo usnadněno získání mistrovského práva.⁸⁰ Mnohdy se jim odpouštělo zhotovení mistrovského kusu a poskytnutí tzv. svačiny při aktu „přistoupení“ mezi cechovní mistry, což bývalo velmi nákladné.⁸¹ Cech však měl zároveň povinnost postarat se o sirotky a vdovy⁸² po zemřelých mistrech - vdovy mohly být podporovány týdenními příspěvky z „matky pokladnice“. Podobně cechy projevovaly spoluúcast (též finanční) při pohřbu svých členů.

Každý cech měl tedy svou pevnou organizační strukturu. V jeho čele stáli cechmistři volení cechem a potvrzovaní městskou radou. Přesnými regulami byl upraven jejich vnitřní pořádek včetně nižší jurisdikce,⁸³ hlavně v dlužních záležitostech. O těchto se v rámci cechů vedly knihy dlužních pohledávek, právě tak jako byla ve specializovaných knihách zabezpečena evidence mistrů a tovaryšů, jakož i přípovědi, případně výpovědi učňů. Do cechu totiž přicházel učeň zpravidla nevyškolen ve věku kolem 15 let. Učební doba byla ve většině cechů stanovena na 3 léta a byla zakončena tovaryšskou zkouškou. Adepti, kteří jí prošli, získávali výuční list. Tovaryš se lišil od učně tím, že byl placen za svou práci, nesměl být tělesně trestán a mohl kdykoliv ukončit svůj pracovní poměr, což mu usnadňovalo nabytí dalších zkušeností v řemesle prostřednictvím „vandru“.⁸⁴ Tovaryšům ulehčovalo vandrování zvláštní tovaryšské sdružení, jež umožňovalo přespání a i jistou materiální podporu.⁸⁵

Z řečeného vyplývá, že vnitřní život cechu vyžadoval značnou písemnou agendu, kterou obstarávali písaři městské kanceláře⁸⁶ a zčásti sami mistři, případně jejich zástupci. Už od 16. stol. musíme totiž počítat s poměrně dobrou úrovní obecné vzdělanosti ve městech, zabezpečenou městskými školami. V Brně tuto roli plnila především latinská, tzv. partikulární škola u městského kostela sv. Jakuba (uváděná již k r. 1298 a pak pravidelněji od 70. let 15. stol.), na níž tedy nabývali mnozí z měšťanských synů základního stupně znalostí, který jim byl dostačující průpravou pro praktický výkon povolání, nejčastěji řemesla či živnosti.⁸⁷ K tomu se kromě psaní a čtení potřebovali orientovat v tzv. kupeckých počtech - přepočtech a převodech různých měn, měř a vah - a také vedení obchodních knih a korespondence. Pro toto období je tedy obecně charakteristická zvýšená demokratizace vzdělání, již umocňoval vynález knihtisku. Knihotiskařství se ovšem od začátku (v Brně od r. 1486)⁸⁸ pokládalo za

svobodné umění, živnost, která nebyla vázána cechovními pravidly, podobně jako výroba papíru (v brněnských poměrech doložená k r. 1517).⁸⁹

Jednání v cechu nabylo během doby přísně formálního rázu. Zahajovalo se donesením a otevřením cechovní truhlice, kde byla uložena cechovní statuta, pečetidlo, peníze, písemnosti mistrů a tovaryšů i cechovní archiv. Znaky, které cechy užívaly jistě od 15. stol., nejčastěji zobrazovaly hlavní výrobek nebo typický nástroj a bývaly vypodobeny jak na truhlicích a jiných cechovních předmětech, tak především na pečetidlech a cechovních korouhvích.⁹⁰ Sloužily také k okázalé vnější reprezentaci, neboť cechy se v hodnostně ustáleném pořadí účastnily městských slavností, jimž dodávaly lesk a nepřímo dokumentovaly bohatství města.⁹¹

Cechovní symbolika se nepochybně ujímala v Brně ve větší míře již od 15. stol., ale pro nepřízeň okolností se cechovní pečetidla,⁹² jakož i jiné předměty jí opatřené zachovaly až z pozdějších století.⁹³

Z potravinářských řemesel, na počátku 16. stol. specializovaných do 6 výrobních odvětví, zaujímali počtem řemeslníků je vykonávajících první pozici řezníci a za nimi pak následovali sladovníci a pekaři.⁹⁴ Znak brněnských řezníků je znám až z počátku 18. stol. - jedná se o vyšívaný emblém na praporci, v podobě zkřížených řeznických seker v kartuši.⁹⁵ Sladovníci měli v 16. stol.⁹⁶ prokazatelně na svém pečetidle sladovnickou limpu (prkénko na přeřabování sladu) doplněnou stylizovaným městským znakem. Brněnští pekaři měli ve znaku dva gryfy (okřídlení lvi s orlí hlavou), držící štít s nezřetelnou výzdobou.⁹⁷ Za řemesla potravinářskými následovala podle počtu výrobců řemesla oděvní, rozrůzněná do 7 oborů, z nichž nejpočetněji byli zastoupeni kožešníci, po nich kloboučníci a dále krejčí a ševci.⁹⁸ Z nich známe pouze znak na pečetidle krejčích, představující krejčovské nůžky na štítě, nad nímž dva andělé přidržují brněnský městský znak.⁹⁹ Na třetím místě figurovala řemesla kovodělná, charakteristická větším množstvím specializovaných výrobních odvětví. Těch bylo na 15, přičemž 5 z nich mělo úzkou souvislost s výrobou zbraní (mečíři, střelci, puškaři atd.). Největším počtem výrobců byl reprezentován cech kovářů,¹⁰⁰ jehož pečetidlo z 15. stol. je jedním ze dvou nejstarších dochovaných v brněnských poměrech. V gotickém štítě je zobrazen do kruhu stočený had s hlavou obrácenou dolů a s korunkou, který v otevřené tlamě drží kouli.¹⁰¹ Mladší pečetidlo z poloviny 18. stol. má symboliku výraznější, neboť představuje typické kovářské náčiní a výrobky, totiž kleště, struhadlo na kopyta, podkovu a 3 zkřížené hřeby.¹⁰² Velká koncentrace výrobců byla dále v cechu zlatnickém, jehož pečetidlo z r. 1600 znázorňuje sedícího zlatníka při práci v dílně, obklopeného drobnými řemeslníckými nástroji.¹⁰³ Již jsme uvedli, že kvalita jejich výrobků jim přinejmenším od poloviny 16. stol. umožňovala neomezovat se jen na místní trhy, což stejně platí i pro nejdůležitější představitele textilních řemesel, ve struktuře tehdejšího městského hospodářství zaujímajících čtvrté místo, totiž pro soukeníky a tkalce.¹⁰⁴ Symbol soukeníků, tedy rozevřené postřihačské nůžky doprovázené kramplemi (nástroji na zpracování vlny), je dobře zřetelný na jejich pečetidle z 15. stol., druhém nejstarším zachovaném

v materiálu brněnských cechů.¹⁰⁵ Naopak znak tkalců se dochoval až ze sklonku jejich samostatné existence, totiž z r. 1840. V obrazovém poli pečetiho typáře jsou vyryty 3 tkalcovské člunky, nad nimiž kráčí ovce jako symbol zpracovatelů vlny.¹⁰⁶ Kožedělná řemesla, v rámci městského hospodářství na pátém místě, se dělila do 6 výrobních specializací, z nichž nejpočetněji byli zastoupeni koželuhové.¹⁰⁷ Jejich cechovní symboliku z brněnského prostředí neznáme, jsou dochována pouze menší a větší pečetidla sedlářů ze 17. stol. a s tzv. „mluvící“ symbolikou, totiž sedlem, doplněným v rozích a patě štítu šestilistými růžemi.¹⁰⁸ Stejným počtem řemeslných výrobních odvětví byla reprezentována i řemesla dřevozpracující, ovšem s celkovým menším počtem řemeslníků je provozujících.¹⁰⁹ Z nich známe jen znak kolářů z počátku 18. stol. a to opětovně na pečetidle, na němž je zobrazena sv. Kateřina s mečem a ozubeným kolem.¹¹⁰ Až na sedmém místě, před zanedbatelnou skupinou řemesel majících vztah k topivu a svítivu (zastoupena jedním výrobcem svíček),¹¹¹ se ocitají již zmíněná řemesla stavební a příbuzná. Počet jejich 17 zástupců v 6 specializovaných řemeslech na počátku 16. stol. (z nichž nejsilněji jsou zastoupeni kameníci), však představuje výrazný nárůst oproti 80. letům 15. stol., kdy jsme v dobových písemných pramenech podchytili např. jen jednoho kameníka.¹¹² S typickými symboly tohoto řemesla, a to zednickou lžící, odpichovadlem a 2 zkříženými kameníckými kladívky se však setkáváme na pečetidle brněnských kameníků a zedníků až počátkem 18. stol.¹¹³

Vycházeli-li jsme při charakterizování cechovní symboliky z pořadí řemesel, jaké tato zaujímala počtem svých výrobců na počátku 16. stol., musíme konstatovat, že i v dalším průběhu 16. stol. sehrála nejdůležitější roli řemesla potravinářská, přičemž změna nastala koncem 16. stol. zjevnějším prosazením se řemesel textilních, která vykonávalo 37 osob, rozrůzněných v 6 výrobních odvětvích. Za ně se na třetí místo dostala řemesla kožedělná s 35 osobami v 9 specializacích, přičemž ze své bývalé třetí pozice sestoupila o jednu příčku kovodělná řemesla, jež vykonávalo 32 osob. Stále však pro ně byl typický vysoký stupeň specializace, a to do 13 odvětví. Překvapivě až na páté místo nyní klesla řemesla oděvní a příbuzná, která provozovalo v 6 specializacích 23 osob. Tradičně nižší zastoupení v městském hospodářství měla řemesla dřevozpracující a stavební. Ta ovšem tehdy zvýšila na 7 (z bývalých 6) počet svých specializací.¹¹⁴ Tento fakt je zřejmě nutno dát do souvislosti se zvýšenou stavební aktivitou jednotlivých měšťanů recipujících po příkladu šlechty všechny projevy nového renesančního životního stylu a představujících své domy na mnohdy velmi reprezentační paláce.¹¹⁵ Sotva třetina ze specialistů stavebních profesí (zedníci, kameníci, případně sochaři) však byla koncem 16. stol. a počátkem 17. stol. členy místního cechu,¹¹⁶ ostatní zřejmě řemeslo provozovali jako svobodné,¹¹⁷ respektive v jisté vázanosti na místní stavební huť u sv. Jakuba.¹¹⁸ Třetinovým podílem byli v rámci zjiitelného počtu těchto řemeslníků (tedy včetně necehovních) zastoupeni Italové.¹¹⁹

Od 16. stol. je v moravských poměrech pozorovatelná jistá hierarchizace cechů v tom smyslu, že cechy předních královských měst (Brna a Olomouce) a později i biskupského města Kroměříže se stávají tzv. hlavními¹²⁰ pro příslušníky téhož řemesla i ze vzdálenějších míst a mohou dokonce fungovat jako celozemské (např. mlynáři a perníkáři).¹²¹ Vůbec nejvyšší stupeň pak představoval tzv. cech říšský, týkající se prokazatelně jen řemenářů, kteří měli své ústředí ve slezské Vratislavi,¹²² zatímco u některých jiných řemesel (kuchařů, hřebenařů) se jeví náznaky, že v nejvyšší instanci podléhaly vídeňským cechům.¹²³ Řemeslnictvo organizované koncem 16. stol. celkově v 30 ceších¹²⁴ představovalo nadále řádově 75 % městského obyvatelstva.

Jak nástup novověku, tak i 17. stol. nepřineslo podstatné změny do vnitřní struktury cechů a jejich trvalého monopolního zastoupení ve vazbách místního trhu. Jistý regres způsobily události třicetileté války, jakož i pokles obyvatelstva, typický jak pro naše země, tak pro celou Evropu obecně. Na druhé straně nutnost zásobovat vojsko vším potřebným nepochybně přispěla k vyšší produktivitě alespoň některých potravinářských, textilních a kožedělných řemesel.

V pobělohorské době se však rozsah působení městského řemeslnictva komplikoval především v důsledku pokračující expanzivní ekonomické politiky šlechty, kterou podpořil císařský reskript z r. 1686, zbavující navíc její řemeslníky povinností organizovat se v městských ceších. Mimo ně zůstávali také tzv. venkovští fušeři,¹²⁵ kteří při odbytu svých výrobků na brněnských trzích představovali od 17. stol. pro městské řemeslníky stále větší konkurenci. Důkaz snahy zabránit jí nacházíme poprvé v ochranném patentu vydaném císařem Leopoldem I., smíšenému cechu měšečníků, rukavičkářů a vačkářů r. 1668.¹²⁶ Už pro 2. polovinu 17. stol. se tedy setkáváme s prvními náznaky jevu, typického pro 18. stol., že totiž v reglementaci cechovních sdružení a výroby se prosazuje vliv panovnického dvora, tedy státu, na úkor městských rad. Zatímco cechovní artikule pekařů a obuvníků z r. 1563,¹²⁷ zlatníků z r. 1567,^{127a} tesařů z r. 1579¹²⁸ a krejčích z r. 1607¹²⁹ byly stvrzeny z moci brněnského purkmistra a přísazných, projevy absolutistické státní politiky na tomto poli jsou zaznamenatelné již v potvrzení cechovních artikulí krejčích Ferdinandem III. k r. 1638.¹³⁰ Tytéž tendence pak vyplývají z konfirmací, případně doplnění statut již výše zmíněného smíšeného cechu r. 1668¹³¹ a dále cechu lazebníků r. 1671,¹³² parukářů r. 1710,¹³³ zámečníků v letech 1713, 1736 a 1748,¹³⁴ kloboučníků r. 1718¹³⁵ a dalšího smíšeného cechu tkalců plátna, mezulánu, barchánu a cajku z r. 1723.¹³⁶ Z písemností cechu krejčích a kameníků z 80. let 17. stol. vyplývá, že adept mistrovství musel nejprve získat měšťanské právo.¹³⁷

Co se týče celkové struktury městského řemeslnictva, v 17. a 18. stol. dochází k jistému přeskupení v tom smyslu, že na první místo se celkovým počtem výrobců v jednotlivých specializacích dostávají řemesla oděvní a že za nimi teprve následují řemesla potravinářská.

Při obnově rady r. 1709 se na brněnskou radnici dostavili zástupci celkem 41 místních cechů, a to: soukeníci, řezníci, pekaři, mydláři, kožešníci, zámečníci,¹³⁸ kováři, kotláři, sedláři,¹³⁹ hřebíkáři,¹⁴⁰ ševci, krejčí,¹⁴¹ kloboučníci,¹⁴² postřihači, stolaři, koláři, zedníci, tesaři, provazníci, řemenáři,¹⁴³ sklenáři, cínaři,¹⁴⁴ soustružníci, pasíři, knihaři,¹⁴⁵ bednáři, hrnčíři, koželuhové,¹⁴⁶ jircháři, kordovánici, kalounkáři, pytláři, pláteníci, komíníci, povozníci, kuchaři, zlatníci, lazebníci, malíři, sochaři,¹⁴⁷ a mlynáři.¹⁴⁸ V tomto výčtu nejsou uvedeni např. punčocháři,¹⁴⁹ zorganizovaní v samostatný cech v polovině 17. stol., přičemž na druhé straně některé z uvedených profesí nefigurují s odstupem pouhých několika let už jako reprezentanti samostatných cechů (kotláři, sedláři, řemenáři, cínaři, soustružníci), ale jsou sdruženi v cechu smíšeném. Počet cechů se tedy v průběhu doby měnil, nicméně počet výrobních specializací je i pro toto období dokladem rozmanitosti brněnské řemeslné malovýroby.¹⁵⁰

Z opětovně silně zastoupených textilních řemesel se nejen na městských,¹⁵¹ ale i na oblastních trzích,¹⁵² jakož od poloviny 18. stol. i na trzích v Rakousku a Uhrách,¹⁵³ prosazují svými výrobky (podobně jako v předchozích staletích) především soukeníci a dále tkalci a kloboučníci. Ani nyní však zdejší soukenická výroba nemůže konkurovat počtem svých řádově 30 mistrů¹⁵⁴ vyspělejší výrobě jihlavské a novojičinské, kde se tito počítali na stovky.¹⁵⁵

Až na počátku 18. stol., v r. 1708, se s definitivní platností vyřešil vztah soukeníků k postřihačům, na jejichž konečné apretaci sukna nemuseli být nadále soukeníci závislí.¹⁵⁶ Nákup suroviny, vlny, byl v prospěch soukeníků upraven schválením dvou nových trhů na vlnu r. 1735.¹⁵⁷ A přestože od r. 1764 nesměli sami se sukny obchodovat,¹⁵⁸ další císařské patenty z 50. a 60. let 18. stol. umožňovaly uvolněním některých ztrnulých zásad o počtu tkalcovských stavů, mistrů a tovaryšů následný rozvoj soukenického řemesla.¹⁵⁹ Zde však již spočívá zárodek druhé linie rozmachu tohoto výrobního odvětví, realizující se v manufakturách, z nichž první byla v Brně založena rakouskou vládou r. 1765.¹⁶⁰ Stejně tendence lze sledovat i v procesu zpracování kůží. V něm se zvýšenou měrou angažují od 2. poloviny 17. stol. představitelé vyšších stavů, kteří zakládají za účasti cizích odborníků na Moravě četné koželužny, z nichž část přerůstá v továrny moderního typu. Největší rozmach zaznamenala v r. 1807 založená brněnská továrna Lettmeyerova.¹⁶¹

Jak bylo uvedeno, státní zásahy do organizace řemeslné výroby se projevují již v předchozím období, a r. 1708 je tato snaha legalizována dvorským dekretem Josefa I., v němž se výslovně říká: že „cechy zřizovati, jim řády, výsady a svobody udělovati přísluší pouze vládě“.¹⁶² Následující patenty z let 1731 a 1732 naznačené tendence prohlubují přímým podřízením cechů státnímu dohledu, čímž eliminují vlastní cechovní samosprávu.¹⁶³ Není divu, že zakrátko, již r. 1739, politika dvora, usilující o zintenzivnění hospodářské výroby, vyústila v unifikaci cechovního zřízení vydáním tzv. generálních artikulí.¹⁶⁴

Smyslem všech těchto opatření měla být současně jistá liberalizace v přílivu nových pracovních sil do cechů. Přístup k řemeslu byl umožněn všem, kromě potomků rasů do druhého pokolení a také nemanželský původ uchazečů bylo možno odčinit prokázáním dodatečného sňatku rodičů nebo císařským pardonem. Mistři neměli nadále právo určovat počet tovaryšů, kteří ale měli podléhat přísnému policejnímu řádu (potrestání i malých přestupků peněžními pokutami, zákaz stávek ap.). Zájemce o řemeslo musel nejprve podstoupit šestinedělní zkušební lhůtu, po níž byl teprve přijat za učně. Podle náročnosti řemesla trvala doba učení 2-4 léta (nejkratší učební dobu měli pekaři, perníkáři, hrnčíři, provazníci a tesaři, nejdelší zlatníci, hodináři, koželuzi, jircháři a kameníci). Po vyučení získával adept pracovní vysvědčení,¹⁶⁵ výuční a živnostenský list. Než se stal ovšem tovaryš mistrem (a obdržel tedy mistrovský list), musel absolvovat stejně dlouhou zkušební dobu (vandř) jako byla doba učení, která se promíjela jen tělesně handicapovaným. Nadále platilo zhotovení mistrovského kusu, ovšem ne již tak náročného a obvyklá „svačina“ mohla být nahrazena jistým peněžním poplatkem. Opět byli zvýhodňováni synové mistrů a manželé mistrovských dcer (i vdov po nich) platící ze všech povinných poplatků jen polovinu. Tzv. „modrý pondělek“ byl pod trestem zapovězen. Společenství cechovních řemeslníků však bylo nadále povinnováno „soudružskou“ výpomocí v případě osobního nezdaru a úmrtí svých členů.¹⁶⁶

K polovině 18. stol. bylo v Brně celkově 426 řemeslných malovýrobců ve 107 specializacích, organizovaných v 49 ceších.¹⁶⁷ V souvislosti s obecnými vývojovými tendencemi (merkantilistickou národohospodářskou politikou a tzv. technickou revolucí) je patrné, že došlo k výraznému poklesu procentuálního zastoupení řemeslnictva ve struktuře městského obyvatelstva řádově na jednu čtvrtinu až pětinu.¹⁶⁸ Se změnami společenskými potřebami také docházelo k celkové restrukturačnímu městského řemeslnictva v tom smyslu, že mnohá tradiční odvětví zanikala (např. z kovodělných řemesel helměři, platněři; z textilních tkaničníci; z potravinářských medníci, mazanečníci; z oděvních šlojířníci a věnečníci) a nová naopak vznikala (hodináři, klempíři; prýmkaři; cukráři, likérníci; knoflíkáři a čalouníci).¹⁶⁹

Osvícenský absolutistický stát poznamenaný za vlády Marie Terezie a Josefa II. mnohými politicko-správními reformami, zasahoval od 80. let 18. stol. do vnitřní organizace cechů i prostřednictvím tzv. regulovaných magistrátů. Namísto cechmistrů se tehdy v Brně do čela cechovních představenstev dostávají cechovní komisaři z řad magistrátních radů. Některé z cechů se již přežily a část výrobních odvětví byla vůbec z cechovní organizace vyňata. Zde je tedy počátek další bipolarity, v tomto případě mezi cechovními mistry a svobodnými řemeslníky (přestává tak obecně platit tzv. cechovní přímus).

Ač především josefínský patent o zrušení nevolnictví z r. 1781 uvolnil pracovní síly pro nové formy kapitalistického výrobního procesu (tzv. průmyslová revoluce), jimž nepružná cechovní výroba nemohla ve větším objemu konkurovat, koncem století utlumily tento slibný rozvoj napoleonské

války, mající za následek celkově zhoršenou hospodářskou situaci včetně úplného finančního vyčerpání státní pokladny, jakož i územně správní změny. Vnitřní politika vlády pak byla téměř na další půl století charakterizována absencí zájmu o hospodářské záležitosti.

I když se tedy období od poslední čtvrtiny 18. stol. vyznačuje na jedné straně obrovským rozmachem tovární výroby, která hlavně v oborech textilních a kožedělných nachází živnou půdu z moravských měst zejména v Brně, řemeslná malovýroba v nekonkurenčních specializacích pokračuje i nadále. Zatímco některé obory klesají ve své produkci, jiné si naopak podržují určitý stupeň nepostradatelnosti v každodennosti města a jeho nejbližšího zázemí.¹⁷⁰

Nicméně v polovině 19. stol. se cechovní výroba se svými omezujícími regulacemi stává již zcela anachronismem. Vydáním živnostenského řádu r. 1859 padly poslední bariéry upravující podmínky vstupu do cechu a jeho vnitřní organizace, čímž dochází k definitivnímu zrušení starých „živnostenských“ výsad a otevírá se pole pro různé spekulanty. Od tohoto okamžiku nebylo totiž nutno předkládat průkaz způsobilosti pro výkon jistého řemesla, členství bylo automatické a s minimem povinností.

Některé cechy, které sdružovaly řemeslníky z oborů, kde převládla tovární velkovýroba, zanikaly hned v následujícím roce, tedy r. 1860. Jiné se přetvořily na podpůrné spolky tovaryšů příbuzného řemesla. Ostatní cechy po formálním přejmenování na společenstva upadly víceméně v letargii.

Novou éru ve vývoji živnostenských společenstev znamenala teprve novela živnostenského řádu z r. 1883, která zastavila postupující nesoulad v živnostenském podnikání a znovuzavedením průkazu způsobilosti u řemeslnických živností zdůraznila nutnost evidence učňů a pomocníků.

POZNÁMKY

- 1 Ch. D'Elvert, Beiträge zur Geschichte der königl. Städte Mährens, insbesondere der k. Landeshauptstadt Brünn. I. Bd., Brünn 1860. In: Schriften der historisch - statistischen Sektion der k. k. mährisch - schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Bd. 13.
- 2 B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn. Brünn 1911. Ve své druhé monografii k dějinám Brna pouze velmi stručnou formou předchozí zjištění resumuje. Týž, Brünn - Geschichte und Kultur, Brünn 1938, s. 48, 88-90.
- 3 Fr. Šujan, Dějepis Brna. 2. opravené vydání. In: Vlastivěda moravská, Brno 1928. Pro předbělohorské období mohl některé údaje o brněnských řemeslných ceších čerpat z Fr. Kameníčka (Zemské sněmy a sjezdy moravské. Díl III., Brno 1905, s. 117-148), který se však ve svém výkladu soustředil na moravská města obecně.
- 4 Fr. Šujan, c. d., s. 308-309.
- 5 Největší nesrovnalosti jsme zjistili v odhadech celkového množství poplatníků, z nichž většinu představovali řemeslníci pro 14. a 15. stol., J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I. Brno (1969), s. 120-121, 138. Týž, Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365-1509. In: Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 192-197, 221-224, 226, 229-232, 242.

- 6 J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 164-168. Od poloviny 20. stol. začal VI. Burian se zpřístupňováním fondu Akta purkmistrovská, který obsahuje též nesystematické údaje k řemeslům (z let 1647-1741). Ty ovšem mohl využít jen z menší části, neboť fond dosud není definitivně zpracován.
- 7 Řemeslné malovířobě od přelomu 18. a 19. stol. je věnován jen jeden odstavec - s. 185.
- 8 Stranou ponecháváme zhodnocení pramenů hmotné povahy a v této souvislosti upozorňujeme na přehled vypracovaný Zd. Měřinským (K problematice archeologického výřkumu řemeslné výroby 10. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku. In: Archaeologia historica 8, 1983, s. 41-71), kde je též uvedena další literatura. K měřtu samotnému srv. R. Procházka, Archeologie k počátkům středověkého města Brna. In: BMD 11, 1993, s. 29-53.
- 9 J. Chylík, Přehled dějin moravského průmyslu I. (Do polovice XVIII. století). Brno 1948. Týž se zabýval komplexně vývojem jednoho řemeslného odvětví na Moravě, totiž koželuřství, do poloviny 19. stol. (Vývoj moravského koželuřství do poloviny XIX. století. Zvl. otisk z časopisu Technická hlídka koželuřská XXIV/8-9, 1949, s. 1-20).
- 10 Moravské cechy řemeslné a památky po nich. In: Katalog výřtavy cechovních památek, Brno 1924.
- 11 Vývoj olomouckých řemeslných cechů. (Do začátku 17. stol.). Olomouc 1929.
- 12 Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století. Praha 1906; Řemeslnictvo a živností XVI. věku v Čechách (1526-1620). Praha 1909; Český průmysl a obchod v XVI. věku. Praha 1913.
- 13 K dějinám řemesel na Moravě. In: Časopis Matice moravské 20, 1896, s. 57-61; K dějinám živností řemeslnických na Moravě. In: ČMM 35, 1911, s. 103-106.
- 14 Řemeslná výroba v moravských městech v 16. století. In: Sborník Matice moravské 81, 1962, s. 124-154.
- 15 J. Janáček, Řemeslná výroba v českých městech v 16. století. Praha 1961; Týž. Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu. Praha 1963.
- 16 L. Sulitková, Řemesla v Brně ve středověku. In: ČMM 103, 1984, s. 64-83. Na úpadek brněnských cechů v 2. polovině 16. stol. upozornil již Fr. Kameníček, c.d., s. 125.
- 17 L. Sulitková, Ke kritice pramenů hromadné povahy k dějinám měst v 16. stol. (Na příkladu Brna). In: ČMM 105, 1986, s. 288-304.
- 18 L. Szabó, Majetková diferenciace olomouckého obyvatelstva v polovině 16. století. In: Okresní archiv v Olomouci 1982, s. 57-67.
- 19 J. Čechura, Nová interpretace berní knihy Českých Budějovic z let 1396-1416. In: Jihočeský sborník historický 51, 1987, s. 1-12. Na nutnost tzv. systémové analýzy při studiu pramenů k socioprofesi struktuře městského obyvatelstva upozornil jako první pro Tábor Fr. Šmahel, Základy města: Tábor 1432-1452. In: Husitský Tábor 5, 1982, s. 7-134. Týž, Dějiny Tábora do roku 1452. Díl I., sv. 2. České Budějovice 1990, s. 575-581.
- 20 M. Flodrová - B. Samek, Cín ve sbírkách Muzea města Brna. Katalog se seznamem brněnských cínařů a jejich značek. Brno 1970; M. Flodrová, Brněnřtí perníkáři 1343-1859. Katalog památek na brněnské perníkáře v Muzeu města Brna. Brno 1989.
- 21 J. Šmída, Brněnské textilní cechy v první třetině 18. století. In: ČMM 58, 1934, s. 287-295.
- 22 L. Bauer, K historii textilní výroby a průmyslu na Brněnsku. In: Sborník Technického muzea v Brně 4, 1985, s. 96-110.
- 23 Fr. Mainuš, Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v XVII. a XVIII. století. Ostrava 1959; Vlňařství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století. In: Spisy Univerzity v Brně - filozofická fakulta, sv. 66, 1960.
- 24 Srv. pozn. 9.
- 25 Geschichte, s. 227-229. J. Chylík využíval v tomto směru ustanovení právní knihy z poloviny 14. stol., kterou zpřístupnil v edici již v polovině minulého století E. F. Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert. Prag 1852.
- 26 R. Procházka, Archeologie k počátkům jihomoravských měst, AH 10, 1986, s. 137-138.
- 27 Archiv města Brna, Sbířka listin, mandátů a listů (dále jen SLML), 1243, leden; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB) IV/1, č. 17, s. 79-87.
- 28 Srv. výře.
- 29 Mlýny v bezprostředním okolí Brna v držení brněnských měřšťanů jsou doloženy již pro 13. stol., konkrétně k r. 1244 (CDB V/1, č. 39, s. 120-123; ta je ovšem soudobým falzem -

- J. Šebánek - S. Duřková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři. Praha 1952, s. 32-35), k r. 1263 (CDB V/1, č. 385, s. 570-571), k r. 1287 (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V, č. 84, s. 285-287), k r. 1300 a 1301 (CDM V, č. 122, s. 127).
- 30 K r. 1244 (viz pozn. 29) a k r. 1290 (CDM XV, č. 19, s. 15). Umístění jednotlivých lázní na tocích vně, výjimečně i uvnitř města, zachytil na svých rekonstrukcích městského plánu O. Vičar - viz přílohy k J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I. Srv. též H. Jordánková - L. Sulitková, Zásobování města Brna vodou ve středověku. In: Vlastivědný věřtník moravský 43, 1991, hlavně pozn. 56 na s. 314-315.
- 31 AMB, SLML, 1292, březen 13. B. Bretholz, c.d., s. 225 a 400; J. Kühndel, c.d., s. 19.
- 32 AMB, SLML, 1328, listopad 11; CDM VI, č. 374, s. 288-290, B. Bretholz, c.d., s. 246; J. Kühndel, c.d., s. 16. Toto nařízení se ve stručnější podobě objevuje i v naučeních, poskytnutých r. 1352 brněnskou městskou radou do Uh. Hradiště. L. Sulitková, Statuta městské rady brněnské pro řemeslníky z poloviny 14. století, BMD 10, 1988, s. 143-149; M. Flodr, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. II/Komentář. Brno 1992, s. 218. Srv. pozn. 105.
- 33 J. Mezník, O nejstarři Brněnské městské knize. In: Forum Brunense 1992, s. 169-174. Předchůdcem nejstarři dochované brněnské městské knihy, tzv. pamětní knihy z r. 1343, byla starři kniha, jejíž počátek autor klade do 2. poloviny 20. let 14. stol. Tuto pamětní knihu (AMB, rkp. 39) připravil k vydání B. Bretholz, edice však bohužel nebyla dokončena. Brněnské berní knihy a rejřtříky zpřístupnil v dosud nepřekonané edici B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343-1365. Brno 1935.
- 34 B. Mendl v rejřtříku ke své edici, c.d., s. 484 pod tímto heslem uvádí také lamače kamene neboli skalníky (fractor lapidum, steinbrecher), které J. Janáček (Přehled vývoje, s. 54) od kameníků odděluje a považuje je za nekvalifikované. Přikláníme se k mínění posledně jmenovaného, neboť i v mladřích pramenech (hlavně v rejřtřících komorních počtů) figurují tato odvětví samostatně.
- 35 J. Janáček, Přehled vývoje, s. 56.
- 36 V Brně jsou pro toto období doloženi i lojovníci, kteří snad také vyráběli svíčky, ale J. Janáček, Přehled vývoje, s. 44 je zařazuje mezi potravinářská řemesla.
- 37 J. Janáček, tamtéž, je charakterizuje spíše jako obchodníky. V této skupině uvádí i mydláře, v Brně však častěji doložené až od 16. stol.
- 38 V pramenech jsou zásadně i v mladři době uváděni odděleně (srv. též pozn. 73). U malířů musíme pro středověk předpokládat daleko širři škálu působení v každodennosti města než je tomu dnes (podíleli se totiž na výzdobě jak předmětů běžné spotřeby - včetně střeleckých terčů, výzdoby přebalů některých městských knih - tak drobných i monumentálních stavebních děl). Rozkvět brněnské iluminátorské dílny lze dokumentovat pro 14. a 15. stol. Viz Moravská knižní malba XI. až XVI. století. (Katalog). Brno 1955; J. Vítovský, K problematice iluminátorských a knihařských dílen v českých zemích v letech 1310-1378. In: Dokumenta Pragensia, X/1, 1990, s. 96-98, 101-102, 105.
- 39 Právořarečné domy brněnských měřšťanů nelze přesně lokalizovat, určitě se ale nacházely kolem hlavních náměstí a přilehlých ulic. Byly jistě opatřovány vývěsními řtřtíty a tedy domovními znameními, pro Brno však prokazatelnými až od poloviny 16. stol. Nejstarřím doloženým je dům U zlatého kříže (dnes část domu na nám. Svobody, č. 12), v němž zřejmě byla po určitý čas (v 80. letech 15. stol.) i městská taberna. O výčepnicích vína srv. níže.
- 40 Sem lze zařadit i zařizení charitativní, tedy řpitály v městské péči (řpitál sv. Štěpána na Křenové ul. zmíněný poprvé k r. 1343 a předaný měřtu r. 1382 - J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 76), případně obdobné zařizení založené r. 1238 brněnským měřšťanem na Starém Brně, které však záhy - r. 1243 - přeřlo do držení johanitského řádu. J. Vodička, Počátky řpitálu sv. Ducha na Starém Brně, ČMM 78, 1952, s. 161.
- 41 K úkonům spojeným s péči o tělo patřily i drobné chirurgické zákroky. Srv. též pozn. 30 a 132.
- 42 Srv. pozn. 49. I v dalřích desetiletích se v pramenech vyskytují „apothecarii“ či „physici“ nebo „medici“. Zatímco zhruba do poloviny 16. stol. je jejich četnost (v závislosti na stavu pramenné základny) poměrně nízká, situace se v tomto směru mění od 2. poloviny 16. stol. Tak např. od poloviny 70. let 16. stol. do začátku století sedmnáctého jsme v Brně zachytili působnost celkem 17 lékářů a 13 lékařů. L. Sulitková - J. Škopová, Dosud needované

- záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574-1603). In: SPFFBU, řada C, 1993, s. 144 a pozn. 8 tamtéž.
- 43 Vyskytují se již v tomto období, od 80. let 16. stol. víme přesně, že 1 až 2 porodní báby platilo město.
- 44 J. Petráň a kol., Dějiny hmotné kultury. Sv. I/1, Praha 1985, s. 290; J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 49; B. Bretholz, c.d., s. 220-223 uvádí 77 doložitelných řemesel a živností a nejméně 17 dalších nepostradatelných pro hladký chod městského života. Srv. též L. Sulitková, Řemesla, s. 65-66. Početnost pařížských řemesel (na 130) v tomto období považuje J. Le Goff, Kultura středověké Evropy. Praha 1991, s. za průkazný doklad jejich přednostní orientace na místní trhy, s. 91.
- 45 B. Bretholz, c.d., s. 227; J. Kühndel, c.d., s. 19.
- 46 O všech vyjmenovaných viz B. Bretholz, c.d., s. 232; Fr. Šujan, c.d., s. 183 uvádí pro 80. a 90. léta 14. stol. cech cínařů, kotlářů, pasířů, brašnářů a sedlářů. J. Kühndel, c.d., s. 20-21.
- 47 Srv. pozn. 29.
- 48 Pro řezníky 1352, listopad 4 (AMB, SLML), CDM VIII, č. 180, s. 142-144; pro pekaře 1352, říjen 22, CDM VIII, č. 177, s. 136-138. B. Bretholz, c.d., s. 410; Fr. Šujan, c.d., s. 162-163; L. Sulitková, Statuta, s. 144.
- 49 B. Bretholz, c.d., s. 248-249, 423-424, č. IX.
- 50 B. Bretholz, c.d., s. 232
- 51 CDM VIII, č. 250, s. 188-189; B. Bretholz, c.d., s. 238; L. Sulitková, Statuta, s. 144.
- 52 1356, březen. B. Bretholz, c.d., s. 424, č. X; L. Sulitková, Statuta, s. 144.
- 53 B. Bretholz, c.d., s. 231 a 239.
- 54 Tamtéž, s. 230-231.
- 55 J. Dřimal, Ocenění vinic na území Brna v brněnských hlavních knihách berních v letech 1365 až 1509. In: Ceny, mzdy a měna 4, 1963, s. 1-7; Týž, Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526. In: Ročenka okresního archivu pro okres Břeclav v Mikulově 1965, s. 17-43; J. Pošvář, Brněnské vinice a brněnské viniční právo, BMD 10, 1988, s. 97-112.
- 56 Srv. pozn. 32.
- 57 K r. 1352 se o tomto nařízení dozvídáme z naučení městské rady brněnské poskytnutého Uh. Hradišti a dochovaného v hradištské „Liber negotiorum“. L. Sulitková, Statuta, s. 145 a 148; M. Flodr, c.d., s. 219-220. Statuta z r. 1356 byla badatelské veřejnosti zpřístupněna dříve. J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 57; CDM VIII, č. 331, s. 270. Tehdy se tedy jednalo vlastně o pokus zamezit činnosti řemeslnických sdružení, zatímco v r. 1366 se v listině markraběte Jana Jindřicha existence cechů nepopírá, ale umožňuje se současně působení cechovně neorganizovaných řemeslníků; CDM XV, č. 108, s. 89. Srv. též B. Bretholz, c.d., s. 229.
- 58 B. Bretholz, tamtéž, s. 232-238; J. Diviš, Pražské cechy. In: Acta Musei Pragensis 91-92, Praha 1992, s. 9.
- 59 ABM, SLML, listopad 30, CDM IX, č. 263, s. 193-194. B. Bretholz, c.d., s. 249; Fr. Šujan, c.d., s. 164; L. Sulitková, Řemesla, s. 66.
- 60 AMB, SLML, duben 28, CDM X, č. 7, s. 6-7; B. Bretholz, c.d., s. 249-250, autor uvádí na s. 250 a 411 návrh artikulí zlatníků již k 11. březnu r. 1364; L. Sulitková, Řemesla, s. 66. Zlatníkům náleželo také zhotovování pečidel. B. Bretholz, c.d., s. 255.
- 61 Fr. Graus, Český obchod se sukem ve 14. a počátkem 15. století. Praha 1950, s. 108.
- 62 AMB, rkp. 39, fol. 370r, CDM X, č. 20, s. 20, s. 17; L. Sulitková, Řemesla, s. 67.
- 63 Dodržování jistých obecných ustanovení (např. o nákupu vlny, rozměrech suken) si příslušníci soukenických cechů hlídali i v následujících staletích a za tím účelem se dokonce scházeli na společných „sjezdech“. O prvním takovém je doklad k r. 1407 z Olomouce. J. Kühndel, c.d., s. 40, 50, 81. Srv. pozn. 104.
- 64 1348, červenec 14, rozhodla brněnská městská rada spor mezi tkalci a postřiháči. B. Bretholz, c.d., s. 247, 422-423, č. VIII (fragment); J. Chylík, Přehled dějin, s. 23. Ustanovení o délce postav sukna se opakuje i v naučení brněnském do Uh. Hradiště z r. 1352. L. Sulitková, Statuta, s. 146. Složitost výrobního procesu v soukenictví naznačuje tabulka v práci Fr. Hoffmanna, České město ve středověku. Praha 1992, s. 185.
- 65 Originál statut cechu soukenického je uložen v Muzeu města Brna. J. Dřimal - A. Friedl, Desky brněnského cechu soukenického z roku 1435. Obchodní a živnostenská komora, s. d.
- 66 AMB, SLML, 1451, červen 26, Vídeň. Tehdy žádala vídeňská městská rada brněnskou, aby

- zařídila označování (olověnou pečetí) suken brněnské proveniencí, aby tak byla „úřední autoritou“ stvrzena správná délka a šířka. I olomoučtí měli svá obyčejná sukna označovat vetkáním dvou odlišných nití do jejich okraje. J. Kühndel, c.d., s. 28; J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 118; B. Bretholz, c.d., s. 246, 421-422, č. VII. uvádí mylně roční datum (1351); L. Sulitková, Řemesla, s. 72. Kromě na vídeňský trh byla sukna z Brna vyvážena i do Polska. J. Chylík, Přehled dějin, s. 27; J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 55.
- 67 Od 70. let 14. stol. se řemeslníci objevují stále častěji mezi konšely, zpočátku sice jen za vlastní osobu, ale v 90. letech je jejich účast v radě současně dokladem snahy jistého řemeslního sdružení (např. soukeníků) o zvýšení vlivu na správu města. J. Mezník, Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století, BMD 4, 1962, s. 292-299.
- 68 V r. 1381 a 1387. B. Bretholz, c.d., s. 254 a 424; CDM XI, č. 463, s. 404. Tehdy bylo přesně stanoveno, které profesní úkony náleží ševcům a které koželuhům a že apretované kůže se mohou prodávat na trhu ve středu a v pátek dopoledne. (J. Chylík, Vývoj, s. 4). Již ve starších ustanoveních z počátku 50. let, o nichž máme vědomost na základě naučení poskytnutých v tomto ohledu do Uh. Hradiště. (L. Sulitková, Statuta, s. 148-149; M. Flodr, c.d., s. 219) se u ševců rozlišují podle technologie výroby tzv. čeští a němečtí. Ze se nejednalo o rozlišení výkonu řemesel podle národností, na to upozornil jako první B. Bretholz, c.d., s. 221 a po něm J. Chylík, Vývoj, s. 2. V těchto naučeních se uvádějí ještě vetešní ševci připevňující podrážky k obuvi a od koželuhů se vyčleňují jircháři, vydělávající jemné kůže. Srv. též L. Sulitková, Statuta, s. 147-148.
- 69 CDM X, č. 461, s. 403-404; B. Bretholz, c.d., s. 251. Srv. pozn. 46 a 144.
- 70 CDM XI, č. 462, s. 404; B. Bretholz, c.d., s. 255; L. Sulitková, Řemesla, s. 67.
- 71 B. Bretholz, c.d., s. 252; L. Sulitková, Řemesla, s. 67.
- 72 B. Bretholz, c.d., s. 253; L. Sulitková, Řemesla, s. 67.
- 73 AMB, fond Cechy E 22/1, smíšený cech. K r. 1545 se vytvořil hlavní cech sedlářů se sídlem v Olomouci a řemenáři náleželi jak k hlavnímu olomouckému cechu, tak od r. 1580 k jedinému známému ustřednímu („říšskému“) cechu se sídlem ve Vratislavi. J. Kühndel, c.d., s. 97, 144.
- 74 Ze 14. stol. pochází přesně nedatovaný fragment řádu lékařů a lékárníků (B. Bretholz, c.d., s. 248, 423-424, č. IX), kteří však ještě nepatřili k úzce chápaným řemeslnickým živnostem, ovšem je nepochybné, že každodenní život středověkého města se bez jejich znalostí neobešel. Tomu napovídají i četné jmenovité zmínky o jednotlivcích těchto profesí v Brně ve 2. polovině 14. stol.
- 75 Ustálenější soustředění v jednom prostoru mohlo platit snad jen u řemesel, která potřebovala náročnější vybavení dílen, jako např. u cínařů a konvářů. M. Flodrová - B. Samek, c.d., s. 6.
- 76 K největšímu poklesu počtu obyvatel a tedy i řemeslníků došlo následkem husitské revoluce, kdy se zastoupení řemeslnictva ve struktuře poplatného městského obyvatelstva odhaduje na pouhých 36 %. (L. Sulitková, Řemesla, s. 38). Protože však berní prameny, které se pro 15. stol. jako jediné využívají pro statistické vyhodnocování, nejsou zcela spolehlivé ve svých údajích, což se pro mladší období dá prokázat v konfrontaci s jinými prameny (L. Sulitková, Ke kritice pramenů, s. 293-294), domníváme se, že k tak výraznému poklesu počtu řemeslníků nemohlo dojít. Pro 80. léta 15. stol. a k 1. desetiletí 16. stol. se odhad počtu řemeslníků ve vnitřním městě zvyšuje znovu na cca 73 %, pro celé město včetně předměstí na 63-64 %. L. Sulitková, Řemesla, s. 71 a 75.
- 77 L. Sulitková, Řemesla, s. 76-78. Srv. pozn. 142.
- 78 1462, leden 8, MZA Brno, Nová sbírka, pergameny; 1487, říjen 29, AMB, SLML; 1509, červen 8, AMB, fond Cechy E 32/1, srv. pozn. 47 a 29. Brněnská statuta mlynářů posloužila jako vzor statut pro zemský cech, zorganizovaný již koncem 15. stol. v Olomouci. Je známo, že od r. 1612 měl tento cech dohled i nad vodním stavitelstvím (J. Kühndel, c.d., s. 96 a 142), ovšem protokolární záznam k r. 1466, června 10. - června 12. z AMB (SLML) dokládá tuto jejich činnost přinejmenším o 150 let dříve. 1518, květen 10; AMB, fond Cechy E 8/1. Srv. L. Sulitková, Řemesla, s. 79-80 a pozn. 84-87 tamtéž.
- 79 K zásadám jeho zhotovování viz Z. Winter, Mistrovské kusy starodávných řemeslníků. In: Časopis musea království českého 68, 1894, s. 495-518. K moravským poměrům srv. např. statuta brněnského cechu kožešníků (AMB, SLML, 1487, říjen 29) ... „který kožišnický tovaryš chce a žádá, aby ho přijali, dosadili a podporovali za mistra do cechu v Brně, musí

- před přijetím pracovat celý rok zde u kožišnických mistrů jako tovaryš. Dále musí dole psanými kusy osvědčiti své řemeslo a práci před brněnskými přísežnými cechmistry téhož řemesla ... má podšítí a vypraviti úhledně, užitečně a poctivě jednu šubu nebo jeden kabát a co k tomu patří a dále má udělati beránčí čtyřkusový ženský plášť, královský ženský plášť čistě a dobře udělaný a dobrý mužský spací kožich"... Dále např. Fr. J. Rypáček, K dějinám živností, s. 107; J. Kühndel, c.d., s. 112-114.
- 80 V brněnském aktovém materiálu z 2. poloviny 17. stol. jsou doklady na ulehčení nabytí mistrovského práva bez předložení mistrovského kusu u cechu zlatníků (AMB, fond Akta purkmistrovská, č. 1590) a sklenářů (AMB, fond AP, č. 3964). Že některá řemesla podmiňovala předložení mistrovského kusu ženitbou adepta mistrovství, vyplývá z ustanovení smíšeného cechu zámečnicků, hodinářů a puškařů (AMB, fond AP, č. 3527). Srv. též pozn. 79.
- 81 Ještě v 70. letech 17. stol. si stěžují např. tovaryši tesařského cechu, že nejsou na tyto hostiny zváni. AMB, fond AP, č. 2832. U jirchářů a ševců máme z téhož období doklad o užší kategorii tzv. mladých mistrů. AMB, fond AP, č. 2488 a 4515.
- 82 Pro období středověku jsme o charitativní činnosti, která se realizovala prostřednictvím zvláštního bratrstva sv. Barbory („fraternitas s. Barborae“), informováni pouze u cechu kožešníků. Ze společné pokladny byly též členům zajišťovány půjčky. AMB, fond Cechy E 24/11 k r. 1503-1504 a 1523. Mladšího data je záznam v knize cechů mistrů bednářského, k r. 1582, ve kterém jako zápisné do cechu má každý nový mistr udělat v zájmu vdov „leituch“. AMB, fond Cechy E 4/1. U ostatních cechů jsou doklady o půjčkách a o solidaritě v případě nemoci a úmrtí mistrů či tovaryšů až z mladšího období. Srv. též Fr. J. Rypáček, K dějinám živností, s. 109 a pozn. 85.
- 83 Vyšší jurisdikci pro cechy představovala vrchnost, jak vyplývá např. z četných žádostí o urovnání sporů ap. z 60.-80. let 17. stol., dochovaných ve fondu Akt purkmistrovských AMB - srv. č. 1866, 1946, 2011, 2382, 2556, 3165, 3551, 4014, 4016, 4788, 4837, 4838, 4947, 4954, 5112, 5573.
- 84 AMB, rkp. 96, fol. llv. R. 1547 předstoupili před brněnskou městskou radu koželuzi a žádali „aby podle starého zvyku“ schválila, že po vyučení v Brně a oženění se mají ještě 1 rok vandrovat jako tovaryši.
- 85 V Brně jsou taková sdružení doložena k r. 1629 pro soukeníky (AMB, fond AP, č. 1925, 1940) a k r. 1671 u cechu kameníků a zedníků (AMB, fond AP, č. 3179), kteří důrazně požadují vrácení své truhlice. Že měli tovaryši i své vlastní pořádky, o tom svědčí akta o sporu mezi mistry a tovaryši výše uvedeného cechu ve věci změny některých článků v řádu pro tovaryše (AMB, fond AP, č. 2401).
- 86 Např. do brněnské cechovní knihy mistrů bednářů založené r. 1581 zapisoval řádný člen městské kanceláře, bývalý učitel německé školy, Hanuš Lang. Srv. výše. (Více o něm v připravované studii H. Jordánková - L. Sulitková, Brněnská městská kancelář v předběhohorském období. Prosografická studie, v tisku). O cechovních písařích srv. též Z. Winter, Český průmysl, s. 112; J. Kühndel, c.d., s. 116.
- 87 Z let 1561-1564 a 1568-1570 jsou v archivu dochovány 2 kupecké knihy Mikuláše Wunderleho z Deblína, které si tento sám vedl. Viz J. Grünfeld, Dvě brněnské kupecké knihy, Disertační práce na FF brněnské univerzity. Brno 1952. Informace o nich podává též J. Dřímál, Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1956, s. 188-189.
- 88 VI. Dokoupil, Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky. Brno 1974. K r. 1666 je už v Brně doložen samostatný cech knihářů (tedy knihvazačů) - jeho artikule jsou datovány 8. ledna. AMB, fond Cechy E 40/1. O dobové terminologii viz B. Nuska, K pojmu knihář v pražském knihvazačství a knižním trhu druhé poloviny 16. století, DP X/1, 1990, s. 257-279.
- 89 Její existenci k r. 1517 doložil B. Weigel, Nejstarší doklad o brněnské papírně, VVM 22, 1970, s. 248-249, zatímco J. Dřímál a kol. (Dějiny Brna I., s. 116) převzal starší dataci k r. 1540 z práce J. Šilhana, Staré moravské papírny, VVM 14, 1959, s. 199.
- 90 Víme např., že novou cechovní korouhev pořizoval r. 1660 cech mydlářů, AMB, fond AP, č. 1266.
- 91 Přestože měly cechy ve svých statutech povinnost účastnit se církevních procesí (s cechovními praporcí), v období zvýšeného rekatolizačního tlaku na přelomu 16. a 17. stol. se řemeslníci evangelicky orientovaní této povinnosti bránili a nařizenou účast v procesích Božího Těla zachovávali pouze řemeslníci katolického věrovyznání. VI. Burian, Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570-1618. Brno 1948, s. 25-26, 36, 43, 51-53, 58-59. K zvláštní brněnské náboženské obci luteránské se hlásili příslušníci těchto řemeslných odvětví: bednáři, sítaři, pasíři, krejčí, koželuhové, kožešníci, obuvníci, tkalci, koláři, výčepníci vína, svíčkáři, stolaři, pekaři, kloboučníci, kováři, hrnčíři, zámečníci, řemenáři, sedláři a sklenáři. Tamtéž, s. 25. Srv. též J. Kühndel, c.d., s. 60. Ustálené pořadí řemesel o procesích na Boží Tělo se dodržovalo i koncem 17. stol., AMB, fond AP, č. 5228.
- 92 J. Chaloupka, Cechovní pečetidla a jejich symbolika. In: XIII. Mikulovské sympozium 1983, Brno 1984, s. 121.
- 93 C. Hálková-Jahodová, Umění a život zapomenutých řemesel. Praha 1955.
- 94 L. Sulitková, Řemesla, s. 76.
- 95 C. Hálková-Jahodová, c.d., obr. č. 99 a popis na s. 212.
- 96 Zatímco v Archivu města Brna je toto pečetidlo datováno k polovině 16. stol., J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla. In: Časopis Moravského muzea 42, 1977, s. 51 je považuje za značně mladší, z 18. stol.
- 97 J. Chaloupka, Cechovní pečetidla, s. 123; Týž, Brněnská cechovní pečetidla, s. 51. Jedno z dalších odvětví potravinářských řemesel, totiž pekaři, byli organizováni v zemském cechu. Srv. též J. Kühndel, c.d., s. 96 a M. Flodrová, Brněnští perníkáři, s. 5.
- 98 J. Chaloupka, Cechovní pečetidla, s. 123; L. Sulitková, Řemesla, s. 76.
- 99 J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 47-48. O dataci znaku platí totéž, co bylo řečeno v pozn. 96.
- 100 L. Sulitková, Řemesla, s. 76.
- 101 AMB, Sbíрка pečetidel U 16, č. 73.
- 102 J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 47.
- 103 Tamtéž, s. 52.
- 104 L. Sulitková, Řemesla, s. 76. Usnesení olomouckého zemského sněmu z r. 1602 stanovilo pod pokutou 50 kop gr. čes. závazně rozměry suken, jehož délka měla být 32 moravských loktů. Fr. Kameníček, c.d., s. 128-129. Srv. pozn. 63. Nadále ovšem na trhy v moravských královských městech pronikala i konkurenční široká slezská sukna, AMB, fond AP, č. 834 k r. 1655. Na obchodě se sukny nebyly jistě závislé církevní instituce, o čemž svědčí např. žádost z r. 1679 adresovaná kapucinským kvardiánem brněnské městské radě a dokládající výrobu sukna v klášteře pro potřeby všech kapucinských klášterů na Moravě, AMB, fond AP, č. 4794.
- 105 Toto pečetidlo je v současnosti ve sbírkách Moravského muzea, kde se chová také mladší typář z poloviny 19. stol. J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 51. J. Kühndel, c.d., s. 16 charakterizuje kroječe suken jako obchodníky „mající právo na drobný výkroj domácích suken“. Naopak J. Petrůň a kol., c.d., sv. 1/2, s. 701, tvrdí, že v 1. třetině 14. stol. se oddělili soukeníci od kroječů suken jako výhradních obchodníků s látkami ve velkém.
- 106 J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 52.
- 107 L. Sulitková, Řemesla, s. 77.
- 108 J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 50.
- 109 L. Sulitková, Řemesla, s. 77.
- 110 J. Chaloupka, Brněnská cechovní řemesla, s. 47.
- 111 V 17. stol. muselo dojít ke značnému zvýšení počtu těchto řemeslníků, kteří se s mydláři sdružili ve společný cech a nechali si pak své cechovní artikule počátkem 70. let 17. stol. stvrdit císařem (AMB, fond AP, č. 3099), pak vzápětí žádali o jejich „polepšení“ ve snaze ubránit se konkurenci olomouckých mistrů (AMB, fond AP, č. 3805). K polovině 17. stol. víme, že v Brně byli 4 mydlářští mistři se 7 tovaryši, AMB, fond AP, č. 298, 346.
- 112 L. Sulitková, Řemesla, s. 77. V 80. letech 16. stol. byla založena a je dochována unikátní kniha mistrů zednických a kamenických. AMB, fond Cechy E 1/1. Srv. též P. Kroupa - J. L. Bílý, Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570-1620. Brno 1987.
- 113 J. Chaloupka, Brněnská cechovní pečetidla, s. 47.
- 114 L. Sulitková, Ke kritice pramenů, s. 294-295.
- 115 Cestopis Bedřicha z Donína, k vyd. připravil A. Grund. Praha 1940, s. 32. Bedřich z Donína k r. 1595 líčí Brno jako výstavné město s mnoha paláci italského stylu.
- 116 Statuta tohoto cechu nejsou dochována, podle J. Kühndela, c.d., s. 97, měly všechny kamenické cechy na Moravě jednotné artikule. K r. 1564 týž udává, že v olomouckém

- kamenickém cechu bylo organizováno 22 mistrů, též mimořádných. Na základě údajů získaných do r. 1619 excerpcí úředních městských knih a knihy zednického a kamenického cechu (srv. pozn. 112) jsme získali povědomost o 60 zednících, 10 kamenících a 7 sochařích, tedy celkově o 77 mistrech těchto profesí v Brně v období zaujímajícím zhruba půl století. Kombinací informací z uvedených pramenných zdrojů bylo možno dospět k závěru, že v cechu působilo současně nejčastěji 4-5 mistrů (max. zjištěný počet k r. 1582 byl 12 osob), málokdy však byly k dispozici zmínky o tovaryších či učnících. Tak např. u Antonína Parise pracovalo 5 vyučenců, AMB, fond Cechy E 1/1, fol. 226v. Naproti tomu víme, že k polovině 17. stol. zaměstnávali 4 zedničí mistři 7 tovaryšů a 4 učně. AMB, fond AP, č. 298, 346.
- 117 Z výše uvedených (srv. pozn. 116) bylo za stejné období pouze 25 cechovních zednických mistrů, 6 kamenických a jen jeden sochařský.
- 118 V souvislosti s dostavbou farního kostela sv. Jakuba se uvádí tamější „steinhütte“ (AMB, rkps. 1782, fol. 132r; 1796, fol. 122r; 1802, fol. 165r) nazvaná poprvé jako „stará“ k r. 1609 (AMB, rkp. 1800, fol. 165v). Je lokalizovatelná do míst dnešního domu č. 5 na Jakubském nám. (tedy divadla) a na Vičarových rekonstrukcích parcelace vnitřního města ve středověku a raném novověku (viz přílohy k Dějiny Brna I) je patrno, že sestávala z volné plochy, zasahující až k hradbám, a z přilehlého obytného stavení, z něhož přispíval kamenický mistr Fr. Caneval na městskou sbírku již někdy v 80. letech 16. stol. (AMB, rkp. 12, fol. 136v). Výše zmíněný byl ovšem členem brněnského cechu, podobně jako Ant. Gabri (AMB, fond Cechy E 1/1, fol. 1v), který se podílel na dokončení a zastřešení věže svatojakubského kostela r. 1592 (A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung. Wien 1904, s. 569). Na podřízenost moravských kamenických organizací centrální hutí vídeňské od 60. let 16. stol. upozorňuje J. Kühndel, c.d., s. 97, 145.
- 119 Mezi zednickými mistry byli tito zastoupeni v poměru 18:60, mezi kamenickými mistry v poměru 4:10 a z sedmi známých sochařů byli 3 Italové. Srv. pozn. 116 a 117.
- 120 Viz krejčí, punčocháři, kloboučníci, (hřebenaři).
- 121 Srv. pozn. 78. Naopak perníkáři, jejichž první známá statuta pocházejí z r. 1516, vytvořili koncem 16. stol. zemský cech s ústředím v Brně. M. Flodrová, Brněnští perníkáři, s. 5; J. Kühndel, c.d., s. 144 udává, že olomoučtí perníkáři před r. 1565 náleželi k ústřednímu cechu ve Vídni. Srv. pozn. 143.
- 122 J. Kühndel, c.d., s. 142-147.
- 123 AMB, fond AP, č. 1255, 2435, 2574, 2991, 3057. Srv. též J. Kühndel, c.d., s. 144.
- 124 Fr. Kameníček, c.d., s. 124.
- 125 Venkovští „fušeři“ bývali ovšem organizováni v tzv. filiálních ceších, podřízených dohledu hlavního městského cechu, a proto k nim městští cechovní mistři někdy bývali shovívaví. Nicméně četné doklady z 2. poloviny 17. stol. dosvědčují snahy městských řemeslníků - bednářů, krejčích, kuchařů a soukeníků - zabránit neoprávněnému provozování živnosti různými pokoutními řemeslníky. AMB, fond AP, č. 2277, 2913, 3528, 5278; 1283, 1369, 2095, 3095, 4466; 3333; 1368. Srv. pozn. 152.
- 126 AMB, fond Cechy E 20/3.
- 127 Tamtéž 33/2; 19/1.
- 127a Tamtéž E 14/2.
- 128 AMB, fond Cechy E 5/1.
- 129 AMB, fond Cechy E 30/1.
- 130 AMB, fond Cechy E 30/1. J. Kühndel, c.d., s. 65 mluví o hlavním cechu krejčích v Olomouci počátkem 17. stol., avšak z cechovních statut brněnských krejčích z r. 1607 (a stvrzených r. 1638) žádná vazba k tomuto cechu nevyplývá.
- 131 AMB, fond Cechy E 20/2a.
- 132 AMB, SLML, 1671, prosinec 23., současně pro Jihlavu a Znojmo. Srv. A. Rybička, O zřízení bývalého pořádku lazebnického a bradýřského na Moravě, ČMM 16, 1892, s. 14-19; Fr. Kameníček, c.d., s. 124. Předchozí lazebnické řády se této profesi považované až do 30. let 16. stol. za nepočetnou, týkaly pro moravské poměry obecně. Lazebníci se tedy nesměli nijakým způsobem zařazovat mezi osoby pověřené funkcemi v městské správě. Srv. též AMB, fond AP, č. 2016, 2385, 2584 - korespondence ohledně vydání nových artikulí z let 1668 a 1669.
- 133 AMB, fond Cechy E 38/1.

- 134 Jedná se o stvrzení statut Karlem VI., o jejich následně potvrzení a pak doplnění Marií Terezií. Zámečníci však museli mít svá statuta dříve, neboť již r. 1657 posloužila jako vzorová pro zámečnický slavkovský. AMB, fond AP, č. 1057. K 70. létům 17. stol. je doložen smíšený cech zámečnický, výrobců hodin a puškařů. AMB, fond AP, č. 3527. Později se zámečníci slučují s výrobci „velkých hodin“ a dalšími příbuznými řemesly, jako ostružníky, hřebíkáři, přezkaři, řetězáři a výrobci heveru. AMB, fond Cechy E 11/1-1a.
- 135 AMB, fond Cechy E 48/1. Srv. pozn. 142.
- 136 AMB, fond Cechy E 25/2. Mezulán byla bavlněná tkanina s keprovou vazbou, barchán bavlněná látka s lněnou osnovou a cajk obyčejná bavlněná látka. Že tento smíšený cech, do jehož kompetence nesměli zasahovat soukeníci, existoval přinejmenším už v 60. letech 17. stol., o tom svědčí některé doklady v tzv. purkmistrovských aktech. AMB, fond AP, č. 2600, 4376.
- 137 AMB, fond AP, č. 4505, 4995.
- 138 Snad již tehdy v cechu se zámečnický pracovali tak jako v mladším období (AMB, fond Cechy E 11/1-1a) i hřebíkáři a ovočkáři. Srv. též pozn. 134. Tito museli mít v 17. stol. v Brně svůj hlavní cech, neboť r. 1669 se od něj odloučili znojemští hřebíkáři a ovočkáři. AMB, fond AP, č. 2419.
- 139 Srv. pozn. 73.
- 140 Srv. pozn. 123.
- 141 Srv. pozn. 130.
- 142 Od brněnského hlavního cechu se r. 1675 oddělili mikulovští kloboučníci. AMB, fond AP, č. 4010. Brněnští kloboučníci a punčocháři si usurpovali právo prohlížet zboží, dovážené na svobodné trhy do Hustopečí. AMB, fond AP, č. 2471, 4102.
- 143 Srv. pozn. 73 a 123.
- 144 Cínaři však pro svůj omezený počet v Brně nevytvořili nikdy samostatnou organizaci a r. 1726 je nacházíme v smíšeném cechu (sedlářů, konvářů, čišířů, kotlářů, soustružníků a řemenářů). Srv. M. Flodrová - B. Samek, Cín, s. 8. V tomto katalogu se neuvádí účast konvářů ve smíšeném cechu již r. 1446. Srv. pozn. 69.
- 145 Srv. pozn. 88.
- 146 Na přelomu 60. a 70. let 17. stol. se jednalo o vytvoření společného cechu koželuhů z Brna, Jihlavy a Znojma. AMB, fond AP, č. 2347.
- 147 Ač je taktó uvádí Fr. Šujan, c.d., s. 308-309, jedná se zřejmě i nyní o smíšený cech zedníků a kameníků, mezi nimiž se od 80. let 16. stol. uvádějí i sochaři (srv. pozn. 116) a k nimž se někdy v pobělohorském období přidružují tesaři, jak vyplývá ze dvou cechovních žádostí datovatelných do 70. let 17. stol. AMB, fond AP, č. 2608, 3502.
- 148 Srv. pozn. 78 a 121.
- 149 Srv. pozn. 142. AMB, fond AP, č. 541, 4144.
- 150 Fr. Šujan, c.d., s. 308-309. Co se týče vlastních živností, hostinští jako tzv. svobodná živnost nebyli pochopitelně nijak organizováni a o zástupcích dopravních živností platí totéž. Šrotýři neboli líhaři (ližníci) i ve století nastupujícího novověku vykonávali mnohé prospěšné práce pro město, např. i dopravu opracovaného kamene. AMB, fond AP, č. 2617, 3111, 5415.
- 151 V průběhu 18. stol. přispěli jednotliví habsburští panovníci svými privilegii k dalšímu rozvoji brněnských výročních trhů a r. 1774 bylo Brno zařazeno do I. třídy tržních míst. Obchodování plátnem tehdy probíhalo především v tzv. Salmovském domě, zvaném též Schmetterhaus v Dominikánské ul. č. 9. J. Chylík, Brněnské jarmarky. In: Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 212-221.
- 152 Z celkového objemu výroby se však nejvíce prodalo Židům, kteří se zabývali též podomním obchodem jinými druhy zboží, případně přímo řemeslnou činností (kožešnictvím, koželužstvím, řeznictvím, mydlářstvím ap., jejich ženy punčochářstvím a krajkářstvím). J. Dřímál a kol., Dějiny Brna I., s. 165-167; J. Chylík, Přehled dějin, s. 32. Z účasti na zahraničním obchodu byli Židé vyloučeni r. 1764. Týž, Brněnské jarmarky, s. 214. O ochranu proti nekalé konkurenci „Židů a fušeřů“ žádají r. 1671 brněnskou městskou radu „barcháři“ a punčocháři. AMB, fond AP, č. 768, 1848, 2948.
- 153 Z konkrétních míst, na jejichž výroční trhy pronikali brněnští soukeníci, jsou to zejména Vídeň, Lincec, Štýrský Hradec, Pešť atd. J. Dřímál a kol., Dějiny Brna I., s. 165. O odbytu brněnských suken do Uher již koncem 70. let 18. stol. vypovídá žádost soukenického cechu

- adresovaná brněnské městské radě o intervenci u dvora ve věci snížení vývozní přírážky do Uher. AMB, fond AP, č. 4539.
- 154 Tento maximální počet pro Brno uvádí J. Šmída, c.d., s. 293, zatímco v Dějinách Brna I., s. 165 nalezneme údaj o 13 soukenických mistrech k 30. letům 18. stol. Srv. pozn. 155. K polovině 17. stol. bylo v Brně jen 18 mistrů (včetně vdov) s 10 tovaryši a 4 učni. AMB, fond AP, č. 298, 346.
- 155 K r. 1724 byl jejich maximální počet upraven na 400. J. Šmída, c.d., s. 293; Fr. Mainuš, Vlnářství, s. 57-81. O velkém nárůstu novojičínských soukenických mistrů nás informuje J. Beck, Geschichte der Stadt Neutitschein und deren Umgebung. Neutitschein 1854, s. 226-227, kde porovnává počty z let 1583 a 1853 = 68:280.
- 156 J. Šmída, c.d., s. 293-294. Spisy z přelomu 70. a 80. let 17. stol. svědčí o snahách brněnských postřiháčů získat výhradní právo na postřihování suken na celé Moravě. AMB, fond AP, č. 4945.
- 157 J. Chylík, Brněnské jarmarky, s. 213.
- 158 J. Šmída, c.d., s. 295. Z jedné stížnosti brněnských soukeníků ze 70. let 17. stol. naopak vyplývá, že tehdy bylo zvykem, že sukno krájeli na otevřených stáncích v době trhu pouze vyučení soukeníci. AMB, fond AP, č. 4058.
- 159 J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 166-167.
- 160 L. Bauer, c.d., s. 100. K rozvoji manufakturní soukenické výroby podstatnou měrou přispěl vynález dvojvřetenového kolovratu brněnskou měšťankou A. Sedlmayerovou. Tamtéž, s. 97.
- 161 J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 193-194.
- 162 J. F. Svoboda, c.d., s. 11.
- 163 Obdobné cíle sledovaly až koncem 17. stol. i městské správní orgány, které se snažily samy určovat počty mistrů v ceších. J. Chylík, Přehled dějin, s. 16.
- 164 J. Chylík, tamtéž, s. 16; J. F. Svoboda, c.d., s. 11-12. Těmto řádům měla být podřízena i řemesla původně necechovní, jako např. výrobci papíru. Viz J. Chylík, Papírníci na Moravě kdysi, VVM 13, 1958, s. 229-231.
- 165 Originál pracovního osvědčení zůstal u cechu, vyučený získával ověřenou kopii. Tato osvědčení na úředně stanoveném formuláři vynikají též grafickou úpravou, především vedutami měst, z nichž z našich měst je nejčetněji zastoupeno právě Brno. Srv. K. Stopp, Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate wandernder Handwerksgelesen (1731-1830). Stuttgart 1982 a recenzi této práce J. Janáka v ČMM 103, 1984, s. 130-134.
- 166 J. F. Svoboda, c.d., s. 11-12. Záznamy o zádušních mších za zemřelé mistry jsou dochovány pouze u cechu sítařů k r. 1716. AMB, fond Cechy E 16/1. Srv. též pozn. 82.
- 167 J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 164; J. Chylík, Přehled dějin, s. 19, 21. Stejný počet cechů je evidován v AMB ve sdruženém inventáři.
- 168 Protože mistři a tovaryši se rekrutovali především z obyvatel vnitřního města, uvažujeme o poměru řemeslnických rodin (počet řemeslníků násobený nejobvyklejším koeficientem 5 : 426 x 5 = 2130) vůči obyvatelům města v hradbách, jichž bylo při prvním oficiálním sčítání lidu r. 1770 řádově na 10 000, asi 4000 představovalo obyvatelstvo magistrátních předměstí. Tato čísla jsou průmětem statistických výpočtů a speciálního demografického výzkumu. Srv. Statistický přehled rozvoje Brna do roku 1957, BMD 1, 1959, s. 108; J. Marek, Lidnatost Brna v 14. až 16. století, BMD 2, 1960, s. 126; J. Dřimal a kol., Dějiny Brna I., s. 187.
- 169 J. Chylík, Přehled dějin, s. 17-18. Jako nové odvětví uvádí např. i punčocháře, kteří se však konstitovali již dříve. Srv. pozn. 142.
- 170 Fr. Šujan, c.d., s. 348-349.

Haupttendenzen der Brüner handwerklichen Produktion von den Anfängen der Stadt bis zum Untergang der Zunftverbände

Zusammenfassung

Weder die ältere noch neuere Historiographie hat bisher eine gesamtheitliche Erörterung über die Entwicklung der gewerblichen Kleinproduktion in Brünn erbracht. Das bezieht sich in gleichem Maße sowohl auf die mittelalterliche Epoche als auch auf die jüngere Epoche bis zum Verfall des Zunftsystems.

Wir haben also versucht, auf Grund von Teilbearbeitungen und unter Ausnutzung der Quellengrundlage, die vor allem das Archiv der Stadt Brünn bietet, die Grundtendenzen der Brüner Handwerke anzudeuten, von den ersten Erwähnungen seit der Mitte des 13. Jhs. bis zum Verfall der Zunftvereinigungen in der Mitte des 19. Jhs. Wir haben nicht nur die Entwicklung der einzelnen Handwerke und deren Anteil an der wirtschaftlichen Struktur der Stadt verfolgt, sondern auch die fortschreitende Formierung der handwerklichen Korporationen, deren Beginn in Brünn bereits in den 90. Jahren des 13. Jhs. zu verzeichnen ist. Im 14. Jahrhundert haben sich die Verordnungen des Stadtrats vermehrt, durch die die Ausführung der einzelnen Handwerke reguliert wurde, und in den vom Stadtrat bestätigten Zunftartikeln wurde Ende der 60er Jahre der Grundsatz des Zwangsinnung verankert.

Die entscheidende Rechtskraft bei der Bestätigung der Zunftstatuten haben sich die Repräsentanten der Stadt bis zur Jahrhundertwende des 16. und 17. Jahrhunderts erhalten. Zielbewußtere Eingriffe des Hofes kann man in dieser Sphäre seit der Mitte der 30er Jahre des 17. Jahrhunderts beobachten. Ihren Höhepunkt haben sie im Jahre 1739 durch die Herausgabe der sog. Generalartikel erreicht, die eine Unifikation der Zunftorganisation zur Folge hatten und zugleich eine bestimmte Liberalisierung im Zugang von neuen Arbeitskräften in die Zünfte bedeuteten.

Seit den 80. Jahren des 18. Jhs. hat die innere Organisation der Zünfte darüberhinaus das regulierte Magistrat beeinflusst, denn die Leitung der Zünfte haben allmählich Zunftkommissare aus den Reihen der Magistratsräte in die Hand genommen. Gleichzeitig begann sich der unaufhaltsame Antritt der Fabrikproduktion durchzusetzen. Die Kleinproduktion der Zünfte ist nach und nach zu einem Anachronismus geworden. Wenn bei den konkurrenzlosen Spezialisierungen, die für den sog. Alltag der Stadt unerlässlich waren, auch bestimmte Handwerke überdauerten, ändert sich die prozentuelle Vertretung der Handwerker in der Strukturbevölkerung markant; sie ist von 75 % (die für den Zeitraum des Mittelalters und der frühen Neuzeit charakteristisch sind) bis auf 20-25 % herabgesunken.

BRNĚNŠTÍ VLNAŘŠTÍ PODNIKATELÉ A MISTŘI
V LETECH 1848-1860

Důležitou otázkou v dějinách brněnské soukenické a vlnářské výroby je teritoriální původ prvních podnikatelů v těchto odvětvích. Tomuto problému v letech 1764-1847 byla již věnována pozornost a výsledky byly publikovány.¹ Nutnost získat pro habsburskou monarchii odborníky, kteří by zde zaváděli novou výrobu, tj. v případě Moravy a Slezska zejména výrobu jemných suken a vlněného zboží, se projevovala již od období krátce po skončení třicetileté války. Šlo jednak o návrhy brněnských merkantilistů Pavla Hynka Morgentallera a Fabiána Šebestiána Malivského z Maliv, jednak o návrhy vídeňských merkantilistů J. J. Bechera, P. W. Hornigka a W. Schrödera. Cizí odborníci přicházeli na Moravu již počátkem 18. století a v případě Brna nastal jejich příliv koncem roku 1763 a počátkem roku 1764 zde byla dána do provozu první brněnská manufaktura na jemná sukna, spojovaná se jménem J. L. Köffillera. Na vedoucích místech zde pracovali v počátečním období zejména specialisté pocházející z Verviers v dnešní východní Belgii, ojedinele však působili v Brně odborníci ze zmíněného města již od 40. let 18. století. Druhou skupinu tvořili řemeslníci zřejmě z Kladrubu nad Labem, odkud byla manufaktura do Brna přenesena, nebo z jejich okolí, kdežto lidé z Brna nebo z jeho blízkého okolí zde byli zařazeni alespoň zpočátku pouze jako přadláci. Podíl cizích specialistů se však poměrně záhy snižoval a posilovala se skupina zaměstnanců z místního obyvatelstva. Na druhé straně však od počátku 80. let 18. století přicházeli do Brna cizinci, kteří prošli do značné míry Köffillerovou manufakturou, popř. v pořadí druhou brněnskou manufakturou W. Mundyho, poměrně záhy se však osamostatnili a začali podnikat na vlastní účet. Předmětem našeho zájmu se stali držitelé jednoduchých nebo formálních zemských továrních privilegií, popř. oprávnění, jichž bylo pro výrobu suken a vlněného zboží v Brně v letech 1764-1847 vydáno celkem 60 asi pro 70 osob, protože v ojedinelých případech dostala toto zvýhodnění společnost tvořená několika osobami.

Podle teritoriálního původu držitelů těchto privilegií (oprávnění) bylo celé období let 1764-1847 rozděleno do dvou rozdílně dlouhých úseků, a to na léta 1764-1820 a 1820-1847. Tyto dva úseky se od sebe liší zásadně tím, že v prvním z nich převažovali zcela držitelé zvýhodnění, kteří byli cizího původu, to znamená, že přišli do Brna buď ze zahraničí, popř. z rakouského Nizozemí, z Uher nebo z ostatních zemí habsburské monarchie s výjimkou zemí České koruny. Za předěl je možno považovat vznik firmy bratří Schoellerové, jejíž

společníci přišli do Brna roku 1820 z Dürenu u Cách (Aachen) v dnešním Severním Porýnsku-Vestfálsku. V úseku let 1820-1847 zaznamenáváme naopak již převahu držitelů továrních oprávnění, kteří pocházeli s největší pravděpodobností z českých zemí, i když u značného počtu osob z tohoto období se již teritoriální původ nepodařilo zcela bezpečně zjistit.

V období let 1764-1820 bylo uděleno zmíněné zvýhodnění celkem 45 osobám, z toho jich bylo domácího původu jen asi 15 a i mezi nimi byli někteří, jejichž rodiče přišli do Brna z ciziny. Naproti tomu z celkového počtu 25 osob, jimž bylo uděleno tovární oprávnění k výrobě suken a vlněného zboží v Brně v letech 1820-1847, jich bylo cizího původu jenom šest, kdežto domácí původ jsme zaznamenali již u 19 držitelů těchto zvýhodnění a mezi nimi spatřujeme šest židovských familiantů, zatímco v předchozím období byl židovského vyznání pouze jeden podnikatel.

Z celkového počtu asi 70 osob, které dostaly toto oprávnění v celém období let 1764-1847, není možno zatím zjistit s naprostou určitostí teritoriální původ asi u 21 držitelů, i když se o nich dá předpokládat, že pocházeli z Brna, popř. z jeho okolí, nebo z českých zemí. Naopak u 22 osob cizího původu, tj. u plných 30 %, víme, a to zcela bezpečně, že se buď narodily, nebo - což je ještě důležitější - získávaly znalost výroby jemných suken a vlněného zboží v oblasti Cách ve vévodství Jülich a v přilehlých částech nynějšího Severního Porýní-Vestfálska nebo na území dnešní Belgie v tehdejší Nizozemí. Jejich rodištěm, popř. školícím místem bylo kromě Cách ještě město Jülich, Düren, Burtscheid, Monschau (Montjoie) a Gemünd a v dnešní Belgii Verviers a Eupen. S touto nejvyspělejší evropskou oblastí proslulou výrobou jemných suken a vlněného zboží jsou spojena jména - jak již bylo řečeno - 22 brněnských vlnářských podnikatelů. Celkem 11 podnikatelů cizího původu bylo spjato rodištěm nebo školením s dalšími německými zeměmi, a to s Bavorskem čtyři, se Saskem dva, s Pruským Slezskem rovněž dva, stejně tak s Württemberskem-Bádenskem, s Francií jeden a rodištěm jednoho podnikatele byla severní Itálie a Slovensko.²

Důležitý rozdíl mezi oběma vymezenými úseky nalézáme i v kvalitě udělených privilegií (oprávnění), tj. zda šlo o nižší nebo vyšší stupeň - o jednoduché nebo formální zemské tovární privilegium (oprávnění). V letech 1764-1820 bylo uděleno šest jednoduchých továrních oprávnění, aniž by jejich majitelé chtěli později vyšší stupeň. V 15 případech bylo uděleno nejdříve oprávnění nižšího stupně, avšak po určité době dostali jejich držitelé oprávnění vyššího stupně. Ve 13 případech dostali žadatelé oprávnění vyššího stupně přímo, aniž by jim bylo předtím propůjčeno oprávnění nižšího stupně. Celkem bylo v tomto časovém úseku vydáno 28 privilegií vyššího stupně, tj. formálních zemských továrních privilegií (oprávnění). V příkrém rozporu s tímto zjištěním je kvalita oprávnění udělených v letech 1820-1847, tj. v úseku, v němž převládaly mezi žadateli osoby domácího původu. V 15 případech bylo uděleno oprávnění nižšího stupně, aniž by držitel požádal později o oprávnění vyššího stupně. Ve čtyřech případech dostali žadatelé oprávnění nižšího stupně a po uplynutí určité doby oprávnění vyššího stupně. Toto oprávnění vyššího stupně dostalo přímo, tj. s obejitím oprávnění nižšího stupně, pouze sedm žadatelů.

Oprávnění vyššího stupně bylo tak uděleno v letech 1820 až 1847 pouze jedenácti firmám.

Podíváme-li se na 40. léta 19. století, tj. na desetiletí, které předcházelo období, na němž bude především soustředěna naše další pozornost, bylo uděleno roku 1840 formální zemské tovární oprávnění (budeme pro ně používat označení FZ) D. Dabbergerovi, který dostal roku 1837 jednoduché tovární oprávnění (budeme je označovat jako J). Rovnou dostal FZ v roce 1840 ještě J. Steinbach a v roce 1841 W. Skene, roku 1842 dostaly přímo FZ firmy J. Bochner a L. Auspitz, v roce 1843 bylo uděleno pouze jedno J, a to J. Jellinkovi a v roce 1844 dvě J - J. Kalksteinovi a S. A. Politzerovi, roku 1845 dostala FZ rovnou firma L. Schwarz a J dostala firma M. Redlich. Podobně roku 1847 - když roku 1846 nebylo uděleno žádné tovární oprávnění - dostala FZ firma M. Schwarz a J firma M. Deutsch.

Šlo celkově o 11 firem, z toho J. Steinbach se sice narodil v Horním Slavkově v Loketském kraji v Čechách (nyní okres Sokolov), kromě komerčního vzdělání, kterého se mu dostalo na polytechnickém institutu ve Vídni, působil však nějakou dobu ve velké soukenické továrně J. Voose ve Verviers, W. Skene byl krasnobarvířský mistr a pocházel z Verviers, J. Kalkstein se narodil v Kulmu v Prusku, vyučil se krasnobarvířem v Gdaňsku (tehdy v pruském záboru Polska) a před svým osamostatněním pracoval jako dílovedoucí v dílně oslepnutšího krasnobarvíře V. Weishaupta v Brně, který pocházel rovněž z Nizozemí. Dalším držitelem FZ se stal L. Schwarz, který byl židovským familiantem v Boskovicích (nyní okres Blansko), J. Bochner, pocházející z Brna, a L. Auspitz, židovský familiant v Bzenci (nyní okres Hodonín), bydlištěm v Mikulově (nyní okres Břeclav) a tolerovaný obchodník s vlnou a majitel třídírný vlny v Brně.

Ve všech případech, kdy bylo uděleno pouze J, šlo již o podnikatele domácího původu: s největší pravděpodobností to můžeme předpokládat u J. Jellinka, Politzer se vyučil tkalcem v Jedovnicích (nyní okres Blansko), A. Pollak byl synem brněnského knižního revizora, hebrejského překladatele a židovského familianta v Mikulově (nyní okres Břeclav), o M. Redlichovi nevíme nic bližšího, byl však zřejmě rovněž židovského vyznání, a M. Deutsch byl židovským familiantem v Rousínově (nyní okres Vyškov).³

Vedle roku 1846, v němž nebylo na výrobu jemných suken a vlněného zboží pro Brno uděleno žádné nové tovární oprávnění, můžeme pozorovat podobnou situaci v revolučním roce 1848, který se vyznačoval vážnutím obchodu v důsledku nejistoty doby způsobené revolucí. Avšak nejen to, ale v obchodním rejstříku vedeném u merkantilního a směnečného soudu v Brně nebyly v roce 1848 zaprotokolovány žádné vlnářské firmy, jak o tom bude ještě řeč.

Konkrétní údaje o ztrátách vlnářského průmyslu v Brně v letech 1848 a 1849 bohužel neznáme, lze však předpokládat, že vývoj byl v hrubých rysech stejný jako u továrny na jemná sukna v Náměšti nad Oslavou, která se zaměřovala na stejné artikly jako Brno. V případě náměštské továrny jsme díky dochovaným bilancím informováni, že za období od 1. července 1847 do 31. prosince 1848 nevykázala žádný čistý zisk, ačkoliv za účetní rok 1846/47 činil čistý zisk určený k rozdělení 27 500 zl a čistý zisk převedený na příští rok 2 080 zl 35 kr. nýbrž

skončila ztrátou 24 035 zl 54 kr. Rok 1847/48 tak skončil za celá 40. léta nejméně příznivě, takže toto účetní období musilo být ze dvou důvodů o půl roku prodlouženo a knihy byly uzavřeny až k 31. prosinci 1848. K tomuto dni měla totiž vypršet platnost dosavadní společenské smlouvy a druhým důvodem byly revoluční události roku 1848, jež se projeví vážnutím veškerého obchodu a měly vliv na ceny vlny a zboží, které tak kolísaly, že bylo jen stěží možno získat pevný základ pro inventuru. Koncem roku 1848, kdy musilo být k inventuře přikročeno, se ceny poněkud ustálily, i když při oceňování jednotlivých surovin a hotových výrobků se projevovaly nadále značné obtíže. Odbytu výrobků zasadily revoluční události těžkou ránu: továrna měla připraveno počátkem roku 1848 k prodeji své obvyklé množství a sortiment výrobků, vypuknutí revoluce však zabrzдила obchod a způsobila vážnutí, které trvalo po celý rok a zkrachovalo ještě i podzimní obchod. Nemohly být konány veletrhy ani v Itálii, ani v Uhrách, což mělo za následek zkrácení odbytu asi o 150 tis. zl, a ve Vídni byl zaznamenán v posledních čtvrtletích nižší odbyt o více než 100 tis. zl. S tím byla spojena nezaměstnanost řady odběratelů továrny a konzumentů a v důsledku toho nastávalo prodlení v placení dluhů zvláště ve Vídni a v Uhrách, takže kdyby nešel poněkud lépe odbyt a inkaso v Itálii, nemohla by továrna dále pracovat. Za těchto okolností musela být redukována výroba a vyráběny jen takové druhy, které se sice na jedné straně lépe odbývaly, na druhé straně však, poněvadž šlo o horší kvality, musily být prodávány za nižší ceny. Tato redukováná výroba a odbyt za nižší ceny spolu s hojnými ztrátami v důsledku četných úpadků odběratelů se projeví v nepříznivém hospodářském výsledku tohoto období, takže ve druhém pololetí roku 1848 činil odbyt pouhých 178 tis. zl proti 359 tis. zl druhého pololetí roku 1847. Tyto skutečnosti se projeví v nejnižší úrokové sazbě, jíž se úročil vložený kapitál, a která činila pouhá 3,4 % proti 8,5 % v období 1846/47. Potud konjunkturální zpráva dvou hlavních podílníků továrny z prosince 1848, sv. p. Karla Puthona, vídeňského peněžníka, který patřil mezi rakouské podnikatele francouzského původu, a Heinricha Zurhelle, ředitele a podílníka továrny pocházejícího z Nizozemí.⁴ Kromě ztrát způsobených z uvedených příčin je v účtu ztráty a zisku zaznamenána jako ztráta položka u skladu v Miláně ve výši 388 zl 50 kr jako „první splátka nucené zápůjčky během revoluce“ a další ztráty, zejména v Sedmíhradsku a Uhrách, se očekávaly v průběhu roku 1849.⁵

Odbytové potíže brněnského vlnářského průmyslu doprovázené zastavováním výroby a nezaměstnaností v důsledku propouštění dělnictva vedly roku 1849 ke snahám o zvýšení exportu pomocí nově vytvořeného Handelsvereinu, který je možno považovat za první instituci organizující vývoz z habsburské monarchie. Myšlenka jeho zřízení se objevila na podzim roku 1848 a spolek vstoupil v život 12. února 1849 jako výsledek porad vedoucích brněnských textilních podnikatelů. Podle stanov měl Handelsverein podporovat a zvelebovat domácí průmysl nákupy a objednávkami zboží, aby se tím podle možností přispívalo k odstranění nouze při vážnutí obchodu zaměstnáním dělníků. Dále mu byla uložena péče o odbyt nakoupeného zboží a spolek měl seznamovat zahraniční trhy s výrobky rakouského průmyslu, třetím úkolem bylo

ovlivňování vkusu výrobců rozdělováním vzorků žádaných módních látek, jejich seznamování s požadavky zahraničních trhů a zvyšování jejich schopnosti konkurence. Posledním úkolem bylo přispívat k podpoře užitečných prostředků sloužících k oživení průmyslu a nacházejících se v bezprostředním nebo zprostředkovaném vztahu k brněnské výrobě. Těchto cílů mělo být dosaženo vytvořením provozního fondu ve výši 150 tis. zl konv. měny, který měl vzniknout příspěvkem členů. Prezidentem byl zvolen pozdější dlouholetý prezident Obchodní a živnostenské komory v Brně, velkoobchodník a průmyslník rytíř J. E. Herring, viceprezidentem Philipp Schoeller a mezi řediteli spolku byl i Theodor Bauer. Již v prvním roce činnosti se uskutečnily značné nákupy, byly rozsešlány vzorky brněnských látek a k proniknutí na německé trhy byl zvolen lipský veletrh, který byl na jaře roku 1849 obeslán tisícem kusů zboží a brněnské vzorované látky tam získaly zájem. Rovnoměrně s tím, jak navazovali výrobci přímé spojení, množily se ztráty Handelsvereinu, takže roku 1854 bylo usneseno jeho rozpuštění a spolek likvidoval.⁶ Ve spojitosti s celkovou politickou situací se zájem brněnských exportérů obracel směrem na východ, jak o tom svědčí více než stodenní obchodní cesta Theodora Bauera uskutečněná roku 1850 do Zakavkazska a do severní Persie.⁷

Vyzvedněme znovu nám již známou skutečnost, že v průběhu roku 1848 v důsledku neklidné politické situace a s ní souvisejícím vážnutím odbytu, který vyústil v hospodářskou krizi, nebylo pro Brno uděleno žádné nové tovární oprávnění k výrobě suken a vlněného zboží. Svou roli s největší pravděpodobností sehrála i skutečnost, že jak státní orgány, tak i zaměstnavatelé se obávali vysoké koncentrace dělnictva v průmyslových centrech, která se v době vážnutí hospodářského života mohla stát zdrojem nestability, což se týkalo v první řadě i Brna. Na druhé straně jsme však mohli pozorovat již od počátku 30. let 19. století velmi intenzivní snahu mimobrněnských vlnářských podnikatelů o přenesení jejich průmyslových závodů do Brna. Zvláště markantní je to v případě Bučovic (nyní okres Vyškov), pro něž obdrželi v roce 1830 jednoduché tovární oprávnění k výrobě suken židovští familianti Moritz a Leopold Teltscherovi a v roce 1834 dostali formální zemské tovární oprávnění k výrobě suken a kazimíru další židovští familianti bratři Israel a Abraham Popperovi. Již za necelé dva roky po získání továrního oprávnění pro Bučovice se projevila plně snaha Teltscherů přemístit svůj závod do Brna a podobná snaha o přesídlení do Brna je zřejmá u Popperů dokonce již v roce 1829. Popperům se posléze podařilo dosáhnout toho, že moravskoslezské gubernium projevilo 12. května 1840 souhlas, aby jejich formální zemské tovární oprávnění bylo z Bučovic do Brna přeneseno, a tím jim bylo umožněno dostat se záhy mezi přední brněnské továrníky vyrábějící jemná sukna. Snaha Teltscherů se zdařila teprve tehdy, když se separoval Johann Leopold Teltscher, neboť jeho bratr učinil úpadek, a když v srpnu 1839 přestoupil ke katolickému vyznání a poté byly pokřtěny i všechny čtyři jeho děti. Po zamítavém stanovisku gubernia mu však povolení k tomu, aby jeho tovární oprávnění bylo přeneseno z Bučovic do Brna, udělila 3. listopadu 1842 až dvorská komora. Před revolucí roku 1848 se tak podařilo přemístit dvě rozsáhlé vlnářské továrny z Bučovic do Brna.⁸ Příkladu

Popperů a Teltschera následovali ve 40. a zejména 50. letech i ostatní bučovičtí soukeničtí a vlnářští továrníci a mistři.

Tato snaha přenášet svoje tovární oprávnění, a tím i podniky do Brna byla zcela pochopitelná a vedla k tomu dlouholetá tradice a dobrý zvuk Brna v obchodním světě, kvalitní dělnictvo s bohatými zkušenostmi a zručností, výhodná pozice města zvláště poté, co bylo roku 1839 spojeno železnicí s Vídní aj. Tuto snahu je možno snadno pochopit zejména u židovských podnikatelů, kteří spatřovali ve výrobě jemných suken a vlněného zboží perspektivní obory, jejich podnikání v Brně bylo však před polovinou 19. století spojeno s celou řadou obtíží v souvislosti s tím, že židé se nesměli usazovat trvale v moravských královských městech a k překonání tohoto zákazu bylo zapotřebí vynaložení velké energie ke zvládnutí pomalu pracujícího státního aparátu.

K dosavadním důvodům používaným při odmítání žádostí jak o přenášení továrních oprávnění do Brna, tak i při udělování oprávnění nových, přibyl však během roku 1848 další argument. Projevil se již při snaze dalšího bučovického židovského familianta Salomona Strakosche o přenesení jeho formálního zemského továrního oprávnění, které mu bylo uděleno 30. května 1845 pro Bučovice. Salomon Strakosch požádal o svolení, aby mohl přenést své tovární oprávnění do Brna již 28. ledna 1848, brněnský magistrát se však postavil rozhodně proti, což zdůvodňoval obavami z koncentrace dělnictva v Brně. Gubernium proto Strakoschovu žádost 25. května 1848 zamítlo a po Strakoschově rekursu ministerstvo obchodu 20. března 1849 rozhodlo, že tento zákaz je oprávněný.⁹

Pro toto ministerské zamítavé stanovisko existoval již právní podklad, jímž se stal ministerský dekret z 10. září 1848, č. 1.086, který obsahoval prozatímní ustanovení sloužící jako směrnice při projednávání žádostí o udělování živnostenských oprávnění nebo při ohlašování živností označovaných do té doby jako volné (svobodné), jako bylo zejména předení. V tomto dekretu se říkalo, že za současného vážnutí provozu a jmenovitě pro obtížné časové poměry zvláště pro třídy provozující živnosti se vydávají nové směrnice s platností až do vydání všeobecného regulativu pro obchod a živnosti, tj. živnostenského řádu. Stanovovalo se zde, že při povolování policejních živností se má dbát bedlivě na místní potřebu, u komerčních živností pak nastal naprostý rozpor s dosavadním stavem, který byl již v první polovině 19. století vesměs značně liberální, a zejména nejvyšší instance, tj. ve většině případů všeobecná dvorská komora, vyřizovaly rekursy proti zamítnutím nižších instancí vesměs kladně. Nyní mělo být i při udělování oprávnění ke komerčním živnostem rozhodujícím hlediskem vedle osobních schopností žadatele a výkazu fondu předepsaného pro jednotlivé živnosti rovněž místní potřeba, tj. hledisko, které bylo u komerčních živností zrušeno již tereziánským živnostenským zákonodárstvím. Dekret přímo stanovil, že je třeba zabránit nepoměrnému nahromadění komerčních živností a účelem bylo omezení přílivu nezaměstnaných osob zejména do větších měst, kde tyto osoby, když jim jejich zaměstnání nezajišťovalo dostatečný výdělek, „se často jenom stávají přítěží pro obec“.¹⁰

Tento dekret z 10. září 1848, který vlastně ještě předcházela nejmasovějším

vystoupením dělnictva zejména ve Vídni, ale taky v Brně a v ostatních místech, která spadala do října 1848, a který byl v platnosti až do počátku roku 1853, poskytoval potom právní základ pro to, že úřady odmítaly udělovat pro Brno nová tovární oprávnění a stavěly se rovněž proti přenášení těchto oprávnění ze sousedních míst do Brna.

Dalším odmítnutým žadatelem o udělení továrního oprávnění k výrobě vlněného zboží pro Brno se stal po Salomonu Strakoschovi W. Molz, který požádal o formální zemské tovární oprávnění roku 1847, jeho žádost však gubernium zamítlo a nová žádost o udělení jednoduchého továrního oprávnění byla rovněž 28. září 1848 zamítnuta se zdůvodněním, že zvýšení počtu továren v Brně není vzhledem k panujícím poměrům žádoucí, i když brněnský krajský úřad zdůrazňoval, že Molz během loňské i letošní kritické periody nepropustil své dělníky. Magistrát spolu s výborem reprezentantů se však proti zvětšení počtu továren v Brně ohradil a jeho stanovisko bylo pro gubernium v tomto případě rozhodující.¹¹

Dne 26. července 1850 požádal o přenesení svého oprávnění z Bučovic do Brna opětovně Salomon Strakosch, brněnští továrníci byli ale podle vyjádření obecní rady, která nastoupila na místo magistrátu, ostře proti s odvoláním na citovaný ministerský dekret z 10. září 1848 a poukazovali, že je třeba obávat se velkého nakupení továren, a tím i proletariátu v Brně, „jak dokazuje smutná perioda roku 1848“. Obecní rada sama byla však nyní pro vyhovění Strakoschově žádosti, protože podle jejího přesvědčení Brnu „jako prvnímu továrnímu místu monarchie“ se nabízely soustředěním „velkolepých průmyslových závodů nutné pomocné prostředky k jejich rozkvětu a rozmachem takovýchto podniků se podporoval také blahobyt Brna, a tomuto přirozenému růstu a vzestupu nemělo být zabraňováno“. Dne 27. května 1851, po tomto poměrně překvapivém dobrozdání brněnské obecní rady, proto Salomon Strakosch konečně požadované povolení dostal. Stalo se tak ale teprve poté, když postavil úřady před hotovou věc zakoupením Kalksteinovy tovární budovy v Brně, takže úřady nenalezly odvahu k zákazu neoprávněného továrního provozu z obavy před vzrůstem nezaměstnanosti, který by následoval, kdyby museli být Strakoschovi brněnští dělníci propuštěni.¹²

Jinou taktiku zvolil další židovský familiant z Bučovic Moritz Spitz, který požádal o jednoduché tovární oprávnění pro Brno 14. října 1850. Když se ale dozvěděl o záporném stanovisku brněnské obecní rady ke své žádosti, stáhl ji zpět se zdůvodněním, že zamýšlí žádat pouze o živnostenské, a nikoli tovární oprávnění. To dostal již předtím 15. prosince 1849 pro Bučovice a cestou rekursu mu bylo povoleno jeho přenesení do Brna, ovšem stalo se tak teprve 13. března 1853, když již předtím provozoval v Brně neoprávněně výrobu ve velkém v Teltscherově továrně.¹³

Brněnští tkalci šli ve svém odporu proti továrnám tak daleko, že na podzim roku 1849 podali dokonce žádost k ministerstvu, aby udělování továrních oprávnění bylo až do vydání nového živnostenského řádi sistováno. Přes tyto tendence se však počet vlnářských živností, mezi nimi ale i velkých závodů vyrábějících v rozsahu rovnajícím se továrním oprávněním, zvyšoval. Podle

výkazu výdělkové daně bylo v Brně roku 1849 celkem 134 tkalců, 42 soukeníků, 32 výrobců cajku a dva výrobci vlněného zboží, tj. celkem 210 živností vykonávaných na podkladu živnostenského, nikoli továrního oprávnění. Do 17. února 1852 však vzrostl jejich počet nově propůjčenými živnostenskými oprávněními na 251, tj. téměř o 20 %, takže v Brně bylo 156 tkalců, 44 soukeníků a 49 výrobců cajku a jenom počet výrobců vlněného zboží zůstal nezměněn.¹⁴ Šlo o proces, který zřejmě nebylo možno zastavit, i když při udělování nových živnostenských oprávnění postupovaly úřady velmi rigorózně, jak o tom svědčí případ uměleckého barvíře a krasnobarvíře Emila Seidla. O jeho kvalifikaci nebylo možno pochybovat: v roce 1848 byl stár 30 let, narodil se v Liberci, dva roky (do roku 1841) se učil u brněnského krasnobarvíře Wenzla Schwaba, potom pracoval tři roky v Liberci, v letech 1845-1847 byl zaměstnán jako barvíř u Soxhleta v Brně a poté jako obchodvedoucí u těžké firmy, cestovním pasem prokázoval, že se vzdělával i v cizině, zvláště ve Francii, kde byl zaměstnán pět měsíců v Chichy (?), poté byl 11 měsíců obchodvedoucím u privilegované firmy bratří Popperů v Brně. Stanovisko brněnského magistrátu z 30. prosince 1848 bylo přesto zamítavé, gubernium proto magistrátu 10. února 1849 přikázalo zjistit kolik je v Brně samostatných krasnobarvířů a kolik továren zde má vlastní barevny. Zjištění dospělo k závěru, že krasnobarvířskou živnost provozuje 18 mistrů a vlastní barevny mají čtyři továrny.¹⁵ Na zákrok krasnobarvířských mistrů odřála krajská vláda v Brně svým rozhodnutím z 6. února 1850 živnostenské oprávnění, které udělil Seidlovi politický úřad u sv. Petra. V úředním šetření, které následovalo, okresní hejtmanství v Brně zaujalo stanovisko, že udělením živnostenského oprávnění se fakticky počet živností nezvýšil, neboť Seidl byl již předtím nájemcem Tetlscherovy, potom Kalksteinovy a konečně Schmalovy krasnobarvny, takže nebylo možno uplatnit dekret z 10. září 1848, a kromě toho prý bylo notoricky známo, že průmyslové poměry se v posledním roce podstatně zlepšily a Seidlovi dalo svědectví 30 brněnských firem, že jeho barevna je provozována v jejich zájmu. Naproti tomu brněnská obecní rada namítala, že současný vzestup vlnářské výroby je jenom dočasný, dosavadním počtem barvířů je potřeba kryta a zvyšování jejich počtu je tím spíše zbytečné, že továrny mají svoje vlastní barevny. Ministerstvo obchodu poté 27. června 1850 zrušilo rozhodnutí brněnské krajské vlády z 6. února 1850, což zdůvodnilo tím, že poměry brněnské vlnářské výroby již nestojí v cestě udělovanému oprávnění, a naopak toto oprávnění je velmi potřebné.

V průběhu roku 1852 se začal projevat v živnostenské politice monarchie obrat. Na podzim tohoto roku předložila vláda nižším úřadům k dobrozdání zásady nové instrukce pro udělování živnostenských oprávnění. Stanoviska úřadů bohužel neznáme, víme jen, že krajská vláda v Brně se vyslovila značně vyhybavě, zdůraznila nutnost všeobecného živnostenského regulativu (ten byl dán liberálním živnostenským řádem z prosince 1859) a konstatovala, že dekretem z 10. září 1848 byla podstatně ulehčena pozice úřadů postavit legální zábrany přílivu cizího obyvatelstva, a zvláště židů, do měst a ostatních velkých míst. Následovalo vydání ministerského nařízení ze 17. ledna 1853, které znamenalo, že v živnostenské politice vlády se plně prosadil hospodářský

liberalismus, jenž měl umožnit vítězství tovární velkovýroby nad drobnými výrobci. Nařízení ze 17. ledna 1853 vydalo ministerstvo obchodu ve srozumění s ministerstvem vnitra a toto nařízení vycházelo ze skutečnosti, že dekret z 10. září 1848 vedl k omezení živnostenské činnosti, přivodil monopolní postavení jednotlivých živnostníků a znamenal snížení počtu a „znamenitosti“ dělníků. Proto byla ponechána nadále v platnosti pouze ustanovení týkající se policejních živností, jež byla beztak v souladu se starším živnostenským zákonodárstvím, zatímco při udělování oprávnění ke komerčním živnostem se již nemělo vůbec přihlížet k místní potřebě, nýbrž pouze k osobním schopnostem žadatele.¹⁶

Změněného nazírání vlády vynuceného neudržitelností omezující politiky hodlali využít opět Strakoschové a roku 1853 požádal o jednoduché tovární oprávnění k výrobě vlněného zboží pro Brno Salomonův syn Jonas Strakosch, který byl v té době společníkem firmy svého otce. Představení tří brněnských textilních cechů, tj. soukenického, cajkařského a tkalcovského, se odmítli k jeho žádosti vyslovit s uraženým prohlášením, že jejich stanoviska není v podobných případech nikdy dbáno. Obecní rada se postavila k jeho žádosti zamítavě a doporučila krajské vládě postupovat při dalším udělování továrních oprávnění v tomto výrobním odvětví s větší přísností a propůjčovat je jen tehdy, když žadatel odpovídá všem zákonným požadavkům; Jonas Strakosch neměl totiž v té době vlastní podnik a nevykazoval jmění, obě se však v případě jednoduchých továrních oprávnění podle dřívějšího živnostenského zákonodárství platného před 10. září 1848 nevyžadovalo. Místodržitelství proto 22. října 1853 Jonase Strakosche odkázalo, že může požádat pouze o živnostenské oprávnění, ten však požádal 28. ledna 1854 znovu o jednoduché tovární oprávnění a po opětovném zamítnutí opakoval svou žádost potřetí 19. května 1854. Obecní rada byla i tentokrát proti a místodržitelství požádalo o vyjádření Obchodní a živnostenskou komoru v Brně k přípustnosti žádosti z hlediska průmyslu a nahromadění dělnictva v dobách nepříznivé konjunktury, když vážně odbyt. Komora zaujala liberální postoj, nepodceňovala sice otázku přílišného nahromadění dělnictva, na druhé straně však zastávala názor, že stanovení uzavřeného počtu živnostenských závodů pro každé jednotlivé místo by narazilo na velké obtíže. Protože se konjunktura neustále měnila a v příznivých obdobích působil nedostatek většího počtu závodů na zaměstnání dělníků stejně tak neblaze, jako v nepříznivých obdobích větší nakupení těchto závodů, které byly nuceny svůj provoz dočasně zastavit, jevílo se komoře jako jediné možné východisko brát při udělování oprávnění přísný zřetel na osobní schopnosti žadatele a na jeho dostatečné vysoký kapitál, neboť to byly podle přesvědčení komory záruky, že obchod přetrvá i nepříznivou konjunkturu a závod bude stabilní. Tento předpoklad byl u Jonase Strakosche splněn, neboť vedl vlastní provoz „chvalně známé továrny svého otce“ a měl dostatečný kapitál. Teprve nyní místodržitelství Jonasi Strakoschovi požadované oprávnění pro Brno, datované 1. srpna 1854, udělilo.¹⁷

Z tohoto případu je zřejmé, že starší omezující nazírání zejména u úřadů nižších instancí ještě určitou dobu přežívalo a ke skutečnému obratu docházelo pozvolna, i když v zamítavých rozhodnutích se již neargumentovalo přílišným nahromaděním průmyslových závodů a dělnictva. V praxi se však ani po vydání

ministerského nařízení ze 17. ledna 1853 příliš nezměnilo a zásadní obrat pozorujeme na Moravě teprve roku 1857. Popudem k tomu byl v případě Brna postup brněnské obecní rady při projednávání žádosti židovského familianta v Bučovicích Sigmunda Spitze.¹⁸ Ten ve své žádosti o jednoduché tovární oprávnění k výrobě vlněného zboží uvedl, že má fond 15 tis. zl, obecní rada však prohlásila tuto částku za nedostačující a představení všech tří textilních cechů pouze připomenuli, že žádosti přespolních izraelitů o tovární oprávnění se tak rozmohly, že když se jim bude vyhovovat, všichni cechovní výrobci vlněného zboží budou ruinováni. Obecní rada proto doporučila zamítnutí Spitzovy žádosti. Spitz však v Brně výrobu fakticky zahájil a použil k tomu podle přesvědčení obecní rady fingované společenské smlouvy s Rudolfem Beilem, který měl pro Brno živnostenské tkalcovské právo, pro nedostatek finančních prostředků je ale neprovozoval a byl zaměstnán ve Skenově soukenické továrně v Alexovicích v nynějším okrese Brno-venkov. Aby se Spitz vyhnul hrozícímu zapečetění jeho provozu, prodal - opět podle mínění obecní rady fingovanou smlouvou - svou továrnu za 12 tis. zl Antonu Steinbachovi.

Místodržitelství požádalo opět o dobrozdání i Obchodní a živnostenskou komoru v Brně, jejíž předchozí vyjádření - jak je nám známo - vyznívala již v duchu hospodářského liberalismu.

Komora poukázala na rozpory ve tvrzeních brněnské obecní rady a cítila se povinna upozornit místodržitele, jemuž bylo vyjádření adresováno, na postup obecní rady při projednávání takovýchto žádostí, neboť podle přesvědčení komory nebylo prováděno odborně zejména komisionální šetření. Po léta, kdy byla komora místodržitelstvím slyšena při udělování továrních oprávnění, uskutečňovala obecní rada zásadu, že v těch odvětvích, v nichž existovala vedle továrního provozu taky cechovní výroba, volila znalce vyslovující se o žádostech při komisionálních šetřeních pouze z cechovních příslušníků, od nichž se však vzhledem k jejich odporu proti průmyslu dal očekávat mnohem méně nestranný výrok, než od továrníků téhož odvětví. K výsledkům takovýchto nanejvýše jednostranných šetření se potom obecní rada zpravidla připojovala a odůvodňovala jimi svoje návrhy o přípustnosti, nebo nepřípustnosti žádostí o udělení továrního oprávnění. To byla rovněž příčina - pokračovalo vyjádření komory - proč musela být komorní dobrozdání tak často v rozporu s názory obecní rady. Komora upozornila na výslovné ustanovení ministerského nařízení ze 17. ledna 1853, že místní potřeba není při propůjčování oprávnění k výkonu komerčních živností vůbec rozhodující a že toto oprávnění nemůže být zamítnuto z toho důvodu, že dotyčných živností je v místě moc. Závěrem komora místodržitele prosila, aby jeho úřad vyžadoval další vyjádření od účelně organizovaných komisí znalců.

Místodržitelství reagovalo hned 13. února 1857, přikázalo městské radě odstranit protičečení a pochybné údaje v jejím vyjádření a nařizovalo jí provést přesnější a podrobnější šetření ke zjištění stavu jmění žadatele. Zároveň stanovilo pro odpověď čtrnáctidenní lhůtu.

Obecní rada sdělila mezitím 5. února místodržitelství nové skutečnosti a obvinila Sigmunda Spitze, že jeho oznámení se jevílo jako „všeobecné lži,

kteří stavějí jeho charakter a jeho důvěryhodnost do velmi nepříznivého světla“, a trvala i nadále na stanovisku, že postup obecní rady byl oprávněný. Doporučila znovu zamítnutí Spitzovy žádosti a zákaz jeho provozu v Brně, „aby ostatní individua byla od podobných rejdu odstrašena“.

Výsledky nového šetření poslala obecní rada místodržitelství teprve 6. dubna. Zjistila, že Spitz má jmění 23 919 zl 6 kr, což - jak musela obecní rada připustit - bylo pro tovární provoz dostačující, obecní rada však přesto setrvala na svém odmítavém stanovisku, protože Spitz se jí nejevil zcela důvěryhodně, neboť prý nenastoupil zákonnou cestu k dosažení továrního oprávnění. Pro jeho udělení se ale vyslovila Obchodní a živnostenská komora v Brně.

V návrhu příslušného místodržitelského referenta, který byl rozhodující pro konečné stanovisko tohoto úřadu, se říká, že námitky obecní rady týkající se Spitzovy nečestnosti aj. nejsou rozhodující, neboť musilo být uváženo, že Spitz byl podle všeho zmýlen chybným závěrem vysloveným obecní radou při dřívější příležitosti, že totiž tovární oprávnění se uděluje pouze na podniky již zcela zřízené a uvedené do chodu, a proto se pokusil v Brně takovýto podnik zříditi. Závažné pak bylo, že místodržitelství rozhodlo 2. července 1857, že požadované tovární oprávnění pro Brno má být Sigmundu Spitzovi uděleno.

Místodržitelský referent pro komerční záležitosti se rovněž vyslovil ke stížnosti Obchodní a živnostenské komory v Brně a lze říci, že se s ní zcela ztotožnil. Obecní radě se proto dostalo mimořádně ostře formulované důtky. Obecní rada byla především seznámena s obsahem upozornění komory a byla důrazně napomenuta, že existující předpisy stanovují výslovně, že místní potřeba není při udělování továrních oprávnění vůbec směrodatná. Protože příslušníci cechů navrhovali pravidelně zamítnutí žádosti o udělení továrních oprávnění, nebylo podle rozhodnutí místodržitelství účelné slyšet výlučně takové osoby, neboť jejich odpor musel být podle existujících zákonů většinou odmítnut a v žádném případě neprobouzel důvěru k úřadům, nýbrž spíše rozmrzelost nad jejich rozhodnutími. V důtce se dále pravilo, že obecní rada nadto neslyší příslušníky cechů pouze v otázce, co mají proti žádostem o udělení továrních oprávnění, nýbrž přibírá je i jako znalce při komisionálních šetřeních. Jak mohlo takové šetření dospět k nestrannému výsledku - pokračovala důtka - když ti, kteří měli dát znalecký posudek, vystupovali proti každému (podtrženo v originále) novému žadateli s názory, které kořenily v omezeném „pojímání nynějšího hospodářství“. Z toho pramenilo, že tyto komisionální protokoly dostačovaly zřídka svému účelu, neboť obsahovaly mnohé jednostranné posudky a mnohá, pro žadatele příznivá okolnost, nebyla do nich pojata, o majetkových poměrech žadatele podávaly často zcela povrchní informace a nepřihlížely ke všem faktorům, neboť jejich obsahem byla nevědomost či nepřesnost. Z těchto protokolů dýchalo konečně podceňování, ne-li lhostejnost a netečnost při projednávání předmětu, čímž se záležitost dostávala na zcela jiné pole, než kam příslušela, a úřadu, v jehož rukou spočívalo rozhodnutí, musil zůstat charakter žadatele zatemněn nebo překroucen. Podle přesvědčení místodržitelství se proto jevilo jako nanejvýš žádoucí volit při těchto komisionálních šetřeních vhodnější postup. V takovém městě, jako bylo Brno, kde bylo mnoho zdatných

živnostníků, nebylo nic těžkého nalézt znalce, kteří by postupovali s klidným a jasným úsudkem a bez stranických zájmů. Stejně tak bylo lehké podle mínění místodržitelství povolávání takovýchto nestranných mužů, kteří byli s žadatelem v obchodním spojení, nebo kteří přesně znali jeho poměry, získat přibližný obraz o stavu jeho majetku.

Obecní radě se proto přikazovalo, aby učinila toto hlášení předmětem bedlivých porad a podala s co největším urychlením dobrozdání o účelné organizaci takovýchto znaleckých komisí.

I když poslední příkaz zřejmě splněn nebyl, nebo o tom aspoň nevíme, vidíme již krátce po této možno říci aféře, že jako znalci při posuzování žádostí o tovární oprávnění ve vlnářském oboru figurovali nejpřednější brněnští soukeničtí a vlnářští podnikatelé, jako byl Adolf Schoeller atd.

Je až s podivem, jak tvrdé výtky a přesných příkazů, i když formou doporučení, se brněnské obecní radě od místodržitelství dostalo. Cechy se sice vyjadřovaly i nadále k žádostem o tovární oprávnění zamítavě, jejich mínění však nebylo dbáno a kromě toho cechovní mistři již nevystupovali při komisionálních šetřeních jako odborníci, jejichž úkolem bylo posoudit množství a kvalitu vyráběného zboží, strojní zařízení, popř. u formálních zemských továrních oprávnění i příslušný fond. Obecní rada se i nadále v některých případech ztotožnila se stanoviskem cechů a stavěla se na jejich stranu proti názorům znalců, nejde však o nadsázku řekneme-li, že udělování továrních oprávnění bylo fakticky téměř zcela v rukou samých průmyslníků. Průmyslníci se vyjadřovali nadále k těmto žádostem jednak prostřednictvím obecní rady, v níž vliv brněnských soukenických továrníků a velkoobchodníků v průběhu 50. let sílil (roku 1856 zasedalo již v obecním výboru šest továrníků a velkoobchodníků a v jedenáctičlenné obecní radě byli tři velkopodnikatelé), jednak jako znalci při komisionálních šetřeních, a konečně pak i prostřednictvím Obchodní a živnostenské komory v Brně, která byla v 50. až 70. letech téměř zcela v rukou brněnských soukenických a vlnářských podnikatelů.

Instituce továrních oprávnění trvala ovšem pouze do konce dubna 1860, neboť živnostenský řád z prosince 1859 zrušil jak cechovní zřízení, tak i udělování oprávnění k provozování továren a zavedl do živnostenského zákonodárství naprostou svobodu, která byla potom podvazována omezujícími zásahy počínaje 80. lety 19. století.

Podívejme se nyní na charakter držitelů továrních oprávnění k výrobě suken a vlněného zboží (popř. i k jejich apretaci), kteří toto zvýhodnění dostali v letech 1849-1859, ve srovnání s těmi, kteří je získali v období let 1764-1847.

Základní údaje o držitelích jednoduchých továrních oprávnění (označili jsme je opět jako J) nebo formálních zemských továrních oprávnění (ta jsou označena jako FZ) jsou v příloze 1. Pokud je odkazováno na podnikatele, kteří dostali toto oprávnění před rokem 1848 a jsou uvedeni v seznamu uveřejněném v příloze článku uvedeného v poznámce 1, tj. v Časopisu Matice moravské, je u nich uvedeno v závorce ČMM a příslušné pořadové číslo.

Víme, že v letech 1764-1820 bylo uděleno tovární oprávnění k výrobě suken a vlněného zboží celkem 45 osobám, v letech 1820-1847 potom 25 osobám,

kdežto za 11 roků, tj. v letech 1849-1859, dostalo toto zvýhodnění 30 osob, jimž bylo uděleno 29 továrních oprávnění.

Nově bylo k výrobě suken a vlněného zboží v Brně uděleno v letech 1849-1859 24 továrních oprávnění (srov. v příloze 1 čís. 1-24), pět oprávnění bylo přeneseno na dědice (srov. čís. 26-30), pět žádostí o udělení továrního oprávnění bylo zamítnuto (srov. čís. 32-36) a dvě žádosti z roku 1860 byly v důsledku toho, že v platnost vstoupil liberální živnostenský řád, předány obecní radě v Brně k vyřízení ve vlastní působnosti.

Pokud sledujeme teritoriální původ držitelů továrních oprávnění, zjišťujeme proti dřívějšímu období zásadní rozdíl spočívající v tom, že cizího původu byl jedině Aristide Doret (srov. čís. 3 a 35), který pocházel z Verviers v dnešní východní Belgii. Význam tohoto města pro brněnské soukenictví a vlnářství je dostatečně znám. Z celkového počtu 36 osob uvedených v příloze 1 jich pocházelo nejvíce z Brna, a to asi sedm, pět jich bylo z Bučovic a po jednom z Boskovic (nyní okres Blansko), Rousínova (nyní okres Vyškov), Třebíče, Kroměříže, Letovic (nyní okres Blansko) a Ždánic (nyní okres Hodonín) a zřejmě z Liberce, u 15 osob je jejich teritoriální původ těžko zjiřitelný, značná část z nich bude ale zřejmě připadat rovněž na Brno.

Žadatelé o tovární oprávnění před rokem 1848 ve svých žádostech vesměs zdůrazňovali, kde získávali výrobní znalosti a víme, že u značné části to byla vedle Verviers a Eupenu v dnešní východní Belgii vyspělá vlnářská oblast nynějšího Severního Porýní-Vestfálska. U žadatelů od roku 1849 se uvádí jako školící místo dvakrát Verviers (vedle A. Doreta zde získával zkušenosti i Marcus Kohn - srov. čís. 20, který uváděl ve své žádosti, že pracoval i ve Vídni a v Berlíně). Kromě Kohna uvádí školící místo v cizině ještě F. J. Kirsch (srov. čís. 4), a to blíže neidentifikovanou Gasc, a S. Strasser (srov. čís. 21), ten se učil ve Vídni. V 11 případech je výslovně uvedeno, že žadatelé se buď vyučili v Brně nebo tam získávali praxi.

Značnou odlišnost lze pozorovat i co do vzdělání žadatelů. Kdežto v období před rokem 1848 vykazovali komerční vzdělání získané na vídeňské polytechnice jenom tři žadatelé ze 40. let,¹⁹ v období od roku 1849 to bylo osm uchazečů, z toho tři uváděli absolvování zkoušek z hlavních komerčních předmětů na vídeňské polytechnice, rovněž tři na brněnské technice, v jednom případě je pouze všeobecná zmínka o komerčním vzdělání a v jednom případě se uvádí složení soukromých zkoušek u ředitele brněnské reálky.²⁰

Důležité je i náboženství žadatelů o tovární oprávnění. V aktech z 50. let 19. století se však tento údaj vyskytuje pouze výjimečně, a tak asi u 22 osob je možno předpokládat, že byly židovského vyznání, pouze u Moritze Kramera (srov. čís. 24) víme, že byl vyznání protestantského.

Svůj význam má také rozdíl v kvalitě udělených továrních oprávnění. V letech 1764-1820 bylo uděleno 28 oprávnění vyššího stupně, tj. formálních zemských továrních oprávnění, v letech 1820-1847 to bylo 11 FZ a v letech 1849-1859 z celkového počtu 29 udělených továrních oprávnění jich bylo vyššího stupně pouze osm.

V jednotlivých letech byla udělena tato tovární oprávnění:

1848	-	
1849	1	(FZ Theodor Bauer),
1850	1	(FZ M. a J. Gomperzovi),
1851	3	(FZ Salomon Strakosch - přeneseno z Bučovic do Brna, J. A. Doret, J. F. J. Kirsch),
1852	3	(FZ K. F. Schöll, J. A. Schoeller, J. 1853 přeměněno na FZ, W. Pintner),
1853	5	(J. A. Noak, J. M. Schwarz, J. S. Spitz, FZ M. Redlich, J. M. L. Schwarz),
1854	1	(J. J. Strakosch),
1855	2	(FZ A. Schwarz, FZ T. F. Bochner),
1856	2	(J. H. Herschmann, J. K. Kirsch),
1857	7	(J. H. Wechsler, J. S. Schüller, J. Sigmund Spitz, J. F. Redlich, J. A. Schwab, J. H. Kafka, J. M. Kohn),
1858	1	(J. S. Strasser),
1859	3	(J. S. Schönfeld, J. M. Singer, J. M. Kramer).

Přežívání omezujících tendencí během 50. let 19. století se musilo nutně projevit i na celkovém počtu továrních oprávnění, jež byla v tomto období v Brně vykonávána. Tak k roku 1851 to bylo na území města Brna ve všech výrobních odvětvích 52 jednoduchých nebo formálních zemských továrních oprávnění, v důsledku omezující živnostenské politiky klesl však jejich počet na 48 v roce 1854 a teprve roku 1856 byl překonán stav z roku 1851 a v Brně bylo vykonávané 66 továrních oprávnění. Z 52 továrních oprávnění k roku 1851 jich připadalo 11 na výrobu suken a 10 na výrobu vlněného zboží.²¹

Stejně jako úřady odmítaly udělovat nová tovární oprávnění s odvoláním na ministerský dekret z 10. září 1848, setkáváme se s jejich odmítavým stanoviskem při udělování živnostenských oprávnění. Víme již o aktivitě brněnského tkalcovského cechu z podzimu 1849, stejně jako o případu krasnobarvířského mistra Emila Seidla spojeném s rozsáhlým šetřením o kapacitě brněnských krasnobareven. Podobné argumenty - tj. přílišné nahromadění průmyslových závodů a dělnictva - se uplatňovaly i při odmítání žádostí o udělení mistrovského práva v ostatních textilních odvětvích. V roce 1851 požádali např. nezávisle na sobě o udělení oprávnění k výrobě vlněného zboží pro Brno František Ellinger a Tomáš Borkovec, proti jeho udělení se však postavily jak cechy, tak i obecní rada, která upozornila na nebezpečí růstu proletariátu mezi vlnářskými dělníky způsobené tím, že množství lidí tohoto živnostenského odvětví se věnuje této výrobě v touze být samostatnými a tito lidé dostávali toto osobní oprávnění od dřívějších předměstských vrchností, aniž by poskytovali dostatečné záruky, takže po krátké době byli vydáni všanc bídě a nedostatku. Tímto způsobem, jak učí zkušenost z posledních let - pokračuje odmítavé stanovisko obecní rady - není pomozeno ani obci, které tak připadne k tíži žebrák s celou svou rodinou, ani státu, který získává jenom berní poplatníky neschopné placení.²²

Již úřední šetření žádosti Moritze Spitze však ukázalo, že počet výrobců vlněného zboží a soukenických, tkalcovských a cajkařských mistrů v Brně stále

rostl a roku 1850 bylo propůjčeno pět nových oprávnění k provozování tkalcovské živnosti, sedm k živnosti cajkařské a jedno oprávnění k soukenické živnosti, v roce 1851 to bylo 11 oprávnění tkalcovských, šest cajkařských a jedno k výrobě vlněného zboží, v lednu 1852 byla udělena tři oprávnění tkalcovská a stejný počet tkalcovských oprávnění dostali žadatelé v únoru 1852, takže celkový počet textilních živností - jak je nám rovněž již známo - vzrostl ze 210 na konci roku 1849 na 251 v únoru 1852.²³

Počet samostatných mistrů sám o sobě není však příliš důležitým ukazatelem, neboť mezi nimi byli takoví, kteří pracovali v rozsahu továren, byť i bez továrního oprávnění, nebo mistři provozující výrobu v minimálním rozsahu. Je možno se domnívat, že důležitější je protokolování firem v obchodním rejstříku, prováděné do roku 1850 u merkantilního a směnečného soudu v Brně a od tohoto roku u zemského soudu v Brně. Protokolování bylo přikázáno cirkulářem moravskoslezského gubernia ze 14. července 1785 na základě rozhodnutí Josefa II. z 30. června téhož roku, v němž se přikazovalo brněnskému magistrátu jakožto merkantilnímu a směnečnému soudu postupovat při protokolování firem nebo obchodních společností, dále při vykazování obchodního fondu, jakož i při opatřování plných mocí podle směnečného patentu z 22. prosince 1763.²⁴ Toto protokolování firmy v obchodním rejstříku předpokládalo splnění určitých předpokladů, jako zejména odvádění daně v určité minimální výši²⁵ a bylo povinné pro obchodníky, za něž však začali být považováni i manufakturní a tovární podnikatelé, jakož i řemeslníci mistři. V některých případech, jako tomu bylo u přádelen, neboť ty patřily k podnikání, které mohl provozovat kdokoli, bylo zapotřebí získat povolení k mimořádnému protokolování firmy, které udělovalo místodržitelství, popř. krajská vláda, a k žádosti se vyjadřovala obchodní a živnostenská komora i obecní rada. Znamenalo to, že protokolovány musily být obchodní společnosti a v případě firem jednotlivců jenom větší závody. V brněnských obchodních rejstřících z 50. let 19. století jsou např. protokolovány firmy řemeslnických mistrů, kteří dostali mistrovské právo už ve 30. letech, a nejstarší dva případy jsou z roku 1830.

V jednotlivých letech bylo protokolováno textilních firem:

	souke- niční mistři	tkal- covští mistři	cajkař- ští mistři	výrobci vlněného zboží	postřih- ovači	krasno- barvíři	přadláci	třídírný vlny	úpravci sukn	celkem
1849	-	-	1	6	-	-	-	-	-	7
1850	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
1851	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
1852	1	3	-	1	-	5	-	1	-	11
1853	11	8	4	4	3	8	1	-	1	40
1854	1	3	2	4	1	-	1	-	-	12
1855	-	3	-	1	-	1	1	-	-	6
1856	-	1	1	1	-	1	1	-	-	5
1857	1	2	1	-	1	1	1	-	-	7
1858	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
1859	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2
1860	-	-	-	4	-	2	1	-	-	7
	14	20	10	25	5	19	7	1	1	102

Seznam všech textilních firem v Brně, které byly protokolovány v letech 1849-1860 (z roku 1848 nám není znám žádný případ protokolace), je obsažen v příloze 2, sestavené podle příslušných obchodních rejstřících.²⁶

Od roku 1849 do roku 1860, tj. za 12 roků, byly tak protokolovány pro Brno 102 firmy, z toho však téměř 40 % připadalo na rok 1853. Ze stručných záznamů firemního rejstříku nezjistíme bohužel teritoriální původ žadatelů, tento údaj je zde pouze výjimečně, takže víme, že čtyři uchazeči pocházeli z Bučovic, dva z Husovic a po jednom ze Židenic, z Lomnice u Tišnova, z Mohelnice, Opavy a Schönfeldu(?). Stručnost zápisů zejména z let 1858-1860 nedovoluje zjistit ve všech případech ani kdy jednotlivé firmy vznikly, popř. kdy dostali jejich majitelé mistrovské právo. Tento údaj je zjistitelný v 89 případech a dovoluje nám stanovit, že ti, kteří dali své firmy protokolovat v letech 1849-1860, dostali mistrovské právo, popř. oprávnění k výkonu živnosti:

1830	2	1831	3	1832	2	1833	1	1834	2	1835	-	1836	-
1837	3	1838	3	1839	-	1840	3	1841	5	1842	1	1843	3
1844	2	1845	3	1846	2	1847	8	1848	3	1849	4	1850	10
1851	4	1852	8	1853	9	1854	1	1855	2	1856	3	1857	2

Z 89 firem protokolovaných v letech 1849-1860, o nichž je známo, kdy vznikly, jich bylo založeno ve 30. letech 19. století 16, ve 40. letech 34 a v letech 1850-1857 to bylo 39 firem. Některé firmy, zřízené v 50. letech, byly protokolovány bezprostředně po svém vzniku, jako např. firma Maxe Buma, který dostal oprávnění ke tkaní vlny 21. června 1851, byla protokolována ještě v téže roce, podobně umělecký barvíř a krasnobarvíř Maxmilián Drucker s oprávněním z 10. června 1852, krasnobarvíř G. Umgelter s oprávněním z 12. ledna 1853, cajkařský mistr J. Schmieger s mistrovským právem ze 14. září 1853, cajkařský mistr F. Schmal s mistrovským právem z 25. dubna 1853, tkadlec J. J. Löw s mistrovským právem z 24. července 1854, krasnobarvíř C. Braun s oprávněním z 12. března 1855, cajkař I. Flesch s mistrovským právem z 29. dubna 1856 a postřihovač F. Lux s mistrovským právem z 10. září 1857.²⁷

Hlavní závěr, k němuž naše zkoumání dospělo, vyznívá takto:

V padesátých letech 19. století převládala již v brněnském soukenictví a vlnářství velkovýroba. Naprostá většina podnikatelů v těchto oborech, jimž bylo propůjčeno v padesátých letech 19. století jednoduché nebo formální zemské tovární oprávnění, byla již domácího původu, to znamená, že tito továrníci pocházeli již buď z Brna nebo z ostatních moravských soukenických a vlnářských center a ve výjimečných případech z Čech nebo z rakouského Slezska. Totéž platí s největší pravděpodobností i o soukenických, tkalcovských a cajkařských mistrech, jakož i o výrobcích vlněného zboží, přadláčích, krasnobarvířích a o úpravcích sukn, jejichž firmy byly protokolovány v padesátých letech 19. století v obchodním rejstříku, a o jejichž majitelích lze tedy oprávněně předpokládat, že provozovali výrobu ve větším rozsahu.

PŘÍLOHA I

Nově udělená tovární oprávnění k výrobě suken a vlněného zboží pro Brno v letech 1849-1860

- 1 **Theodor Bauer:** (FZ k výrobě vlněného zboží 22. 8. 1849 místo zemřelého privilegovaného továrníka Dominika Dabgera (srov. ČMM, č. 48), jehož závod si Bauer pronajal na 10 roků).
Od r. 1845 privilegovaný velkoobchodník v Brně, ředitel filiálky eskomptního ústavu priv. Rakouské národní banky v Brně, spolumajitel cukrovarů v Králově Poli (nyní okres Brno-město), na Olomoucké ulici v Brně a v Rajhradě (nyní okres Brno-venkov), jeden z ředitelů Handelsvereinu v Brně aj.²⁸
- 2 **Salomon Strakosch:** (27. 5. 1851 mu bylo povoleno přenesení FZ k výrobě vlněného zboží, které dostal roku 1845 pro Bučovice, do Brna).
Majitel továrny na vlněné zboží v Bučovicích, bučovický židovský familiant.²⁹
- 3 **Aristide Doret:** (J k apretování vlněného zboží v Kamenném mlýně nedaleko Brna (nyní okres Brno-město) 20. 9. 1851, roku 1856 se tohoto oprávnění bezpodmínečně vzdal).
Narozen asi roku 1811 ve Verviers v dnešní východní Belgii, do Brna přišel přes Opavu, pro niž dostal roku 1838 FZ k výrobě vlněného zboží, kterého se roku 1842 vzdal. Dne 16. května 1840 uzavřel společenskou smlouvu se zástupci privilegované firmy J. H. Offermann v Brně (srov. ČMM, č. 8) na pět roků, tj. do 31. 12. 1845, a na jejím základě mělo být Doretovi přenecháno řízení veškeré výroby. Již 13. 11. 1841 oznámily však obě strany zrušení této společenské smlouvy. Dne 8. června 1842 byla u obchodního rejstříku vedeného u merkantilního a směnečného soudu v Brně protokolována firma K. K. Teltscher Fein-Tuch-Fabrik Biedermann und Doret, která vznikla k provozování továrny na jemná sukna v Telči (nyní okres Jihlava). Doret byl přijat na dobu 10 roků, od 1. 7. 1842 za veřejného společníka, pokud by dříve nezemřel jeho bratr, soukenický továrník ve Verviers Viktor Doret, v tom případě by jeho továrnu převzal. Tato společenská smlouva byla rovněž záhy zrušena a od roku 1846 provozoval Aristide Doret parní mlýn v Brně a roku 1859 dostal FZ k výrobě mlynářských produktů v Brně. Počátkem roku 1853 požádal o vrácení J k výrobě všech druhů látek z vlny, bavlny a hedvábí, které mu bylo uděleno roku 1838 pro Opavu, tentokrát je chtěl pro Brno, krajská vláda v Brně ale jeho žádosti nevyhověla. Podle osvědčení belgických úřadů měl Doret znalosti výroby vlněného zboží, jeho apretace a „kancelářských obchodů“. (Srov. též č. 35).³⁰
- 4 **Friedrich Josef Kirsch:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 5. 11. 1851).
Soukenický mistr, 4 roky pracoval v priv. továrně Wilhelma Mundyho v Předklášteří u Tišnova (srov. ČMM, č. 2) (nyní okres Brno-venkov), více roků sloužil v priv. továrně na vlněný cajk a jemná sukna v Gasci (?) jako brusič postřihovacích nůžek, roku 1838 dostal mistrovské právo na postřihování suken v Brně, výrobu suken provozoval dlouhá léta neoprávněně a nezdaněně.³¹
- 5 **Wenzel Pintner:** (původní žádost o FZ k výrobě suken a vlněného zboží byla 27. 5. 1851 zamítnuta, J dostal 20. 3. 1852 a FZ 26. 7. 1853).
Soukeník a výrobce vlněného zboží v brněnském předměstí Josefově, vyučen tkalcem a vrchní úřad v Králově Poli mu udělil 8. 6. 1830 mistrovské právo.³²
- 6 **Adolf Schoeller:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 11. 6. 1852).
Výrobce vlněného zboží v brněnském předměstí Olomoucké ulici, kde vlastnil nově postavený dům. V letech 1818-1824 se vyučil v priv. továrně bratří Schoellerů v Brně (srov. ČMM, č. 35) výrobě suken, v letech 1824-1848 působil nepřetržitě

v této továrně jako spolupracovník, od roku 1848 provozoval výrobu vlněného zboží na vlastní účet.³³

- 7 **August Noak:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 25. 5. 1853).
Výrobce vlněného zboží a majitel dvou nově postavených domů na brněnském předměstí Cejlu.³⁴
- 8 **Moritz Schwarz:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 20. 7. 1853).
Tkalcovský mistr v Husovicích (nyní okres Brno-město), inkorporovaný do tkalcovského cechu v Nedvědicích (nyní okres Žďár nad Sázavou). S největší pravděpodobností židovského vyznání.³⁵
- 9 **Simon Spitz:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 29. 7. 1853).
Tkalcovský mistr v Boskovicích (nyní okres Blansko), stár necelých 30 let, na polytechnice ve Vídni absolvoval přednášky z obchodních věd, zbožíznalství, obchodní geografie a obchodního stylu, účetnictví, obchodního a směnečného práva a z italského jazyka a složil z nich zkoušky. Od 7. 10. 1842 do 1. 2. 1844 pracoval v přádelně Moritze Schwarze (srov. ČMM, č. 59) v Brně, od 1. 5. 1844 do 1. 5. 1848 se řádně vyučil tkalcovskému řemeslu v privilegované továrně Salomona Strakosche v Bučovicích (dnes okres Vyškov, srov. č. 2) a po vyučení tam pracoval až do 1. 10. 1851. S největší pravděpodobností židovského vyznání.³⁶
- 10 **Moritz Redlich:** (FZ k výrobě vlněného zboží pro Brno 15. 9. 1853).
Nic bližšího o něm není známo, zřejmě židovského vyznání.³⁷
- 11 **Moritz Louis Schwarz:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno uděleno 2. 12. 1853 po rekursu ministerstvem obchodu).
Nic bližšího o něm není známo, zřejmě židovského vyznání.³⁸
- 12 **Jonas Strakosch:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 2. 8. 1854, předtím byla jeho žádost 22. 10. 1853 zamítnuta, stejně jako nová žádost z 28. 1. 1854, a bylo vyhověno teprve jeho žádosti z 19. 5. 1854).
Syn majitele privilegované továrny Salomona Strakosche v Bučovicích (nyní okres Vyškov, srov. č. 2), popř. v Brně; spolu s bratrem byl majitelem firmy bratří Strakoschové. Byl židovského vyznání.³⁹
- 13 **Heinrich Herschmann:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 8. 10. 1856 přes odmítavé stanovisko obecní rady).
Roku 1831 mu udělil vrchní úřad ve Slavskově (nyní okres Vyškov) právo být přijat rousínovským cajkařským cechem jako mistr, od roku 1832 tkadlec vlněného zboží v Rousínově (nyní okres Vyškov) „ve značném rozsahu“, od roku 1850 majitel domu v brněnském předměstí Olomoucké ulici. S největší pravděpodobností židovského vyznání.⁴⁰
- 14 **Hermann Wechsler:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 19. 5. 1857 uděleno po rekursu ministerstvem obchodu přes zamítavé stanovisko obecní rady i Obchodní a živnostenské komory v Brně, teprve když vykázal dodatečně jmění; ministerstvo obchodu vyzvedlo tuto skutečnost, neboť výkaz provozního kapitálu nebyl podle zákona k získání J předepsán).
Tkalcovský mistr v Brně, stár 42 roků, příslušný do Třebíče, od roku 1835 měl oprávnění k výrobě vlněného zboží a k uměleckému tkalcovství pro Třebíč, roku 1851 získal mistrovské právo k výrobě cajku a ke tkaní lnu pro Slavkov (nyní okres Vyškov), 15 roků pracoval v továrně Moritze Schwarze v Brně (srov. ČMM, č. 59) jako obchodvedoucí, vysvědčením ředitele reálky v Brně Josefa Auspitze dokládá složení soukromé zkoušky z obchodních počtů, jednoduchého účetnictví a ze směnečného práva. Byl židovského vyznání.⁴¹
- 15 **Salomon Schüller:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 19. 6. 1857).
Od roku 1849 provozoval tkalcovství vlny v Bučovicích (nyní okres Vyškov),

- podnik v Brně vedl spolu s bratrem Moritzem pod firmou bratři Schüllerové. Byl židovského vyznání.⁴²
- 16 **Sigmund Spitz:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 2. 7. 1857). Židovský familiant a od roku 1850 tkalcovský mistr v Bučovicích (nyní okres Vyškov).⁴³
- 17 **Friedrich Redlich:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 11. 8. 1857). Tovární manipulant v továrně Moritze Redlicha (srov. ČMM, č. 58) na brněnském předměstí Dornychu, narozen v Brně, stár 29 roků, vyučil se řádně tkaní vlny v továrně Adolfa Pollaka v Brně (srov. ČMM, č. 56) od 10. 1. 1854 do 10. 1. 1848 (sic!), zde zůstal ještě 1 rok 9 měsíců do 30. 9. 1849, od té doby byl zaměstnán u M. Redlicha, takže jako manipulant pracoval celkem 9 roků 3 měsíce. Byl židovského vyznání.⁴⁴
- 18 **August Schwab:** (J k apretaci vlněného zboží v Kamenném mlýnu u Brna (nyní okres Brno-město) 25. 8. 1857). Nájemce valchy v Kamenném mlýně u Brna.⁴⁵
- 19 **Heinrich Kafka:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 29. 9. 1857). Privilegovaný velkoobchodník v Brně, obchodoval zejména s manufakturním a vlněným zbožím, měl „komerční vzdělání“. Pravděpodobně židovského vyznání.⁴⁶
- 20 **Marcus Kohn:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 21. 10. 1857). Narozen 1. 9. 1834 v Kroměříži, kam chodil do základní školy, v letech 1850-1851 navštěvoval na brněnské technice přednášky z obchodní vědy, účetnictví, obchodního stylu, kupeckých počtů, zbožíznalství, národního hospodářství, obchodního, živnostenského a směnečného práva a kaligrafie, a to s výborným prospěchem, na moravské stavovské akademii studoval s dobrým prospěchem francouzštinu a na podzim 1851 nastoupil do učení k vídeňskému měšťánskému tkalcovskému mistru Ludwigu Schwarzovi, 23. 3. 1853 získal výuční list. Během učení navštěvoval kreslířskou a tkalcovskou školu dolnorakouského Gewerbevereinu ve Vídni a na jeho valné hromadě 28. 5. 1853 dostal prémii. Po vyučení pracoval od 1. 4. 1853 do konce května 1854 v továrně na módní zboží Karla Hlaváče ve Vídni jako designer a seřizovač stavů, nato přijal místo v továrně na hedvábné zboží firmy bratři Borchardtové v Berlíně jako průmyslový kreslič a „ředitel továrny“, zde byl od 1. 6. 1854 do 1. 6. 1855, aby se seznámil s novými vynálezy a s pokroky ve výrobě vlněného zboží, odešel do Verviers „v Belgii“, kde byl od počátku července 1855 do 1. 7. 1857, tj. plně 2 roky, ve „chvalně známém podniku“ bratři Vossových a Lahaye a spol. „ke spokojenosti šéfa“. Byl židovského vyznání.⁴⁷
- 21 **Sigmund Strasser:** (J k výrobě vlněného a bavlněného zboží pro Brno 16. 10. 1858). Pocházel z Letovic (nyní okres Blansko), vyučil se řádně tkalcovství bavlny a vlny ve Vídni, od 16. 2. 1845 do září 1849 pracoval jako tovaryš, od této doby jako dílovedoucí v továrně na vlněné zboží Mosese Löwa Beera ve Svitávce (nyní okres Blansko), od července 1856 byl společníkem v továrně svého bratra Michaela Strassera. S největší pravděpodobností židovského vyznání.⁴⁸
- 22 **Salomon Schönfeld:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 9. 8. 1859). Tkalcovský mistr v Brně, původem ze Ždánic (nyní okres Hodonín), stár 29 roků, získal oprávnění pro výrobu ve Ždánicích a byl inkorporován do tamějšího cechu, poté se stal společníkem v továrně M. L. Schwarze v Brně (srov. č. 11) „a přispěl podstatně k získání její dobré pověsti“. S největší pravděpodobností židovského vyznání. Srov. pozn. 38.⁴⁹
- 23 **Moritz Singer:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 16. 8. 1859). Částečné teoretické znalosti výroby vlněného zboží získal na reálce v Brně

- a výrobu provozoval delší dobu ve spojení s brněnským tkalcovským mistrem Vincencem Menzlem (srov. č. 43), značnou část kapitálu mu poskytl jeho otec Markus J. Singer. Byl židovského vyznání.⁵⁰
- 24 **Moritz Kramer:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 16. 8. 1859. Jeho první žádost o J byla zamítnuta 31. 1. 1857, mj. se zdůvodněním, že mu bylo tehdy jenom 20 roků, po tomto zamítnutí se stal společníkem výrobce vlněného zboží J. V. Slámy) (srov. zřejmě č. 104). Syn zámožného obchodníka s vlnou v Brně, tkadlec v Brně, narozený asi roku 1836 v Novém Městě nad Váhem na Slovensku, příslušný do Brna. Vyučil se řádně tkaní a manipulaci v továrně S. A. Politzera v Brně (srov. ČMM, č. 55), od 5. 5. 1854 do 10. 9. 1856 byl zaměstnán při tkaní a manipulaci u Wilhelma Politzera ve Vídni, potom u Moritze Schwarze (srov. ČMM, č. 59) a v privilegované továrně S. L. Teltschera v Brně, na brněnské technice poslouchal přednášky o obchodním a směnečném právu, národním hospodářství, obchodní vědě, obchodním slohu, účetnictví a kupeckých počtech a složil zkoušky s velmi dobrým prospěchem. S dobrým výsledkem navštěvoval rovněž po 8 měsících kreslířskou a tkalcovskou školu brněnského Gewerbevereinu. Od 1. 9. 1849 do 17. 7. 1851 navštěvoval 4. třídu německé školy, a to 1. a 2. ročník na brněnské protestantské škole. Byl protestantského vyznání.⁵¹
- 25 **Moritz Kafka:** (Jeho žádost o J k předání vlny v Brně byla vzhledem k živnostenskému řádu č. 227/1859 ř. z., který vstoupil v platnost 1. 5. 1860, předána k vyřízení obecní radě v Brně). Nic bližšího není o něm známo, byl pravděpodobně židovského vyznání.⁵²
- Tovární oprávnění přenesená na dědice
- 26 **Maxmilian a Julius Gomperzovi:** (FZ k výrobě vlněného zboží pro Brno 9. 10. 1850; přeneseno na ně z jejich dědečka Lazara Auspitzze (srov. ČMM, č. 52) a provozováno pod firmou Lazar Auspitz Enkel). Privilegovaní vlnářští továrníci, podle vyjádření L. Auspitzze vedli již 10 roků jeho privilegovanou továrnu, kterou jim 1. 1. 1851 úplně i formálně předal. S Filipem Gomperzem byli spolujednateli privilegované velkoobchodní firmy s velkoobchodním oprávněním ze 4. 10. 1852. Byli židovského vyznání.⁵³
- 27 **Karl Friedrich Schöll:** (FZ k výrobě vlněného zboží pro Brno 19. 6. 1852; šlo o pokračování podniku pod firmou August Schöll). Syn Augusta Schölla (srov. ČMM, č. 24), zeměděleho roku 1847. Narozen roku 1815, po 12 roků pracoval nepřetržitě v podniku svého otce.⁵⁴
- 28 **Arnold Schwarz:** (FZ k výrobě vlněného zboží pro Brno 16. 10. 1855; šlo o přenesení továrního oprávnění ze zeměděleho otce na syna). Syn privilegovaného továrníka Moritze Schwarze (srov. ČMM, č. 59), který dostal tovární oprávnění roku 1847. Na brněnské technice vyslechl přednášky z obchodní vědy, účetnictví, kupeckých počtů, zbožíznalství a z obchodního slohu a složil výtečně zkoušky. Byl stár teprve 20 roků, byl spolujednatel firmy Moritz Schwarz a syn. Byl židovského vyznání (srov. č. 36).⁵⁵
- 29 **Theodor Franz Bochner:** (FZ k výrobě suken a vlněného zboží všeho druhu 6. 11. 1855; šlo o přenesení oprávnění z otce na syna, po smrti manžela roku 1844 provozovala bez továrního oprávnění továrnu jeho vdova, která však roku 1855 zemřela). Syn privilegovaného továrníka Johanna Bochnera (srov. ČMM, č. 51), stár 26 roků, byl absolventem komerčního oddělení vídeňské polytechniky, majitel firmy Johann Bochner (původní jméno firmy bylo ponecháno).⁵⁶

30 **Karl Kirsch:** (J k výrobě vlněného zboží pro Brno 30. 7. 1856, šlo o přenesení továrního oprávnění z otce na syna).

Obchodvedoucí ve vlnářské továrně svého otce Friedricha Josefa Kirsche v Brně (srov. č. 4), vyučil se soukeníkem v Brně a od dubna 1848 byl zaměstnán v továrně svého otce, v posledních letech ji vedl. Vychodil 4 třídy „normální hlavní školy“ v Brně s velmi dobrým prospěchem.⁵⁷

31 **Josef Wawřin jun.:** (Jeho žádost o J k výrobě vlněného zboží pro Brno byla předána vzhledem k ustanovením živnostenského řádu č. 227/1859 ř. z. k vyřízení obecní radě v Brně).

Majitel domu v Brně, jeho otec zde řadu let vyráběl vlněné zboží.⁵⁸

Zamítnuté žádosti o udělení továrního oprávnění

32 **Ferdinand Seidl:** (Jeho žádost o J k výrobě vlněného zboží pro Brno byla zamítnuta 18. 11. 1847, protože podle magistrátu byla jeho přádelna umístěna v budově bývalého mlýna na Mlýnském příkopu, jehož přestavba na průmyslový podnik narazila z policejního hlediska na některé překážky).

Majitel přádelny vlny v Brně, roku 1822 získal tkalcovské mistrovské právo pro Liberec, od roku 1841 provozoval přádelnu vlny v Brně.⁵⁹

33 **Wilhelm Molz:** (Jeho žádost o FZ k výrobě vlněného zboží pro Brno byla roku 1847 zamítnuta, nová žádost o J byla zamítnuta 28. 9. 1848 se zdůvodněním, že zvýšení počtu továren v Brně není vzhledem k panujícím poměrům žádoucí).

Výrobce vlněného zboží v brněnském předměstí Olomoucké ulici.⁶⁰

34 **Moritz Spitz:** (Jeho žádost o J k výrobě vlněného zboží pro Brno obecní rada nedoporučila, Spitz proto žádost 1. 4. 1851 stáhl s tím, že zamýšlí žádat jenom o živnostenské oprávnění. Obecní rada argumentovala tím, že v Brně je již velký počet továren a rozšíření jejich počtu není vzhledem k současným poměrům nutné.)

Židovský familiant v Bučovicích (nyní okres Vyškov), stár 30 roků, absolvoval hlavní komerční předměty na vídeňské polytechnice a v letech 1847–1849 mu svěřilo feditelství privilegované továrny J. L. Teltschera v Brně vedení celého obchodu (srov. zřejmě č. 65).⁶¹

35 **Aristide Doret:** (Počátkem roku 1853 požádal o opětovné vrácení J k výrobě všech druhů látek z vlny, bavlny a hedvábí, které mu bylo uděleno roku 1838 pro Opavu a kterého se roku 1842 bezpodmínečně vzdal. Nyní chtěl oprávnění pro Brno, krajská vláda v Brně ale jeho žádosti nevyhověla). (Srov. č. 3).⁶²

36 **Arnold Schwarz:** (Jeho žádost o J k výrobě vlněného zboží pro Brno místodržitelství 28. 12. 1858 zamítlo).

O J žádal po zřeknutí se FZ, které dostal po svém otci Moritzi Schwarzovi (srov. č. 28). Od komisionálního šetření bylo z jeho popudu upuštěno, neboť nevlastnil ani výrobní prostory, ani strojní zařízení. Byl židovského vyznání.⁶³

PŘÍLOHA 2

Protokolované firmy textilních oborů s živnostenským (nikoli továrním) oprávněním

1848

1849

37 **Franz Illek,** výroba vlněného zboží, tkalcovské mistrovské právo i měšťanské právo dostal od magistrátu 3. 8. 1831.

38 **Jan Hlávka,** výroba vlněného zboží, povolení k samostatnému výkonu tkalcovské profese dostal pro předměstí Josefov od vrchního úřadu v Králově Poli 31. 1. 1843.

Podle dobrozdání obecní rady z 1. 7. 1858 se blížil jeho provoz tovární výroby vlněného zboží a v tomto rozsahu provozoval výrobu již nejméně 10 roků.

39 **František Havránek,** výroba vlněného zboží, tkalcovské mistrovské právo a měšťanské právo dostal od magistrátu 31. 3. 1838.

40 **Karel Krejčí,** výroba vlněného zboží, soukenické mistrovské právo a měšťanské právo dostal od magistrátu 25. 11. 1846.

41 **František Krejčí,** výroba vlněného zboží, byl inkorporován do soukenického cechu, měšťanské právo mu udělil magistrát 11. 9. 1844.

42 **Josef Horký,** cajkařský mistr v předměstí Zábrdovicích, 4. 6. 1831 dostal od magistrátu měšťanské právo a byl propuštěn ze zábrdovické jurisdikce.

43 **Vincenc Menzel,** výroba vlněného zboží, tkalcovské mistrovské právo a měšťanské právo dostal od magistrátu 6. 6. 1832 po propuštění z mohelnické jurisdikce (nyní okres Šumperk).

1850

44 **Adolf Löw a Friedrich Schmal,** oprávnění cajkařští mistři v předměstí Zábrdovicích, Schmal byl původně cajkařský mistr v Bučovicích (nyní okres Vyškov). Firma Adolf Löw a spol. (Srov. č. 64, 93, 95 a 109).

1851

45 **Max Bum,** tkadlec vlny a majitel domu na předměstí Příční ulici, oprávnění ke tkaní vlny v Brně dostal od ministerstva obchodu 21. 6. 1851.

46 **Max Bum a Eduard Brük,** výrobci vlněného zboží v předměstí Josefov (zrušena firma Maxmilian Bum z roku 1847 a zaprotokolována nová).

1852

47 **Maxmilian Drucker,** umělecký barvíř a krasnobarvíř v Brně, oprávnění dostal od obecní rady 10. 5. 1852.

48 **Friedrich Bräunlich,** krasnobarvíř na Rybářské ulici na Starém Brně, oprávnění dostal od okresního hejtmanství v Brně 9. 6. 1850.

49 **Josef Gürtler,** soukenický mistr v předměstí Josefově, soukenické mistrovské právo pro Josefov dostal od vrchního úřadu v Králově Poli 31. 3. 1841.

50 **Karel Bečvář,** tkadlec vlny v předměstí Zábrdovicích, povolení etablovat se jako cajkařský mistr v Zábrdovicích mu udělil zábrdovický vrchní úřad 5. 8. 1842.

51 **Johann Jakob Spoehr,** tkadlec vlny v Brně, cajkařské mistrovské právo pro Brno dostal 20. 11. 1851.

52 **Josef Löw,** výrobce vlněného zboží v předměstí Zábrdovicích, tkalcovské právo pro Zábrdovice mu udělil zábrdovický vrchní úřad 10. 2. 1848.

53 **Gustav Umgelter,** krasnobarvíř v Brně, oprávnění k výkonu uměleckého barvení a krasnobarvení udělila Gustavu Albertu Umgelterovi, společníku krasnobarvíře Michaela Schuldese, obecní rada 6. 7. 1852.

54 **Ignatz Eisenmann,** majitel třídírny vlny ve velkém v Brně, byl židovského vyznání, dvorská komora a dvorská kancelář vyhověla dekretem dvorské kanceláře z 1. 4. 1847 jeho rekursu o trpění v Brně po dobu výkonu jeho třídírny vlny ve velkém.

55 **Anton Adam,** tkalcovský mistr v předměstí Josefově, mistrovské právo pro Brno dostal od magistrátu 8. 3. 1837.

56 **Max Beyer,** krasnobarvíř v předměstí Radlasu, mistrovské právo dostal od vrchního úřadu v Králově Poli 23. 11. 1847.

57 **Karl Breža a společník Wilhelm Springer,** krasnobarvíř v Brně, oprávnění pro Brno dostal Breža od magistrátu 14. 2. 1845. Firma Karl Breža a spol.

- 58 **Vincenc Tírala**, měšťanský soukenický mistr v Brně, předtím měl soukenické mistrovské právo pro Opavu, obecní rada v Brně povolila 22. 3. 1851 jeho přenesení do Brna.
- 59 **Franz Heinisch**, měšťanský tkalcovský mistr v předměstí Zábřovicích, mistrovské právo mu udělil magistrát 1. 12. 1841.
- 60 **Václav Mach**, majitel domu a tkalcovský mistr v Josefovském příkopu v Brně, výkon tkalcovské živnosti v Zábřovicích mu povolil zábrdovický vrchní úřad 9. 6. 1840.
- 61 **Josef Kvapil**, tkalcovský mistr v předměstí Zábřovicích, tkalcovské mistrovské právo pro předměstí Josefov mu udělil vrchní úřad v Králově Poli 28. 2. 1845.
- 62 **Hubert Rupert Soxhlet**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v Brně, povolení k výkonu živnosti v brněnském předměstí Dornych a Trnitá mu udělilo okresní hejtmánství v Brně 12. 1. 1853.
- 63 **Franz Winter**, tkalcovský mistr v Brně, mistrovské a měšťanské právo mu udělil magistrát 3. 6. 1840.
- 64 **Adolf Löw a Friedrich Schmal**, tkalcovství vlny v Brně, byla zrušena firma Adolf Löw a spol., protokolovaná 29. 11. 1850 (srov. č. 44) a byla zanesena nová firma.
- 65 **Moritz Spitz**, výrobce vlněného zboží v předměstí Dolním Cejlu, ministerstvo obchodu potvrdilo 18. 8. 1850 rozhodnutí krajské vlády v Brně, kterým mu bylo uděleno oprávnění k výrobě vlněného zboží pro Brno s podmínkou, že se zřekne stejného oprávnění uděleného mu roku 1849 pro Bučovice (nyní okres Vyškov), a zamítlo rekurs brněnského tkalcovského a soukenického cechu. (Srov. č. 34).
- 66 **Wenzel Schwab**, majitel krasnobarveny v brněnském předměstí Křenové ulici, kde vlastnil dům. Oprávnění dostal 25. 8. 1830.
- 67 **Bernard Braun** a jeho syn **Karl Braun**, umělečtí barvíři a krasnobarvíři v předměstí Zábřovicích, Bernard Braun se vyučil roku 1825, potom pracoval jako tovaryš ve více továrnách, oprávnění k výkonu živnosti v Židenicích (nyní okres Brno-město) mu udělil vrchní úřad v Zábřovicích 25. 9. 1833. Živnost provozovali ve 3 domech. Firma Bernard Braun a syn.
- 68 **Johan Wunderlich**, soukenický mistr v předměstí Zábřovicích, soukenické mistrovské právo pro Brno dostal od magistrátu 27. 10. 1847.
- 69 **Franz Ritschek**, výrobce vlněného zboží v Brně, vyučen tkalcem, 8 roků byl tovaryšem, mistrovské právo dostal od vrchního úřadu na Starém Brně 27. 11. 1849.
- 70 **Filip Zima** (Syma), měšťanský cajkařský mistr v předměstí Zábřovicích, mistrovské právo dostal od magistrátu 15. 1. 1845.
- 71 **Oswald Tempes**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v Brně, oprávnění pro předměstí Olomouckou ulici dostal od okresního hejtmánství v Brně 9. 6. 1850.
- 72 **Adolph Schmal**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v Židenicích (nyní okres Brno-město), „poněvadž Emanuel a Adolf Schmal v Židenicích prokázali výučním listem vyučení v oboru a taky vlastnictvím domu č. 62 v Židenicích a vlastní potřebný fond“, udělil jim vrchní úřad v Zábřovicích 26. 8. 1847 povolení pro Židenice. Měli povinnost udržovat břehy Svitavy v dobrém stavu.
- 73 **Emil Seidl** (Seydel), umělecký barvíř a krasnobarvíř v předměstí Dolním Cejlu, oprávnění mu udělilo ministerstvo obchodu 27. 6. 1850 na jeho ministerský rekurs.
- 74 **Johann Zimmermann**, měšťanský soukenický mistr v Brně, mistrovské a měšťanské právo dostal od magistrátu 6. 10. 1830.
- 75 **Jan Boček**, tkalcovský mistr na malé Křenové ulici, po vyučení byl 8 roků tovaryšem, mistrovské právo dostal od magistrátu 4. 2. 1841.
- 76 **Heinrich Klassen**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v předměstí Zábřovicích, mistrovské právo dostal od zábrdovického vrchního úřadu 24. 11. 1837.

- 77 **Wilhelm Wenzl**, soukenický mistr v předměstí Zábřovicích, vyučen, vandrovní léta mu byla prominuta, oženil se s vdovou po zábrdovickém soukenickém mistru Tomáši Jurákoví. Mistrovské právo mu udělil vrchní úřad v Zábřovicích 20. 7. 1843.
- 78 **Anton Springil**, výrobce vlněného zboží v předměstí Josefově, vyučen tkalcem, mistrovské právo a měšťanské právo pro Brno dostal od magistrátu 21. 4. 1841, přičemž „nižší věk nečinil překážky“.
- 79 **Antonín Kárný**, tkalcovský mistr v předměstí Zábřovicích, inkorporovaný roku 1837 v cechu mlynářů, stolařů, tkalců aj. v Líšni (nyní okres Brno-město).
- 80 **Franz Mayer**, soukenický mistr v předměstí Olomoucké ulici, mistrovské a měšťanské právo dostal od magistrátu roku 1834.
- 81 **Jan Hošek**, tkalcovský mistr v předměstí Zábřovicích se svým společníkem Antonínem Hoškem, jeho otec se vzdal tkalcovské živnosti v jeho prospěch, a „poněvadž nešlo o celkové zvýšení počtu živností a cechy neměly námitek“, udělilo mu okresní hejtmánství v Brně 30. 6. 1850 mistrovské právo.
- 82 **Wenzel Dürmoser**, tkalcovský mistr v předměstí Olomoucké ulici, tkalcovské mistrovské právo dostal od brněnského magistrátu 19. 1. 1831.
- 83 **Filip Tichý**, soukenický mistr v předměstí Josefově, po propuštění z jurisdikce vrchního úřadu v Lomnici (dnes okres Blansko) dostal soukenické mistrovské právo pro Brno od magistrátu 12. 4. 1848.
- 84 **Karl Mayer**, měšťanský soukenický mistr v Brně na Kožené ulici, pracoval 7 roků jako tovaryš, mistrovské a měšťanské právo dostal od magistrátu 4. 3. 1840.
- 85 **Eduard Mayer**, soukenický mistr v Brně, pracoval 10 roků jako tovaryš, mistrovské a měšťanské právo dostal od magistrátu 24. 2. 1841.
- 86 **Wilhelm Klassen**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v Brně, po vyučení obsoloval kurs uměleckého barvení a bělení na polytechnickém institutu ve Vídni, mistrovské právo pro Dornych dostal od politického úřadu sv. Tomáše 23. 8. 1849.
- 87 **Johann Schmieger**, měšťanský cajkařský mistr, pocházel ze Schönfeldu (?), mistrovského práva pro Schönfeld se bezpodmínečně zřekl a po přesídlení do Brna získal mistrovské právo pro Brno a měšťanské právo od magistrátu 14. 9., popř. 11. 6. 1853.
- 88 **Karel Milde**, soukenický mistr v Brně, mistrovské právo dostal od obecní rady 29. 10. 1852 za předpokladu, že se dřívějšího mistrovského práva zřekne.
- 89 **Karl Philippi**, postřihovačský mistr a apretér v Brně, postřihovačské mistrovské právo pro Brno dostal od obecní rady 26. 3. 1852.
- 90 **Friedrich Haberne**, postřihovačský mistr v předměstí Josefově, mistrovské právo získal od obecní rady 5. 8. 1852.
- 91 **Johann Haberne**, soukenický mistr v Brně, mistrovské právo získal od magistrátu 20. 11. 1844.
- 92 **Johann Neumeister**, měšťanský soukenický mistr v Brně, bytem v předměstí Dolním Cejlu, mistrovské právo získal od obecní rady 29. 10. 1852.
- 93 **Adolf Löw**, výrobce vlněného zboží v předměstí Zábřovicích, cajkařské mistrovské právo dostal od obecní rady 14. 9. 1850, mj. za zásluhy, které získal o rozvoj místního podnikání.
- 94 **Antonín Kukla**, cajkařský mistr v Brně, politický úřad u sv. Petra mu povolil 5. 12. 1849 přenesení cajkařského oprávnění z Husovic (nyní okres Brno-město) na předměstí Dolní Cejl. Proti tomu rekurovaly cechy tím, že provozuje několik živností, jako provaznické mistrovské právo, výčep vína a drží v nájmu soukenickou valchu v Husovicích. Krajská vláda však toto rozhodnutí 9. 11. 1850 potvrdila. Ministerstvo obchodu rekurs cechů zamítlo a potvrdilo rozhodnutí krajské vlády v Brně, ačkoliv Kukla nevykázal učební a služební léta při tkaní cajku,

- v letech 1845-1846 byl však zaměstnán v privilegované továrně Johanna Leopolda Teltschera při manipulaci a tkaní a v důsledku udělení živnostenského oprávnění z 5. 12. 1849 byl přijat 20. 1. 1850 do boskovického cajkařského cechu. „Svému podniku dal nikoli nepodstatný rozmach a kvalitou svých výrobků si získal důvěru“.
- 95 **Friedrich Schmal**, cajkařský mistr v Brně, mistrovské právo pro Brno dostal 25. 4. 1853 od obecní rady za předpokladu, že se vzdá bezpodmínečně tkalcovského mistrovského práva pro Bučovice (nyní okres Vyškov).
- 96 **Josef Beyer**, úpravce suken na předměstí Dolním Cejlu, postřihovačský tovaryš, který dostal postřihovačské mistrovské a měšťanské právo od brněnského magistrátu 4. 6. 1834.
- 97 **Franz Schuldes**, přadlák vlny na předměstí Dolním Cejlu, 10. 2. 1847 vzal magistrát na vědomí, že zamýšlí provozovat spřádání vlny, krajská vláda mu udělila 24. 9. 1853 povolení k protokolování firmy.

1854

- 98 **Anton Bayer**, měšťanský cajkařský mistr v Brně, mistrovské právo dostal od magistrátu 4. 10. 1843.
- 99 **Ferdinand Bayer**, měšťanský cajkařský mistr v Brně, mistrovské právo dostal od magistrátu 11. 5. 1848.
- 100 **Franz Ambros**, měšťanský tkalcovský mistr v předměstí Horním Cejlu, tkalcovské mistrovské právo a měšťanské právo dostal od magistrátu 6. 5. 1846.
- 101 **Eduard Donheimer**, majitel přádelny vlny v Brně, povolení k protokolování firmy dostal od krajské vlády v Brně 28. 1. 1853.
- 102 **Maximilian Bum**, výrobce vlněného zboží v Brně, sdělil spolu s Eduardem Brükem (srov. č. 46) 30. 12. 1853, že 18. 10. 1851 uzavřeli společenskou smlouvu na 5 roků, smlouvu však krátce nato zrušili a vzájemné nároky vyrovnali, takže obchod vedl sám Bum, jehož firma byla protokolována 18. 1. 1854.
- 103 **Philipp Daberger**, postřihovačský mistr v Brně, mistrovské právo pro předměstí Josefov dostal od vrchního úřadu v Králově Poli 29. 9. 1838.
- 104 **Ignác Sláma**, soukenický mistr v předměstí Zábrdovicích, mistrovské právo pro Zábrdovice dostal od vrchního úřadu v Zábrdovicích 18. 12. 1847.
- 105 **Eva Schmidtová** a prokurista **Wilhelm Schmidt** ohledně vykonávání tkalcovského mistrovského práva v Brně, obecní rada v Brně vzala 10. 11. 1853 na vědomí, že bude vykonávat opět živnost, kterou dočasně složila.
- 106 **Johann Brodmerkl**, výrobce vlněného zboží v Brně, soukenické mistrovské právo dostal od magistrátu 1. 7. 1847.
- 107 **Karel Strniště**, výrobce vlněného zboží a veřejný společník, jeho otec Karel Strniště st. se bezpodmínečně vzdal mistrovského práva a 5. 10. 1850 je dostal jeho syn. Firma Karel Strniště a spol.
- 108 **Joseph Jakob Löw**, tkalcovské mistrovské právo získal od obecní rady 24. 7. 1854.
- 109 **Adolf Löw a Friedrich Schmal**, výrobci vlněného zboží v Brně. Löw dostal mistrovské právo od obecní rady 14. 9. 1850 a Schmal dostal cajkařské mistrovské právo pro Brno od obecní rady 25. 4. 1853 s podmínkou, že se ho zřekne v Bučovicích (nyní okres Vyškov). Dne 28. 10. 1854 uzavřeli společenskou smlouvu. (Srov. č. 44).

1855

- 110 **Carl Maria Groe**, majitel přádelny vlny v Brně na předměstí Silniční ulice od roku 1852, kdy se vrátil do svého rodiště Brna. Předáním vlny provozoval už 18 roků podle dobrozdání vrchního úřadu v Reichenau (?). Předání vlny patřilo k volným zaměstnáním, dne 15. 1. 1851 složil oprávnění k předání vlny Jakob Herbst, obecní

rada vzala 26. 1. 1852 na vědomí ohlášení Groa k výkonu této živnosti. Povolení k protokolování firmy dostal od místodržitelství 27. 3. 1855.

- 111 **Eduard Tempes**, výrobce vlněného zboží a přadlák vlny v Husovicích (nyní okres Brno-město), oprávnění k výrobě vlněného zboží a ke spřádání vlny mu udělilo okresní hejtmanství v Brně 7. 8. 1853 a odeslalo je do rukou Oswalda Tempese, krasnobarvíře v Brně. (Srov. č. 71).
- 112 **Jakob Mildner**, tkalcovský mistr v Brně na velké Nové ulici, mistrovské právo pro velkou Novou ulici dostal od vrchního úřadu v Králově Poli 22. 5. 1832.
- 113 **Heinrich Thiele**, tkalcovský mistr v Brně, mistrovské právo dostal od okresního hejtmanství v Brně 6. 2. 1851.
- 114 **Franz Olbrich**, tkalcovský mistr na předměstí malé Pekařské ulici, mistrovské a měšťanské právo dostal od magistrátu 14. 11. 1838.
- 115 **Carl Braun a Ludwig Hofhans**, krasnobarvíři v č. 12, 13 a 14 v předměstí Zábrdovicích, Braun dostal osobní oprávnění od obecní rady 12. 3. 1855 a přijal za společníka Ludwiga Hofhans. Firma C. Braun a Hofhans.

1856

- 116 **Francisca Reibhornová**, majitelka přádelny vlny v předměstí Zábrdovicích, povolení k výjimečnému protokolování firmy jí udělilo místodržitelství 1. 2. 1856. Firma V. Reibhorna vdova.
- 117 **Adolf Selb**, umělecký barvíř a krasnobarvíř na Starém Brně, Ugartova ulice, oprávnění dostal od obecní rady 2. 11. 1855.
- 118 **Josef Horský** a jeho syn **Josef Ferdinand Horský**, výrobci vlněného zboží, syn byl činný u firmy již více roků a nyní jej přijal majitel za veřejného společníka. Firma Josef Horský a syn.
- 119 **Ignatz Fleisch**, cajkařský mistr, mistrovské právo dostal od okresního úřadu v Brně 29. 4. 1856 pro Husovice (nyní okres Brno-město), bydlel v Brně na Kožené ulici.
- 120 **Karl Heger**, tkalcovský mistr, mistrovské právo dostal od obecní rady 14. 2. 1856.

1857

- 121 **Josef Schüller**, soukenický mistr na předměstí Olomoucké ulici, mistrovské právo dostal od obecní rady v Brně 7. 11. 1849, byl vyučen a 13 roků pracoval jako tovaryš.
- 122 **Kaspar Maschat**, cajkařský mistr na předměstí Josefově, mistrovské právo dostal od obecní rady 29. 10. 1850.
- 123 **Edmund Zellweker**, tkalcovský mistr v Brně, mistrovské právo dostal od obecní rady 22. 9. 1856.
- 124 **František Kvapil**, tkalcovský mistr, mistrovské právo dostal od obecní rady 15. 1. 1852.
- 125 **Franz Lux**, postřihovačský mistr v Brně, mistrovské právo pro předměstí Josefov mu udělilo okresní hejtmanství v Brně 10. 9. 1857 se zdůvodněním, že panující živnostenské poměry dovolují zvýšení počtu postřihovačských mistrů zejména pro předměstí Josefov a pro blízké okolí, kde jsou tito mistři nutní.
- 126 **Leopold Beile**, majitel přádelny vlny v domech č. 8, 9 a 10 v předměstí Zábrdovicích, výjimečné povolení k protokolování firmy dostal od místodržitelství 22. 9. 1857.
- 127 **Karl Braun a Otto Hasselof**, krasnobarvířský mistr. Braun měl oprávnění od obecní rady z 12. 3. 1853, uzavřeli společenskou smlouvu na dobu od 1. 10. 1857 do konce prosince 1860.

1858

128 **Moritz Louis Schwarz**, výrobce vlněného zboží v Brně.

1859

129 **Alfred Skene a August Skene**, výrobci vlněného zboží v Brně.

130 **Karl Březa**, krasnobarvíř v Brně.

1860

131 **Albert Deutsch**, výrobce vlněného zboží na předměstí Olomoucké ulici.

132 **Heinrich Pisko a Abraham Türkl**, výrobci vlněného zboží v Brně.

133 **Theodor Leidenfrost**, umělecký barvíř a krasnobarvíř na předměstí Zábrdovicích.

134 **Jan a Karel Svobodovi**, přádelna vlny v Brně.

135 **Wilhelm Springer**, umělecký barvíř a krasnobarvíř v Brně.

136 **Alexander Herlth a Eduard Schramek**, výrobci vlněného zboží v Brně.

137 **Josef Vavřín**, výrobce vlněného zboží v Brně.

POZNÁMKY

- 1 Srov. Janák, J.: Brněnští vlnářští podnikatelé v letech 1764 až 1847, Časopis Matice moravské, 112, 1993, str. 107-137.
- 2 Základní údaje o těchto podnikatelích srov. v příloze studie uvedené v poznámce I.
- 3 Srov. tamtéž.
- 4 Srov. Janák, J.: Hospodářské výsledky náměšťské továrny na výrobu jemných suken ve světle bilancí z let 1840-1848, Z kralické tvrže, 9, 1977, str. 37-47.
- 5 Srov. Janák, J.: Některé otázky vývoje náměšťské továrny na jemná sukna ve světle bilancí z let 1840-1848, Z kralické tvrže, 11, 1984, str. 56-60.
- 6 Srov. Janák, J.: Brněnský vlnářský průmysl na světových trzích v padesátých a šedesátých letech 19. století, in: II. setkání historiků textilního a oděvního průmyslu, Ústí nad Orlicí 1989, str. 196-216; též Chylík, J.: Poměry brněnského soukenického průmyslu před r. 1859, in: Textilní čítanka, Praha 1945, str. 105-112.
- 7 Srov. Janák, J.: Obchodní cesta Theodora Bauera z Brna do Zakavkazska a severní Persie v roce 1850, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 40, 1993, str. 161-186.
- 8 Srov. Janák, J.: Podíl bučovických židovských podnikatelů na vytváření vlnářského průmyslu na Moravě (do počátku 40. let 19. století), in: 100 let muzejní práce na Vyškovsku 1893-1993, Brno 1993, str. 61-79.
- 9 Srov. Moravský zemský archiv Brno, B 14-místodržitelství starší, fasc. 2.104, sign. 39/3, 11.455/1.150/1849.
- 10 Srov. Vorläufige Bestimmungen, welche bei Gesuchen um Verleihung eigentlicher Gewerbsbefugnisse oder bei Anmeldungen des Betriebes der bisher als frei behandelten Beschäftigungen zur Richtschnur zu dienen haben, srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 129, sign. 15, Norm. 5.888/1853. K této otázce srov. Janák, J.: Snahy o zabránění další koncentraci dělnictva v polovině 19. století na příkladu Brna, Časopis Matice moravské, 97, 1977, str. 129-153.
- 11 Srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.104, sign. 39/3, 36.096/3.357/1848.
- 12 Srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 129, sign. 15, 6.312/1852; tamtéž, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 7.959/676/1857.
- 13 Srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 150, sign. 16, 4.724/1851; tamtéž, k. 133, 15, 5.547/1852.
- 14 Srov. Janák, J.: Snahy o zabránění další koncentraci dělnictva.
- 15 Na narušování živnosti Emilem Seidlem si stěžovali u krajské vlády v Brně krasnobarvíři 3. července 1850. Již předtím na základě guberniálního příkazu byl přijat 10. února 1849 u brněnského magistrátu protokol, z něhož vyplynulo, že podle tabulek výdělkové daně je

v Brně 18 krasnobarvířů a čtyři továrny s vlastními krasnobarevnami, a to 1. Vilmand Klassen na Mlýnském příkopu, 2. Ludwig Godhair na Cejlu, 3. Wenzel Schwab na Křenové ulici, 4. Peter Selb na Mlýnském příkopu, 5. Martin Kratz na Cejlu, 6. Albert Theibler na Dornychu, 7. Wenzl Jusa na Dolním Cejlu, 8. Karl Offermann na Mlýnském příkopu, 9. Heinrich Klassen v Zábrdovicích, 10. Max Beyer na Radlasu, 11. Michael Schultes na Nových sadech, 12. Bernard Braun v Zábrdovicích, 13. Karl Schöll na Radlasu, 14. Franz Haberek na Dornychu, 15. Karl Březa na Křenové ulici, 16. Wilhelm von dem Bruch rovněž na Křenové ulici, 17. Karl Thiele na Starém Brně a 18. Hubert Soxhlet na Dornychu. Vlastní barevny měly továrny bratří Schoellerů na Cejlu, dědiců Peschinových na Kožené ulici, Offermannova na Mlýnském příkopu, která byla uvedena již mezi samostatnými barevnami, bratří Popperů na Starém Brně a Karla Skeneho na území sv. Anny. Srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 150, sign. 16, 8.034/1850.

- 16 Srov. pozn. 10.
- 17 Srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 35.170/3.273/1857.
- 18 Srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 17.468/1.455/1857.
- 19 Byli to Drasche (srov. ČMM, č. 47), Steinbach (srov. ČMM, č. 49) a Pollak (srov. ČMM, č. 56).
- 20 Komerční obory vídeňské polytechniky udává Simon Spitz (srov. č. 9), T. F. Bochner (srov. č. 29) a Moritz Spitz (srov. č. 34), brněnskou techniku Marcus Kohn (srov. č. 20), Moritz Kramer (srov. č. 24) a Arnold Schwarz (srov. č. 28), u H. Kafky je uvedeno pouze, že má komerční vzdělání a u Hermanna Wechslera, že složil soukromé zkoušky u ředitele brněnské reálky.
- 21 Srov. Handbuch des Fabriks-, Handels- und Gewerbe-Standes im Bezirke der Brüner Handels- und Gewerbekammer, Brünn 1852, str. 106, 141.
- 22 Srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 132, sign. 15, 8.799/1851 a 8.800/1851.
- 23 Srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 133, sign. 15, 5.547/1852.
- 24 Srov. Archiv města Brna, rukopisy, čís. 2.263, Mährisch-Wechsl Gerichtl. Vormerks Buch beim Magistrat der k. Hauptstadt Brünn deren Handlungs Firmen Contracten und Fonds Ausweisen von Handels Leuten Anno 1786, fol. 1; k směnečnému patentu a k vývoji obchodního rejstříku v 18. stol. srov. Urfus, V.: Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního, Praha 1959, str. 226, 238, 244, 245, 246, 248, 249, 258, 259, 262, 263.
- 25 K obchodnímu rejstříku srov. hesla Handel (Mischler, E.-Ulbrich, J.: Österreichisches Staatswörterbuch, 2. Aufl., zweiter Band, Wien 1906, str. 661-663), Handelsregister (tamtéž, str. 684-685) a Handelsregister (tamtéž, vierter Band, Wien 1909, str. 1081) a Rejstřík obchodní (Slovník veřejného práva československého, III. svazek, Brno 1934, str. 727-730, autor hesla Karel Kizlink).
- 26 Srov. AMB, rukopisy, č. 2.266 (Vormerkbuch über die bei dem k. k. Mährisch. Merkantil- und Wechselgericht protocollirten Handlungsfirmen und Gesellschafts-Verträge von Jahre 1847), č. 2.267 (Vormerkbuch über die bei dem k. k. Landesgericht in Brünn protocollirten Fabriks-, Handlungs- und Gewerbsfirmen und Gesellschaftsverträge vom Jahre 1853) a č. 2.268 (Vormerkbuch über die bei dem k. k. Landesgericht als Handels- und Wechselgericht in Brünn protocollirten Fabriks-, Handlungs- und Gewerbsfirmen und Gesellschaftsverträge vom Jahre 1855 (rejstřík končí rokem 1863)). Dále Dosoudil, J.: Die Brüner Bürgeraufnahmen 1559-1845, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 31, 1929, (příloha Familienforschung k jednotlivým číslům).
- 27 Za rok po svém vzniku byla protokolována firma tkalce vlny J. J. Spöehra (mistrovské právo dostal 20. listopadu 1851), soukenického mistra Karla Mildeho (s mistrovským právem z 29. října 1852), postřihovačského mistra K. Philippiho (s mistrovským právem z 26. března 1852), postřihovačského mistra F. Habereka (s mistrovským právem z 5. srpna 1852), soukenického mistra J. Neumeistera (s mistrovským právem z 29. října 1852), uměleckého barvíře a krasnobarvíře A. Selba (s oprávněním z 2. listopadu 1855) a tkalcovského mistra E. Zellwekera (s mistrovským právem z 22. září 1856). Za dva roky po svém vzniku byla protokolována firma krasnobarvíře F. Bräunlich (s oprávněním z 9. června 1850), V. Tírala, který přenesl svou firmu roku 1851 z Opavy do Brna, za tři roky po svém vzniku to byla firma výrobce vlněného zboží Moritze Spitze (s oprávněním z 18. srpna 1850), uměleckého barvíře

a krasnobarvíře O. Tempese (s oprávněním z 9. června 1850), uměleckého barvíře a krasnobarvíře Emila Seidla (s oprávněním z 27. června 1850), tkalcovského mistra Jana Hoška (s mistrovským právem z 30. června 1850), výrobce vlněného zboží Adolfa Löwa (s cajkařským mistrovským právem ze 14. září 1850), přádelna vlny C. M. Groa (obecní rada vzala živnost na vědomí 26. ledna 1852) a výrobce vlněného zboží E. Tempese (s oprávněním ze 7. srpna 1853).

Za čtyři roky po svém vzniku byla protokolována firma výrobce vlněného zboží K. Strniště (s mistrovským právem z 5. října 1850), tkalcovského mistra H. Thiele (s mistrovským právem z 6. února 1851) a krasnobarvířského mistra K. Brauna (s oprávněním z 12. března 1853). Za pět let po svém vzniku to byla firma F. Kvapila (s tkalcovským mistrovským právem z 15. ledna 1852) a za sedm roků firma K. Maschata (s cajkařským mistrovským právem z 29. října 1850).

- 28 K hospodářským aktivitám Theodora Bauera srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.104, sign. 39/3, 30.638/3.238/1849, tamtéž, f. 2.071, sign. 39, 7.177/1.897/1853, tamtéž, f. 2.106, sign. 39/3, 33.245/2.782/1856, tamtéž, 17.853/1.500/1857, tamtéž, 26.516/2.390/1857, tamtéž, f. 2.107, sign. 39/3, 34.209/3.698/1858, tamtéž, f. 2.073, sign. 39, 11.968/724/1865.
- 29 K Salomonu Strakoschovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.102, sign. 39/3, 38.405/3.480/1843, tamtéž, f. 2.070, sign. 39, 37.092/3.620/1844, tamtéž, f. 2.104, sign. 39/3, 11.455/1.150/1849, tamtéž, f. 2.106, sign. 39/3, 7.959/676/1857.
- 30 K A. Doretovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 151, sign. 16, 1.446/1852, tamtéž, 9.581/1853, tamtéž, B 14-míst. st., f. 2.072, sign. 39, 8.988/843/1858, tamtéž, f. 2.105, sign. 39/3, 3.762/320/1856.
- 31 K F. J. Kirschovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, sign. 16, 7.641/1852.
- 32 K W. Pintnerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.105, sign. 39/3, 9.064/1.270/1851, tamtéž, B 25-krajská vláda Brno, k. 150, sign. 16, 4.631/1851, tamtéž, k. 151, sign. 16, 9.391/1853.
- 33 K Adolfo Schoellerovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 151, sign. 16, 6.724/1852.
- 34 K Augustu Noakovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 151, sign. 16, 6.355/1851.
- 35 K Moritzi Schwarzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 17.041/1.729/1858.
- 36 K Simonu Spitzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.105, sign. 39/3, 16.699/3.972/1853.
- 37 K Moritzi Redlichovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.108, sign. 39/3, 16.206/2.837/1872.
- 38 K M. L. Schwarzovi srov. AMB, rukopisy, č. 2.267, Vormerkbuch, fol. 53 a 149, tamtéž, č. 2.268, Vormerkbuch, fol. 137, dne 1. března 1856 byla protokolována firma Moritz Louis Schwarz a spol., neboť od 1. ledna 1856 přijal Schwarz za společníka svého švagra Salomona Schönfelda (srov. č. 22).
- 39 K Jonasu Strakoschovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 35.170/3.273/1857.
- 40 K Heinrichu Herschmannovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.105, sign. 39/3, 27.915/2.348/1856.
- 41 k Hermannu Wechslerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.107, sign. 39/3, 27.735/3.698/1859.
- 42 K Salomonu Schüllerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 15.957/1.341/1857.
- 43 K Sigmundu Spitzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, 17.468/1.455/1857.
- 44 K Friedrichu Redlichovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 21.675/1.838/1857.
- 45 K Augustu Schwabovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 23.082/1.986/1857.
- 46 K Heinrichu Kafkovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 27.581/2.505/1857, tamtéž, f. 2.074, sign. 39, 1.886/577/1868.
- 47 K Marcusu Kohnovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 28.431/2.606/1857.
- 48 K Sigmundu Strasserovi srov. ABM, rukopisy, č. 2.268, Vormerkbuch, fol. 138 a 143 (zde je, že tovární oprávnění k výrobě vlněného a bavlněného zboží pro Brno dostal 9. března 1859). Jeho bratr Michael Straser byl továrníkem na vlněné zboží v Letovicích (nyní okres Blansko).

- 49 K Salomonu Schönfeldovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.107, sign. 39/3, 17.484/2.000/1859 (srov. pozn. 38).
- 50 K Moritzi Singerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.107, sign. 39/3, 20.594/2.609/1859.
- 51 K Moritzi Kramerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.107, sign. 39/3, 20.597/2.612/1859.
- 52 K Moritzi Kafkovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.108, sign. 39/3, 12.187/1.503/1860.
- 53 K M. a J. Gomperzovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 150, sign. 16, 11.964/1850.
- 54 Ke K. F. Schöllovi srov. MZA Brno, B 25-krajská vláda Brno, k. 150, sign. 16, 6.434/1852.
- 55 K Arnoldu Schwarzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.107, sign. 39/3, 34.965/3.769/1858. Též pozn. 63.
- 56 K T. F. Bochnerovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.105, sign. 39/3, 7.071/588/1856.
- 57 Ke Karlu Kirschovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.106, sign. 39/3, 20.935/1.740/1856.
- 58 K Josefu Wawřinovi jun. srov. AMB, rukopisy, č. 2.268, Vormerkbuch, fol. 151 (zde výrobce vlněného zboží Josef Wawřin, jehož firma byla protokolována 9. prosince 1860).
- 59 K Ferdinandu Seidlovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.104, sign. 39/3, 48.355/3.965/1847.
- 60 K Wilhelmu Molzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.104, sign. 39/3, 36.096/3.357/1848.
- 61 K Moritzi Spitzovi srov. MZA Brno, B 14-míst. st., f. 2.072, sign. 39, 17.536/1.789/1858.
- 62 K A. Doretovi srov. pozn. 30.
- 63 K Arnoldu Schwarzovi srov. pozn. 28.

Brünner Schafwollwaren-Unternehmer und Meister in den Jahren 1848-1860

Zusammenfassung

Der Artikel knüpft an die Studie -Brünner Schafwollwaren- Unternehmer in den Jahren 1767-1847 an, die in der Zeitschrift „Časopis Matice moravské“ Jg. 112, 1993 erschienen ist. Er befaßt sich nicht nur mit den Schafwollunternehmern sondern auch mit den Meistern der Jahre 1848-1860, d.h. bis zu der Zeit, als die liberale Gewerbeordnung im Jahre 1859 in Kraft getreten ist. Durch diese Gewerbeordnung wurden einerseits Zünfte aufgelöst, andererseits auch die Institution der sog. Fabrikprivilegien, bzw. Befugnisse abgeschafft. Der Verfasser stellt fest, daß gegenüber 70 Personen, die diese Befugnis zur Tuchproduktion und Produktion von Wollwaren in Brünn in den Jahren 1764-1847 erhielten (davon wurden in den 40er Jahren des 19. Jhs. 11 von diesen Befugnissen verliehen), im Laufe von 11 Jahren (1847-1859) diese Befugnis 30 Personen bekamen, denen 29 Fabrikprivilegien erteilt wurden.

Zu diesem Anwachsen kam es trotzdem, daß die Regierung infolge der revolutionären Ereignisse im Jahre 1848 und den Befürchtungen vor einer Industriekonzentration und dadurch auch vor der Arbeiterschaft, durch das Ministerdekret vom 20. September 1848 verfügte, daß bei der Erteilung der Befugnisse auch für kommerzielle Gewerbe der lokale Bedarf zu berücksichtigen ist. Die Regierung verfügte auch, die unverhältnismäßige Anhäufung dieser kommerziellen Gewerbe zu verhindern.

Erst durch die ministeriale Anordnung vom 17. Januar 1853 wurde die Gültigkeit dieser einschränkenden Maßnahme aufgehoben und es trat wieder der

aus der Epoche Maria Theresias stammende Grundsatz in Kraft, daß bei der Erteilung der Befugnisse zu kommerziellen Gewerben nur die persönlichen Fähigkeiten des Bewerbers entscheidend sein sollen.

Die Behörden besonders der niedrigeren Instanzen haben jene einschränkende gewerbliche Politik auch danach weiterbetrieben, was auch im Falle der Stadt Brünn zum Ausdruck kam: einerseits durch die Ablehnung weiterer Bewerber um die Erteilung der Fabrikgewerbeberechtigung oder der einfachen Gewerbeberechtigung, andererseits durch die Verhinderung, diese Befugnis nach Brünn aus der Umgebung zu übertragen (vor allem aus Bučovice, aber auch aus anderen Ortschaften).

Erst auf Grund der Beschwerde von Seiten der Handels- und Gewerbekammer in Brünn hat die mährische Statthalterei dem Brüner Stadtrat im Jahre 1857 angeordnet, bei der Erteilung dieser Befugnisse liberaler vorzugehen. Das Magistrat sollte zu den Verhandlungen über die Gesuche um die Verleihung des Fabrikbefugnisses als Sachverständige keine Angehörigen der Brüner Textilzünfte heranziehen. Die Zünfte waren doch grundsätzlich gegen die Einrichtung von Fabriken und die Großproduktion eingenommen. Die Sachverständigen sollten vor allem aus den Reihen der Schaftwollwaren-Unternehmer herangezogen werden.

Der Unterschied zwischen dem älteren und neueren Zeitraum liegt auch darin, daß wir vor dem Jahre 1848 unter den Trägern der Fabrikbefugnisse einen großen Teil von Unternehmern verzeichnen, die nach Brünn aus dem Ausland gekommen sind, insbesondere aus den einzelnen deutschen Ländern - hauptsächlich aus dem jetzigen Nordrhein-Westfalen, aus den Städten Aachen, Jülich,urtscheid, Monschau und Gmünd, sowie auch aus Ostbelgien (aus Verviers, Eupen). In den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts ging es, mit sehr kleinen Ausnahmen, um Unternehmer, die aus der Stadt Brünn, bzw. aus den böhmischen Ländern oder aus Österreich stammen. Alle grundlegenden Angaben, die festgestellt wurden - über den territorialen Ursprung der Unternehmer, über Ortschaften, wo sie Erkenntnisse über die Herstellung von feinem Tuch und Wollwaren erworben haben sowie auch Angaben über ihre Schulbildung sind aus der Tabelle 1. ersichtlich. Diese Tabelle umfaßt eine Übersicht von 24 Unternehmern. Diesen wurde die Fabrikbefugnis für die Tucherzeugung und Wollwarenproduktion neu erteilt, für 5 Unternehmer wurde diese Befugnis auch auf ihre Erben übertragen. Ferner enthält die Tabelle 5 abgelehnte Bewerber um die Erteilung der Fabrikbefugnis und 2 Bewerber, deren Gesuch infolge der neuen Gewerbeordnung dem Gemeinderat in Brünn zur Erledigung übergeben wurde.

Die Unternehmer, die die Fabrikbefugnis in den Jahren 1849-1859 bekamen (im Jahre 1848 wurde keine Fabrikbefugnis erteilt), wurden schon sämtlich zu Hause ausgebildet (d.h. in Brünn, bzw. in dem böhmischen Ländern, in Österreich).

Etwa in 22 Fällen handelte es sich um Personen mit jüdischem Bekenntnis. Manche von diesen Trägern der Fabrikbefugnisse erwarben ihre Schulbildung an den Kommerzabteilungen der Polytechniken in Wien oder in Brünn.

Tabelle 2 umfaßt eine Liste von 102 Firmen, die alle auf Grund einer einfachen Gewerbeberechtigung gearbeitet haben und die in den Jahren 1849-1850 im Handelsregister eingetragen waren, das in Brünn beim Merkantil- und Wechselgericht geführt wurde, und vom Jahre 1850 bis zum Jahre 1860 im Handelsregister beim Landesgericht in Brünn protokolliert waren.

Es handelt sich um Tuchmeister (14), Webermeister (20), Zeugmeister (10), Wollwarenhersteller (25), Tuchscheerer (5), Schönfärber (19), Spinner (7), eine Wollsortierungsanstalt (1) und Tuchbereiter (1).

Von dieser Gesamtzahl entfallen 40 % der Protokollationen auf das Jahr 1853.

Die älteste Firma, die nach dem Jahre 1849 protokolliert wurde, bekam das Meisterrecht im Jahre 1830, manche Firmen wurden gleich nach ihrer Gründung in den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts protokolliert.

Weil bei der Protokollierung der Firma ins Handelsregister bestimmte grundsätzliche Voraussetzungen erfüllt werden mußten, z. B. die Abgabe höherer Steuern, ging es um Firmen, die in einem größeren Umfang arbeiteten.

Obwohl man bei den meisten dieser Personen den territorialen Ursprung nicht feststellen kann, kannman voraussetzen, daß die meisten heimischen Ursprungs waren und die Anzahl der Ausländer sehr gering war.

BRNĚNSKÝ PRŮMYSL V LETECH 1918-1993

Počátky brněnského průmyslu sahají do poloviny 18. století. Předpoklady pro rychlejší rozvoj průmyslu vytvořila revoluce roku 1848. Bouřlivý rozvoj brněnského průmyslu, zvláště textilního, připomínající světově obdivovaný vývoj průmyslu v Manchesteru, zařadil Brno na nejpřednější místo mezi průmyslová města rakouské monarchie a vynesl mu přezdívku rakouský, či moravský Manchestr.¹ V brněnském textilním průmyslu zaujímala rozhodující postavení vlnařská výroba, která dosáhla největšího rozkvětu v letech 1867-68 a udržela si je až do konce 19. století.²

Potřeba strojů v textilním průmyslu v Brně vytvořila příznivé klima pro vznik a rozvoj strojírenského průmyslu, který se stále více prosazoval. Podíl na tom měly strojírný C. F. Luze a Tomáše Bracegirdla, které v roce 1872 vytvořily společně akciovou První brněnskou strojírenskou společnost a na přelomu století připojily také bývalou strojírnou Bedřicha Wannicka. Dále to byly strojírenské firmy Brand a Lhuillier, Ignác Storek a „Brno-Královopolská továrna na stroje Lederer a Porges“.³

Růst strojírenské výroby ovlivňovala od osmdesátých let 19. století elektrifikace, která se stala charakteristickým znakem druhé průmyslové revoluce. Potřeba zařízení elektráren, elektrických motorů a elektrických strojů využívajících elektrickou energii, dala vzniknout speciálnímu strojírenskému odvětví, elektrotechnickému průmyslu. Roku 1887 založili strojní inženýři Josef Donát a Robert Bartelmus spolu s PhDr. Štěpánem Doubravou v Brně druhý elektrotechnický závod v českých zemích a první na Moravě. Dále pak vznikly roku 1904 Elektrotechnické závody E. Janíka, které se později přejmenovaly na Moravskou elektrotechnickou akciovou společnost, dč. Janík a spol. (MEAS). Roku 1913 založil v Brně-Králově Polí menší elektrotechnický závod A. Kreslík. Uhlíkové žárovky začala vyrábět od roku 1908 továrna „Erste Mährische Glühlampenfabrik“. Osvětlovací tělesa a jiné spotřebiče vyráběla také původně instalační firma Josef Klauber založená roku 1900.⁴

Vedle průmyslu textilního a strojírenského se v určitých časových obdobích dobře rozvíjel průmysl kožedělný⁵ a dobrou tradici si budoval průmysl potravinářský. V druhé polovině 19. století zde pracovaly dva cukrovary, dva pivovary, vyráběly se cikorka, kávoviny, slad, lihoviny a likéry. Od konce sedmdesátých let 19. století začal se prosazovat brněnský mlékárenský průmysl. Byly zde položeny solidní základy i průmyslu stavebnímu, chemickému, papírenskému, polygrafickému, dřevařskému a obuvnickému.

Po vzniku samostatné Československé republiky došlo v Brně k podstatným změnám. Připojením 23 předměstských obcí, které vděčily za svůj rychlý růst rozvoji brněnského průmyslu, bylo vytvořeno Velké Brno. Území města se zvětšilo z 1.815 ha na 12.376 ha a současně vzrostl počet obyvatel ze 130.000 na 210.000 a těsně před druhou světovou válkou dokonce na 306.000.

Poválečný průmysl musel řešit vážné problémy, které přivodila válka. Téměř všechna průmyslová odvětví v době první světové války byla nucena zpracovávat méněhodnotné a náhražkové suroviny. Tím znehodnotila i své strojové vybavení a proto bylo nutné spolu se zajištěním dostatečného množství kvalitních surovin urychleně obnovit i strojový park. Tři čtvrtiny bývalého rakousko-uherského vlnařského průmyslu soustředěného na území ČSR bolestně pocítily ztrátu rakouských trhů. Brněnská textilní výroba zaměřená hlavně na domácí spotřebu se musela rychle přeorientovat na zahraniční trhy. Orientace na západní trhy nebyla úspěšná a mezi tím ovládly naše bývalá odbytíště továrny zřizované v některých státech nástupnických zemí Rakouska. Vedle přerušovaných obchodních spojení trpěl průmysl dopravními potížemi, kolísáním valuty, cen surovin a nerovnoměrnými hospodářskými poměry v Evropě.⁶

Poválečné mírové poměry přece jen vytvořily předpoklady pro vzestup výroby v letech 1918-1921 a růst zaměstnanosti v Brně. Počet zaměstnanců stoupl z 9.000 roku 1918 na 12.000 roku 1921. Roky 1922-1924 však přinesly brněnskému průmyslu velký úpadek, takže počet zaměstnanců textilního průmyslu v Brně již koncem roku 1922 poklesl na 6.000. Od roku 1923 se dařilo některým závodům kvalitní výrobou tradiční i novými výrobky získávat znovu odbytíště, zatím co závody setrvávající na běžném zboží neměly v odbytu úspěch. K tradičním konkurentům, Anglii a Německu přistoupily totiž v této době ještě Francie a zvláště Itálie, která levnějšími výrobky získávala bývalé naše trhy na Balkáně a v Levantě. Tento tvrdý konkurenční boj přinutil brněnský vlnařský průmysl k ústupu od výroby levnějšího zboží z mykané vlny a přiměl ho vyrábět kvalitní zboží hlavně z česané příze, z kvalitního materiálu a moderních vzorků, které mělo předpoklady prosadit se na světových trzích.

Na následující konjunkturu brněnského vlnařského průmyslu měl značný podíl vývoj v Německu. Roku 1925 stoupla poptávka po textilním zboží v Německu natolik, že samotný německý textilní průmysl nebyl s to ji pokrýt. To způsobilo, že nejen stoupl vývoz do Německa, ale zaměstnaností německého textilního průmyslu pro domácí trh, uvolnily se trhy v severských státech, na Balkáně i v zámoří, kam do té doby německý textilní průmysl své zboží dodával. Situaci československého textilního průmyslu v roce 1927 ještě zlepšily nové obchodní smlouvy s Maďarskem a Švýcarskem, úprava vztahů s Rakouskem a s některými severskými státy. Tak dosáhl v této době československý vlnařský průmysl největšího rozmachu v poválečných letech. Na Brněnsku disponoval jednou třetinou vřeten na mykanou vlnu (asi 270.000) z celkového množství těchto vřeten v našem státě a zaměstnával přes 18.000 lidí, jednou desetinou vřeten na česanou vlnu (asi 40.000) a jednou pětinou stavů z celkového počtu 35.000 stavů v republice, přičemž v samém městě asi 3.500.⁷

Vyrábělo se zde zboží jak z vlny mykané tak i česané. Rentabilita odvětví

mykané vlny předpokládala společnou práci přádelny, tkalcovny s úpravnou a barevnou. Zvláště Brno vyniklo v míšení materiálu, tak zvané manipulaci. Vedle látek střední kvality z mykané a česané vlny vyráběly se zde nejjemnější a nejdražší módní i hladké látky, pánské i dámské, nejrůznějších druhů, které úspěšně soutěžily s nejlepšími výrobky svého druhu. Jak uvádí profesor české techniky v Brně inž. Bohumil Vlček, mnohé svérázné, krásně vzorkované látky byly prodávány velkým obchodním firmám v Anglii nebo v Paříži a nejednou se brněnské látky prodávaly za anglické.

Součástí brněnské textilní výroby byla některá speciální odvětví. Četné barevny, pletárny, konfekční závody, největší závody na plš, vlněné koberce, plyše, krymy. Zatím co plyše, krymy a jiné vlasové látky vyráběla firma Fuhrmann, na výrobu koberců od obyčejných jutových, běhounů a ženilkových koberců až po koberce drahé z potisknuté vlny, bruselské, vázané a mnohé jiné složité druhy dekoračních tkanin se specializovala firma Klazar.⁸

Podle Lubomíra Bauera pracovalo v Brně a jeho nejbližším okolí v roce 1928 asi 39 větších firem registrovaných ve Spolku vlnářských průmyslníků na Moravě se sídlem v Brně a dalších 45 menších vlnářských podniků.⁹ V roce 1930 však udává celková statistika v Brně 197 textilních závodů s 15.494 zaměstnanci.¹⁰

Světovou hospodářskou krizí třicátých let byl brněnský textilní průmysl velmi postižen. Nejvíce v roce 1935, kdy výroba textilu klesla pod jednu třetinu výroby roku 1928. Hodnota výroby brněnského vlnářského průmyslu činila v roce 1928 910 miliónů Kč, 1932 392 miliónů Kč a v roce 1935 dokonce 251 miliónů Kč. Tomu odpovídal i počet zaměstnanců. V brněnském vlnářském průmyslu pracovalo roku 1928 16.814, 1932 10.015 a 1935 8.340 lidí.¹¹ To potvrzuje také rozbor spotřeby elektrické energie v krizových letech u 43 brněnských textilních podniků, kterým dodávaly elektrickou energii Západomoravské elektrárny, akciová společnost. Spotřeba elektrické energie je přímo závislá na úrovni výroby. Čím větší je výroba, tím větší je spotřeba elektrické energie, čím menší výroba, tím menší spotřeba elektrické energie. Tento rozbor však také ukázal, že zatím co brněnský textilní průmysl jako celek strádal, tři firmy, asi vlivem státních vojenských objednávek, zvyšovaly výrobu. Weis a Hanak od roku 1928 do roku 1935 téměř o polovinu, Bratři Stiassni jeden a půlkrát, Kemka (Brünner Kammgarnspinnerei) dokonce osmkrát.¹²

Mnohé brněnské textilní továrny podlely tvrdému konkurenčnímu boji. Ještě před světovou hospodářskou krizí 30. let ukončily výrobu firmy: Bauer-Plaček, Jul. Kuhn, E. Dittner, Bří Zifferové, E. J. Hecht, J. F. Offermann, Zerkowitz a spol., O. Kuhn, Wagner, J. Müller. V krizi třicátých let pak firmy Schwarz a spol. (1928), Jahn František (1930), Sdružené továrny na vlněné zboží (1932), Společnost vlnářského průmyslu závody Cejl 105/107 (1930), Zábřovice (1931), Moritz Beran a synové (1930), Sigmund Fluss (1931) a Leo Beer (1930).¹³

I když hospodářská krize brněnský textilní průmysl oslabil, nevezala mu vůli bojovat o svou existenci. V roce 1936 dochází opět k oživení brněnské vlnářské výroby. Je to patrné z růstu zaměstnanosti. V roce 1936 pracovalo v tomto

odvětví v Brně 8.709 lidí a 1937 9.278 lidí. V roce 1938 pracovalo v Brně 54 textilních závodů a 45 přádelen, které dodávaly na trh zboží stejné kvality jako před krizí roku 1927-28.

Okupace českých zemí fašistickým Německem zasáhla velmi rušivě do brněnské textilní výroby. Závody byly postaveny pod německou vnučenou správou, případně arizovány prodejem německým podnikatelům. Z významnějších firem to byly L. Auspitze vnukové, továrna na sukna, Silniční 40, Arona a Jakuba Löw Beera synové, továrna na sukna, Ugartova 2, Továrna na jemné vlněné látky Brno, Bedřich Redlich, Silniční 42, Paul Neumark, továrna na vlněné zboží, Nadační 5, Bauer a Ornstein, továrna na vlněné látky, Cejl 16, D. Hecht, továrna na vlněné zboží, Špitálka 10, Weiss a Hanak, továrna na sukna, Cejl 68, Plyš a kymr, Cejl 72, Louis Holzer, barvírna, Zábřovice 76, Max Kohn, továrna vlněných látek, Vlhká 21 a S. Feldhändler a spol., továrna mykaného zboží, Nová 59. Tyto továrny byly po osvobození Brna a po ukončení druhé světové války převedeny pod českou národní správu.

V průběhu druhé světové války byla v některých textilkách omezena textilní výroba a částečně zavedena výroba zbrojní. Některé textilní továrny byly bombardováním a válečnými událostmi poškozeny nebo úplně zničeny.

Jak bylo již v úvodu vzpomenuto, representovaly brněnskou strojírenskou výrobu v době vzniku samostatného Československa hlavně čtyři podniky. „První brněnská strojírna, firma Brand a Lhuillier, Ignác Storek a Brno-Královopolská továrna na stroje Lederer a Porges“. Kovoprůmysl zaměstnával v Brně koncem roku 1920 přibližně 12.000 pracovníků, stejně, jako průmysl textilní. I když hospodářská krize let 1923-1924 postihla kovoprůmysl ještě více než textilní průmysl, v následující konjunktře se rozvinul natolik, že koncem 20. let předstihl tradiční textilní výrobu. Pčinil se o to zejména nově vzniklý strojírenský podnik Československá zbrojovka v Brně-Zábřovicích.¹⁴

Již před první světovou válkou získala věhlas První brněnská strojírna výrobou rychloběžných parních strojů, výkonných kotlů a čerpadel. Vyvážele je do celého světa. Získáním dílčí licence na výrobu Parsonovy parní turbíny se ocitla mezi prvními výrobci a propagátory parních turbin na evropském kontinentě. Spolu s Wanieckovou továrnou převzala i výrobu vah, odstředivek, filtračních přístrojů a keramických strojů.

První brněnská strojírna, přes značné potíže způsobené zejména strojírnou Josefa Paukera ve Vídni, se kterou se spojila roku 1912, se po roce 1918 rozrostla do velkých rozměrů. Vedle zahraničních podniků, které náležely do jejího koncernu, připojovala postupně další místní podniky.¹⁵ V roce 1924 strojírnou Brandl a Lhuillier, 1935 Královopolskou továrnu na stroje a vagony, 1939 strojírenskou společnost s r.o. Bruna v Králově Poli. I v období samostatného československého státu rozvíjela svůj původní osvědčený program. V tvrdé mezinárodní soutěži měla úspěchy s výrobou vysokotlakých parních turbin a parních kotlů přes 100 atm. V roce 1922 opustila továrny První brněnské první evropská vysokotlaká turbína na tlak páry 32 atm., 400 °C o výkonu 2.100 kW. V roce 1928 dodala např. pro Vítkovické kamenouhelné doly v Moravské Ostravě turbínu o tlaku páry 120 atm. a výkonu 26.000 ks

(19.136 kW). Konstrukcí parních turbin systému První brněnská-Parsons, známých také pod názvem „Brněnská turbina“, předhlonila První brněnská strojírna ostatní strojírny nejen v tuzemsku, ale i v zahraničí. Mnohé světově proslulé strojírny, mezi nimi i firma Krupp, usilovaly o získání licence na jejich výrobu. Vyhlídky na velké zisky z licencí vedly První brněnskou k založení akciové společnosti TURBO - pro využití a rozvoj vynálezů v technickém oboru se sídlem v Holandsku.¹⁶ Úspěšně si vedla i ve výrobě parních kotlů, zvláště po spojení s Královopolskou strojírnou, která stavěla kotle již od roku 1905 a měla kvalitní konstruktéry. Výrobky První brněnské byly dodávány do Irska, Turecka, Ruska, Sýrie, Palestiny, Polska, Jugoslávie, Rumunska, Holandska, Itálie, Egypta, Indie a do dalších zemí. Všude se osvědčily. Při přerušeném spojení s První brněnskou za druhé světové války pracovaly některé turbíny bez revizí a odborné údržby spolehlivě až do konce války. V průběhu druhé světové války byla První brněnská součástí německého koncernu Hermann Göringwerke, který již v únoru 1939 získal značnou část akcií První brněnské prostřednictvím Dresdner Bank. Na konci války ustupující jednotky německé armády zničily téměř všechny důležité objekty závodu.¹⁷

Firma Brand a Lhuillier, založená v roce 1853 a připojená k První brněnské v dubnu 1924, získala v době před fúzí dobrou pověst zejména v oboru výroby cukrovarnických a chladírenských zařízení, parních kotlů a kompresorů. Podstatně horší strojové vybavení „Brandovky“ vedlo pak První brněnskou strojírnou k postupnému převádění zaměstnanců z Brandovky do Luzovky, až nakonec zde byla výroba zastavena úplně. V průběhu těchto změn byla řada zaměstnanců Brandovky dána do penze nebo propuštěna. Opuštěné tovární objekty, po nezdařeném jednání společnosti s městem chátraly.¹⁸

Samostatnou činnost, až do sloučení s První brněnskou roku 1935, vyvíjela Královopolská strojírna. Po svém založení v roce 1890, pod firmou Brno-Královopolská továrna na stroje Lederer a Porges, začala s výrobou parních kotlů. V roce 1893 zahájilo provoz petrolejářské oddělení s výrobou pro petrolejářský průmysl. Brzy na to začala v továrně výroba cisternových železničních vozů a vagonů. Od roku 1897 i dřevobráběcích strojů. To již Brno-Královopolská zaměstnávala kolem osmi set lidí. K tomu v rychlém sledu přibyla výroba mrazících a chladících strojů, zařízení pro chemický, cukrovarnický a lihovarnický průmysl a na přelomu 19. a 20. století také výroba železničních a silničních mostů. Krátce na to, v roce 1905, začaly z továrny vyjíždět i silniční parní válce. To již však od roku 1903 byla součástí společnosti Simmering ve Vídni, s níž pak byla výrobně i obchodně svázána až do roku 1927. Spojením obou společností byly vytvořeny příznivé podmínky pro další rozvoj Královopolské, která již v roce 1907 zaměstnávala 1850 pracovníků. Továrna pak byla dále rozšiřována. V roce 1909 o provoz na výrobu motorů a 1912 o novou slévárnu.

S výše uvedeným programem vstupovala Královopolská strojírna do samostatné Československé republiky. Podílela se na znovuvybudování zničeného vozového parku. V období konjunktury získala velké objednávky petrolejářského průmyslu z Maďarska, Japonska a Francie, lodních jeřábů pro

Řecko, destilačních zařízení pro Finsko, železničních vozů a parních kotlů pro Sovětský svaz. Po vleklých průtazích se v roce 1927 odtrhla od firmy Simmering a osamostatnila se. Do obchodního rejstříku byla zapsána dne 12. října pod firmou „Brno-Královopolská strojírna, továrna na stroje a vagony, akc. spol. Brno-Královo Pole“. Potíže vyvolané velkou hospodářskou krizí třicátých let, kdy počet zaměstnanců poklesl až na 600, přiměly Královopolskou ke spojení s První brněnskou strojírnou v roce 1935. Úspěšnou spoluprací narušila až druhá světová válka. Počty zaměstnaných v Královopolské sice rostly, v r. 1941 zde pracovalo 1620 a v roce 1943 již 2.370 lidí, ale tradiční výrobní program byl podřízen potřebám války.¹⁹

Již výše zmíněná továrna Ignoce Storka zaměstnávala v roce 1918 460 zaměstnanců. Bratři Storkové, kteří se po smrti svého otce ujali roku 1918 vedení továrny, vytvořili obchodní společnost s názvem „Ignác Storek, ocelárna, slévárna měkké litiny a železa“. Výroba ve slévárně rok od roku stoupala a zaváděla se výroba nových druhů materiálů. Již před první světovou válkou začala slévárna vyrábět barevné kovy, po válce pak nové druhy legovaných ocelí. Roku 1920 austenitickou manganovou ocel. 1922 chromové oceli a vysokolegovanou ohnivzdornou ocelolitinu. Teprve po pěti letech, po vybavení vhodným generátorem, byla zde uvedena do provozu třetí siemens-martinská pec postavená roku 1920. Roku 1925 začala slévárna vyrábět křemíkové kyselinovzdorné ocelolity. Těsně před vypuknutím velké hospodářské krize, roku 1928, se vybavení slévárny zdokonalilo postavením nové siemens-martinské pece (10 t) a kelímkové pece, která umožnila odlévání vysoce legovaných ocelí. Od roku 1928 byla zde odlévána nerezavějící chromniklová ocelolitina a od roku 1930 vysoce legované chrommolybdenové oceli pro chemický průmysl. Postavení první obloukové pece 0,5 t roku 1936 umožnilo zvýšit výrobu speciálních ocelí. V roce 1937 byla postavena další elektrická pec (1 t) a v následujícím roce byla nejstarší siemens-martinská pec (5 t) nahrazena elektrickou obloukovou pecí (3 t). Co do sortimentu odlitků zařadila se Storkova slévárna před mnoho daleko větších sléváren na druhé místo za kladenskou Poldinu huť.²⁰

Z původní strojní dílny vyvinula se ve Storkově podniku r. 1913 také strojírna, v níž prof. Viktor Kaplan konal pokusy se svou později proslulou vodní turbinou. Zkonstruoval ji roku 1912. Poprvé byla dána Kaplanova turbina do praktického provozu roku 1919 v rakouském Velmu. Počáteční poválečná výroba těchto turbin však byla zkomplikována nepředvídanými problémy spočívajícími v jiném chování turbin v praxi než ve zkušebně. Tento nepříznivý jev - nazvaný kavitací - objasnili a odstranili pak odborníci firmy. Po dořešení konstrukce Kaplanovy turbíny se rozběhla její výroba ve velkém a rychle nahradila všechny ztráty způsobené počátečními neúspěchy. Do roku 1922 bylo zde vyrobeno 42 Kaplanových turbin, které svým hospodárným provozem rychle dobývaly světové trhy. Protože domácí trh nemohl pokrýt výrobní kapacitu strojírny, uzavřela firma smlouvy o kooperaci s některými světoznámými firmami. Ve spolupráci s firmou Aktiebolaget Kristinehamn Verkstaden postavila roku 1925 Kaplanovu velkoturbínu pro hydrocentrálu Lilla Edet ve Švédsku. Její oběžné kolo o průměru 5,8 m umožňovalo výkon turbíny 11.400 ks (8.390 kW).

Devadesátití procentní účinnost této turbíny upoutala pozornost energetických firem na celém světě. Ještě v roce 1925 uzavřela Storkova firma smlouvu také s italskou firmou „Construzioni Meccaniche Riva“ v Miláně a v roce 1926 s francouzskou firmou „Constructiona Elektriques de France v Paříži“, kterým pak dodávala kompletní oběžná kola s hřídeli. V roce 1938 získala firma objednávku na několik turbínových soustrojí do Litvy. V roce 1940 do Dánska a na dvě turbínové jednotky pro hydrocentrálu Ilava. Objedávka turbíny pro hydrocentrálu na ostrově Celebes v holandské Indii mohla být vyřízena až po roce 1945.²⁰

Neúspěch s počáteční výrobou Kaplanových turbin přiměl podnikatele k zajištění náhradní výroby. K tomuto účelu zřídila firma konstrukční kancelář pro všeobecné strojírenství, z počátku na dodávky podle požadavků zákazníků. Později získala firma licenci na výrobu různých typů tvářecích strojů od rakouské firmy Brüder Scherb. Vyráběla pak mechanické a hydraulické lisovny, mechanické nůžky a převodové skříně, drtiče, stroje na pogumování, válcovací stroje, stroje na vyklepávání kos a srpů. Výrobní program do roku 1945 obsahoval 27 druhů tvářecích strojů o 124 velikostech. Největší z nich měl tlak 1000 t.²⁰

V okupaci byla ve Storkově podniku zavedena převážně válečná výroba. Ke kontrole výroby byli přiděleni vojenští zplnomocněnci. Válečná výroba přinášela značné zisky, které majitelům umožnily rozšířit závod a zdokonalit výrobu. Roku 1940 byla ve strojírně postavena nová montážní hala a v roce 1941 třetí hala, kde se čistily odlitky. Po jednom z náletů na Brno byl zasažen i Storkův podnik a těsně před osvobozením byly objekty firmy ustupující německou armádou vypáleny. Současně s ustupující německou armádou uprchli za hranice i majitelé firmy.

Vedle uvedených strojírenských závodů majících své bohaté kořeny již v minulém století, vznikaly v Brně v letech 1914-18 základy pozdějšího světově známého koncernu „Zbrojovka Brno“. Vyvinul se z armádních dělostřeleckých dílen, které měly původně sídlo na Nové ulici (Lidická) č. 22, od roku 1917, na základě projektové dokumentace z roku 1916 v Brně Zábrdovicích, jako pobočka vídeňského státního arzenálu. V dílnách se vyráběly náhradní součásti děl, přívěsné vozíky pro dělostřeleckou municii, dřevěné bedničky pro puškovou municii, vozy pro vozatajstvo a jiné. Vznikem samostatného československého státu nabyly tyto dílny jiného významu. V listopadu 1918, kdy převzala tyto dílny vojenská správa a přejmenovala je na Státní zbrojovku a strojírnou, zde pracovalo asi 560 dělníků. Do čela byl postaven tehdejší rektor České vysoké školy technické, prof. Karel Ryska, za jehož vedení se Zbrojovka organizovala v závod pověřený vyzbrojením nové československé armády pěchotními zbraněmi, hlavně puškami a lehkými kulomety. Od 1. dubna 1923 byl název firmy změněn na Československé závody na výrobu zbraní v Brně.²¹ Zbrojovce se podařilo konstrukční úpravou pušky zn. Mauser vyrobit moderní zbraň, o kterou byl značný zájem i v zahraničí. Stejně jako o později vyráběné kulometry, vyvážené hlavně do Anglie. V letech 1934 a 1935 byla dokonce největším vývozcem zbraní (1934 - 21,1 %, 1935 - 24,5 % světového

vývozu).²² Odbyt zbraní však nedokázal zaměstnat celou kapacitu podniku, zejména po té, když Zbrojovka vyřídila objednávky československé armády. Proto musela najít vhodný mírový program. Roku 1924 zavedla výrobu lidových automobilů. V letech 1925-1937 prodala přibližně 7056 automobilů. Jejím posledním předválečným úspěchem v tomto oboru byl technicky dokonalý střední typ zvaný „Z-5 EXPRES“.²³

Pozoruhodných výsledků dosáhla Zbrojovka ve výrobě polotovárů z neželezných kovů. Šlo o výrobky z mědi, zinku a jejich slitin a speciální výrobky z niklových slitin (alpaka apod.). Zabývala se také výrobou lehkých slitin z hliníku. Dobrým obchodním artiklem se staly obráběcí stroje, zejména frézy a soustruhy. Výroba těchto strojů se vyvinula z původní opravního stroje pro vlastní potřebu podniku. Od roku 1932 byly objednávány zde vyráběné stroje ve značném množství mnoha i technicky vyspělými státy. Od roku 1924 do roku 1940 vyráběla Zbrojovka 285 různých typů strojů. V roce 1942 byla výroba strojů předána do nově budovaného pobočného závodu v Kuřimi. Také původní nářadovna nabyta od roku 1927 nového významu. Vyvinul se z ní provoz na výrobu investičních celků k výrobě zbraní budovaných v zahraničí. Začátkem třicátých let zahájila Zbrojovka další program - výrobu psacích strojů. V roce 1931 získala licenci od americké firmy Remington Rand a v říjnu 1936 převzala pak výhradní prodej těchto výrobků v Československu. Další součástí výrobního programu byla výroba jízdních kol, leteckých motorů na těžký olej, automatických vah a nářezových strojů. Roku 1935 Zbrojovka koupila a ústrojně připojila ke svému koncernu OPTIKOTECHNU, spol. s r.o. v Přerově. Výrobní program Optikotechny během dvou let rozšířila tak, že byla schopna na základě vlastních výpočtů zhotovit jakýkoliv hranolový nebo čočkový systém. Zvětšovací přístroje Optikotechny byly pak vyhledávány na našem, ale i zahraničním trhu, zejména v Americe a v Anglii. Vedle puškových zaměřovačů a triedrů vyráběl tento závod také dokonalé diaprojektory a kinoprojektory.²⁴

Blíže jsme si všimli pouze nejvýznamnějších brněnských strojírenských a kovodělných podniků. Tyto firmy však nebyly jedinými representanty tohoto průmyslového odvětví. Také mnohé poměrně menší či malé firmy dosahovaly ve svém oboru pozoruhodných výsledků a rozmnožovaly tak strukturu výrobků. Udává se, že koncem roku 1927 pracovalo v brněnském kovoprůmyslu po továrnicku asi 45 podniků s 15.000 zaměstnanci a 681 maloživnostenských závodů s 2.500 zaměstnanci, seskupených v šesti společenstvech. Oficiální statistika udává k roku 1930 v Brně 784 kovodělných závodů s 22.001 zaměstnancem. Neúplná informace vztahující se k roku 1937/38 pak udává v Brně 41 kovodělných průmyslových podniků a přes 600 maloživnostenských závodů.²⁵ Uvedme ku příkladu některé z nich, o nichž máme potřebné informace.

Začátkem roku 1885 se osamostatnil dlouholetý správce bývalé Wannieckovy slévárny Vojtěch Uxa. Spolu se svými bratry založil firmu „Bratři Uxové, slévárna měkké litiny a železa v Brně, Plotní ulice č. 45“. Před první světovou válkou zaměstnávala asi 450 lidí. Ani jí se nevyhnuly krizové otřesy. Dokázala je překonat a koncem roku 1937 zaměstnávala znovu kolem 400 lidí. V této době vyráběla jakostní šedou litinu od nejmenších hromadných odlitků až po odlitky

ve váze do 4.000 kg, speciální litinu na automobilové válce, odlitky pro továrny na hospodářské stroje a na výrobu požívatín, odlitky z ohnivzdorné litiny a temperovanou litinu s bílým lomem pro automobily, lokomotivy apod. Jako speciální výrobek z temperované litiny se vyráběly tzv. „Ewartovy“ a svorníkové řetězy ve stech různých typech a k tomu náležející ozubená kola. Zvláštností firmy bylo, že jako první na celém území Rakouska-Uherska použila na výrobu temperované litiny kupolovou pec.²⁶

Vlastní slévárnu si zřídila v roce 1926 dále firma Jiránek a spol., továrna armatur, Brno Křenová ulice č. 10 a Mlýnská ulice 11. Až do roku 1932 se musela tvrdě bránit velkokonkurenci a prokazovat, že také v ČSR je možné vyrábět dobrou armaturu. Protože firma neměla možnost rozšíření pro nedostatek místa, postavila v roce 1937 slévárnu a část soustružny ve Slatině se záměrem přemístit sem postupně celý podnik. V této době měla firma 130 zaměstnanců. Vyráběla celou řadu armatur pro vodovody a plynovody. Armatury pro veškerá zařízení byly chromované, s trvanlivým leskem a lehce čistitelné.²⁷

O významné průmyslové odvětví rozšířil brněnský kovoprůmysl František Stejskal, bystrý a schopný mladý strojník, který ve Vídni postřehl uplatnění nových pekařských strojů a pecí. Spolu se svým společníkem Josefem Nejedlým zřídil v roce 1899 jejich výrobu a roku 1906 ji přemístil do Brna. Nejdříve na Koliště č. 5 a později do vlastních provozoven na Křídlovické ulici č. 32. V roce 1923, po smrti svého otce, se ujal řízení podniku Jiří Stejskal. Provedl podnik úspěšně úskalími velké hospodářské krize třicátých let a pokračoval ve výrobě speciálních pekařských strojů a dokonalých pekařských pecí vlastní konstrukce. Své výrobky dodával v ČSR a do Polska.²⁸

Výrobou pekařských strojů, na základě vlastních patentů, se zabývala také firma A. Kulhánek a spol., výroba strojů Brno Maloměřice (zn. AKAS). Vyráběla a dodávala ještě různé kompresory, tepelná a vlhkostní relé.²⁹ Váhy, železniční, automobilové, vozové, dobytčí, jeřábové, pro slévárny a chemický průmysl, automatické kruhové váhy JOKA, automatické osobní váhy vyráběla firma J. Kaláb a synové Brno-Židenice.³⁰ Na ulici Bratislavské 23/25 byla založena v roce 1885 První moravská továrna na svinovací ocelové rolety. Majitel firmy A. Bílek rozšířil pak výrobní program o obchodní portály, okna normální a speciální, vrata, střešní a jiné nosné konstrukce, světlíky, kotle, boilerly a nádrže, olejové transformátorové nádrže a buchary „IDEAL II“.³¹ Činností brněnské továrny na smaltované a kovové zboží firmy Bratři Gottliebové a Brauchbar v Brně na Pořící 3, která již v roce 1913 zaměstnávala přes 1000 lidí, se bude zabývat samostatný diskusní příspěvek. Firmou Gottlieb a spol. byl v roce 1930 založen také závod na výrobu kos a srpů.³²

Brněnská Zbrojovka nebyla jediným podnikem v Brně, který se zabýval automobily. Existovala zde také továrna na karoserie firmy Josef Karel Plachý, Cejl č. 38. Roku 1933 zřídila firma zvláštní oddělení pro výrobu speciálních celooceľových karoserií a konstrukcí všech druhů a velikostí pro luxusní moderní autokary, autobusy a speciální sanitní vozy. Výrobou a opravou karoserií všech druhů a značek se zabývala firma Karoseria H. a M. Březa, Brno, Dornych 20. Výrobou speciálních automobilových požárních stříkaček a jiných potřeb pro

hasičské sbory se zabývala firma Hrček a Neugebauer, továrna hasičských a speciálních vozidel Brno-Královo Pole, Palackého 4. Dodávala své výrobky kromě Československa také do Anglie, Persie, Polska, Jugoslávie, Řecka a Indie.³³ Z velké dílny původně na opravu automobilů vznikl pobočný závod Českomoravské Kolben-Daněk, strojírna v Brně, Špitálka 23, který již před druhou světovou válkou zaměstnával přes 200 dělníků a úředníků. Válečnými událostmi v dubnu 1945 byl téměř úplně zničen.³⁴

Podobným vývojem jako ostatní strojírenské podniky prošly také elektrotechnické firmy.³⁵ Důležitou změnu v elektrifikaci Československa mezi dvěma válkami přinesl tzv. elektrizační zákon z r. 1919. Vytvořil předpoklady pro soustavnou elektrifikaci našich zemí a stanovil, že ji budou zajišťovat velkoelektřárny. Z toho vyplynula pro elektrotechnické továrny na Moravě nutnost přizpůsobit těmto zásadám výrobní program. Firmy, které se dosud specializovaly na dodávky malých místních elektráren, jako třeba Bartelmus-Donát a spol. nebo MEAS, musely hledat výrobky jimiž by se mohly podílet na elektrifikace ve velkém, prováděné vysokým napětím. Nacházely je v transformátorech a dále také v hnacích motorech. Potřeba hnacích motorů rychle rostla, tak jak to umožňovalo urychlené provádění soustavné elektrifikace Západosmoravskými, Středomoravskými a Severomoravskými elektrárnami. Potřeba motorů a elektrotechnického zařízení vyvolala vznik nových elektrotechnických firem, které se utkávaly ve vzájemné tvrdé konkurenci. Překotný růst firem omezoval prostor odbytu a působil velmi nepříznivě v období hospodářských krizí.

Ukončení první světové války umožnilo sice elektrotechnickým firmám vrátit se k elektrotechnické výrobě, ale malý zájem o jejich výrobky přinášel krizové jevy. Nevyhnula se jim ani nejstarší moravská brněnská firma Bartelmus-Donát. Je to patrné dobře na odběru elektrické energie. Zatím co v době válečné výroby v roce 1916 a 1918 spotřebovala ročně kolem 250.000 kWh a v roce dokonce 363.461 kWh, mohla spotřebovat v roce 1919 pouze kolem 76.000 kWh. Krizové jevy se u firmy Bartelmus-Donát projevovaly tedy již roku 1919 a pracovala omezeně i v dalších letech. V roce 1921 vyrobila s 300 dělníky a 65 úředníky 1.200 strojů o celkovém výkonu 8.500 kW. V únoru 1922, podle zprávy samotné firmy, v důsledku nezaměstnanosti pracovala jen asi na 75 %. K roku 1922 měla továrna firmy Bartelmus-Donát vybudovány tyto dílny: Modelárnu, slévárnu šedé litiny, kovárnu, lisovnu, strojnickou dílnu pro motory do 10 ks, strojnickou dílnu pro motory nad 10 ks a transformátory, navijárnu pro všechna vinutí strojů a transformátorů, montovnu, zkušebnu, mechanickou dílnu na výrobu přístrojů všeho druhu a natěračskou dílnu. Ve výrobním programu měla firma v tomto roce stejnosměrné stroje, ventilátory, třífázové motory, třífázové generátory, třífázové vzduchové transformátory, třífázové olejové transformátory, normální řady vypínačů, pojistek páskových i rourových, regulátorů, spouštěčů a jiné. Ještě v roce 1924 si firma stěžovala na nedostatek objednávek větších strojů a skutečně i odběr elektrické energie byl nejmenší a dosáhl necelých 55.000 kWh. V následujícím roce se výroba podle odběru elektrické energie zdvojnásobila a dále rostla. Přesto však firma nestačila konkurenci a vedení

firmy Bartelmus-Donát se rozhodlo pro sloučení se Škodovými závody v Plzni. K převzetí Škodovými závody došlo k 1. listopadu 1927 a továrna dále pracovala pod firmou Akciová společnost dř. Škodovy závody, elektrotechnická továrna. K roku 1928 se zvýšil počet dělníků na 400 a úředníků na 70. V této době vyráběla firma přes 2.000 strojů o výkonu asi 18.000 kW a přes 200 transformátorů o výkonu asi 15.000 kW. Od června 1928 zahájila Škodovka také výrobu v budově bývalé textilní firmy Schwarz a spol. na Dornychu č. 39 a postupně tam převáděla výrobu z dosavadní továrny, kterou nakonec koncem srpna 1930 úplně zrušila. Generální ředitelství Škodovky v Praze se rozhodlo v roce 1931 brněnský závod likvidovat a výrobu soustředit do Plzně. Pro silný odpor zaměstnanců nemohla však svůj záměr uskutečnit. Nejvíce se krize dotkla závodu v roce 1932. V roce 1936 však už dosáhla výroba dvojnásobku roku 1932 a dále rostla. Největšího rozmachu nabyla v okupaci.³⁶

Druhá brněnská elektrotechnická firma E. Janík a spol. se v roce 1921 přeměnila v akciovou společnost Moravská elektrotechnická akciová společnost s akciovým kapitálem 5.000 000 Kč. Zabývala se výrobou a prodejem elektrických strojů a přístrojů a vůbec elektrotechnického materiálu, stavbou a zřizováním elektrických sítí a ústředí, instalací elektrotechnického zařízení, výrobou a instalací veškerých strojů a zařízení s elektrotechnickým oborem souvisejících. Společnost hodlala převést velkou část výroby do Drásova, kde koupila bývalou Beranovu továrnu. Svůj záměr však neuskutečnila neboť v roce 1924 prodala budovy v Drásově firmě Československé závody Brown-Boveri v Praze. V roce 1925 zaměstnávala ještě 240 pracovníků, ale v následujícím období zanikla.³⁷

V polovině roku 1919 využila rostoucí poptávky po elektromotorech bývalá Strojárna bratří Richtřů v Židenicích a rozhodla se vyrábět elektrické motory. Původní majitelé získali další společníky a změna se odrazila i v názvu firmy. „Bratří Richtrové, Ing. Pešek a spol., s. s. r. o.“. V roce 1920 vyrobila asi 200 kusů motorů od 0,5 ks do 15 ks. Brzy se však projevil neshody mezi společníky, které měly za následek rozpad firmy. Proto podnik v lednu 1921 znovu změnil svou firmu na „Elektromotor SVET, spol. s r. o. dř. Bratří Richtrové a spol. Brno-Židenice.“ Zabývala se zvláště výrobou motorů pro účely zemědělské. Zavedla široký výrobní program, v němž bylo málo sérií. Snažila se vyhovět přání zákazníků. V roce 1926 rozšířila svou továrnu o sousední budovu bývalé továrny „Tosca“ a zavedla tam výrobu elektrických žehliček, spouštěčů, regulátorů, vypínačů a přepínačů k motorům. V roce 1928 přikoupila další budovy na Družstevní ulici a začala tam vyrábět neonové reklamy, trojfázové generátory a opravovat elektrická zařízení. V krizovém roce 1931 byla firma plně zaměstnána pouze v měsíci červenci, srpnu a září. V ostatních měsících pracovala pouze 4 dny v týdnu. V dubnu 1933 poklesly ceny výrobků firmy „SVET“ od roku 1929 téměř o 30 % a firma pracovala jenom 17 hodin týdně, aby udržela provoz. V říjnu pracovala s třetinou dělnictva a ještě omezenou pracovní dobu. V dalších letech výroba postupně rostla až v roce 1936 dosáhla trojnásobku roku 1933. Krizi překonala tato firma tím, že uvedla na trh řadu pozoruhodných novinek jako kompresory pro běžnou potřebu (menší pro

pivnice a k plnění pneumatik), kovářské ventilátory zajímavé konstrukce pro 1-2 výhně, několik druhů elektrických houkaček, elektricky vytápěnou tavicí pec s regulovanou teplotou až do 1.600 °C pro chemické, zlatnické a zubotechnické účely, elektrické žehličky a nové elektrické zásuvky a zástrčky. V roce 1939 rozšířila firma „SVET“ v důsledku zvýšené poptávky výrobu tepelných přístrojů. Největšího rozmachu dosáhla výroba této firmy za okupace v roce 1943, kdy činila šestinásobek výroby z roku 1933.³⁸

V poválečném období rozvinuly svou činnost také jiné starší továrny vyrábějící elektromotory. V Brně to byla firma A. Kreslík v Králově Poli.

V roce 1923 vznikla v Brně na Koněvově ulici firma Dvořák a spol. Tento závod měl původně velmi široký výrobní program. Vedle transformátorů vyráběl i elektromotory a součásti elektropřístrojů a radiopřístrojů. Později však neváhalo vedení podniku specializovat výrobu jen na transformátory, hlavně průmyslové. Později rozšířila firma svůj výrobní program o výrobu speciálních transformátorů regulačních k elektrickým pecím do 100 kW.³⁹

Dobrych výsledků ve výrobě suchých elektrických baterií dosáhla od roku 1925 „Elektrotechnická a chemická továrna“ firmy Hynek Navrátil v Horních Heršpicích. Přes těžkou konkurenci vyvážela tato firma většinu vyrobených kapesních anodových baterií zn. PARAVOLT do Británie, Španělska a do všech severovýchodních států. Později však utrpěla velké ztráty devalvací anglické libry a zavedením ochranných cel v Anglii neboť tak ztratila většinu zahraničních odbytišť. Důsledky krize však překonala, přeměnila výrobu kapesních a anodových baterií na moderní strojovou výrobu s dokonalými a výkonnými stroji, které si sama konstruovala a vyráběla.⁴⁰

Je zajímavé, že i v této těžké době vznikaly nové elektrotechnické firmy, zatím co jiné podléhaly konkurenci a zanikaly. Po roce 1928 začala vyrábět elektrické motory továrna na stroje a motory Hubert Klíma v Brně. Šlo o elektromotory pro hospodářské účely, elektrické brusky pro kovoprůmysl, čerpadla a cirkulární pily, které se staly pro svou kvalitu brzy velmi vyhledávaným zbožím, zejména mezi rolníky, stejně jako kvalitní benzinové motory, které začala tato firma také vyrábět.⁴¹

V roce 1929 vznikla v Brně další firma „Tomáš Machala“. Byla zaměřena na opravy různých elektrotechnických strojů a zařízení a na rekonstrukce levnějších starších strojů, které byly hledané právě v období krize.⁴²

Podobně jako ve výrobě motorů probíhal vývoj i u ostatních elektrotechnických firem. Majitel speciální továrny na měřicí a regulační přístroje v Blansku, E. Roučka, postavil v Brně Slatině velký nový závod, kam přestěhoval z Blanska všechny provozy, které nesouvisely přímo s výrobou měřících a regulačních přístrojů, jako parní a vodní kotle pro ústřední topení apod.⁴³

V roce 1931 byla v Brně založena také firma Iron - Radio, Ing. Galoda a spol. Její majitelé vycházeli z dlouholetých zkušeností největších světových koncernů v radiooboru. Od samého počátku začala firma jako první československá radiotovárna s výrobou malých sérií nejdokonalejších

přístrojů - superhetů. Vedle toho zařadila do výroby také menší přijímače s přímým zesílením, aby se přizpůsobila trhu. V roce 1933 navázala technickou spoluprací se zahraničními speciálními velkofiremami. Na základě této spolupráce vyrobila první třílampový, binodový, reflexní superhet s vestavěným reproduktorem. Byl to první sedmiokruhový superhet s jednodoklínovým laděním, který dosahoval vysoké selektivity a citlivosti. Koncem třicátých let vznikla u této firmy řada vlastních konstrukcí a zapojení, které byly patentovány. V roce 1931 zaměstnávala firma Iron 7 pracovníků, koncem roku 1937 140 pracovníků.⁴⁴

Jedna z nejstarších továren na osvětlovací tělesa firmy Josef Klauber, založená roku 1898, až do roku 1933 udržovala výrobu na úrovni dvacátých let. Koncem roku 1935 zastavila provoz v dosavadních továrních objektech na Kolišti č. 97 a převedla ho na ulici Komárovskou č. 10.⁴⁵

Zvláštní postavení si vybudovala firma Západosmoravské elektrárny, akciová společnost, která navázala na firmu „Rosické elektrárny“, provozující velkoelektrárnu v Oslavanech. Začínala s kapitálem 6 miliónů, v roce 1922 se kapitál zvýšil na 30 miliónů a v roce 1941 na 60 miliónů korun. Jako první z našich elektráren zavedly Západosmoravské elektrárny topení uhelným práškem, stavěly na svou dobu největší kotle v ČSR, po první světové válce měly v Oslavanech největší parní turbínu na kontinentě a měly řadu dalších prvenství. Pro město samotné a pro brněnský průmysl zvláště mělo význam vybudování teplárny v Brně, uvedené do provozu 22. 11. 1930. Výstavba teplárny byla vedena myšlenkou zajistit dostatečnou dodávku elektrické i tepelné energie továrnám. Těm, které elektrickou energii již odebíraly i těm, které dosud vyráběly teplo i proud ve vlastních ne-hospodárných a přestárých zařízeních, sloužících svému účelu v některých případech i přes půl století. Snížení nákladů brněnskému průmyslu poskytly Západosmoravské elektrárny v době nejpotřebnější, v krizi, a při tom přispěly také k ozdravení brněnského ovzduší, neboť uvedením teplárny do provozu přestalo kouřit 68 továrních komínů.

V Brně pracovalo úspěšně několik firem také v oboru jemné mechaniky. Z původního velkoobchodu s hodinami z konce 19. stol. vznikla v roce 1924 v Žabovřeskách První českomoravská továrna na hodiny. Padesát zaměstnanců vyrábělo původně dřevěná pouzdra na nástěnné a pokojové hodiny. Později zde byly montovány celé hodiny. Potřebné díly byly odebírány z montoven fy Kínzle v Chomutově a fy Junghans v Broumově.⁴⁶

Brněnská firma Jindřich Suchánek se přičinila o založení první československé továrny přístrojů na úzký film. Původně sídlila v Brně na Veveří č. 123, později, od roku 1936, na Hybešově ulici č. 46. Od roku 1931 začala tato firma vyrábět bez většího úspěchu fyzikální přístroje pro školní účely, později zavedla výrobu filmových přístrojů. První úspěchy korunované mnoha patenty způsobily, že se celý podnik specializoval výhradně na výrobu kinopřístrojů na úzký film, které si získaly zájem zákazníků z celého světa.⁴⁷ Úspěšně si vedly některé podniky na úseku léčebné mechaniky. Nejdříve to byla firma MEDAPA - Puček a Pospíšil, založená roku 1905.

Vyráběla různé speciální přístroje optické a roentgenové. V roce 1923 byla založena firma APARATEA, společnost s r.o. Původně vyráběla jen jednoduché přístroje pro chemický a potravinářský průmysl. V letech 1930-1931 se začala věnovat téměř výhradně stavbě sterilizačních zařízení pro operační sály nemocnic z nerezavějící oceli. Firma Ing. Hruža založená v roce 1935 vyráběla z počátku pomocná zařízení pro roentgeny a temné komory, postupně se dopracovala k samostatné výrobě roentgenových přístrojů, vlastních, osvědčených konstrukcí. V roce 1938 pak byla založena továrna na lékařské přístroje ZDRAVOTECHNA.⁴⁸

Tradiční brněnské koželužství, které koncem 19. století nabralo dech a patřilo spolu s textilním a kovodělným průmyslem k nejvýznamnějším výrobním odvětvím v Brně, kleslo v roce 1930 až na jedno z nejposlednějších míst. Při tom ještě bezprostředně po první světové válce zde pracoval dvojnásobek zaměstnanců. Z osmi koželužských firem, z nichž čtyři se v průběhu meziválečných let změnilly na akciové společnosti, se dočkaly osvobození Brna od německých okupantů dvě. Tři z nich, pravděpodobně v rukách židovských podnikatelů, zanikly v roce 1939.⁴⁹

Důležitý pro obyvatele byl vývoj potravinářského průmyslu, mlékáren a výroby piva. Mlékárnu na Lazaretní ulici vlastnilo do února 1922 město Brno, kdy jí prodalo Ústřednímu svazu českých hospodářských společenstev v Brně, který z ní vytvořil nový podnik „Mléčný průmysl v Brně z. s. s r.o.“. K 1. červenci 1927 se spojila s Rolnickou parní mlékárnou na Slévačské ulici, čímž vznikla firma „Rolnická ústřední mlékárna z.s. s r.o.“. Po rekonstrukci provedené v letech 1926-1927 se stala nejlépe vybavenou mlékárnou v ČSR a pro své výrobky začala užívat protokolovanou značku „LACRUM“. Roku 1939 měla kapacitu šedesát tisíc litrů mléka denně. V okupaci byl do podniku nasazen německý vnucený správce. V roce 1940 připojila RUM mlékárnu na Bednářské ulici a 1943 v Kuřimí. Starobrněnskou mlékárnu převzala 8. 1. 1927 majitelka Marie Rovnerová, která v roce 1939 vytvořila se zástupci syndikátu řepařů společnost s r.o. se sídlem v Brně. Aby si vzájemně nekonkurovaly, uzavřely obě mlékárenské společnosti, Starobrněnská a RUM, dohodu o příští spolupráci.⁵⁰

Akciová společnost Prvního brněnského pivovaru po vzniku ČSR získávala jeden pivovar za druhým: „Starý pivovar“, v Brněnských Ivanovicích a sladovnu v Brně na Cihlářské ulici (1918), pivovar v Lomnici u Tišnova (1922), sklad a výčep v Dolních Věstonicích (1925), pivovar v Rosicích u Brna (1926), pivovar v Hruškách u Slavkova (1927), pivovar a sladovnu ve Velké Bystřici u Olomouce (1932), ve stejném roce též pivovar v Sokolnicích u Brna, který byl ihned vyřazen z provozu. Roku 1930 najala si pivovar města Brna v Kuřimí. Roku 1933 byl zastaven pasivní provoz pivovaru akciové společnosti Moravia v Brně a jeho odběratele získala akciová společnost Prvního brněnského pivovaru. Ostatní dosud existující pivovary akciové společnosti Moravia získala jejím připojením roku 1943. Tak se podařilo akciové společnosti Prvního brněnského pivovaru vyrovnat

se s konkurencí v širokém okolí a vytvořit si podmínky pro nerušený rozvoj v dalším období.⁵¹

V září 1936 byla Moragem založena firma Biochema. Zahájila výrobu bílkovinných krmiv živočišného původu a postupně rozšiřovala výrobní program. Již roku 1937 začala se zpracováním zeleniny, ovoce a výrobou lihovin. O rozvoji podniku svědčí nárůst kapitálu, který z 5 miliónů v roce 1938 vzrostl na 12 miliónů v roce 1942. Ani tento mladý podnik se nevyhnul německé vnucené správě, která byla dosazena v roce 1941 a slibný vývoj podniku přerušila.

Brno bylo osvobozeno 26. dubna 1945. Válka zanechala značné škody i na brněnském průmyslu. Byly způsobeny z počátku přerušením a deformací výrobních programů pro cíle okupantů, pak bezohledným využíváním a neudržováním výrobních fondů a nejvíce vlastními válečnými událostmi. Téměř polovina závodů byla vážně poškozena, některé byly zničeny úplně. V troskách byl například líšeňský závod, větší část objektu První brněnské strojírny a další. Pracující brněnských továren se pustili ihned po osvobození do odstraňování škod a navraceli město mírovému životu.

V letech 1957, 1960, 1971 bylo k městu připojeno dalších 12 dosud samostatných obcí a katastrální území města vzrostlo na 22.923 ha. Současně s rozšiřováním území města zvětšoval se i počet obyvatel. Proti 284.846 roku 1950 činil 371.463 v roce 1980.

Bez ohledu na to, že bylo Brno správní reorganizací 1. ledna 1949 zbaveno dlouholetého tradičního postavení statutárního města a byl podlomen jeho význam jako historicky vzniklého správního a společenského centra Moravy, rozvíjelo se jako vysoce důležité centrum výroby. V poválečných výrobních programech se vrátila část brněnských podniků ke své tradiční výrobě, mnohé se orientovaly na zajištění nových potřeb hospodářské obnovy a výrobu nedostatkových předmětů osobní spotřeby.

Než přikročím k dalšímu výkladu musím upozornit, že v současné době je možno uvést jen některá fakta z vývoje brněnského průmyslu po roce 1945. Důkladnější zpracování dějin brněnského průmyslu tohoto období si vyžádá mnoho úsilí a času.

Na základech rozvoje brněnského průmyslu v předchozích obdobích vytvořila se v Brně silná odvětvová a územní koncentrace průmyslu. Vyjádřená počtem průmyslových závodů a provozoven v jednotlivých odvětvích a vybraných letech skýtala tento obraz:⁵³ (Viz tab. str. 85)

V odvětvové skladbě brněnského průmyslu, kde jsou byt nepatrné změny v jednotlivých letech, má bezkonkurenční postavení strojírenský a kovodělný průmysl. Případlo na něj např. v letech 1965 57,13 %, 1970 59 %, 1975 54,2 % a 1980 55 % brněnské průmyslové výroby. Na potravinářský průmysl pak připadlo v letech 1965 13,36 %, 1970 18 %, 1975 15 % a 1980 14,2 %. Na textilní průmysl v letech 1965 4,42 %, 1970 5,6 %, 1975 5,25 % a 1980 6 %.⁵⁴

Průmysl	1965	1970	1975	1980
Paliv, výrobky z uhlí a ropy	4	2	2	1
Výroba tepla a elektř.	2	1	1	1
Hutnictví železa	1	1	1	2
Chemický, koksochemický a gumárensko-osinkový	2	2	3	3
Strojírenský a kovodělný	37	31	32	32
Stavebních hmot	28	15	16	16
Dřevozpracující	9	4	4	2
Celulózy a papíru	7	6	5	1
Skla keramiky a porcelánu	1	-	-	-
Textilní	12	8	8	9
Konfekční	2	2	2	3
Kožedělný, obuvnický a kožešnický	1	1	-	-
Polygrafický	3	3	3	4
Potravin a pochutin	18	13	13	18
Ostatní odvětví	2	3	3	3
Brno celkem	129	92	93	95

Na další odvětví pak připadalo méně. Převaha strojírenské výroby, opírající se o některé nové podniky, vytvářela do značné míry základní rysy města a určovala i perspektivy jeho dalšího vývoje. Zvláště bouřlivý vývoj je možno postřehnout v letech 1956-1960, kdy v Brně vzrostlo těžké strojírenství podle objemu hrubé výroby o 65,8 % a všeobecné strojírenství o 69,2 %. Souběžný nárůst počtu pracovníků průmyslu se od roku 1962 podstatně zpomaloval a stal se pro brněnský průmysl limitujícím faktorem. Specializace brněnského průmyslu měla pevné zázemí ve vědecko-výzkumně základně vysokých škol a výzkumných ústavů.

Brněnský průmysl měl významné postavení nejen v průmyslu Brněnského, později Jihomoravského kraje, ale i v průmyslu celého státu.⁵⁵ Důležitost brněnského průmyslu vyplývá z jeho podílu na důležitých výrobních programech někdejší ČSSR. Například v roce 1969 zajišťoval stoprocentně výrobu kotelen nad 75 tkp, traktorů, velkorozměrových ložisek, dálnopisů, spalovacích turbin, expansních turbin, psacích strojů a loveckých zbraní. Padesátí procenty se podílel na výrobě parních turbin, čtyřiceti procenty na výrobě chemického zařízení, 20 až 25 % na výrobě tvářecích strojů, 15 až 20 % na výrobě vlněné příze a 10 až 20 % na výrobě vlněných tkanin.⁵⁶

Krajním využitím přežívajících technických a stavebních fondů na starých tradicích, vyrovnaly se brněnské průmyslové podniky s progresivní výrobou, exportními úkoly a monopolním postavením ve svých výrobních skupinách. Svou výrobní aktivitou, podporovanou a usměrňovanou vědeckovýzkumnou základnou a vysokými školami, se staly brněnské podniky současně programovými zdroji pro mnohé další průmyslové podniky mimo území města

Brna. V řadě závodů se rozběhla výroba kuličkových ložisek, vyvinutá od samých začátků v brněnských ZKL. Zbrojovka přispěla velkým podílem k vybudování nových závodů v Povážské Bystrici, v Kuřimi a ve Vsetíně, zavedla výrobu kulových zbraní v ZPS Uherský Brod, předala Dieselovy motory do strojíren Plotiště, rozmnožovací stroje do Adastu Adamov, děrnoštitkové stroje Aritmě Aš a Nový Bor i letu Kunovice. První brněnská strojírna vybudovala závody ve Velké Bíteši a Třebíči, převedla program keramických strojů do Přerovských strojíren, čerpadla Sigmě Lutín, chladicí stroje a kompresory do Chocně, silniční vály Keramostroji a jiné. Královopolská strojírna předala výrobu železničních vagonů a tramvají Tatře Studénka, zemědělské stroje VSS Košice, armatury dalším. Šmeralovy závody se podílely na stavbě Ždánických strojíren, na vybudování závodů v Zastávce, v Trnavě a v Rakovníku, vyčlenily program vodních strojů pro ČKD Blansko a převodové skříně několika závodům. Tesla Brno předala část své zavedené výroby Tesle Valašské Meziříčí, Kolín a Liberec. Slatina převedla výrobu kotlů a podobně je tomu u dalších brněnských podniků.⁵⁷ Zvláště významná je v tomto směru účast brněnského průmyslu na industrializaci Slovenska.⁵⁸

Při sledování vývoje průmyslu po roce 1948 nejen v Brně, ale i z celostátního hlediska, nelze nechat bez povšimnutí a zhodnocení organizování socialistického soutěžení, vynálezeckého a zlepšovateľského hnutí v průmyslových podnicích, kterým se přikládá velký význam v rozvoji průmyslu, zvláště v zajištění růstu produktivity práce. První pokusy o zhodnocení jejich významu v brněnských průmyslových podnicích již byly provedeny.⁵⁹ V našem výkladu však z důvodů časových tuto problematiku pomineme.

I když se zde nemůžeme zabývat podrobněji ani zajímavým vývojem jednotlivých podniků po roce 1945, uvedme alespoň několik základních údajů o nejdůležitějších z nich.

Zbrojovka Brno se vyvinula v jeden z nejvýznamnějších podniků. Byla znárodněna 7. 3. 1946 a 18. května 1946 byla ustavena jako národní podnik na základě vyhlášky ministra průmyslu. Vedle hlavního závodu v Brně-Zábrdovicích bylo k podniku přičleněno 15 závodů. Počet závodů, které byly ke Zbrojovce přičleňovány se však rok od roku měnil, tak, že po znárodnění v roce 1948 měla 36 závodů. Výnosem ministra strojírenství byl pak s platností od 1. ledna 1954 změněn dosavadní název Zbrojovka Brno, n.p., na Závody Jana Švermy, n.p., Brno. V roce 1946 vyrobila zboží v hodnotě 167 milionů korun a v roce 1980 za 1.445 milionů korun, přičemž téměř polovina zboží za 529 milionů, šla na export. Odběratelé měli zájem zejména o motory UR, psací jednotku C 254, elektrické psací stroje, ABC klávesnice C 259, stránkový dálkopis T 100, diskové paměti a sportovní zbraně. Několikanásobná hodnota zboží byla dosažena bez požadavků na nárůst pracovníků. S ohledem na počty závodů se však počty pracovníků měnily. V roce 1946 bylo ve Zbrojovce zaměstnáno 7.646 pracovníků, největší počet 13.012 zaměstnávala roku 1962. Potom měl počet zaměstnanců stále sestupnou tendenci a v roce 1980 činil 9.381. Na mezinárodních veletrzích získaly výrobky Zbrojovky dvanáct zlatých ocenění.⁶⁰

První brněnská strojírna byla 14. 5. 1945 vzata Sovětskou armádou do záboru

jako německý majetek, ale záhy byla ze záboru propuštěna, takže již 18. června 1945 byla jmenována národní správa, společná pro První brněnskou a Královopolskou strojírnou. Ovšem 27. prosince 1945 byl podnik znárodněn a 1. 1. 1946 z něj byl zřízen n.p. První brněnská a Královopolská strojírna spolu se závody Gefia a Brna.⁶¹ Dne 30. 8. 1946 byl tento národní podnik dočasně přejmenován na Gottwaldovy závody. První brněnská strojírna byla v závěrečné fázi druhé světové války velmi těžce postižena. Ustupující německou armádou byly zničeny všechny důležité objekty továrny. Mechanické dílny téměř bezzbytku vyhořely, zničena byla modelárna. Závodní strojozna byla vyřazena z provozu, protože Němci demontovali některé části turbíny. Vykradeny nebo spáleny byly rovněž archivy konstrukcí. Nejdůležitějším úkolem pracujících po osvobození byla obnova a znovuzavedení výroby. Protože válečné škody v Královopolské strojírně byly mnohem menší, zůstaly neporušeny výrobní podklady, mohla Královopolská strojírna své první dodávky uskutečňovat již v roce 1945. Třetí závod nového národního podniku, Gefia, nebyl závodem v pravém slova smyslu. Byla to pouze konstrukční kancelář, která se po osvobození zaměřila především na akvizici zakázek a obchodní činnost. Závod Brna byl před ústupem německou armádou zapálen a do základů vyhořel. Jeho znovuvybudování nemělo prakticky smysl a tak byl připojen k závodu Královo Pole, který také převzal po osvobození jeho bývalé zaměstnance. V letech 1945-1947 existoval závod Brna pouze jako účetní položka, která byla sloučením účtáren likvidována. Pro péči o přidružené závody získané v procesu znárodnění byla při podnikovém ředitelství zřízena správa přidružených závodů, která pečovala jak o nově včleněné závody, tak i o ty, nad kterými měl podnik pouze národní správu. Po druhé etapě znárodnění měl podnik celkem 18 závodů, z nichž pouze dva brněnské byly velké a moderně zařízené. Ostatní včleněné závody byly postupně vybavovány stroji a lidmi, nebo jako nevyhovující rušeny.

V roce 1949 se začala projevovat neúnosnost příliš širokého výrobního programu a byly konány přípravy k jeho úpravám. Dne 1. ledna 1950 byla z První brněnské vyčleněna jako samostatný národní podnik Královopolská strojírna, která převzala některé z drobnějších závodů. Po těchto úpravách zůstaly První brněnské kromě základního závodu na Olomoucké třídě pouze pobočné závody v Ransku, Frýdlantu a Třebíči. Od Vítkovických železáren pak převzala ještě rozestavěný závod ve Velké Bíteši. Během roku 1950 zahájila První brněnská delimitaci výrobního programu. Do Škodových závodů v Hradci Králové předala výrobu cukrovarů, chemických a plynárenských zařízení. Do ČKD Chocně výrobu jatečních a menších chladírenských zařízení. Do ČKD Sokolovo větší chladírenská zařízení. Výroba keramických strojů a zařízení byla převedena do Keramostroje v Blansku, cementářská zařízení, drtiče a granulátory do Přerovských strojíren, kterým byl rovněž předán v roce 1949 rozestavěný nový závod v Přerově. Do řady dalších podniků byla převedena drobnější doplňková výroba čerpadel, filtrů, redukčních ventilů, spalovacích motorů, pístových kompresorů a vývěv, parních strojů a lokomobil. Současně zastavila výrobu parních a motorových silničních válců, turbokompresorů a papírenských

zařízení. Počátkem roku 1951 byl závod Frýdland předán národnímu podniku Továrna na textilní stroje v Chrastavě. Roku 1951 byla pak úprava výrobního programu ukončena. První brněnská se zaměřila na výrobu parních kotlů, parních a plynových turbin, potrubí, mlýnic na uhlí. K 1. ledna 1952 pak byl vyčleněn závod Staré Ransko a předán Chotěbořským kovodělným závodům. Počátkem roku 1954 byl z První brněnské vyčleněn závod Třebíč a převeden do Západoslováckých strojů, aby se po třech letech, 1. ledna 1957, znovu vrátil do jejího lůna. Podobně byly delimitovány externí montáže do národního podniku Montáže energetických a keramických zařízení, aby se počátkem roku 1956 vrátily zpět do První brněnské, která je musela nově vybavit po stránce věcné i personální. V roce 1956 byla První brněnská strojírna, rozhodnutím vlády, pověřena exportem úplných zařízení parních elektráren, kompletních kotelen i jednotlivých kotlů, kompletních strojoven a jednotlivých turbosoustrojí.

Dnem 1. dubna 1958 byla ustavena výrobně hospodářská jednotka (VHJ) První brněnská strojírna. Byly do ní dále začleněny Závody S. M. Kirova v Tlmačích na Slovensku a dále Státní výzkumný ústav pro výzkum kotlů v Hradci Králové. K 1. lednu 1959 byl do ní začleněn ještě národní podnik Elektrostroj Brno.

K další pozoruhodné změně došlo 1. července 1965, kdy byla První brněnská strojírna začleněna jako právně samostatný národní podnik s vlastním podnikovým ředitelem do oborového podniku ŠKODA Plzeň. Rozhodnutím ministra hutnictví a těžkého strojírenství byly dne 29. 12. 1973 zřízeny Závody energetického strojírenství, generální ředitelství se sídlem v Brně. Současně jim byly podřízeny: První brněnská strojírna, n.p. v Brně, Slovenské energetické strojárne S. M. Kirova, n.p. v Tlmačích, ČKD Blansko n.p. a Výzkumný ústav Závodů energetického strojírenství v Brně. Tak byla spolu s generálním ředitelstvím vytvořena VHJ organizovaná formou trustu. Již po pěti letech 31. 12. 1978 však byly Závody energetického strojírenství, generální ředitelství, zrušeny a První brněnská strojírna byla 1. 1. 1979 začleněna jako přidružený národní podnik k oborovému podniku ŠKODA Plzeň. Když pak 1. ledna 1981 byla zřízena VHJ ŠKODA, koncern, Plzeň, stal se z První brněnské strojírnou n.p., podnikem koncernový. I když pomineme další změny je příklad První brněnské strojírnou dostatečnou ukázkou jakou kalvárií musely průmyslové podniky, díky neschopnosti centrálního vedení procházet.

Na mezinárodních výstavách a veletrzích získaly výrobky První brněnské do roku 1980 9 zlatých medailí. Celková hodnota výroby zboží z 34 miliónů v roce 1945 vystoupila na 1.489 miliónů v roce 1980. Počet zaměstnanců se pohyboval od 3.486 roku 1945 do 10.076 roku 1966, pak setrval kolem 9.500. V roce 1980 zde bylo zaměstnáno 9.692 pracovníků.⁶²

Královopolská strojírna od roku 1935 do konce roku 1949 sdílela stejné osudy s První brněnskou strojírnou. Když pak byla 1. ledna 1950 z První brněnské vyčleněna a stala se samostatným národním podnikem, bylo k ní přičleněno třináct mimobrněnských a pět brněnských závodů. V roce 1958 byly zrušeny tzv. „hlavní správy“ při ministerstvech a zřizovány výrobně hospodářské jednotky. Královopolská strojírna byla ustavena samostatnou VHJ do které byly

začleněny pobočný podnik VSS Košice, pobočné závody v Děčíně a v Brně a výzkumný ústav chemických zařízení. Později pak ještě Slováké strojírnou v Uher-ském Brodě a montážní provozovna v Košicích. Tradiční výrobu železničních vagonů předala postupně jiným vagonkám a výrobní program Královopolské strojírnou se postupně ustálil na pěti výrobních oborech. Byly to zejména aparáty a potrubí pro chemický průmysl, nukleoniku, technologické a stavební ocelové konstrukce, speciální jeřáby a vodohospodářská zařízení. V letech 1956-1972 se zde řešily vývojové, konstrukční i výrobně technologické problémy jaderné elektrárny A1 s těžkovodním reaktorem, umístěné v Jaslovských Bohunicích. Mezi investičními celky, které VHJ Královopolská strojírna dodala, je nejpopulárnější rafinérie HOMS v Sýrii. Její výstavbu zajistila Královopolská od projekce až po včasné dokončení roku 1959. Samostatnou VHJ zůstala Královopolská strojírna do roku 1965, kdy došlo k další reorganizaci československého průmyslu. V rámci této reorganizace vznikl v roce 1965 trust podniků CHEPOS sloučením dvou VHJ - Královopolské strojírnou n.p. Brno a Závodů Vítězného února n.p. Hradec Králové. V čele integračního seskupení bylo generální ředitelství se sídlem v Brně. Do jeho správy patřilo 10 výrobních podniků, 2 podniky montážní a 2 výzkumné ústavy. Od roku 1973 byl sem začleněn Inženýrsko dodavatelský závod jako hlavní realizátor dodávek investičních celků. Trust CHEPOS se stal největším výrobcem zařízení pro chemický, potravinářský, gumárenský a plastikářský průmysl s rozhodujícím podílem vývozu vyráběných zařízení. Královopolská strojírna spolupracovala na dodávkách investičních celků nejen s podniky v rámci RVHP, ale i s velkými progresivními firmami kapitalistických států. Hodnota výroby v Královopolské strojírně, až na nepatrné výkyvy, rostla. Roku 1956 činila 274 miliónů korun a v roce 1980 1847 miliónů Kčs.⁶³

Když 18. dubna 1945 uprchli majitelé firmy Storkovi před blížící se sovětskou armádou ujaly se jednotky sovětské armády hned po svém příchodu ostrahu závodu, který jí připadl jako válečná kořist. Ale již 6. května 1945 pověřilo velení sovětské armády v Brně prozatímní závodní výbor bývalé firmy Storek prozatímním řízením závodu. Na tomto základě byla vytvořena tříčlenná národní správa, která se svého úkolu zhostila dobře, neboť již za pět měsíců, začátkem září, byla zahájena tavba ve slévárně šedé litiny. Na základě dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. byl podnik Ignáce Storka znárodněn vyhláškou ministra průmyslu ze dne 27. 12. 1945. K 1. lednu 1946 byl zřízen národní podnik Spojené brněnské slévárny dř. Ing. Storek Brno, do kterého vplynula také majetková podstata znárodněné firmy Bratří Uxové. od 24. 10. 1946 byl název n.p. upraven na Spojené brněnské slévárny a strojírnou, dř. Ing. Storek- Brří Uxové. Byl sučasně pověřen národní správou konfiskátu Streblových závodů v Brně-Komárově, které byly k 1. 7. 1949 z tohoto podniku vyčleněny do Bohumínských železáren, konfiskátů firmy Ing. E. Uxa, slévárna barevných kovů v Brně-Husovicích a firmy E. Schenková, výroba železných konstrukcí v Brně, Dornych 55, které splynuly s pozdějším závodem 06 dř. Brří Uxové. Když po Únoru 1948 byly znárodněny další průmyslové podniky, byl tento národní podnik pověřen národní správou dalších 7 znárodněných podniků

a byl upraven i název, který od 26. 7. 1948 zněl: „Spojené brněnské slévárny a strojírna, n.p.“. Takto získaný závod Gustava Fusse, spol. s r.o., strojírna a slévárna železa Brno, Křenová 62 byl v roce 1949 pro zchátralost objektů a zastaralý strojní park zlikvidován. Železářny Štěpánov, továrna na kamna a sporáky byly pak 29. 7. 1948 nově přičleněny k Moravskoslezským elektrotechnickým závodům, n. p. v Olomouci. Železářny Bří Poncové, spol. s r.o., Brno-Královo Pole, byly předány dne 10. 6. 1948 ČKD Praha. Dva podniky: První moravská zvonárna - Michera a spol., Brno-Husovice a Kovolit - Manoušek Česká u Brna předaly pak Spojené brněnské slévárny a strojírna v červnu 1948 nově utvořenému národnímu podniku Závody umělecké kovovýroby. Tak ze sedmi národních správ, které Spojené brněnské slévárny a strojírna získaly v únoru a březnu 1948 zůstaly jen podniky Karel Urbanovský, spol. s r.o., strojírna Zastávka u Brna a Železoprůmyslové družstvo, které pak byly spojeny od 1. 1. 1950 v jeden závod 03. V dalším průběhu roku 1948 byla n.p. Spojené brněnské slévárny a strojírna začleněna ještě znárodněná firma Louis Friedmann a spol., továrna na armatury a stroje v Brně-Horních Heršpicích, která pak byla k 1. 1. 1950 sloučena spolu se závodem 06 - dř. Bří Uxové v nový národní podnik INJEKTA Brno, a konfiskát firmy Jäger a Dressler v Kokoníně nad Nisou. K 1. 1. 1950 byly sem začleněny konfiskát ocelárny v Chabařovicích - Viklicích - po vyčlenění z n.p. Západočeské strojírna, který byl o rok později včleněn do Škodových závodů v Plzni, a strojírna dř. Mach a Fišer v Hronově, z níž se stal od 1. 1. 1951 samostatný národní podnik, do něhož byl začleněn také závod v Kokoníně u Jablonce. Spojené brněnské slévárny a strojírna byly také 12. 3. 1948 pověřeny v rámci způmyslnování hospodářsky zaostalých krajů výstavbou závodu ve Žďáře nad Sázavou, se záměrem převést do něj slévárenské provozy. Půl roku před zahájením výroby ministr těžkého průmyslu osamostatnil nově vybudovaný závod ve Žďáře a zřídil z něho samostatný národní podnik. Spojeným strojírnám a slévárnám, které se od 1. 1. 1950 začaly nazývat Bohumíra Šmerala, zůstal k 1. 1. 1951 jen závod v Zastávce u Brna. Když vládním nařízením z 1. září 1951 bylo svěřeno řízení národních podniků nově zřízeným hlavním správám u jednotlivých ministerstev byly Spojené strojírna a slévárny Bohumíra Šmerala zařazeny do resortu ministerstva přesného strojírenství. Vzhledem k tomu, že zůstal jen samotný podnik, bylo k 1. 1. 1957 z firmy vypuštěno označení „Spojené“. Když se v roce 1958 v rámci reorganizace průmyslu začaly tvořit výrobně hospodářské jednotky, staly se Strojírny a slévárny Bohumíra Šmerala VHJ v resortu ministerstva těžkého strojírenství, byly sem začleněny také n.p. TOS Hronov, který byl k 1. 7. 1963 převeden do n.p. Čs. závody naftových motorů, a n.p. TOS Rakovník, který byl připojen ke stejnému datu k n.p. Žďas. K 1. 1. 1959 byla ministerstvem znovu změněna firma na Šmeralovy závody, n.p. K 1. 7. 1965 přestaly být Šmeralovy závody VHJ a byly začleněny do nově zřízené státní hospodářské organizace Továrny strojírenské techniky Praha, oborové ředitelství, od 1. 5. 1966 generální ředitelství, jehož posláním bylo zabezpečovat rozvoj výroby tvářecích strojů. Dnem 1. ledna 1980 byl n.p. Šmeralovy závody jako státní hospodářská organizace zrušen bez likvidace a sloučen jako koncernový podnik s koncernem Továrny strojírenské techniky.

Výrobní program tohoto podniku byl do roku 1952 zaměřen na Kaplanovy turbíny. Potom byla výroba turbín převedena do ČKD Blansko a zavedena výroba mechanických tvářecích strojů. Od té doby vyvinul podnik celou řadu vlastních konstrukcí tvářecích automatů, automatických strojírenských výrobních linek, bucharů a mechanických lisů, které byly žádány na světových trzích. K roku 1980 pracovaly tyto výrobky různých typů a velikostí ve více než 49 zemích světa. O vysoké úrovni těchto výrobků svědčí i skutečnost, že v roce 1965 zakoupila licenci na výrobu svislých kovací lisů řady LKM japonská firma Kurimoto. Na mezinárodních veletrzích a výstavách získal podnik v letech 1964-1980 6 zlatých medailí.⁶⁴

Pro doplnění obrazu brněnského strojírenství připomeňme alespoň ustálené výrobní programy dalších významnějších podniků. V oboru těžkého strojírenství vyráběly závody: Chemont - montáž ocelových konstrukcí a chemických zařízení vyráběných ve VHJ Chepos. Závod Slatina - výroba kotlů pro ústřední vytápění, topná a varná zařízení, odlitky z ocelolity, modely, montáže soustav strojů. Elektrotechnické závody Julia Fučíka - výroba generatorových vypínačů a odpojovačů, maloolejových a tlakovzdušných vypínačů vysokého napětí, spínačů vysokého napětí, přístrojových transformátorů a stýkačů. Elektromontážní závody - externí montáže elektroinstalací s nutnou vlastní výrobou montážních dílců, přípojnicových rozvodů, rozvaděčů. MEZ Brno - výroba elektromotorů, elektročerpadel a polovodičových aplikací řídicích systémů. Transporta - výroba výtahů, montáž a servis výtahů. Metra, závod Brno - výroba digitálních měřicích přístrojů, laserové techniky přístrojů pro energetiku a jadernou techniku. V oboru všeobecného strojírenství vyráběly závody: Tesla Brno - elektronické měřicí přístroje, elektronové mikroskopy a spektrometry jaderné magnetické resonance. Tesla Holešovice, závod Brno - speciální žárovky pro automobily, halogení žárovky a speciální zdroje světla s vysokou účinností. Avia, Horní Heršpice - montáže skříňových účelových automobilů a jejich GO. Karosa, závod Královo Pole - montáž speciálních nákladních účelových automobilů se zaměřením na fekální vozy, protipožární vozy a jejich generální opravy. ZKL Brno - kolové traktory různých výkonů, vyvíjí ložiska, zvláště soudková radiální ložiska. Meopta, závod Brno - opticko-mechanické výrobky, mikrofilmovou techniku, přístroje pro bezpečnost dolů a polygrafické stroje. Chronotechna, závod Brno - mechanické měřicí přístroje, časoměrné přístroje, kancelářské stroje a výlisky z plastických hmot. Juranovy závody - hydraulické prvky (radiální čerpadla, pomaluběžné hydromotory, pojistné ventily, mazací přístroje, kloubové řetězy), šedá a temperovaná litina. Brnosmalt - vany a kovové nádoby, stínidla, řemeslnická nářadí a příslušenství motorových vozidel. Strojsmalt - žárovková, zářivková, lékařská svítidla, dynamka pro jízdní kola, odporové páječky a speciální nářadí. Chirana Brno - zdravotnickou techniku se zaměřením na zařízení zdravotnických pracovišť a výrobu lékařských rtg. přístrojů.⁶⁵

Také v brněnském textilním průmyslu šel vývoj po porážce německého fašismu k vytváření národních podniků. Německé továrny byly konfiskovány a postaveny pod českou národní správou. Když pak byl vyhláškou ministra průmyslu ze 7. března 1946 zřízen národní podnik Moravskoslezské vlnářské

závody, byly tyto konfiskáty včleněny do tohoto národního podniku. V rámci dalšího znárodnění byly sem pak přičleňovány další podniky. Dne 18. září 1948 změnil ministr průmyslu vyhláškou znění firmy Moravskoslezské vlnářské závody, národní podnik na „MOSILANA, vlnářské závody, národní podnik“. Podnikové ředitelství mělo sídlo v závodě Brno, Cejl 5 a jeho prodejní oddělení v Praze, na Rytířské ulici 18. V národním podniku MOSILANA byly k tomuto datu soustředěny dřívější brněnské závody: Ludvig J. W., Bří Burešové, Schicketanz a spol., Auspitze L. vnukové, Essler Eduard Arnošt, Hošek Jan, Fritsch a spol., Hecht D., Jellinek a Seidl, Kleinové Bří, Kunert H. a J., Löw Beer Mos, Neumark Pavel, Redlich Bedřich, Reimann a syn - závod Křenová 19, Schiller Moritz Fr., Schmal Adolf, Schölloerové Bří, Weinberger Ad., Weiss O. Dr. a spol., Pánek Ivan. Z mimobrněnských pak závody: Alexovice - Skene a spol., Brněnec - Löw Beera A. J. synové, Brodek u Konice - Novák Eugen, Dalečín - Jorošek G., Lhota Rapotina - Hock a Stieber, Malý Beranov - Západomoravská továrna, Nedvědice - Drdla Adolf, Prostějov - Špaček Josef a spol., Svitávka - Löw Beer Mos. Třešť - Bartůšek Rudolf, Třešť - Hayer Ludvík, Vír - Elm Valentin, Tišnov - Řezáčová Květa.

Vyhláškou ministra průmyslu byly ke dni 3. října 1949 zřízeny národní podniky LANUS, přádelny a tkalcovny vlny a VLNAP. Do národního podniku LANUS byly vyčleněny z majetkové podstaty MOSILANY závody v Brně na Přízové ulici, Dornychu, v Prostějově a Alexovicích. Další vyhláškou ministra průmyslu ze dne 15. prosince 1959 bylo znění firmy LANUS, přádelny a tkalcovny vlny, národní podnik, nahrazeno zněním VLNĚNA, přádelny a tkalcovny vlny, národní podnik. Do národního podniku VLNAP byly vyčleněny z majetkové podstaty MOSILANY závody: Brno - Tkalcovská ulice, který se stal základním závodem, Brno - Gottwaldova ulice, Brno-Husovice, Brno-Obřany, Ivančice, Nedvědice, Trhonice, Vír, Dalečín a Tišnov. V roce 1958 byl národní podnik VLNAP zrušen a jeho majetkovou podstatu převzal národní podnik VLNĚNA.⁶⁶ Výrobní programy obou hlavních brněnských textilních podniků se ustálily tak, že Mosilana pokračovala v tradiční výrobě vlny prané, česané, příze česané a mykané a vlněných tkanin. Zejména pánské oblekové a dámské kostýmové tkaniny z česané příze čistě vlněné, doplněné výrobou tkanin s průměsí chemických vláken. Předností tkanin je dokonalá úprava zajišťující stálost tvaru a vzhledu při dokonalém vysrážení. Jako světové výrobky vyvzořovala Mosilana v kvalitním provedení dvojité plátna s pestrobarevným hedvábím a tkaniny s označením „STARTEX“ při použití barveného polyamidového hedvábí. Vlněné látky z Mosilany se na přelomu 60. a 70. let dvacátého století vyvážely do šedesáti zemí všech světadílů. Dobrých výsledků dosahoval podnik těsnou spoluprací s výzkumným ústavem vlnářským, přesto, že s ohledem na staré budovy a zastaralé výrobní zařízení se s těžší přizpůsoboval světové technologii a technice výroby. Proto tehdejší Oborové ředitelství vlnářského průmyslu, ve spolupráci s Útvarem havního architekta města Brna, po zhodnocení situace rozhodlo o novostavbě vlnářského kombinátu na Charbulově ulici v Brně-Černovicích. První stavba tohoto kombinátu - přádelna česané příze byla uvedena do provozu v říjnu 1987.⁶⁷

Ve Vlněně se vyráběly tradiční vlnářské příze česané a mykané, vlněné tkaniny pro svrchní ošacení, nábytkové tkaniny, oděvní pleteniny a stroje pro barevný. Především látky na dámské pláště, pánské zimníky a kombinované stejnokroje. Kromě toho se zde využívalo progresivních metod výroby netkaných textilií, vlněné krajky ART-PROTIS, ARACHNE, MALIPOL.⁶⁸

Po roce 1948 se složitým vývojem vyvinuly v Brně ještě další textilní podniky: BRUNA - módní pletářské závody, n.p., podnikové ředitelství, Brno Cejl 72 převzaly majetkové podstaty brněnských podniků Fuhrmann Mořic, Textilní závody - továrna na hedvábné a vlněné zboží, a.s. Dvorecká 5, Apa, Ender, Geipel Ad. a syn, Hasl Erich Ing, Knopp J., Kunert H. a J., Weithofer Viktor. Majetkové podstaty mimobrněnských podniků: Bystřice p. Hostýnem Chodura Arnošt, Holešov - Bubílek a Grauer, Holešov - Dohnálek František, Holešov - Hübner Ferdinand, Holešov - Krutil Antonín, Holešov - Mikešová Marie a spol., Holešov - Nesvadbová A., Letovice - Benger synové, Lomnice u Tišnova - Textilní závody a.s. Později se stal závodem firmy MODETA - pletářské závody, n.p. Jihlava. Výrobní program se specializoval na výrobu stávkového a pleteného zboží všeho druhu, bělení, barvení, upravování konfekce, zvláště kojenecké a dětské.⁶⁹

Brněnský závod akciové společnosti firmy Klazar byl koncem II. světové války vybombardován a zbytky ještě zapáleny ustupující německou armádou. Po válce byl konfiskován a postaven pod českou národní správu. Velkým úsilím pracujících se podařilo zahájit výrobu již v srpnu 1945. V roce 1946 byl tento závod včleněn do národního podniku TOKO - továrny koberců a nábytkových látek Vratislavice nad Nisou. Vyhláškou ministra průmyslu č. 1326 ze dne 23. července 1949 byly ke dni 3. října 1949 vyčleněny z majetkové podstaty fy TOKO závody Brno, Náměšť, Skryje, Ivančice, Fulnek, Rozhraní a zřízen národní podnik MORAVAN se základním závodem v Brně. V roce 1951 byl sem přičleněn ještě závod v Lomnici se smíšenou pletářskou a tkalcovskou výrobou a v roce 1952 závod v Jihlavě se speciální výrobou konfekčních plyšů a závod v Rajhradě s nově vybudovanou přádelnou. Později se stal závodem n.p. BYTEX Vratislavice n. Nisou.⁷⁰

Z ostatních podniků vytvořil dobrou tradici národní podnik KRAS, který své konfekční výrobky a padáky pro parašutisty vyvážel do 21 zemí, mezi nimiž byly Anglie, Kanada, Norsko, NSR a Švédsko.

Podobně bychom mohli sledovat i vývoj významnějších podniků jiných oborů jako potravin a pochutin, stavebních hmot, dřevozpracujících, které měly v Brně větší zastoupení, leč omezený rozsah tohoto příspěvku to již nedovoluje.⁷¹

Jedním z dlouhodobých problémů je velká koncentrace průmyslu poblíž centra města. Již těsně po druhé světové válce se řešila otázka zda nepřesunout válkou poškozené továrny mimo centrum města, tak, aby nenarušovaly veřejné zájmy komunikační, zdravotní a regulační. Tyto problémy se s větší intenzitou objevují v souvislosti s privatizací průmyslu v současné době. Na základě zkušeností ze světa se rozpracovává myšlenka Technologického parku Brno. Na ploše cca 120 ha má poskytnout přes 150.000 m² podnikatelských ploch, kde by komplexly vědeckovýzkumných a výrobních organizací ve spojení s brněnským

vysokým učením technickým měly řešit perspektivy brněnského průmyslu ve spojení s řešením možností obchodu, služeb, zdravotnické služby, středisky zábavy a využití volného času. To všechno obklopeno množstvím zeleně blahodárně působící na pracující a obyvatelstvo vůbec. První kroky v realizaci tohoto záměru již můžeme v současné době sledovat.

POZNÁMKY

- 1 O brněnském průmyslu obecně je možno se poučit v Dějinách města Brna I, Brno, 1969, II, Brno, 1973; v Historickém místopisu Moravy a Slezska v letech 1848-1960, sv. X, okres Brno-město, Ostrava, 1986.
- 2 Mainuš, František: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století, Praha, 1960. Janák, Jan: Brno jako středověké centrum výroby jemných suken, ve sborníku Brno mezi městy střední Evropy, Brno, 1983, str. 116-128. Janák, Jan: Brněnský vlnářský průmysl na světových trzích v 50. a 60. letech 19. století, ve sborníku Z dějin textilu - II. setkání historiků textilního a oděvního průmyslu, str. 196 a d. V těchto pracích je uvedena další bohatá literatura.
- 3 Die hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabriks Gesellschaft, Lipsko, 1921. Steiner, Bedřich: První brněnská - dějiny strojírní, Brno, 1958. Královopolská strojírna Brno, Panorama Praha, 1979. Královopolská strojírna Brno 1889-1989, Rapid Brno, 1989. Ignác Storek Brno - ocelárna, slévárna měkké litiny a železa, strojírna, ve sborníku 70 let technické práce, Praha, 1935, str. 282. Šmeralovy závody Brno, 100 let průkopnické práce a budování, Brno, 1961.
- 4 Zřídka veselý, František: Počátky elektrifikace Moravy 1878-1919, Brno, 1978. Týž: Elektrárny v Brně, Sborník Technického muzea v Brně č. 1., Brno, 1975. Týž: Vývoj elektrotechnického průmyslu na Moravě, TEPR (Technika elektrických přístrojů a rozvaděčů), roč. XXV/1980, č. 1., str. 2-11. Kovárna, Zdeněk, Vrána, Vlastimil: MEZ Brno 1909-1959, Brno, 1959.
- 5 Chylík, Jindřich: Vývoj moravského koželužství do poloviny XIX. století, Technická hlídka koželužská, roč. XXIV/1949, č. 8-9. Kubelka, V.: Historický vývoj koželužského průmyslu v Brně, Zemské hlavní město Brno, Praha, 1928, str. 126-128.
- 6 Vlček, Bohumil: Textilní průmysl brněnský, Zemské hlavní město Brno - v edici Naše města, Praha, 1928, str. 115.
- 7 Tamtéž, str. 116-117.
- 8 Tamtéž, str. 118.
- 9 Bauer, Lubomír: K historii textilní výroby a průmyslu na Brněnsku. In: Sborník Technického muzea v Brně č. 4, str. 96-119.
- 10 Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960, sv. X., okr. Brno-město, Ostrava, 1986, str. 30.
- 11 Pochyla, František: Situace brněnského průmyslu, obchodu a živností v posledních dvaceti letech. In: Brno, edice NHPČ sv. XIX, řada A, 1938, str. 101.
- 12 Zřídka veselý, František: Projevy hospodářské krize 30. let v brněnském textilním průmyslu. In: Z dějin textilu - II. setkání historiků textilního a oděvního průmyslu, Ústí nad Orlicí, 1989, str. 355-364.
- 13 Jako poznámka 11.
- 14 Dějiny města Brna II, Brno, BLOK 1973, str. 94.
- 15 Steiner, Bedřich: První brněnská - dějiny strojírní, Brno 1958, str. 155.
- 16 Tamtéž, str. 84. Strašnov, Quido: Brněnský průmysl strojírní, Zemské hlavní město Brno, Praha, 1928, str. 122. 50 let parních turbin První brněnské strojírní - závodů Klementa Gottwalda, Brno, 1955.
- 17 Jako poznámka 15, str. 128-129.
- 18 Jako poznámka 15, str. 82-84.
- 19 Strašnov, Quido: Brněnský průmysl strojírní, Zemské hlavní město Brno, Praha, 1928, str. 122. Královopolská strojírna Brno, Praha, Panorama 1979. Královopolská strojírna Brno, Brno, Rapid 1989.
- 20 Kolektiv autorů: Šmeralovy závody Brno - 100 let průkopnické práce a budování, Brno, 1961 (neustránkováno).
- 21 Dějiny Zbrojovky Brno v letech 1918-1945 jsou zpracovány v rozsáhlé třísvazkové monografii Otakara Fraňka: I. Dějiny koncernu brněnské Zbrojovky, Brno, BLOK 1969, II. Zbraně pro celý svět, Brno, BLOK 1970, III. Koncern brněnské Zbrojovky v letech 1939-1945. To nám umožňuje uvést jen nejdůležitější přehledné údaje.
- 22 Franěk, Otakar: Dějiny Zbrojovky II - Zbraně pro celý svět, Brno, BLOK 1970, str. 11.
- 23 Srovnej také Bauer, Lubomír: Výroba automobilů a motocyklů v brněnské Zbrojovce. In: Sborník technického muzea v Brně č. 5, str. 211-231.
- 24 Československá Zbrojovka, a.s. Brno. In: Brno NHPČ, sv. XIX., řada A, 1938, str. 230.
- 25 Strašnov, Quido: Brněnský průmysl strojírní, Zemské hlavní město Brno, Praha, 1928, str. 125. Pochyla, František: Situace brněnského průmyslu, obchodu a živností v posledních dvaceti letech, Brno, NHPČ sv. XIX, řada A, 1938, str. 103.
- 26 Bratři Uxové - Slévárna měkké litiny a železa Brno, Brno NHPČ sv. XIX, řada A, 1938, str. 248-249. Červinka, Vlastimil: Slevači, taviči, jádraři, Praha, Nadas 1986.
- 27 Jiránek a spol., Továrna armatur Brno. In: Brno NHPČ sv. XIX., řada A, 1938, str. 282.
- 28 Vznik významného průmyslového odvětví na Moravě. In: Brno NHPČ sv. XXVII., 1948-1949, str. 67.
- 29 A. Kulhánek a spol., Výroba strojů Brno-Maloměřice, In: Brno NHPČ sv. XXVII, 1948-1949, str. 14.
- 30 Tamtéž, str. 19.
- 31 Tamtéž, str. 11.
- 32 Tamtéž, str. 13. Dále jako poznámka 27, str. 278.
- 33 Továrna na karoserie Josef Karel Plachý Brno, Brno, NHPČ sv. XIX, řada A, 1938, str. 268. Hrček a Neugebauer - Továrna hasičských a komunálních strojů Brno, Královo Pole, Brno, NHPČ sv. XIX., řada A, 1938, str. 245. Vyrábíme a spravujeme karosérie všech druhů a značek, závod KAROSERIA Brno, NHPČ sv. XXVII., str. 68, 76.
- 34 Brno, NHPČ, sv. XXVII, 1948-1949, str. 7.
- 35 Zřídka veselý, František: Počátky elektrifikace Moravy 1878-1919, Brno, Nadas 1978. Týž: Vývoj elektrotechnického průmyslu na Moravě, TEPR, roč. XXV-1980, č. 1., str. 2-11. Höhm, A.: Elektrotechnický průmysl a elektrizace na Brněnsku, Sborník SIA - Deset let technické práce 1918-1928, Brno, 0928.
- 36 Podnikový archiv (PA) Jihomoravských energetických závodů (JME), fond Západomoravské elektrárny (ZME), inv. č. 3409. Bartelmus-Donát, Škodovy závody a.s. Brno, Bartelmus-Donát a spol. 1887-1922, Brno, 1922, 18 stran. K 75. výročí založení Elektrotechnických závodů Julia Fučíka, n.p. Brno, 1887-1962, vyšlo jako soukromý neperiodický tisk, Brno, 1962.
- 37 Elektrotechnický obzor, roč. X/1921, ss. 32, 207, 314. Dále PA JME, fond ZME, kart 876, sign. L 17.
- 38 PA JME, fond ZME, kart. 839, inv. č. 3432, sign. K-50. Elektromotor SVET, spol. s r.o., Brno-Židenice, Elektrotechnická ročenka ESČ, 1932, str. 290-291. Moravské elektrotechnické závody n.p. závod Brno-Židenice, NHPČ sv. XXVII, řada A, 1948-1949, str. 20-23. MEZ Brno- 1909-1959, 50 let práce pro rozvoj silnoproudé elektroniky, Brno, 1959.
- 39 Dvořák a spol., továrna na výrobu transformátorů Brno, Koněvova č. 82. In: Brno, NHPČ, řada A, sv. XXVII, 1948-1949, str. 26-27.
- 40 Elektrotechnická a chemická továrna firmy H. Navrátil v Horních Heršpicích, později BATERIA, n.p., In: NHPČ, řada A, sv. XXVII, 1948-1949, str. 53.
- 41 Speciální výroba elektrických stolových brusek. In: Brno, NHPČ, sv. XXVII, 1948-1949, str. 24.
- 42 Podnikový archiv JME, fond ZME, kart. 841, inv. č. 3436, sign. K 53/2. T. Machala, elektrotechnická továrna v Brně-Židenicích, Šámalova 62. In: Brno, NHPČ, řada A, sv. XXVII, 1948-1949, str. 25.
- 43 Podnikový archiv JME, fond ZME, kart. 223, inv. č. 3553, sign. L 123.

- 44 IRON - Ing. Galoda a spol., In: Brno, NHPČ, řada A, sv. XIX 1938, str. 239. Radiopřijímače vyráběla také První moravská radiotovárna ELECTRUM Brno, viz Brno, NHPČ, řada A, sv. XIX 1938, str. 280.
- 45 Podnikový archiv JME, fond ZME, kart. 823, inv. č. 3370, sign. K 21/1. 50 let lustry Klauber, In: Brno, NHPČ, sv. XXVII 1948-1949, str. 66.
- 46 Cronotechna, n.p. Brno, Bratislavská 12/14 Brno. In: Brno významné centrum československého průmyslu, Brno, 1969, str. 207.
- 47 Jínřich Suchánek, první čsl. továrna přístrojů pro úzký film, Brno, Hybešova 46. In: Brno NHPČ, sv. XIX, řada A, 1938, str. 252. Meopta, n.p., Brno-Hybešova 46. In: Brno, významné centrum československého průmyslu, Brno, 1969, str. 205.
- 48 Brněnské závody národního podniku „Závody léčebné mechaniky“. In: Brno, NHPČ, sv. XXVII, 1948-1949, str. 72.
- 49 Srovnej: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. sv. X., Profil Ostrava, 1986, str. 39-40.
- 50 Zřídka veselá, Věra: K dějinám brněnského mlékárenského průmyslu do znárodnění v r. 1951. In: Sborník Brno v minulosti a dnes, sv. 10., Brno, 1989, str. 67-83. Lacrum, n.p., Brno, Brno, 1979, nestránkováno.
- 51 Zřídka veselý, František: Vlastní širší rukopis připravený pro Historický místopis Moravy a Slezska 1848-1960.
- 52 Petříková, Marie: K dějinám n.p. Fruta Brno. In: Brno mezi městy střední Evropy, sborník projevů z vědeckého sympozia konaného 29.-30. listopadu 1979, str. 255-262.
- 53 Podle statistických ročenek města Brna vydaných městským oddělením Českého statistického úřadu v Brně pro roky 1970, 1976, 1981.
- 54 Tamtéž. Podle poznámky u tabulky 7-2 se základními ukazateli průmyslové výroby ve Statistické ročenke města Brna roku 1970, na str. 92, lze usuzovat, že tyto údaje nezahrnují krajsky, případně celostátně řízené jednotky na území města Brna. Upozorňuji však na disproporce v údajích, které k roku 1975 udávají statistické ročenky města Brna 1976 na str. 128 a 1981 na str. 90.
- 55 Srovnej: Verbík, Antonín: Průmysl Brněnského kraje na počátku první pětiletky, ČMM, roč. 101/1982, str. 211-233. Týž: Průmysl Brněnského kraje v letech 1951-1953, ČMM roč. 103/1984, str. 199-224.
- 56 Srovnej: Dvacet let města Brna 1945-1965, Městský národní výbor v Brně, 1965, str. 22-25. Problematika rozvoje průmyslu na území města Brna, Národní výbor města Brna, březen 1971, str. 3-4.
- 57 Problematika rozvoje průmyslu na území města Brna, Národní výbor města Brna, březen 1971, str. 7-8.
- 58 Adamuv, Pavel: Obrábacie a tvárniace stroje českých a moravských strojární v strojářskom priemysle na Slovensku v rokoch 1919-1945. In: Sborník Technického muzea v Brně, č. 4., str. 79-95. Zřídka veselý, František: Spolupráce brněnských strojářských závodů na industrializaci Slovenska. In: Dějiny závodů, sborník příspěvků z konference v Povážské Bystrici 13.-14. 10. 1986, str. 159-163.
- 59 Šabata, Jaroslav: Od úderu k brigádám socialistické práce v brněnských závodech. In: Sborník Brno v minulosti a dnes, sv. 3., Brno, 1961, str. 11-30. Blatná, Zdeňka: Rozvoj pracovní iniciativy v n.p. Zbrojovka Brno v letech dvouletky a první pětiletky. In: ČMM, roč. 100/1981, str. 218-229. Čapka, František: Počáteční etapa vynálezce a zlepšovatelského hnutí v brněnské Zbrojovce (1945-1948). In: Studie a vzpomínky z dějin závodů a odborů, 1986, str. 51-65. Týž: K počátkům socialistického soutěžení v poúnorovém období na Brněnsku. In: Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR, č. 18, 1986, str. 11-31.
- 60 Bednařík, Ladislav-Jiříková, Věra: Dějiny závodů Jana Švermy, n.p., Brno, Brno, BLOK 1968. Jiráňková, A.-Čermák, S.: 40 let Závodů Jana Švermy v Brně 1918-1958, Brno, 1958.
- 61 Do tohoto n.p. byly pak začleněny v období 1948-1949 závody Brno - Železářny dř. A. Bílek, Brno, Královo Pole - Ohnheiser, dř. Společnost pro stavbu potrubí. Brno, Plotní ulice - dř. Bratři Kincelové. Staré Ransko - dř. A. Janáček. Přerov - dř. J. Krátký. Přerov - dř. Heinika dědici. Vlkoš u Přerova - Ladislav Daněk. Frýdlant - dř. Ruthardt Frýdlant a Fritsche Lužec. Týniště n. Orlicí - dř. J. Churý. Velká Štáhle - dř. E. Loehnert. Heřmanovy Sejfy - dř. Guenther a Lohse. Trutnov - dř. Richard Kincel. V období 1949-1953 pak ještě závody Třebíč - dř. Wallig a Benz.

- 62 Steiner, Bedřich: První brněnská - dějiny strojírny, Brno, 1958. 50 let turbin První brněnské strojírny, Brno, 1955. Podkladové materiály zpracované pracovníky podniku roku 1981 pro dějiny Brna.
- 63 Královopolská strojírna Brno - výrobní program, Brno, Trust podniků Chepos 1981. Královopolská strojírna Brno - Sborník vybraných technických prací, Praha, Panorama 1983. Královopolská strojírna Brno, Praha, Panorama 1979. Královopolská strojírna Brno, Brno, Rapid 1989.
- 64 Šmeralovy závody, 100 let průkopnické práce a budování, Brno, 1961. Pokorníková, Jarmila: Soubor dokumentů k organizačnímu vývoji podniku 1945-1985, rozmnoženina, Brno, 1987.
- 65 Podle studie: Dlouhodobý výhled rozvoje města Brna do roku 1990. Brno, plánovací odbor NVmB, listopad 1974.
- 66 Ú. I. 1948, č. 1396, 2354, Ú. I. 1949, č. 1335, 1336, 2592.
- 67 Vlnařský průmysl, oborové ředitelství, Tkalcovská 1/3 Brno. Mosilana, n.p., Brno, Vlhká 21, Brno. In: Brno významné centrum československého průmyslu, Brno 1969, str. 269-274. Kombinát v provozu. In: Zpravodaj NVmB 1988, č. 6-7, str. 40-41.
- 68 Vlněna, n.p., Přizová 3, Brno. In: Brno, významné centrum československého průmyslu, Brno, 1969, str. 275-276.
- 69 Vyhláška ministra průmyslu ze dne 30. října 1947. MODETA - pletářské závody, n.p. Jihlava, závod Brno-Gottwaldova 72. In: Brno významné centrum československého průmyslu, Brno, 1969, str. 283.
- 70 Srovnej: Bytex, n.p. Vratislavice n. Nisou, závod Brno - Podnásepní 1. In: Brno významné centrum československého průmyslu, Brno, 1969, str. 278.
- 71 Připomeňme alespoň některé publikace: Nový závod masného průmyslu v Brně. In: Zpravodaj masného průmyslu ČSR, 1984, č. 2., str. 1, 5-9. Lacrum, n.p., Brno, Brno, 1979 (nestránkováno). Fruta, n.p., Brno, Čtvrt století dobré práce. 25. výročí znárodnění průmyslu, Brno, Fruta 1973, 43 stran. Maloměřická cementárna a vápenice Brno, Brno, 1970 (nestránkováno). Prefa Brno - Pětadvacáté výročí národního podniku, Brno, 1976, 31 stran. Ingstav Brno 1951-1976, Brno 1976, 65 stran textu a nestránkováná obrazová příloha. Dopravní stavby Olomouc, zde i stavební závod Brno, Olomouc, 1983, 76 stran. Dále příslušné stati v publikaci Brno významné centrum československého průmyslu, Brno 1969, str. 288-343.

Die Brüner Industrie in den Jahren 1918-1993

Zusammenfassung

In die selbständige Tschechoslowakische Republik ist die Stadt Brno im Jahre 1918 als bedeutende mitteleuropäische Stadt eingetreten. Neben Textilindustrie und Maschinenbauindustrie haben sich hier in bestimmten Zeiträumen die Leder- und Nahrungsmittelindustrie gut behauptet. Es wurden auch solide Grundlagen für die Bauindustrie, Holzindustrie und Schuhindustrie herausgebildet.

Die Brüner Textilindustrie hat in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen unterschiedliche Etappen durchgemacht, wobei sie den größten Aufschwung vor dem Ausbruch der Weltwirtschaftskrise in den 30er Jahren erreichte.

Während nach der offiziellen Statistik vom Jahre 1930 in den 197 Textilfabriken Brnos noch 15.494 Angestellte arbeiteten, sank im Jahre 1935 die Brüner Textilproduktion unter ein Drittel der Produktion des Jahres 1928.

Manche Textilbetriebe sind eingegangen und die Zahl der Angestellten sank auf 8.340. Seit 1936 kann man eine mäßige Belegung der Produktion verzeichnen.

Die Brüner Maschinenbauindustrie repräsentieren im Zeitraum der Entstehung der Tschechoslowakei hauptsächlich vier Betriebe. Die Erste Brüner Maschinenfabrik, Firma Brand und Lhuillier (seit dem Jahre 1924 Bestandteil der Ersten Brüner Maschinenfabrik), die Fabrik Brno-Královo-polská für Maschinenbau Lederer und Porges (seit dem Jahre 1935 Bestandteil der Ersten Brüner Maschinenbaufabrik). Diese Betriebe verband vor allem die Produktion von Dampfturbinen und Dampfkesseln.

Die Firma Ignac Storks zeichnete sich durch das Abgießen von Qualitätsstahl, Gußeisen, Eisen und durch die Produktion von Kaplan-turbinen aus. Zu diesen Betrieben hat sich bald durch ihre Bedeutung die Tschechoslowakische Waffenfabrik gesellt, die in der Produktion von leichten Waffen schnelle Erfolge erreichte, in den Jahren 1934, 1935 wurde sie sogar zum größten Waffenexporteur der Welt.

Die Metallindustrie beschäftigte in Brno Ende des Jahres 1920 ungefähr 12 000 Arbeiter, so wie die Textilindustrie. Die offizielle Statistik gibt zum Jahre 1930 784 Metallbetriebe an mit 22.001 Angestellten. Viele kleinere oder kleine Firmen erreichten in ihrem Arbeitsbereich beachtenswerte Erfolge und vermehrten so die Struktur der Erzeugnisse.

Unter den Brüner elektrotechnischen Firmen war die bedeutendste die Firma Bartelmus-Donat (seit 1927 Bestandteil der Firma Skoda in Pilsen). Eine besondere Stellung erreichte und erhielt sich auch die Firma Západomoravské elektrárny A.G. Hier arbeiteten mit Erfolg auch einige Firmen im Fach der Feinmechanik.

Die Gerberei, die in Brünn Tradition hatte, sank nach 1930 auf eine der letzten Stellen. Unter den Lebensmittelbetrieben haben sich die Molkerei Lacrum, die AG der Ersten Brüner Bierbrauerei und die Firma Biochema durchgesetzt.

Die erfolgreiche Entwicklung der Brüner Industriebetriebe wurde durch den 2. Weltkrieg unterbrochen. Nach der Okkupation der böhmischen Länder durch das faschistische Deutschland wurden deutsche Betriebe unter deutsche Zwangsverwaltung gestellt, bzw. arisiert und zwar durch den Verkauf an deutsche Unternehmer. Bedeutende Schäden wurden anfangs durch die Unterbrechung und Deformation der Produktionsprogramme für die Ziele der Okkupanten verursacht, ferner durch die rücksichtslose Verwendung und Nichterhaltung der Produktionsfonds und am meisten durch die eigentlichen Kriegseignisse - Bombardierung, Brände und Plünderungen der abziehenden deutschen Armee und schließlich auch durch die Frontkämpfe.

Brno wurde am 26. April 1945 betreten. In Bezug darauf, daß die Bearbeitung der Geschichte der Brüner Industrie nach 1945 noch viel Zeit erfordert, können wir nur einige Teilfakten bieten. Die Brüner deutschen Betriebe wurden nach der Befreiung konfisziert und unter tschechische Zwangsverwaltung gestellt, später dann mit allen anderen Industriebetrieben schrittweise nationalisiert und in die neuen entstehenden Betriebe eingegliedert.

In der Zusammensetzung der Brüner Industriezweige erwarb die Maschinenbauindustrie das größte Übergewicht. Auf diese Industrie entfiel in den Jahren 1965 57,13 %, 1980 55 % der Brüner Industrieproduktion. Durch Erfahrungen, Produktionsaktivitäten, unterstützt durch eine wissenschaftliche Forschungsgrundlage, wurden die Brüner Betriebe zugleich zu einer Programmquelle für viele Betriebe außerhalb des Territoriums der Stadt Brünn. Sie haben in einem großen Ausmaß zur Industrialisierung der Slowakei beigetragen. Manche Betriebe haben sich durch viele Erzeugnisse ihre Konkurrenzfähigkeit im Rahmen der Weltindustrie auch in dieser Zeit erhalten.

Eines der Langzeitprobleme ist die große Industriekonzentration in der Stadtnähe. Auf Grund der Erfahrungen in der Welt wird zur Zeit auch in Brünn die Idee eines Technologischen Parks erarbeitet und man beginnt mit der Lösung dieses Vorhabens.

VĚDA A VÝZKUM V BRNĚ V 19. A 20. STOLETÍ

Ve svém příspěvku bych rád řekl pár slov o tom, že ekonomickosociální procesy formování brněnského průmyslu 19. a 20. století byly neoddelitelně spojeny s vědou a výzkumem a tak podtrhnout, že Brno není jenom významným centrem řemesel, průmyslu a obchodu v letech 1243 až 1993 - jak zní název symposia nýbrž i důležitým střediskem vědeckovýzkumné práce, zvláště v posledním století.

Můj referát bude mít jisté omezení. Jsem pracovníkem Technického muzea v Brně a v centru naší pozornosti jsou především otázky výzkumu a technického vývoje a jejich průmyslová aplikace. Stranou zůstává společenskovední problematika (celá oblast filozofického bádání, sociologie, uměnovědy a dalších) stranou našeho zájmu zůstává i medicínský a veterinární výzkum. Protože nejsem historikem vědy, celou tuto záležitost vědy a výzkumu v Brně sleduji spíše z hlediska muzejní dokumentace tohoto fenomenu. Budu hovořit o formování vědecké a výzkumné základny v Brně po roce 1945, i když v úvodu bude nezbytné říci pár slov k historii vědy v Brně v 19. a první polovině 20. století.

Prvky vědecké činnosti v moderním slova smyslu nacházíme v Brně již na sklonku 18. století a hlavně pak v průběhu 19. století. Pro naše úvahy jsou v té době charakteristické dvě základní cesty rozvíjení a pěstování vědecké činnosti, které mají také již svoji organizační základnu, respektive institucionální vyjádření.

Historicky první je ustavování různých odborných a vědeckých společností s úkolem pěstovat vědeckou činnost a především pak zajišťovat popularizaci vědeckých poznatků. Už v roce 1770 se v Brně ustavila Moravská zemědělská společnost, o deset let později Moravská přírodovědná a vlastivědná společnost, později další společnosti, které se počátkem 19. století soustředily v Moravskoslezskou společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy. Významnou a z hlediska rozvoje vědy velice záslužnou a potřebnou činností této společnosti bylo zakládání různých odborných spolků a institucí. Ve dvacátých letech 19. století byl např. založen Pomologický spolek a Meteorologický spolek a v roce 1818 založila Moravsko-slezská společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy Františkovo muzeum v Brně. Počet odborných

a vědeckých spolků a společností se postupně rozšiřuje zvláště pak v první polovině 20. století vznikají Muzejní spolek, Biologická společnost, Moravská přírodovědná společnost, odbočka Jednoty českých matematiků a fyziků, Slévárenská společnost, Ekonomická společnost a další organizace, z nichž mnohé existují dosud.

Druhou cestou rozvíjení vědecké práce v Brně bylo školství, jmenovitě vysoké školy, které se vedle pedagogické práce postupně stávaly středisky vědeckého života. Epocha vysokého školství začíná v Brně rokem 1850, kdy byl otevřen Polytechnický institut, který nahradil dosavadní stavovskou akademii. Tento institut se v průběhu dvaceti let stává Vysokou školou technickou; v roce 1873 jí byl oficiálně prohlášen. V roce 1899 k této německé technice přibyla další vysoká škola - česká technika. Mohutný rozmach vysokého školství v Brně nastává až v samostatném Československu. Je založena universita s právnickou, lékařskou, přírodovědnou a filozofickou fakultou, Vysoká škola zvěrolékařská, Vysoká škola zemědělská s oborem zemědělských a lesnickým, později dokonce Vysoká studia pedagogická. Brno se ve dvacátých letech našeho století stává městem vysokých škol a tím i městem intenzivní vědecké práce, na těchto školách hojně pěstované. Zatímco první cesta vědeckých a odborných spolků a společností byla spíše cestou popularizace vědy a výměny vědeckých informací, těžiště a rozhodující podíl na vědeckém pokroku přinášely na konci 19. a hlavně v první polovině 20. století v Brně, jako ostatně v celé zemi, vysoké školy. Rozvoj vědecké činnosti měl v této době všechny znaky „malé“ vědy, nicméně výsledky práce daleko přesahovaly rámec těchto škol a Brna. Svědčila o tom rozsáhlá publikační činnost hlavně v oblastech společenských i přírodních věd, vynikající výsledky v zemědělských vědách, medicíně a úzký styk a propojení s průmyslovým potenciálem města, který byl mohutný a přímo vyžadoval spolupráci. Vedení mnoha brněnských průmyslových podniků pochopilo význam technického výzkumu pro rozvoj průmyslu a za jejich pomoci se zřizovaly ústavy, které se pak staly středisky výzkumné práce s velkým podílem na průmyslové praxi; zakládaly se výzkumné a pokusné laboratoře, např. laboratoř vodních staveb, ústavy chemické technologie apod. Konkrétně v roce 1928 bylo v Brně na českých vysokých školách 90 vědeckých ústavů, 13 klinik a 55 seminářů, více než 140 profesorů, mnoho docentů, asistentů a konstruktérů (viz O. Franěk „Dějiny české vysoké školy technické“ VUT Brno 1969).

Souhrnně řečeno: koncem 19. století a během první poloviny tohoto století a hlavně pak v letech po první světové válce se v Brně vytvářely velice příznivé předpoklady pro rozvoj vědecké činnosti, a to jednak v intenzivní potřebě a objektivních požadavcích na výzkumnou práci, daných mohutnou průmyslovou bází, zemědělským zázemím a dalšími ekonomickými a kulturními potřebami zemského centra, jednak založením několika vysokých škol (v Brně bylo tehdy pět vysokých škol), tvořících i institucionální základnu pro rozvíjení vědecké činnosti a usilující prokázat nejen své oprávnění k vysokoškolské výuce, ale i svoji značnou vědeckovýzkumnou potenci. Dokladem toho byla mimo jiné Výstava soudobé kultury v roce 1928, organizovaná převážně brněnskými vysokými školami, jejímž cílem bylo ukázat na význam vědy v soudobém světě

a zároveň také prokázat, že „vyské školy jsou u nás dosud takřka jediným živným prostředkem pro vědeckou práci“ (Katalog Výstavy soudobé kultury, Brno 1928).

V období konce 19. a hlavně počátku 20. století se tedy formovaly tradice vědecké a výzkumné činnosti v Brně, tradice směřující již od vědecké práce G. Mendela, V. Kaplana a dalších světoznámých osobností až k plejádě vynikajících vědců, techniků a konstruktérů působících v Brně před druhou světovou válkou (Prof. Fr. Píšek, prof. V. List, prof. V. Veselý, prof. a. Smrček apod.). Na vysokých školách byly vychovány tisíce posluchačů ke vztahu k vědecké práci, vybudovala se zde i značná materiálnětechnická základna vědecké práce a v neposlední řadě se vytvořily silné tradice úzké spolupráce vědy a průmyslové praxe.

Bezprostředně po skončení II. sv. války se především zotavují ze škod a ztrát a z šestileté odmlky vysoké školy. Obnovují svoji činnost prakticky v té podobě, v jaké ji před léty ukončily, včetně vědeckovýzkumné činnosti. Už tehdy, při prvních krocích obnovy a prvních poválečných vědeckotechnických kontaktech se světem se ukazovalo, že struktura studia i vědeckovýzkumné zaměření vysokých škol hodně zaostalo za potřebami světové vědy a techniky.

Markantněji a zcela otevřeně se vědecká a technická zaostalost projevila při obnově průmyslu. Stagnace technického rozvoje během válečné výroby (zatímco ve světě bylo dosahováno obrovského technického a výrobního pokroku), požadavek obnovy zčásti zničeného výrobního potenciálu a jeho orientace na mírovou výrobu, potřeba urychleně dohnat zpoždění ve výrobě renovací výrobních zařízení v rozsáhlé míře již znárodněného průmyslu a výstavbou nových moderních zařízení, prosadit se na světových trzích a účinně se bránit začínajícím diskriminačním opatřením - to vše objektivně vytvářelo situaci, kdy vědeckovýzkumná a vývojová činnost se dostávala do popředí společenského zájmu a vynucovala si budování specializovaných výzkumných organizací a pracovišť. Předem je třeba říci, že celý proces probíhal po roce 1948 v podmínkách centralistické politiky a totalitního řízení, což se nutně na jeho průběhu projevilo. Nám jde o zdůraznění toho, že zde byly určité hlubinné ekonomicko sociální potřeby, které rozvoj vědy a techniky v Brně základním způsobem determinovaly, i když, znovu opakuji, v daných společensko politických podmínkách.

V Brně, které svým rozsáhlým průmyslovým potenciálem bylo předurčeno sehrát významnou roli při industrializaci země a v postupně se formující mezinárodní ekonomické spolupráci, především východního bloku, vystupovaly tyto otázky do popředí a vyžadovaly okamžité praktické řešení. Proto hned po válce se začal v Brně konstituovat v samostatných organizačních formách výzkum a vývoj základních průmyslových odvětví, tzv. resortní výzkum. Prvky strojírenského výzkumu v Brně nacházíme především v brněnské Zbrojovce. Ta měla už před válkou dobře vybavené laboratoře, vyspělou měřicí techniku a především kádr zkušených konstruktérů, techniků a kvalifikovaných dělníků.

V roce 1945 při orientaci na mírový program začaly v tehdejším pokusném závodě VII první vývojové práce na textilních strojích. Obě průmyslové sféry, textilní i strojírenská byly v Brně bohatě a tradičně zastoupeny. Po několikaleté vývojové a konstruktérské práci se závod VII v roce 1950 stává samostatným vývojovým podnikem Prototypa se zaměřením na vývoj textilních strojů. V roce 1952 došlo k další organizační změně a vývojová základna v Prototypě se rozdělila. Vývoj textilních strojů byl společně s nově vytvořeným oborem tvářecích strojů zařazen do nově ustaveného Výzkumného ústavu tvářecích strojů. Jeho potřeba byla pocítována již několik let. I zde bylo nutné dohnat, co bylo válkou zameškáno a vybavovat nově na vlastní bázi vyzkoumanou a vyvinutou techniku. Bylo logické, že ústav vznikl u největšího výrobce tvářecích strojů v republice, ve Šmeralových závodech, odkud přešla na výzkumnou bázi řada odborníků. V průběhu dalších let došlo k upřesnění výzkumných programů. Výzkum a vývoj textilních strojů byl z Výzkumného ústavu tvářecích strojů vyňat a začal působit jako brněnský výzkumný závod Výzkumného ústavu textilního strojírenství v Liberci. Část výzkumného programu textilního strojírenství byla koncem 50. let s ohledem na výrobní základnu znovu obnovena v brněnském vývojovém závodě Zbrojovky Vsetín. Vznikl počátkem 50. let zprvu pod názvem Konstrukta z podniku Prototypa, pozdějšího Výzkumného a vývojového ústavu závodů všeobecného strojírenství v Brně.

Strojírenský výzkum a vývoj v Brně nebyl zdaleka jen záležitostí textilních či tvářecích strojů. Další samostatné výzkumné pracoviště se konstitovalo u Královopolské strojírně, které byl svěřen úkol vybavovat bouřlivě se rozvíjející chemický průmysl u nás i v zahraničí. Z brněnské pobočky pražského Výzkumného ústavu potravinářské a chladicí techniky byl založen Výzkumný ústav KSB, později Výzkumný ústav chemických zařízení oborového podniku Chepos. Se stejnou intenzitou a rozmachem byl budován a shromažďován výzkumný potenciál První brněnské strojírně, kde vznikl v padesátých letech Výzkumný ústav energetických zařízení jako účelová organizace pozdějšího koncernu.

Počátkem padesátých let dochází v oblasti strojírenského průmyslu ještě k budování výzkumného pracoviště pro oblast stavebních strojů, ze kterého se v roce 1954 stal Výzkumný ústav stavebních a zemních strojů a ke konstituování slévárenského výzkumu v brněnské pobočce Státního výzkumného ústavu materiálu.

I textilní výroba, jako nejstarší průmyslová výroba v Brně, měla dlouholetou tradici v textilním výzkumu ještě z dob před válkou. Základní podmínky pro jeho programový rozmach nastaly podobně jako u strojírenského výzkumu počátkem padesátých let. Už v roce 1947 byl v Brně založen Výzkumný ústav lehkého průmyslu, jehož jednotlivé odborné sekce měly být základem pro vybudování výzkumných ústavů zaměřených na jednotlivé oblasti textilní problematiky. Bylo rozhodnuto vybudovat v republice celkem šest textilních výzkumných ústavů: Výzkumný ústav bavlnářský, Výzkumný ústav lýkových vláken, Výzkumný ústav vlnářský, Výzkumný ústav oděvní a Výzkumný ústav zušlechťování. V roce 1949 se započalo s přípravou a budováním těchto specializovaných výzkumných

ústavů. S ohledem na bohaté výrobní zázemí a tradici byl v Brně zřízen Výzkumný ústav pletářský a Výzkumný ústav vlnářský. Od roku 1949 byly vybudovány společně, v roce 1952 se Výzkumný ústav vlnářský vyčlenil a osamostatnil. Jako součást textilního výzkumu byla vybudována v Brně pobočka Státního výzkumného ústavu textilního v Liberci pro výzkum a využití ionizujícího záření, později přestěhovaná jako centrum radiačních technologií do Veverské Bítýšky.

Zbývající personální i materiální kapacita tehdejšího Výzkumného ústavu lehkého průmyslu byla po vyčlenění textilní problematiky orientována na výzkum chemických a skelných vláken a vůbec na otázky syntetických materiálů. V období rozmachu chemického průmyslu u nás v polovině padesátých let byl ústav přeměněn na Výzkumný ústav makromolekulární chemie. Jeho umístění v Brně, které sice nemá příliš bohaté zázemí chemického průmyslu, bylo však příznivé jednak z celostátního hlediska a dále i vzhledem k návaznosti na četné ostatní organizace teoretické a předvýrobní základny - projektové a výzkumné ústavy strojírenské, textilní, stavební apod. V roce 1964 byl chemický výzkum v Brně ještě rozšířen o výzkumný ústav čistých chemikálií, který vybudoval resp. obnovil v Brně podnik Lachema.

Výzkum a vývoj elektrotechniky navazuje na mnohaletou tradici elektrotechnického průmyslu v Brně. Už v roce 1948 bylo přestěhováno do Brna samostatné výzkumné a vývojové středisko Moravských elektrotechnických závodů, zřízené v roce 1947 v Olomouci. Vznikl samostatný závod pod názvem MEZ, n.p. Vývojové a výzkumné středisko. V roce 1964 byl z vývojového závodu zřízen koncernový Výzkumný a vývojový ústav elektrických strojů točivých. Podobným způsobem přerůstala výzkumná a vývojová činnost rámcem Elektrotechnických závodů J. Fučíka (bývalá továrna Bartelmus a Donát, od roku 1927 podnik Škoda) v padesátých letech, a v roce 1966 byl tento proces dovršen zřízením koncernového Výzkumného a vývojového ústavu elektrických přístrojů a rozváděčů v Brně.

I v dalších průmyslových odvětvích, která mají své výrobní podniky v Brně, vznikají v padesátých letech výzkumná pracoviště. Postupně překračují rámec svých podniků a stávají se samostatnými výzkumnými organizacemi, většinou v rámci tehdejších výrobně hospodářských jednotek. Už v roce 1946 byly u nás zahájeny přípravy k vybudování vlastního průmyslu valivých ložisek. Za několik let bylo zřejmé, že rozšiřující se výrobní základna v Brně nemůže sama bez vlastního výzkumu a vývoje zajišťovat technický rozvoj, úroveň výrobků a technologii výroby. V roce 1953 je založen Výzkumný ústav pro valivá ložiska. Od roku 1950 se dále datuje vznik výzkumné a vývojové základny zdravotnické techniky, která se rozrostla v samostatný Výzkumný ústav zdravotnické techniky concernu Chirana.

V roce 1951 byl v Brně založen Výzkumný ústav stavebních a keramických hmot, v témže roce také Ústav pro naftový výzkum, který se postupně změnil na Výzkumný ústav geologického inženýrství, v roce 1954 byl založen Vývoj nábytkářského průmyslu, který se v průběhu let změnil ve Výzkumný a vývojový ústav nábytku. Od roku 1947 bylo v Brně budováno pracoviště potravinářského

výzkumu, jmenovitě výzkumu masa, které dnes jako Výzkumný ústav masného průmyslu je účelovou organizací Generálního ředitelství Masného průmyslu v Praze. Počátkem šedesátých let vznikají v Brně ještě další výzkumné organizace v roce 1960 Silniční vývoj, v roce 1963 Ústav vývoje a racionalizace železničního stavitelství, v roce 1975 byl zřízen Výzkumný ústav průmyslového stavitelství.

Jak vyplývá ze stručného přehledu budování samostatných výzkumných a vývojových ústavů průmyslového výzkumu, byla základním faktorem jejich vzniku přímá, aktuální výrobní, průmyslová či jiná společenská potřeba. (Totéž platí i o vzniku desítek brněnských poboček výzkumných a vývojových ústavů se sídlem mimo Brno. Některé z nich mají zásadní význam pro rozvoj čs. průmyslu, např. Výzkumný závod koncernového Výzkumného ústavu Elitex, pobočka pro výzkum slévárenství Státního výzkumného ústavu materiálu v Praze, brněnská pobočka Výzkumného ústavu energetického v Praze a další). Většina těchto výzkumných a vývojových ústavů vznikla v lůně největších brněnských závodů, kde již dávno před jejich organizačním osamostatněním vznikaly prvky výzkumné a vývojové činnosti jako organický požadavek výrobní praxe. I tematická orientace výzkumné činnosti byla a je určována průmyslovými odvětvími. Ve velkých průmyslových závodech se původní konstrukční a vývojové kanceláře a pracoviště postupně proměňovaly na výzkumné ústavy, mimo jiné i díky tomu, že v těchto závodech byli zkušení a kvalifikovaní pracovníci, kteří tvořili jádro nově vznikajících ústavů.

Věnujme ještě pozornost dalšímu úseku budování brněnské vědeckovýzkumné a vývojové základny, a sice utváření samostatných výzkumných pracovišť základního výzkumu, které jsou nezbytným předpokladem dlouhodobé orientace veškeré vědeckovýzkumné činnosti.

Po několika letech přípravy došlo v roce 1952 k založení Československé akademie věd, vrcholné vědecké instituci, která měla ve svých ústavech soustředit vědecké síly země a stát se skutečným centrem rozvoje československé vědy. K 1. lednu 1953 došlo k vytvoření základní soustavy vědeckých i pomocných pracovišť ČSAV, a to převodem a reorganizací existujících pracovišť (převod a reorganizace ústředních výzkumných ústavů zřízených v roce 1950 a dalších zařízení ze Státního úřadu plánovacího a Slovenského úřadu plánovacího, vědeckých ústavů z resortu ministerstva školství, věd a umění, pracovišť České akademie věd a dalších orgánů) a dále vytvořením nových pracovišť, z iniciativy vládní komise pro vybudování ČSAV. Československá akademie věd měla začátkem roku 1953 celkem 53 vědeckých a pomocných pracovišť. Pracovalo v nich přes 1600 zaměstnanců. Tyto ústavy a zařízení se staly základem pozdějšího rozmachu akademie, která měla v polovině 80. let na 80 vědeckých ústavů a dalších pracovišť.

I pro Brno mělo ustavení ČSAV mimořádný význam. I když k 1. lednu 1953 byl v Brně ustaven vlastně pouze Kabinet pro morfologii (v roce 1963 se změnil na Geografický ústav ČSAV) a dvě pobočky pražských vědeckých ústavů (pobočka Archeologického ústavu a pobočka Kabinetu pro lidovou píseň), v následujících letech došlo k utvoření několika významných vědeckých ústavů.

V rozhodující míře byly tyto vědecké ústavy budovány v návaznosti na personální kapacity vysokých škol, často v souvislosti s významnou vědeckou osobností oboru. Už v květnu roku 1953 byly zřízeny Vývojové dílny ČSAV v Brně, z kterých se později vyvinul Ústav přístrojové techniky ČSAV, v lednu 1954 byla založena Laboratoř pro výzkum obratlovců jako pobočka pražského Biologického ústavu ČSAV, jejíž první pracovníci se rekrutovali z učitelů a absolventů Vysoké školy zemědělské, vedení profesorem Kratochvílem. Později se tato laboratoř změnila v samostatný Ústav pro výzkum obratlovců. V témže roce byla ještě na lékařské fakultě prof. Herčíkem založena Biofyzikální laboratoř ČSAV. V květnu téhož roku vznikla v Brně pod vedením akademika Píška laboratoř ČSAV pro studium vlastností kovů a postupně se rozvinula v Ústav fyzikální metalurgie. V roce 1956 vznikla ještě Laboratoř pro výzkum plynů, která se vyčlenila z Ústavu pro naftový výzkum. Později se změnila v Ústav analytické chemie ČSAV. Pobočka pražské Geobotanické laboratoře ČSAV, byla v Brně zřízena 1. dubna 1955 pro výzkumné řešení geobotanických problémů Moravy. Od roku 1983 se osamostatnila a nese název Ústav experimentální fytochemie ČSAV. V roce 1969 byl v Brně zřízen Matematický ústav ČSAV, který se v roce 1972 stal pobočkou pražského Matematického ústavu ČSAV. (V druhé polovině padesátých let byly zároveň zřízeny v Brně pobočky společenskovedních ústavů ČSAV, které navazovaly na tradici vědecké práce v historických vědách, literární vědě, etnografii a dalších oborech. V roce 1968 byl z Kabinetu pro filozofii utvořen Ústav vědeckého ateismu, později rozšířený na Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědeckého ateismu).

Vytvoření samostatných vědeckovýzkumných a vývojových ústavů základního a aplikovaného (dnes orientovaného) výzkumu jako nosných institucí vědeckovýzkumné a vývojové činnosti je záležitostí padesátých a z části i šedesátých let. Koncem 80. let bylo v Brně 35 samostatných vědeckovýzkumných a vývojových ústavů, více než 35 nesamostatných pracovišť vědeckovýzkumného charakteru - většinou poboček a odborných pracovišť výzkumných ústavů se sídlem mimo Brno, více než 30 nesamostatných pracovišť výzkumného a hlavně vývojového charakteru v organizacích, které nerealizují výzkum jako svoji hlavní činnost, 6 vysokých škol, kde vědecká práce tvoří součást prací kateder a samostatných výzkumných pracovišť a řadu dalších vědeckých a vědeckodokumentačních institucí (muzea, galerie, archivy, knihovny).

Nechtěl jsem ve svém příspěvku nic jiného, než upozornit, že Brno i na základě uvedených kvantitativních údajů má tradici ve vědeckovýzkumné práci a že si postupně vybudovalo tak jak to vyžadovaly potřeby jeho rozvoje vědeckovýzkumnou základnu. Je plně oprávněný hovořit o něm také jako o městu vědy a výzkumu.

V současné době je tato skutečnost trochu podceňována. Žel často vidíme, že ekonomický vývoj naší společnosti je spojován s injekcemi zahraničního kapitálu, či průmyslu a nákupem zahraničních licencí nejmodernější techniky.

Domnívám se, že nelze postavit výrobní činnost jen na základě licencí, tedy jen na bázi dobře placených výrobců bez zázemí těch, kteří něco o výrobě v badatelském měřítku ví. Bez výzkumu nelze obstát v konkurenčním boji o nové výrobky. Vždyť likvidovat vědu a výzkum znamená likvidovat základní prostředky konkurenceschopných našich výrobků, nemluvě již o tom, že bez vědeckého zázemí nelze vychovat ani schopnou nastupující generaci badatelů.

To je ovšem již jiná oblast, k jejíž analýze nejsem kompetentní. Chci jen znovu zdůraznit, že Brno má tradici vědecké práce. Jsme myslím všichni pro racionální přístupy k vědě a výzkumu pro snahu o ekonomicky efektivní výzkumnou a vývojovou činnost, pro likvidaci pseudovědy a byrokracie v řízení této složité a důležité sféry našeho společenského života. Musíme však přitom zdůraznit, že skutečného bádání a vědecké invence je nutné si vážít a hlavně vytvářet dobré podmínky pro účinnou vědeckovýzkumnou činnost a její rozvíjení. Aby i do budoucna bylo Brno městem odvážných teoretických výbojů, nových vědeckých poznatků i technických inovací.

Wissenschaft und Forschung im 19. und 20. Jahrhundert

Zusammenfassung

Elemente der wissenschaftlichen Tätigkeit im modernen Sinne des Wortes finden wir in Brünn schon gegen Ende des 18. Jahrhunderts. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts und vor allem am Anfang des 20. Jahrhunderts haben sich die Traditionen der wissenschaftlichen Tätigkeit und Forschungstätigkeit in Brünn ausgeprägt.

Die Traditionen, die schon von den wissenschaftlichen Arbeiten G. Mendels und V. Kaplans ausgegangen sind, führen zu weiteren weltbekannteren Persönlichkeiten, hervorragenden Wissenschaftlern, Technikern und Konstrukteuren, die in Brünn vor dem 2. Weltkrieg gewirkt haben.

Gleich nach dem 2. Weltkrieg hat sich in Brünn Wissenschaft und Forschung der grundlegenden Industriezweige in selbständigen Organisationsformen, sg. Ressortforschungen zu konstituieren begonnen.

Forschungsstellen der Betriebe haben nach und nach den Rahmen ihrer Betriebe überschritten und sind zu selbständigen Forschungsinstituten geworden. Die Schaffung von selbständigen wissenschaftlichen Forschungs- und Entwicklungsinstituten der Grundlagen- und Applikationsforschung (heute Orientierungsforschung), als tragenden Instituten der wissenschaftlichen Forschungs- und Entwicklungstätigkeit fällt in die 50er Jahre und teilweise auch 60er Jahre. Gegen Ende der 80er Jahre waren in Brünn 35 selbständige Forschungs- und Entwicklungsinstitute, mehr als 35 nichtselbständige Arbeitsstätten von dieser Art (größtenteils waren dies Zweigstellen und fachliche Arbeitsstätten der Forschungsinstitute mit dem Sitz außerhalb von Brünn), mehr als 30 nichtselbständige Forschungsstellen und hauptsächlich wissenschaftliche

Entwicklungsstellen innerhalb von Organisationen für die die Forschung nicht ihre Haupttätigkeit war, 6 Hochschulen, wo die wissenschaftliche Arbeit als Bestandteil der Arbeitstätigkeit der Lehrstühle und der selbständigen Arbeitsstätten bildet.

Vom 1. Januar 1953 wurde die wissenschaftliche Forschung im System der wissenschaftlichen Arbeitsstätten und Hilfsarbeitsstätten der ČSAV konzentriert.

Jan Skutil

**DRUHY JEDNOTLIVÝCH ŘEMESEL
A JEJICH VLIV NA PŘÍJMENÍ 14. STOLETÍ
(podle Knih počtů města Brna)**

Hospodářskou, řemeslnou i výrobní strukturou města Brna v polovině 14. století se zabývali jak Berthold Bretholz (1862-1936),¹ tak František Šujan (1859-1944),² Bedřich Mendel (1892-1940)³ i Jaroslav Dřimal (1905-1975).⁴ Nejpodrobněji dosud Bedřich Mendel v roce 1926 především srovnávacím zřetelem k analogické situaci v jiných velkých středoevropských městech, i když právě k těmto měl srovnatelný materiál poněkud mladší, než jaký byl zachován v Brně. Toto město má totiž soupisy svých daňových příjmů starší než Frankfurt nad Mohanem,⁵ Štrasburk⁶ či Basilej;⁷ všude je zhruba o sto let mladší vzhledem ke Knihám počtů města Brna (Rechnungsbücher, Libri losungarii) pocházejícím z let 1343-1376. Týž badatel po své první průkopnické studii z roku 1926 tyto knihy počtů vztahující se materiálově k době let 1343-1365 v roce 1935 vydal.⁸

Představují konkrétní materiál o obyvatelích města Brna sestavený podle berní, jak je platili brněnští měšťané v roce 1343 a 1365 (a později v roce 1367). B. Bretholz a před ním již V. V. Tomek (1818-1905) konstatovali, že ve sledované době 14. století se většina obyvatel jak Prahy tak Brna živila především řemesly.⁹

Zjišťujeme, že ve 14. století pro rozlišení osob ve velkých městech jako Brno nestačila již vzhledem k počtu obyvatel jednočlenná jmenná soustava, tj. registrace pouhého křestního jména, ale bylo zapotřebí vytvořit kvůli diferenciaci osob přesnější soustavu jinou. V Knihách počtů města Brna lze k tomu uvést konkrétní doklady a tuto skutečnost lze zevšeobecnit na základě tvorby dvoučlenných nebo i vícečlenných jmen, vlastně vznikajících příjmení. Soupis poplatníků je uváděn v někdejší úřední řeči státu v latině. Dokumentuje dlouhodobý proces vzniku příjmení při výrobním úsilí i při jiných zřetelích. Poplatníci se registrují podle zaměstnání v největším počtu případů, dále podle místa, odkud se do Brna přistěhovali,¹⁰ nebo podle příbuzenství, tj. genealogických vazeb k jiným osobám¹¹ či podle polohy svého domu, v němž v Brně žili¹² nebo podle jiných výrazných znaků (např. dlouhý Longus aj.). Setkáváme se v zápisech i se zřeteli k etnickému rozvrstvení obyvatel, tj. se jmény evidentně německého a méně českého původu a častokrát i s hotovými příjmeními, jež jsou v rukopisném seznamu uvedena dokonce i velkým písmenem na počátku slova. Někdy funkci příjmení supluje hypokoristikon, tj. zdrobnělé domácké označení osoby odvozené od křestního jména. Důležité pro hledání původu příjmení i pro kulturistiku města jsou tzv. centra jmen rodiny, jež

svědčí nejen o bohatosti latiny, nýbrž i národního jazyka; některá jména se objevují v mnoha variantách, pejorativních i mazlivých, ve zdobných apod.

Nejsložitější byl systém pojmenování podle povolání, především řemeslnických a obchodnických zaměstnání. Osoba se označuje latinským názvem povolání, jež může být uvedeno paralelně s latinou i v němčině; toto německé označení by bylo možno chápat již za plně funkční příjmení; profese uváděných jen v němčině je minimálně. Plně hotová příjmení zapsaná paralelně v latině a v němčině jsou např. Czigelstreicher, Czigler (Cihlár), Keufler (Kupec), Wagner (Kolář), Tischler (Stolař), Preuer braxator (Sládek), Schlosser serator (Zámečnick) aj.; jednojazykově uváděná pojmenování by podle našeho názoru mohla uvádět jen přechodnou fázi od apelativa k propriu, v zárodku příjmení (např. Ditlinus vector - D. nosič). Při vzniku příjmení lze využít často genealogických vazeb ve spojení s povoláním, např. Tomlinus sutor consobrinus Tomlini (T. švec bratranec Tomlina), Heinrichus maritus Otlinae shererin rasor (H. muž Otliny bradýřky), Andreas gener Ebruschi doleatoris (A. z rodu Ebruše bečváře) aj.

Bedřich Mendel sestavil podle jednotlivých křestních jmen rejstřík velmi cenný a velmi pracný ke své edici Knih počtů města Brna týkající se brněnských poplatníků oné doby, Oldřich Vičar (1898-1987)¹³ přehled brněnských ulic, náměstí a městišť; nám se podařilo sestavit seznam osobních křestních jmen a jejich hypokorist podle základních jmen se všemi nositeli nejrůznějších povolání a vznikajících příjmení.¹⁴

František Šujan uvedl,¹⁵ že brněnský písař Jan založil v roce 1343 účetní knihu příjmů a vydání (census et acta civium), do níž se zapisovalo do roku 1376, též knihy berní Losungarium - libri rationum 1343-1361 a posléze dodal i jména dalších městských účetních knih. Bedřich Mendel rozdělil všechna brněnská řemesla v oné době (c.d., 1926, s. 96) do osmi skupin, k nimž přidal ještě povolání neprodukcující výrobky, tj. kupecké a hostinské živnosti a volnější povolání. Těchto osm skupin charakterizuje jako příslušníky 1) řemesel kovodělných, 2) výrobce svítiv a topiva, 3) řemeslníky s textilním zbožím, 4) řemeslníky zpracovávající kůži, 5) dřevo a kosti, 6) příslušníky řemesel potravinářských, 7) řemesel oděvnických, 8) provozující živnosti stavební a zpracovávající zeminy. Dále pak mluví ještě o měšťanech pracujících ve všeobecných řemeslech, v kupectví a v pohostinství, o písařích, pištcích a dělnících, jež nazývá mechanici, v čemž asi šlo o nemajetné námezdné dělníky; jinde mluví de mechanicis qui non iuraverunt cesserunt subscripta (o nemajetných obyvatelích, kteří nepřisahali, protože neměli majetek a vyhnuli se zápisu do knih, s. 92).

Berní knihy dělí poplatníky (losungarii) na dvě skupiny, na patřící obci a na řemeslníky příslušející k cechům, i když se tyto v Brně podle J. Dřímala plně neprosadily, ačkoli již v roce 1344 je v Brně doložen cech šenkýřů vína, v roce 1346 cech kožešníků, v roce 1351 cech ševců a v roce 1375 cech pekařů. Podle Bertholda Bretholze bylo v roce 1343 (cit. dílo s. 387) celkem 900 poplatníků, ale soupis oněch obyvatel byl pořízen podle jmen měšťanů a jejich podruhů, jak ve městě, tak i mimo ně (prima collecta ... est subscripta per nomina hospitum et

inquillinorum eorundem tam in civitate quam extra civitatem, et primo in quartali Brunensi), zejména však v největší a v nejstarší Brněnské čtvrti.

Již Bedřich Mendel zjistil, že mnozí brněnští měšťané měli zapsána dvě povolání, např. pincerna et vector (fol. 22v, rkp AmB č.14), tj. hostinský a nosič nebo sartor cum operibus (fol. 18 krejčí s díly, tj. prodávající), pollifex de operibus (fol. 14 kožešník s pracemi). Týž badatel dělí poplatníky na platicí de opere (podle díla) a de foro (s. 95). Podle díla to byli truhlář (arcufex), zlatník (aurifaber), tesař, kolář (carpentarius), pasíř, opaskář (cingulator), nožíř (cultetator), všeobecný řemeslník (faber), kovář (ferrator), šermíř (gladiator), vlnář a tkadlec (lanifex), výrobce a obchodník s olejem (oleator), felčar (medicus), kožešník (pellifex), brašňář (perator), výrobce smoly (picariator), hostinský (pincerna), natěrač a malíř (pictor), opravář (renovator), krejčí a švadlena (sartor), zámečnick (serator) a sklenář (vithreator).

Poplatníci podle tržiště (de foro) byli slanečkáři (alleciatrix), překupník-hokynář (salsatrix, penestica, mercatrix), kuchař a obstaravatel píce (pabulator), prodavač mazanců (mazanczerinna), překupník se dřevem (preemptor lignorum).

Mnozí z uvedených se skutečně jmenovali podle profese, byli vzhledem k ní nazýváni nikoli v latině, nýbrž v němčině nebo v češtině, např. Kaufmann, Kupec, Kupecký, Mazancer, Koláček apod.

Nejpodrobněji rozebral stav a pohled na rozšířenou řemeslnickou vrstvu v Brně v roce 1365 Jaroslav Dřímál (cit. dílo s. 49). Konstatoval, že v oné době bylo v Brně zapsáno 1793 poplatníků, kteří byli pod městskou jurisdikcí, z nichž bylo 1107 zdaněných, kteří vykonávali celkem 147 řemesel a živností, jež shodně jako Bedřich Mendel rozřídil do osmi skupin, a to rovněž podle jejich důležitosti a početného zastoupení i podle daňových odvodů peněz, a navíc je vklínil do rozsáhlejších útvarů; uvedl jednotlivé dílčí řemeslnické skupiny. Již Bedřich Mendel věděl, že nejvyšší dávky městu plynuly z kupectví (de mercatura), z výkroje suken (de pannicidio) a z výčepu (de propina).

Jaroslav Dřímál konstatoval (s. 49), že ekonomicky nejsilnější bylo oděvnictví a jemu příbuzná řemesla, jež mělo dvanáct odvětví a provozovalo je 190 samostatně činných měšťanů.

Na druhém místě bylo potravinářství se 12 řemesly a se 121 zdaněným příslušníkem. Do této skupiny řemeslníků dále patřili mlynáři, krupníci, pekaři, mazanečníci (výrobci mazanců), koláčníci, perníkáři, řezníci, sladovníci, pivovarníci, medníci, kuchaři a koštěři vín.

Třetí skupinu řemeslníků představovali kovodělní řemeslníci tvořící 28 řemesel, mezi nimiž bylo 110 poplatníků. Mezi ně patřili kováři, zámečnicki, nožíři, hřebíčkáři, výrobci ostruh, mečíři, čepelníci, výrobci helmic, platněří, brníři, jehláři, pilaři, cínaři, konváři, kotláři, měďaři, zvonaři, zrcadelníci, zlatníci, zlatotepci, řezači cánů, pruběři, mincíři, přezkaři, třemenáři, knoflíkáři, dráteníci a kovodělníci.

Čtvrté místo v systému řemeslníků města Brna zaujímali příslušníci textilních řemesel, která provozovalo 98 řemeslníků jako tkalci, soukeníci, pláteníci, knapové, vlnaři, přadlaři, česáči, postřihovači, valcháři, barvíři, peřináři, tkaničníci a provazníci.

Páté místo v řemeslech zajímali zpracovatelé dřeva a kostí; tato odvětví se dělila do 16 skupin se 64 mistry. Byli to bečváři, koláři, pluhaři, tesaři, truhláři, stolaři, stoličníci, zhotovovatelé náradí, střelci, čišíři, soustružníci, kostkáři, kopytáři, lžičáři, kartáčníci a košťatáři.

Zpracováním kůže se zabývalo 11 řemesel o 59 členech, jimiž byli koželuzi, jircháři, řemenáři, kraječi podešev, pasíři, sedláři, rukavičníci, uzdaři, tobolečníci, měšečníci.

Stavebními řemesly a zpracováním zemin se zabývalo osm druhů řemesel a provozovalo je 29 mistrů; byli to zedníci, ometači, cihláři, pokrývači, rourníci, hrnčíři, mísáři, sklenáři. Uváděly se ve městě celkem tři cihelny, ale podle J. Dřímala jich bylo rozhodně více.

Mezi výrobce svítiv a topiv patřili olejnící, voštníci a svícníci.

Povšimneme si níže možnosti vzniku příjmení obyvatel, jejichž křestní jméno bylo Andreas, které patřilo k velmi početným ve městě. Jeho nositelů bylo podle zápisů celkem 53.

Uvádí se celkem tři Ondřeji se jménem místa, odkud pocházeli: de Landschron (z Lanškrouna), do Olomucz (z Olomouce), de Tuschnobicz (z Tišnova), a u téhož se nachází ještě bližší determinant - caupo - krčmář. Ondřeji s genealogickým bližším udáním jsou v počtu osmi: frater Matthiae (bratr Matěje), Nyesslini, Onzonger, Pertel, takže u tří lze předpokládat již plně vzniklé příjmení Nyšlin, Onzor a Pertel, též Sterczer (Štercl, jméno dodnes živé). Tři další se uvádějí s genealogickou vazbou a s uvedením zaměstnání příbuzného: frater Matthiae sartoris (bratr Matěje krejčího), gener Ebrussini doleatoris (z rodiny Elbrušovy, bečváře; další Ondřej je Glapfenmercz, jiný Hacker, Haecker a Hecker, jiný Ondřej je in parkano Rennensis na parkáně Rýnské čtvrti.

Z uvedených denominátů můžeme předpokládat, že v několika případech tu jde již skutečně o vzniklá příjmení Nyeslin, Onzonger a Pertel; dále podle zaměstnání Krejčí (Schneider, sartor), Ebrušovi Bečváři, Glapfenmerz, Hacker, Haecker, Rýnský. Tato příjmení byla buďto česká nebo německá.

Další bližší determinace poplatníků je dána jen profesemi; zde lze nechat na uvážení, šlo-li již o příjmení nebo o uvedení pouhých zaměstnání, a to o jména německá či česká, jejichž zápisy jsou latinské. U jména Andreas je proto uvedeme, aby bylo možno zpřehlednit možnosti eventuálně již existujících příjmení. Uvádíme je v abecedním pořádku v latině a s českým překladem:

A.-aurifaber (zlatník), carnifex (řezník), caupo (krčmář, hostinský), cerdo (koželuh), cingulator (pasíř, opaskář), currifex s německým překladem Wagner, což mohlo označovat již příjmení (Kolář), czigelstreicher (německy cihlář), czigler (cihlář), emptor (kupec, uvádí se nezávisle na sobě čtyřikrát), emptor zdvojeně, institor (krčmář, uvádí se celkem třikrát), institor collector (krčmář, výběrčí), keufel, (asi koruptela z německého Käufer, kupující, keufel mercator (obchodník - zde jde skutečně zřejmě již o vzniklé příjmení), mercator servus commendatoris (obchodník, sluha velitele), pellifex Tekendorfer (kožešník), pflugler (německy oráč), pilleator (kloboučník), piscator (rybář), piscator gener Geisliczerinne (rybář z rodu Geisliczů - zde jde rovněž již o rozvinuté příjmení

rodiny), preemtor lignorum (překupčí dřev), propinans (čepmistr), propinans caupo (krčmář), renovator calcinorum (opravář), sartor (krejčí, uvádí se čtyřikrát), saxifraga (kamenolamač), scriptor de Neuburga (písař z Nového hradu), sutor (švec), torrifex (zbrojář), trager (nosič), vector (nosič), vigil institor (hlídač krčmář).

Uvedli jsme, jak vznikala z jednotlivých profesí již ve 14. století v Brně příjmení z původní determinací funkce, někdy pouhým uvedením profese, jindy spojením profese s genealogickou vazbou, s místem, odkud osoba přišla apod. Důvodem vzniku příjmení byla skutečnost, že ve velkých městech nestačila již jednočlenná jmenná soustava, proto se hledala jiná možnost rozlišení a charakteristika osob, především podle řemeslnické profese.

V přehledu jsme původ osobních křestních jmen v Brně ve 14. století rozdělili na jména od původu hebrejská (David), řecká (Alexander), latinská (Benedictus), německá (Conrad), česká (Václav), přičemž jsme vytknuli i existenci dvojího systému, tj. zdvojených osobních křestních jmen uváděných paralelně v němčině a v češtině nebo v latině a souběžně v některém z obou národních jazyků (např. Jaro-Jeckel). Druhé ze jmen však může již reprezentovat příjmení (sr. pozn. 11).

Příjmení tvoří v systému českých antroponym zcela zvláštní kapitolu. Z hlediska jejich vztahu k příjmením jim věnoval značnou pozornost zejména Jan Svoboda,¹⁶ českým příjmením všeobecně Josef Beneš¹⁷ a přehledně František Kopečný.¹⁸

V Brně příjmení vznikají¹⁹ především v souvislosti s označením profese v němčině,

2. ve spojitosti s místním jménem (např. Stephanus Prunner či Paulus de Lettowicz),

3. v souvislosti s označením místa ve městě nebo náměstí (např. dominus Meinhardus area Meinhardi),²⁰

4. ve spojení s rodovým jménem (např. Ottilinus gener Swevi carnificis),

5. v souvislosti s označením nejbližších příbuzných, otce, matky, bratra (např. Baltharus frater domini Conradi Supperenpeutel),

6. s přidáním hypokoristika, např. Vasco,

7. v souvislosti s funkcí hradu nebo zámku, např. Mescio de Rescowicz, procurator Stephane, nebo de Pernstein.

POZNÁMKY

- 1 B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn. Bd I. Bis 1411. Brno 1911. Ze starších prací připomínáme ještě Christian d' Elvert, Versuch einer Geschichte Brünns. Brno 1828. - Gregor Wolny, Die Hauptstadt Brünn und die Herrschaft Eisgrub. Brno 1836.
- 2 F. Šujan, Dějepis Brna. In: Vlastivěda moravská II. Místopis. Brno 1902; 2. vydání doplněné do roku 1925. Brno 1932.
- 3 B. Mendel, Sociální krise a zápasy ve městech 14. věku. Praha 1926; sr. zejména kapitolu IV. Hospodářská struktura českých měst, s. 90-107.
- 4 J. Dřímál, Dějiny města Brna I. Brno 1969, zejména s. 49-51.

- 5 K. Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft, 1893. Týž, Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jhd. 1886.
- 6 G. Schmoller, Straßburger Tucher und Weberzunft und der deutsche Zunftwesen vom XIII. bis XVII. Jhd.
- 7 G. Schönberg, Finanzverhältnisse der Stadt Basel im XIV. und XV. Jahrhundert. Basel 1879.
- 8 Knihy počtů města Brna z let 1343-1365. Z uložení historické komise při Matici moravské a Československého státního ústavu historického vydal Bedřich Mendel. Prameny dějin moravských, sv. 5, Brno 1935, 608 s. + 12 příloh.
- 9 B. Mendel, dílo cit. v pozn. 3, s. 97.
- 10 J. Skutil, Zu den Personennamen der Stadt Brünn im 14. Jahrhundert (Verwendung von Toponymen bei der Bildung von Personennamen). Zeitschrift für slavische Philologie 37, Heidelberg 1973, s. 39-51.
- 11 Týž, Das onymische System einer zweisprachigen Stadt. In: Sammelband „Onymische Systeme“. Zusammenfassungen der Beiträge an der III. tschechischen onomastischen Konferenz und an dem V. Seminar „Onomastik und Schule“ (12.-14. 1. 1993 in Hradec Králové). Hradec Králové 1993, s. 181-182.
- 12 Týž, Toponymie Brna ve 14. století. In: Brno v minulosti a dnes 9, Brno 1970, s. 159-170.
- 13 O. Vičar, Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb). Brno v minulosti a dnes 7, Brno 1965, s. 242-283. - Týž, II. část. Předměstí. Tamt. sv. 8, Brno 1966, s. 226-273.
- 14 J. Skutil, Osobní jména, genealogické vazby a počátky příjmení v předhusitském Brně. In: Z kralické tvrže 15, Brno 1988, s. 41-76.
- 15 Dílo cit. v pozn. 2, s. 6.
- 16 J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1962.
- 17 J. Beneš, O českých příjmeních. Praha 1962.
- 18 F. Kopečný, Průvodce našimi jmény. S úvodními poznámkami Vladimíra Šmilauera. Praha 1974.
- 19 J. Skutil, dílo cit. v pozn. 11.
- 20 Týž, Obraz krajiny, porostu, zvířectva i pozemků v místním a pomístním názvosloví Brna (K 750. výročí brněnských městských privilegií 1243-1993). In: Z kralické tvrže 19, Brno 1993, s. 111-121.

Arten der einzelnen Handwerke und ihr Einfluß auf die Zunamen des 14. Jahrhunderts (nach dem Rechnungsbuch der Stadt Brünn)

Zusammenfassung

Mit der wirtschaftlichen, gewerblichen und Produktionsstruktur der Stadt Brünn haben sich Mitte des 14. Jahrhunderts sowohl Berthold Bretholz (1862-1936) als auch František Šujan (1859-1944), Bedřich Mendel (1892-1940) und Jaroslav Dřimal (1905-1975) befasst. Das grundlegende Material zu diesen Angelegenheiten sind die Rechnungsbücher der Stadt Brünn von 1343-1465, die im Jahre 1935 herausgegeben wurden. Sie stellen das konkrete Material über die Bevölkerung der Stadt Brünn in der genannten Zeit nach den Steuern dar, wie sie die Bürger von Brünn im Jahre 1343 und 1365 bezahlt haben.

Wir stellen fest, daß im 14. Jahrhundert für die Unterscheidung der Personen in den großen Städten, was Brünn wirklich war, das eingliedrige Namensystem, d.h. die Registration nur des Taufnamens nicht genügt hat. In den

Rechnungsbüchern der Stadt Brünn stellen wir fest, wie sich zweigliedrige oder auch mehrgliedrige Namen gebildet haben, wie Familiennamen entstanden sind. Die Steuerpflichtigen registrieren sich in der größten Zahl der Fälle nach dem Beruf, ferner nach dem Aufenthaltsort, nach der Verwandtschaft d.h. nach genealogischer Verbindung mit einer anderen Person, oder auch im Hinblick zur ethnographischen Abstammung.

Manchmal suppliert die Funktion des Familiennamens ein Hypokoristikon, die verkleinerte heimische Bezeichnung, vom Taufnamen abgeleitet. Das komplizierteste System war nach dem Beruf, vor allem in den gewerblichen, handwerklichen und Geschäftsberufen.

Personen wurden auf diese Art und Weise in Latein registriert, aber sie konnten auch einen deutschen oder tschechischen Familiennamen haben. Manche Stadtbürger hatten zwei oder auch mehr Berufe gebucht. Bedřich Mendel auch Jaroslav Dřimal haben eine Klassifizierung der einzelnen Brünnener Berufe nach Gruppen gemacht.

In der Übersicht der Taufnamen in Brünn im 14. Jahrhundert stellen wir fest, daß diese Namen dem Ursprung nach hebräisch, griechisch, lateinisch, deutsch, tschechisch sind. Bei den verdoppelten Taufnamen werden parallel zu Latein die deutschen und tschechischen Namen angegeben.

Familiennamen entstehen in Brünn vor allem im Zusammenhang mit der Bezeichnung der Profession im Deutschen, in Verbindung mit dem Ortsnamen, mit der Bezeichnung des Ortes oder der Straße in Brünn, in Verbindung mit dem Stammesnamen, im Zusammenhang mit der Bezeichnung der Verwandtschaft.

K HOSPODÁŘSKÉMU VÝVOJI BRNA PO ROCE 1948

Léta prvního pětiletého plánu v Československu tvořila z hlediska vývoje hospodářství velice důležitou etapu, neboť vzhledem k obrovským strukturálním změnám ekonomiky došlo k vytvoření řady mantinelů určujících i následný rozvoj státu. Přitom nelze nezdůraznit, že změny hospodářské byly úzce spjaty s celkovým vývojem politickým včetně mohutných vnějších tlaků začleňujících Československo do sovětského bloku.

Tyto skutečnosti se promítaly nejen v makroekonomické rovině a ve vývoji celostátní ekonomiky, ale v nemalé míře formovaly i stav průmyslových regionů či industriálních center, mezi nimiž vystupovalo Brno na jednom z předních míst. Toto moravské město vlastně představovalo jeden z modelových případů prudké restrukturalizace své průmyslové báze v relativně krátkém časovém období pouhých pěti let.

V této souvislosti se z možného širokého spektra problémů dotkneme pouze dvou skutečností. Nejprve budeme rekapitulovat zásady proponovaného rozvoje Brna před zahájením pětiletky. Dále se soustředíme na konfrontaci této představy s faktickým vývojem, k němuž ve vymezeném období skutečně došlo.

Pokud jde o první uvedený problém připomeňme, že varianty pětiletého plánu vznikaly v prostředí národohospodářských gremií jednotlivých politických stran v průběhu roku 1947. K jejich jakési konfrontaci došlo 8. ledna 1948.¹ Zásadní mocenský zvrat v únoru 1948 však fundamentálně změnil situaci a komunistický návrh, dříve jedna z možností, se stal jedinou variantou dalších úvah. Poměrně rychle docházelo k řadě změn, nicméně zákon o prvním pětiletém plánu přijatý Národním shromážděním 28. října 1948 se opíral především o její zásady. A to přesto, že nebyl doplněn detailním rozbohem předpokládaného oblastního a investičního rozvoje jako jeho „ekonomická předloha“.²

Ačkoli tento plán bral v úvahu jako základní jednotku v podstatě budoucí kraje, lze z něho získat podstatné údaje i o vývojových představách některých center, tedy i samotného Brna. Jaké byly tedy předpoklady pro zamýšlený rozvoj tohoto města?

Za prioritu byla označena obnova a rekonstrukce zdejších prádelen a tkalcoven vlny.³ Dále tyto propozice braly patrně v úvahu jakýsi zárodek generalu města. Regulace rozložení průmyslu měla být podřízena potřebám Brna jakožto správního centra, které bylo zároveň chápáno jako součást širší aglomerace. Patrně z tohoto důvodu obsahoval rozklad i pasáž o nutné

decentralizaci průmyslových výrobních v regionu s ohledem na rozmístění pracovních sil.

Velká důležitost byla přikládána zásahům do dopravní sítě. Bylo počítáno se zásadní rekonstrukcí zdejšího železničního uzlu a s novým pojetím výstavby silniční sítě podřízené produkčním průmyslovým potřebám.

Pokud jde o zdejší strojírenský průmysl bylo zdůrazněno pouze rozšíření výroby traktorů. Celou rozvojovou představu doplňovala výstavba rekreačního pásu u Brna a výstavba nové rozhlasové stanice. V následujícím období se však uvedené propozice téměř diametrálně odchýlily od reality.

Jistý problém představuje ovšem otázka, kdy k tomuto vychýlení ve prospěch preference těžkého průmyslu v případě Brna došlo. Sledujeme-li celostátní vývoj, potom lze dospět k názoru, že první změny v náhledu na strukturu ekonomiky se objevují již kolem poloviny roku 1949 a fundamentální zvrat let 1950 a 1951 představuje de facto jisté dovršení tohoto procesu. V případě města Brna, i celé brněnské průmyslové oblasti, nacházíme určité indicie, že již v roce 1948 se kalkulovalo s jiným rozvržením priorit a investic, než o jakém hovořila právě poslanci přijatá vize.⁴

Již na samém počátku pětiletky, respektive ještě před jejím zahájením, dochází tedy v případě Brna k velmi paradoxní situaci. Dále byla vlastně vznikající konfliktní situace prohlubována. Tím se dostáváme k druhému naznačenému okruhu problémů, tedy k faktickému vývoji průmyslu města Brna.

Hovoříme-li o hospodářství, dokumentujeme zpravidla jeho trendy výčtem výsledků. Tato standardní metoda je pro období první pětiletky, konec konců i pro pětiletky další, však jen těžko využitelnou. Časté změny metodiky a nakonec i zavedení zcela matoucího pojmu hrubá výroba, vlastně jen stěží mohou vypovídat o minulých situacích.

Pro Brno je možno připomenout i další veličinu, o níž se celý systém výkaznictví opíral, totiž plnění plánu. Zde z dobových materiálů zjišťujeme, že mírně plán překračoval textilní průmysl, více méně neplnilo strojírenství a hutnictví.⁵ Vzhledem k častým změnám plánu považují však i tato zjištění za nereprezentativní.

Uvažujeme-li o rovině konfrontace záměru a reality, máme ovšem k dispozici několik nesporných údajů, které o naprostém vychýlení původních představ svědčí velmi zřetelně. Jde o výčet základních průmyslových investičních akcí uskutečněných ve sledovaném městě.⁶

Mezi nejdůležitější a zároveň nejnáročnější investice náležela výstavba a rekonstrukce traktorárny ZPS v Brně Líšni, jež svým rozsahem přesáhla původní záměr. Následovaly výstavba nových hal GZ Královopolské strojírně, konkrétně šlo o mostárnu, žihárnu, těžkou obrobnu, nové provozovny ve Slévárnách B. Šmerala, hlavní sklad a těžká obrobna v GZ První brněnská.

Kromě toho se rozsáhlý investiční tok projevil celou řadou dalších akcí spjatých s těžkým průmyslem. V roce 1952 byly zřízeny Energetické strojírně, od roku 1953 pracoval n. p. Kovošrot, v roce 1952 vznikl n. p. Hutní odbyt. Rychlou výstavbou od roku 1950 prošly Závody valivých ložisek, v roce 1953 byl podstatně rozšířen podnik Velkostavby. V n. p. MEZ došlo v roce 1950

k opuštění elektrotechnického programu a k jeho nahrazení výrobou stejnosměrných strojů. Rovněž Elektrotechnické závody se v roce 1952 staly producenty šedé litiny. Zvláště rozsáhlou výstavbu zaznamenáváme od roku 1949 ve slévárně Juranových závodů.

Jediným strojírenským závodem u něhož zaznamenáváme pokles výroby, byl n. p. Chromotechna. Vyráběly se zde hodinky, tedy ryze spotřební produkt. Investičně posíleno bylo i brněnské průmyslové stavebnictví.

Ve sféře energetického průmyslu dominovala výstavba teplárny, která však až do roku 1953 nebyla dokončena. Naopak v roce 1951 dospěla ke svému závěru rekonstrukce plynárny. Dostí nejasné se jeví hodnocení brněnského potravinářského průmyslu. Sice zde probíhaly určité adaptační práce, zároveň se uskutečňovala nemalá likvidační kampaň různých drobnějších, nicméně velmi funkčních a efektivních provozoven. To ovšem nebylo specifickým Brna, ale šlo o celostátní trend.

Slučování drobnějších provozoven s většími celky, popř. do větších celků, se však netýkalo pouze potravinářských podniků, ale prakticky všech průmyslových odvětví. V Brněnském prostředí tímto způsobem byly konstituovány např. n. p. Československé automobilové závody, závod Tesla aj. S tímto procesem je spojena tragická kapitola rozsáhlého promrhání mnohých hodnot, zpravidla doprovázená i dalšími neradostnými životními osudy jejich bývalých majitelů. Z ekonomického hlediska je nezbytné připomenout i onu skutečnost, že tyto likvidace a částečné koncentrace vedly k vyřazení menších a středních výrobních kapacit nezbytných pro efektivní chod normálního hospodářství.

Vraťme se však ještě k oblasti investic. V původní představě byla za prioritu označena rekonstrukce brněnského vlnářského průmyslu. Až do roku 1953 však do této sféry nebyly přiděleny prakticky žádné prostředky.⁷ Následkem této politiky byla všestranná stagnace tohoto druhdy významného a perspektivního průmyslového odvětví, tolik charakteristického právě pro město Brno. Od roku 1951 tak zdejší textil ztratil první místo v podílu na celkové průmyslové produkci a byl předstižen právě těžkým průmyslem, především strojírenstvím. Z hlediska počtu zaměstnaných osob došlo k tomuto posunu již dříve.⁸

Jestliže jsme se dotkli struktury investic, šlo pouze o jednu stránku této problematiky. Druhou stranu představuje plnění jejich plánu v podmínkách dirigistického modelu řízení. Tento plán nebyl ani v jednom roce splněn,⁹ zamýšlené kapacity se do provozu dostávaly s výrazným zpožděním. Vše se prodražovalo, efektivita vynaložených prostředků dynamicky klesala.

Celkové hospodářské napětí pak především v letech 1951-1953 bylo umocněno i dalším krokem. Tzv. vyčištěním výrobních programů. Toto zúžení souviselo i s celostátním přehodnocením plánu, mnohé tradiční výroby byly nefunkčně, především u spotřebního průmyslu, ochuzeny o šíři vyráběného a nabízeného zboží.

Do strojírenství přinesl tento ve své podstatě industriálně militarizační krok nemalý chaos. Např. Královopolská strojírna změnila svůj výrobní program jen v roce 1952 šestkrát!¹⁰

Závěrem lze tedy shrnout několik zobecňujících poznatků. Brněnský průmysl

v letech 1948-1953 byl jednoznačnou součástí celostátní ekonomiky a dotkly se jej tedy veškeré trendy uplatněné v tehdejší Československu včetně silných zahraničních vlivů vyvolávaných především Sovětským svazem. Specifický moment pak představuje až transparentní restrukturalizace brněnské průmyslové báze, tedy rychlý posun k výrobě strojírenské, často s rozkolísaným programem výroby, s dlouhodobou návratností vynaložených a přitom nemalých prostředků a s více než problematickou perspektivou. Přitom tato hospodářská linie byla paralelně doplněna stagnací tradičního vlnářského průmyslu.

V roce 1953 představoval tedy brněnský průmysl rozhodně nemalou a objemově za předešlé roky zvětšenou kapacitu. Nic však negarantovalo její racionální rozvoj, vnitřní problémy nabývaly často vyhraněných poloh. Mnohde scházela stabilita i funkční perspektiva. Přitom původní varianta pětiletky, kterou samozřejmě nelze zdaleka označit ani za optimální, nicméně přesto byla přijatelnější než následné korektury, byla zcela pohřbena. I na brněnském průmyslu se tedy zrcadlila celá suma komplikací a nelogičností tehdejší československé reality. Z tohoto klimatu pak vyrůstal další vývoj, který zároveň byl doplňován i dalšími strukturálními změnami, snahou po reformách sledujících efektivitu apod. Zároveň pokračoval trend zvyšování důležitosti brněnského průmyslu v rámci celostátní průmyslové báze.

POZNÁMKY

- 1 SÚA Praha, ÚPV, kart. 1048, inv. č. 1372/a/52-55.
- 2 O těchto záležitostech podrobněji viz Zdeněk Jirásek: Záměry a koncepce rozvoje průmyslových oblastí českých zemí pro období prvního pětiletého plánu, Slezský sborník, 1988 (roč. 86), č. 3, s. 161-175. Týž: Záměry rozvoje jižní Moravy pro období prvního pětiletého plánu, In: Vlastivědný věstník moravský, 1991 (roč. 43), č. 3, s. 350-352.
- 3 SÚA Praha, f. ÚPV, kart. 1048, inv. č. 1372/a/52-55.
- 4 Srovnej např. Emanuel Hruška - Ivan Kuhn - Ladislav Foltýn: K průmyslovému programu v prvním pětiletém plánu Československé republiky, Brno 1948, kartogram 12-13.
- 5 Tyto údaje např. v Antonín Verbík: Průmysl Brněnského kraje na počátku první pětiletky, In: Časopis Matice moravské, 1982 (roč. 101), č. 3-4, s. 211-233.
- 6 Údaje převzaty z Pavel Urbášek: První pětiletý plán v moravských průmyslových oblastech, rkp. s. 12. Brno významné centrum československého průmyslu, Brno 1969, s. 165 ad.
- 7 Na tuto skutečnost poukazují i Pavel Mates - Karel Schelle: Z poválečné historie brněnského vlnářského průmyslu. (Ke 40. výročí s. p. Vlněna Brno), In: Forum Brunense, 1990, s. 116.
- 8 Pavel Urbášek: c. d., s. 15.
- 9 Antonín Verbík: Průmysl Brněnského kraje na počátku první pětiletky: c. d., s. 228. Určitá hodnocení i Antonín Verbík: Průmysl Brněnského kraje v letech 1951-1953, In: Časopis matice moravské, 1984 (roč. 103), č. 3-4, s. 199-224.
- 10 Pavel Urbášek: c. d., s. 16.

Zur wirtschaftlichen Entwicklung der Stadt Brno nach dem Jahre 1948

Zusammenfassung

Die Brüner Industrie war in den Jahren 1948-1953 eindeutiger Bestandteil der gesamtstaatlichen Ökonomik und sie wurde also von allen Trends berührt, die in der damaligen Tschechoslowakei zur Geltung kamen, einschließlich der starken ausländischen Einflüsse, die vor allem von der Sowjetunion hervorgerufen wurden. Ein spezifisches Moment stellt dann die fast transparente Restrukturierung der Brüner Industriebasis dar, d. h. die schnelle Verschiebung zur Maschinenbauindustrie hin, sehr oft mit einem unausgeglichenen Produktionsprogramm, mit einer langfristigen Rückvergütung der dabei aufgewendeten nicht unbedeutenden Mittel und mit einer mehr als problematischen Perspektive. Dabei wurde diese wirtschaftliche Linie parallel durch eine Stagnation der traditionellen Wollwarenindustrie ergänzt.

Im Jahre 1953 stellte also die Brüner Industrie entschieden keine geringe Kapazität dar, umfangmäßig vergrößerte sie sich um die Kapazität der vorhergehenden vier Jahre. Nichts garantierte jedoch ihre rationale Entfaltung, die inneren Probleme gewannen oft ausgeprägte Formen. Vielerorts fehlte es an Stabilität und funktioneller Perspektive. Dabei wurde die ursprüngliche Variante des Fünfjahrplans, der bei weitem nicht als optimal angesehen werden kann, aber trotzdem annehmbarer war als die folgenden Korrekturen, vollständig begraben. Auch in der Brüner Industrie fand also eine ganze Summe von Komplikationen und das Unlogische der damaligen tschechoslowakischen Realität seine Widerspiegelung. Aus diesem Klima her ist die weitere Entwicklung erwachsen, die zugleich auch durch weitere strukturelle Änderungen ergänzt wurde, durch Bestrebungen nach Reformen zugunsten einer höheren Effektivität u. dgl. Zugleich setzte sich der Trend durch, die Wichtigkeit der Industrie von Brno im Rahmen der gesamtstaatlichen industriellen Basis zu erhöhen und durchzusetzen.

Bohumír Smutný

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM FIRMY BRATŘÍ GOTTLIEBOVÉ A BRAUCHBAR V BRNĚ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Poslední třetina 19. století znamenala pro brněnský průmysl období dalšího intenzivního budování již stávajících podniků i zakládání nových závodů. V Brně v této době došlo k velkému rozvoji strojírenského průmyslu, který se zde začal řadit hned na druhé místo za tradiční brněnské vlnářství.

V r. 1881 se dohodli dva společníci, Ignác Gottlieb a Wilhelm Brauchbar, kteří získali koncem 70. let bývalou Červenkovu továrnu na smaltované zboží v Údolní ulici č. 30, že v ní obnoví provoz a založí novou firmu. S názvem Brněnská továrna na smaltované a plechové zboží Brauchbar a Gottlieb, d. Jindřicha Červenky vdova a syn, byla firma jako veřejná obchodní společnost zapsána do firemního rejstříku obchodního soudu v Brně dne 3. září 1881.

Malé výrobní prostory brzy nevyhovovaly budoucím záměrům podnikatelů, kteří chtěli svůj podnik zvětšit, zejména když do firmy přistoupil v r. 1889 další společník, bratr Ignáce Gottlieba, Rudolf Gottlieb. Tehdy byl také změněn název firmy na Brněnská továrna na smaltované, železné a plechové zboží, Bratří Gottliebové a Brauchbar, kterého se pak ve zkráceném znění užívalo až do roku 1939.

V témže roce zakoupili společníci potřebné stavební místo v Brně na Poříčí v prostoru, kde dříve stávala pila a kde bylo skladiště odpadků blízkých koželuzen. Bylo započato se stavbou nové továrny na levém břehu řeky Svratky opatřené parním strojem, jehož síla byla rozváděna po továrně pomocí transmisí. Firma se zaměřila na výrobu smaltovaného bílého nádobí s jednoduchým dekorem, malovaným pomocí obtařovacích blan i ručně. Vypalování se provádělo v huti s řadou malých pecí. Samotné nádobí se vyrábělo především kovotlačením a klempířskou prací, neboť lisů bylo zpočátku málo. Velká část výrobků kromě na domácí trhy šla na export, především do Číny a Ruska. Již v 90. letech minulého století se firma stala dodavatelem rakousko-uherské armády a bylo jí povoleno v r. 1895 používat císařského orla ve štítu a pečeti.¹

V Brně, kde se výrobou smaltovaných a kovových výrobků zabývalo kromě firmy Bratří Gottliebové a Brauchbar ještě několik dalších firem, z nichž největším konkurentem byla továrna akciové společnosti Austria na Hrnčířské ulici, došlo koncem 19. století k pokusu založit kartel pro výrobu smaltovaného nádobí, avšak tato dohoda měla jen omezený význam.

Úspěšné podnikání firmy projevující se v rozšiřování výrobních prostor, koupi nových strojů i zvyšováním vývozu na trhy v zahraničí bylo poněkud

zbrzděno v r. 1908 požárem, škody však uhradila pojišťovna, což umožnilo provést i modernizaci provozu. U filiálky Anglorakouské banky v Brně dostala firma volný úvěr, což umožnilo majitelům pomýšlet na další rozvoj podniku. Dobrá finanční situace firmy se projevila mimo jiné též v tom, že společníci a majitelé bratři Gottliebové byli pověřováni čestnými hospodářskými funkcemi a byli jmenováni císařskými rady a rady Obchodní a živnostenské komory v Brně.

Vypuknutím první světové války byla firma postavena před řadu problémů, neboť výroba v důsledku uzavření zahraničních trhů poklesla, když největší odbytiště měla firma nyní v nepřátelské cizině. Poklesl i počet zaměstnanců v důsledku odchodu řady z nich na frontu, neboť firma před začátkem války zaměstnávala 860 dělníků a 20 úředníků. Konec obchodu s Ruskem měl již v následujícím roce 1915 takový nepříznivý dopad na finanční situaci firmy, že tato provedla s věřiteli 40% vyrovnání. Z firmy také vystoupil společník W. Brauchbar, který však dříve do firmy nijak nezasahoval a jeho třetinový podíl byl přenesen na zbývající dva společníky.

Protože však firma vyráběla kovové zboží a její výrobní program se dal v krátké době změnit ve výrobu předmětů potřebných pro válčící armádu, stala se firma brzo nepostradatelnou pro válčící monarchii. Výroba se specializovala především na výrobu ocelových příleb a tím získala firma ve válečném průmyslu zvláštní postavení, neboť v době nedostatku surovin, zejména plechů, byla jimi přednostně zásobována. Kromě příleb se na Pořící vyráběly také železné vojenské postele, záchytky na bodla, pláště granátů a ze smaltovaného zboží též jídelní misky a várnice pro armádu.

Ztráty firmy, které utrpěla počátkem války v důsledku uzavření zahraničních trhů, byly rychle nahrazeny a firma začala opět velmi dobře prosperovat. Válečné zakázky jí pomohly dostat se z nepříznivé finanční situace, takže se mohla záhy vyrovnat se všemi věřiteli a nepotřebovala již žádné úvěry, neboť mohla platit vše hotově. Výroba pro válečné účely dopomohla též k tomu, že si firma během války vylepšila strojové zařízení závodu, neboť s ohledem na důležitost výroby jí byly přednostně přidělovány nové stroje. Zisky z výroby pro c. k. armádu umožnily majitelům firmy investovat získaný kapitál do koupě bývalé Spitzovy soukenické továrny v sousedství firmy na Rybářské ulici, za jejíž budovu s pozemky bylo zapláceno 1 milion K. Koupěny byly i další pozemky v sousedství. Koncem války se pak majetek firmy odhadoval již na 15 až 20 milionů K.

Vznik Československé republiky v říjnu roku 1918 a změna politických poměrů neznamenal pro firmu zpočátku žádnou změnu. V důsledku nových poměrů utrpěla firma jisté finanční ztráty, když podle objednávek staré c. k. vojenské správy zůstalo ve skladech firmy vyrobené zboží za 1,200 000 K, které pak musela firma použít jako starý materiál. Rakouská vojenská správa zůstala však dlužna částku 1,500 000 K, která byla uhrazena novým režimem jen z poloviny. Na válečné půjčky pak firma utrpěla ztrátu asi 1,300 000 K. Vyhledky pro poválečné období se však zdály být příznivé, neboť světové trhy s kovovým a smaltovaným nádobím nebyly v době války zásobovány a po celém světě byla velká poptávka po tomto zboží.

Od r. 1919 pak zahájila firma výrobu v předválečném rozsahu, neboť skladiště zásob byla zcela vyčerpána. Brzy byly navázány zpřetrhané obchodní kontakty se zámořskými odběrateli, takže v krátké době firma zaměstnávala opět na 700 dělníků.

Počátkem 20. let byla firma v tak dobrém finančním stavu, že její ředitel Friedrich Brüll se obrátil na majitele a společníky s návrhem, aby dosavadní charakter firmy, kterým byla veřejná obchodní společnost, byl změněn na akciovou společnost, jejíž prostřednictvím by mohl být pro firmu získán i konkurenční brněnský závod Austria na Hrnčířské ulici. Cena za Austrii měla být zaplácena v akciích nové firmy, případně odpovídajícím zvýšením akciového kapitálu. Firma Bratří Gottliebové a Brauchbar si v této době stála nepoměrně lépe, kvalita jejího zboží byla považována za prvotřídní. Naopak postavení Austrie v důsledku rozpadu habsburské monarchie bylo špatné. Vídeňská akciová společnost Austria, které závod v Brně patřil, byla ve špatné finanční situaci, takže další její závod v Brně na Špitálce musel být od 1. července 1921 zastaven a další závod v Mostě byl také mimo provoz.

Navrhované spojení však bylo považováno majiteli za poněkud riskantní krok z finančních důvodů a nedošlo k němu, neboť již v r. 1923 došlo k částečné hospodářské krizi.

Ocelové přílby, které firma ve velkém dodávala c. k. armádě za války se dobře uplatnily i v nově budované československé armádě. Kromě nich dodávala firma armádě také polní láhve, pocínované jídelní misky a várnice. Ve výrobě příleb byla firma považována v republice za specializovaný podnik. V této výrobě neměla firma ve státě konkurenci, takže během prvních let republiky dostávala četné zakázky MNO.²

Konjunktura průmyslu prvních poválečných let však rychle minula a již v r. 1923 se projevila krize. Tato krize více postihla kovoprůmysl i smaltářský sektor. Některé podniky byly zastaveny, jiné pracovaly se silně sníženou výrobou pouze několik dní v týdnu. Výjimku tvořila jen firma Bratří Gottliebové a Brauchbar, která podle sdělení majitelů byla v r. 1923 donucena jen k velmi malé redukci výroby, neboť ještě v r. 1922 byla zcela zaměstnána výrobou pro potřeby armády.

Vrcholu konjunktury dosáhl podnik na Pořící v r. 1926, kdy zaměstnával největší počet dělníků a zaměstnanců ve své historii, tj. 1184 osob. Ve výrobě zboží šlo 75 % výrobků na export, zbytek byl dodáván na domácí trhy. V letech 1925 až 1926 dosáhl podnik také největšího obrátu přes 20 milionů Kč.

Katastrofa však nastala v r. 1926, kdy došlo k velké krizi ve smaltářském průmyslu. Poměry tohoto průmyslu v Československu i v Německu byly velmi nepříznivé. V žádné z obou zemí se kartelu výrobců nepodařilo dosáhnout příznivých cen za zboží. Špatné podmínky byly i jinde v Evropě, např. v Belgii a Francii, kde devalvace měny způsobila, že smaltářský průmysl konkuroval na trzích nízkými cenami. Československé podniky neměly na své zboží dostatečný odbyt a musely proto zastavit výrobu, což postihlo i firmu Bratří Gottliebové a Brauchbar, která na čas továrnu uzavřela a propustila dělníky a část úředníků.³

Mezitím se podařilo v prosinci 1926 založit exportní kartel středoevropského

svazu výrobců smaltovaného zboží se sídlem v Berlíně, ke kterému firma Bratří Gottliebové a Brauchbar přistoupila, když jí bylo vymezeno vyrábět 5,26 % zboží v rámci celého kartelu. Snahy československých výrobců smaltovaného zboží pak byly zaměřeny k tomu, aby byl uzavřen tuzemský kartel, neboť domácí firmy si konkurovaly a nemohly se dlouho dohodnout. To se podařilo až v r. 1929, kdy byl založen Smalt, prodejní kancelář pro smaltované zboží, spol. s r. o. v Praze jako tuzemský kartel.

Na Poříčí byla obnovena výroba v květnu r. 1927 a po Adolfu Gottliebovi, synovi Ignáce Gottlieba, jenž vstoupil do firmy v r. 1919, vstoupil r. 1929 do firmy jako společník Herbert Gottlieb, syn Rudolfa Gottlieba.⁴

V období 1928 až 1933 zavedla firma do výroby některé nové druhy výrobků a přes trvající hospodářskou krizi udržela se ztrátami výrobu. Od r. 1933 se pak situace začala pomalu zlepšovat vzhledem k politickým událostem ve světě, zejména růst válečného nebezpečí v souvislosti s již dřívějším nastolením fašistického režimu v Itálii a nacistického v Německu signalizoval, že svět začne brzy zbrojit.

V r. 1934 se poměry firmy zlepšily, když dostala výhodné zakázky od MNO pro československou armádu a mohla tak rozšířit svou výrobní kapacitu. Také do zahraničí byly sjednány výhodné zakázky na dodávky vojenského materiálu. Vyráběly se zejména ocelové přilby, polní láhve a jídelní misky. MNO zadalo firmě výrobu ocelových přileb vz. 33 pro československou armádu. Další výhodnou zakázkou MNO byla výroba součástí do zapalovačů granátů.

Výroba vojenské výstroje činila v bilanci firmy důležitou položku, která se neustále zvětšovala. V r. 1932 vyrobila firma vojenskou výstroj za 182 902 Kč, v r. 1933 za 1,232 271 Kč a v r. 1934 již za 2,778 675 Kč. Firma byla na prvním místě ve výrobě přileb v Československu, konkurenční podnik byl na Slovensku v Matejovicích. Pro MNO byla firma také zkušebnou kvalitou přileb.

Do zahraničí vyvážela firma vojenské přilby a výstroj za pomoci obchodního aparátu koncernu brněnské Zbrojovky, která byla též obchodním zástupcem firmy mimo území Československa v oblasti vojenské výstroje. Např. v r. 1934 zprostředkovala Zbrojovka firmě dodávku vojenských přileb do Kolumbie.⁵

V r. 1936 se firma dostala do jistých potíží v zakázkách pro MNO. V květnu 1936 se obrátila se žádostí o podporu na ředitele Národohospodářského svazu západomoravského v Brně F. Valacha, aby intervenoval ve prospěch firmy. Protože se u zboží vyráběného firmou vyskytly některé vady, nechtělo MNO poskytnout firmě v r. 1934 žádné další zakázky a pro r. 1935 jen jednu třetinu obvyklé kvóty. Firma také žádala, aby jí byla prominuta udělená pokuta 300 000 Kč, uložená jí MNO za dodávku nekvalitního zboží. Firma argumentovala tím, že v r. 1934 utrpěla již ztrátu 1 milion Kč v důsledku nezaměstnanosti oddělení pro výrobu vojenských přileb, protože v důsledku sporu s MNO stáhly své objednávky i jiní zahraniční zájemci.

Firma slibovala do budoucna bezvadnou kvalitu svých výrobků, neboť prý do nového výrobního zařízení již investovala 357 620 Kč. Spor se nakonec urovnal a v r. 1936 dostala firma zakázku na dalších 35 000 vojenských přileb pro československou armádu díky intervenci poslance Hampla. Aby získala zakázky

na vojenskou výstroj, obracela se firma na příslušné úřady a argumentovala tím, že v případě zajištění práce nebude nucena propouštět dělníky. Takto argumentovala např. v listopadu 1936, když žádala, aby jí byla přidělena zakázka 15 000 přileb pro Brazílii, neboť nechce v předvánoční době propustit 156 dělníků.

Spolupráce firmy s koncernem brněnské Zbrojovky měla i jinou podobu, neboť v r. 1936 vyráběla firma pro automobilovou výrobu Zbrojovky součástky pro karoserie. Nákupní šéf Zbrojovky byl pozván majiteli firmy do továrny na Poříčí, aby si udělal úsudek o tom, které součástky by firma mohla jako subdodavatel ještě Zbrojovce dále dodávat. Ing. Čech ze Zbrojovky pak byl požádán, aby byl firmě nápomocen při získávání zakázek na výrobu přileb do zahraničí.

Jako subdodavatel byla firma v obchodním spojení také se Škodovými závody v Plzni, pro které vyráběla pro potřebu československé armády různé muniční součástky.

Za období let 1936 až 1939 dodala firma československé armádě na 300 000 kusů vojenských přileb a mimo to dodala také 26 000 kusů přileb do Brazílie a 50 000 kusů do Uruguaye. V r. 1937 uzavřela firma smlouvu na dodávku přileb do Bulharska zároveň s tím, že pomůže též zavést jejich výrobu v Bulharsku. Kromě přileb vyráběla firma pro potřeby československé armády pocínované jídelní misky, kterých byla schopna vyrobit a dodat měsíčně na 30 000 kusů, polní láhve měsíčně 20 000 kusů a dále várnice a součástky do plynových masek. Z dalších zbrojních součástí se v továrně na Poříčí vyráběly ještě přilby vz. 29 na export, výkovky pro záchytky na bodla a součásti pro granátové zapalovače.

Koncem 30. let musela firma na zahraničních trzích se smaltovaným nádobím, což byl hlavní civilní výrobní program, bojovat s ostrou konkurencí. Protože se však nebezpečí válečného konfliktu blížilo, odmítala firma poskytovat dlouhodobé úvěry a upřednostňovala obchod s exportními domy v cizině, které mohly platit obratem. Poslední předválečná léta přinesla firmě slušné zisky, neboť za r. 1937 činil obrát přes 21 milionů Kč a za r. 1938 17 milionů Kč.⁶

Ještě v r. 1938, kdy se schylovalo v Evropě k válečnému konfliktu a kdy byla po mnichovském diktátu oloupena Československá republika o své pohraničí nacistickým Německem, začali majitelé firmy v předtuše příštích událostí jednat o prodeji své firmy. Koncem téhož roku odejel Adolf Gottlieb do Brazílie a zpět se již nevrátil. Továrnu dále řídil jeho bratranec a spolumajitel Herbert Gottlieb. Ani ten se však již dlouho v okleštěném Česko-Slovensku nezdržel a počátkem r. 1939 odejel s rodinou do Velké Británie. Doslova na poslední chvíli byl dojednaný prodej továrny a tu získala firma J. Ottahal a syn, a. s., Olomouc. Firma Ottahal byla největším velkoželezářstvím na Moravě a též věřitelem firmy Bratří Gottliebové a Brauchbar.

Jednání o prodeji továrny na Poříčí bylo sice zahájeno již v r. 1938, ale protokol o koupi byl uzavřen až 28. února 1939. Gottliebové v zastoupení svých právních zástupců nabídli podnik ke koupi se všemi k němu náležejícími nemovitostmi. Kupní cena měla být vyrovnána tím, že kupující firma převezme nesplacené hypotéckární dluhy dosavadních majitelů.

Celé jednání o koupi bylo značně právnicky komplikované, neboť prodávající byli v té době již v cizině a na továrnu si po 15. březnu a okupaci zbytku republiky dělalo zálusk gestapo, které ji chtělo zabavit jako neárijský majetek ve prospěch Německé říše, podle tehdy platných rasových zákonů. Noví majitelé však převzali továrnu fakticky od 1. března 1939 a název firmy byl změněn na J. Ottahal a syn, a. s., továrna na smaltované a kovové zboží v Brně. K vyhotovení řádné kupní smlouvy však již z výše uvedených příčin nedošlo. Po 15. březnu 1939 však dostali noví majitelé povolení od velitelství wehrmachtu z 13. dubna 1939 k převzetí firmy.

Ještě v r. 1940 se však majitelé museli znovu bránit a dokazovat, že již 1. března 1939 uzavřeli perfektní smlouvu, kterou získali továrnu do svého vlastnictví. Totéž tvrdili i ve své zprávě Úřadu říšského protektora, kdy se prohlásili za německou árijskou firmu. Podobně i r. 1944 noví majitelé dokazovali úřadům, že v jejich případě nešlo o arizaci, ale o řádnou koupi ještě před vznikem protektorátu. Jednání o kupní smlouvu se tak táhlo po celou dobu války a nebylo vlastně skončeno.⁷

Firma zaměstnávala v r. 1939 na 600 lidí a vyráběla ocelové přilby pro armádu, policii a hasiče, nerezové nádoby z chromnikového plechu, smaltované nádoby, polní láhve, várnice a součástky do granátů z mosazi.

Ještě v březnu 1939 jednala firma o zakázce 500 000 kusů přileb pro Jugoslávii, které měly být dodány během pěti měsíců, ale z tohoto výhodného obchodu sešlo v důsledku okupace, neboť nacistická wehrmacht si vyhradila veškerou zbrojní výrobu pro sebe.

V r. 1939 mohla firma ještě naposledy vyvážet své smaltované nádoby do celého světa, ať již to byla řada států v Jižní Americe nebo v Evropě.

Brzy po okupaci byla továrna zanesena do seznamu válečně důležitých podniků a začala se zde rozšiřovat zbrojní výroba. Z 630 zaměstnanců bylo asi 10 % Němců, kteří obsadili vedoucí pozice a pracovali zejména ve zbrojní výrobě.

S vypuknutím druhé světové války po přepadení Polska dne 1. září 1939 byl zastaven vývoz zboží do ciziny a zboží ve skladech bylo zabráno pro potřeby německé wehrmacht. Německými úřady pak bylo nařízeno přebrání dalších vojenských zakázek s výstrahou, podle které se zakazovalo dělníkům ve zbrojní výrobě zahlazovat výrobní chyby. Byla vyráběna např. pouzdra pro náplně do granátů a jiné výlisky z plechu, později i součástky do zapalovačů německých řízených střel. Rozšířila se také výroba smaltovaného zboží pro potřeby vojenských nemocnic.

Jako německý majetek byla továrna považována po osvobození Brna Rudou armádou za trofejní kořist a obsazena od 29. dubna 1945. Bylo nařízeno odstranění válečných škod a obnoven provoz. Vyrábělo se nádoby pro Rudou armádu. Od 1. července 1945 pak byla továrna uvolněna a předána českým zástupcům. Majetková podstata byla zkonfiskována jako německý majetek, zavedena národní správa a k 27. říjnu 1945 byl podnik znárodněn.

POZNÁMKY

- 1 Die Großindustrie Österreichs, II. Band, Vídeň 1898, s. 291-292.
- 2 Moravský zemský archiv v Brně, H 92 J. Ottahal a syn, a. s., Olomouc, závod Brněnská továrna na smaltové a kovové zboží, dř. Bratři Gottliebové a Brauchbar Brno, inv. č. 3.
- 3 Tamtéž, inv. č. 4.
- 4 Tamtéž, inv. č. 5.
- 5 Tamtéž, inv. č. 1.
- 6 Tamtéž.
- 7 Tamtéž, inv. č. 7.

Zur Geschichte der Firma Brüder Gottlieb und Brauchbar in Brünn in der Zwischenkriegszeit

Zusammenfassung

Der Beitrag ist auf Grund von Archivmaterial geschrieben, das im Mährischen Landesarchiv in Brünn aufbewahrt ist. Der Beitrag ist auf die Tätigkeit der Firma Brüder Gottlieb und Brauchbar in der Zwischenkriegszeit in Brünn ausgerichtet, als diese Firma ihre größte Blüte erreichte.

Nach der kurzgefaßten Schilderung der Geschichte der Entstehung der Firma auf der Straße Poříčí (Flussbettgasse) in Brünn seit dem Jahre 1889, die schon vor dem 1. Weltkrieg ein bedeutender Lieferant von Ausrüstungsteilen für die Armee der Monarchie war, konzentrierte sich der Autor auf die 20er und 30er Jahre, als diese Firma, neben der Produktion von Emailgeschirr und Metallwaren für Zivillzwecke, an der Ausrüstung der neuen tschechoslowakischen Armee großen Anteil hatte. Der Armee lieferte sie Helme, Feldflaschen, verzinnete Eßschalen und Kochkisten.

In der Produktion hatte sie am Anfang in der Republik keine Konkurrenz und bekam zahlreiche Angebote vom Ministerium für Nationale Verteidigung. Mit Hilfe des Geschäftsapparats des Konzerns Brünn ZBROJOVKA, der auch der Handelsvertreter der Firma im Ausland auf dem Gebiet der militärischen Ausrüstung war, exportierte diese Firma Helme auch nach Südamerika (Kolumbien, Brasilien, Uruguay).

Die weitere Ausrichtung des Geschäfts mit diesem Artikel ging auf den Balkan (nach Bulgarien, Jugoslawien). Die Firma wurde auch zum Sublieferanten von Munitionsbestandteilen für den Betrieb Škodovy závody in Pilsen und auch für die Automobilkarosserien, die im Betrieb ZBROJOVKA in Brünn produziert wurden.

Der Autor erwähnte hier auch die allgemeine Situation in der Tschechoslowakei auf dem Gebiet der Emailindustrie in der Zwischenkriegszeit, den Konkurrenzkampf im Ausland sowie auch die Entstehung der Kartellorganisationen in dieser Industrie in Mitteleuropa und in der Tschechoslowakei.

Nach dem Münchner Diktat im Herbst des Jahres 1938 bereiteten die bisherigen Firmainhaber aus Furcht vor der Rassenpersekution ihren Abgang mit

Familie ins Ausland vor. Dieser Abgang gelang ihnen vor der Okkupation am 15. März und gleichzeitig wurde auch im letzten Augenblick ihre Fabrik in der Straße Poříčí in Brünn der Firma J. Ottahal und Sohn, A.G. Olmütz verkauft. Diese deutsche und arische Firma mußte den nazistischen Ämtern beweisen, daß sie den Betrieb, den sich die Gestapo aneignen wollte, rechtmäßig gewann. In der Zeit des 2. Weltkriegs war die Produktion auf den Bedarf der deutschen Wehrmacht ausgerichtet.

Nach der Befreiung der Stadt Brünn durch die Rote Armee wurde die Fabrik als deutsches Eigentum, Trophäenbeute betrachtet, und vom 29. 4. 1945 besetzt. Erst vom 1. Juli 1945 wurde sie freigelegt und den tschechischen Vertretern übergeben.

Die Firma J. Ottahal und Sohn, A.G. wurde als deutsches Eigentum konfiszírt, es wurde eine Volksverwaltung errichtet und zum 27. Oktober 1945 wurde der Betrieb nationalisiert.

Kateřina Smutná

**PŘEHLED DOCHOVANÝCH ARCHIVNÍCH FONDŮ
PRŮMYSLOVÝCH FIREM PŮSOBÍCÍCH V BRNĚ DO ROKU 1945,
RESP. DO ROKU 1948**

Základem příspěvku je soupis dochovaných samostatných archivních fondů průmyslových firem působících v Brně do znárodnění. Pro velký rozsah je soupis zúžen jen na výrobní podniky, neobsahuje obchodní a finanční organizace ani družstva.

Podnětem ke zpracování soupisu byla skutečnost, že dosud chybí aktualizovaný průvodce po archivních fondech hospodářských původců, na kterém se sice pracuje, ale jehož vydání se v nejbližší době nepředpokládá, což ztěžuje orientaci a omezuje jejich badatelské využití. V soupisu uvádím pouze dochované samostatné archivní fondy, nejsou zde začleňovací písemnosti firem, k nimž se více archiválií nedochovalo. Ty je třeba hledat ve fondech právních nástupců z období po znárodnění, do kterých majetkové podstaty těchto firem vplynuly.

Pokud jde o současné a perspektivní uložení fondů, platí dřívější koncepce podnikového archivnictví, to znamená, že všechny fondy z období před rokem 1945, resp. 1948, jsou postupně přebírány do sítě státních oblastních a zemských archivů, a to podle sídla původce. V našem případě to znamená, že všechny fondy původců se sídlem v Brně budou do konce roku 1993 převzaty do péče Moravského zemského archivu. Pouze fond Čs. zbrojovky bude nadále spravován podnikovým archivem Zbrojovky, a. s., Brno, protože tento archiv patří do kategorie tzv. vybraných podnikových archivů, kterých se zatím přejímání netýká.

Zachovalo se celkem 129 samostatných archivních fondů ze všech nosných průmyslových odvětví, které v Brně vyvíjely činnost. Jedná se vesměs o fondy firem, které působily až do znárodnění. V některých z nich jsou začleněny i písemnosti včleněných právních předchůdců, v žádném případě však nejde o samostatné soubory písemností firem zaniklých z různých důvodů v průběhu první republiky.

Dochované fondy přešly po znárodnění spolu s majetkovými podstatami původců do vzniklých národních podniků, odkud mnohdy putovaly demilitacemi do dalších subjektů vznikajících při častých reorganizacích hospodářské sféry.

Až na výjimky nejde o fondy rozsáhlé co do struktury a množství písemností. Většina obsahuje základní právní doklady včetně písemností národní správy a znárodnění, společnosti pak zápisy z valných hromad a z jednání řídicích orgánů firmy, dále majetkoprávní agendu, daně, pojištění, obchodní a provozní

korespondenci, seznamy zaměstnanců, někdy písemnosti podpůrných spolků a nadlešovacích fondů, účetní evidenci, v malém množství doklady o výrobě, místy stavební dokumentaci továrnách objektů, výjimečně pak výrobní dokumentaci. Zdaleka ne všechny druhy písemností jsou dochovány komplexně za celé období existence původce. Přes tento nedostatek však většina fondů a fondy jako soubor představují nezastupitelnou základnu pro vývoj brněnského průmyslu a jeho jednotlivých odvětví a oborů.

Nejstarším a nejznámějším průmyslovým odvětvím v Brně byl textilní a ještě konkrétněji vlnářský průmysl. Do roku 1945, resp. 1948, existovalo v Brně téměř 40 samostatných vlnářských podniků,¹ z nichž je dodnes vlastním fondem dokumentováno 25. Jedná se o firmy, jejichž majetková podstata vplynula v roce 1948 do Moravsko-slezských vlnářských závodů, n. p., Brno. Pouze 1 fond - Spojené továrny na plst, a. s., Brno, byl Moravskému zemskému archivu předán podnikovým archivem Mitopu Mimoň, kde byl uložen od roku 1948.

Rozsahem největší je soubor archiválií nejznámější textilní továrny - Bří Schoellerové, továrna na sukna, Brno, zahrnující období 1806-1945 (1947). Na rozdíl od ostatních dochovaných fondů se skládá z několika částí, získaných postupně z různých zdrojů a kompletovaných koncem 60. let. Vedle torza správní agendy, v níž převažují majetkoprávní písemnosti a obchodní a provozní materiál, obsahuje fond osobní dokumenty majitelů, předané Moravskému zemskému archivu zrušeným Archivem pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, a dále vzorkový materiál, objevený v Moravské galerii.

Všechny ostatní zachované fondy vlnářských firem mají běžnou strukturu a liší se pouze v množství dochovaných písemností. Ze všech průmyslových odvětví je vlnářský průmysl dokumentován nejlépe co do kvality i kvantity dochovaných pramenů. Je to nepochybně i zásluhou toho, že fondy vplynuly do národního podniku se sídlem v Brně a v dalších obdobích zůstaly vždycky pohromadě jako jeden celek pod jedním správcem. V současné době jsou již všechny v péči Moravského zemského archivu, kde se postupně reinventarizují, protože jejich původní pomůcky neodpovídají pravidlům pro zpracování archivních fondů.

Pokud jde o výrobce pleteného a stávkového zboží, dochovaly se fondy čtyř původců, soustředěné původně v n. p. Bruna Brno a později delimitované do Loany, n. p., Rožnov p. R.

V dochovaných fondech textilního průmyslu jsou pak ještě zastoupeny dvě firmy na výrobu čepic a klobouků, filiálka kobercové firmy Klazar, výroba vaty firma Ráček Brno a tovární výroba koží a kožešin Bří Krčmářové.

Z celé řady původců, reprezentujících oděvní průmysl, působících v Brně před znárodněním, je pouze deset dokumentováno samostatnými fondy, většinou značně mezerovitými.

Hospodářský rozvoj města však stále více ovlivňoval průmysl železa a kovů, v němž dominovalo strojírenství, reprezentované třemi velkými a celou řadou středních a menších podniků. S uspokojením je možno konstatovat, že archivní fondy největších brněnských firem tohoto zaměření, První brněnské strojírny, Královopolské strojírny a Československé zbrojovky, jsou zachovány téměř

v úplnosti a jako celek představují mimořádně významný soubor pramenů nejen pro historii původců, ale i pro vývoj strojírenství jako průmyslového odvětví.

Středních a menších podniků průmyslu železa a kovů, působících v Brně až do znárodnění, uvádí brněnský místopis 41, archivních fondů těchto původců je zachováno 30. Jsou mezi nimi fondy známých brněnských sléváren Ignác Storek, Bří Poncové a Erich Roučka, smaltoven Sfinx a Ottahal, elektronických podniků Electrum, Marcofon, Machala, továrny hasičských přístrojů a speciálních vozidel Hrček—Neubauer a dalších.

Stavební průmysl v soupisu, zaměřeném na výrobní organizace, zastupuje 5 dochovaných fondů, mezi nimi archiválie parních cihelen v Brně-Bohunicích a v Brně-Židenicích.

Energetický průmysl reprezentuje vynikající fond Západomoravské elektrárny, a. s., v rozsahu 155 bm písemností z let 1910-1945, který obsahuje mj. údaje o elektrifikaci jižní a jihozápadní Moravy. Tento fond, jehož význam přesahuje rámec původce i města, není zatím badatelsky využíván tak, jak by se vzhledem k jeho obsahu předpokládalo.

V menším množství je zastoupen kožedělný a obuvnický průmysl (2 fondy) a dřevozpracující a pilařský průmysl (5 fondů). Naopak, jen s jednou výjimkou se zachovaly fondy všech větších brněnských papíren.

Tisk dokumentují fondy tří významných tiskáren (Typos, Typia, Brněnská tiskárna) a několik méně známých.

Dále se dochovalo 11 fondů potravinářských výrobců a 5 fondů pivovarského a sladovnického průmyslu, mj. cenné archiválie Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny s písemnostmi fúzovaného pivovaru Moravia a fond Českomoravských výrobních sladoven, dříve Schindler a Stein.

Výčet uzavírá 7 fondů drobných firem chemického a kosmetického průmyslu.

Lze tedy konstatovat, že všechna průmyslová odvětví působící v Brně v období před znárodněním jsou v dochovaných archivních fondech hospodářských subjektů zastoupena a že nejvýznamnější z nich, textilní a strojírenský průmysl, jsou archivními prameny dokumentovány mimořádně kvalitně a nezbyvá než věřit, že k nim badatelé brzy najdou cestu.

Katalog dochovaných archivních fondů brněnských hospodářských firem z období do znárodnění.

Dřevozpracující průmysl

L. Dvořáček, dřevoprůmysl, a. s., 1929-1948/1949/, 0,40 bm, 6 ev.j.

Torzo právní agendy, zápisy z valných hromad 1944-1947, bilance 1942-1949.

Jaroslav Gross, továrna na nábytek, 1940-1948, 0,80 bm, 7 ev.j.

Torzo majetkoprávní agendy, obchodní korespondence, evidence zaměstnanců, bilance 1948.

Kavkaz, dílny bytového zařízení, Josef Halas, 1939-1950, 1,20 bm, 16 ev.j.
Základní právní agenda, seznamy zaměstnanců, rozvahy a výsledovky 1945-1948.

Energetický průmysl

Západomoravské elektrárny, a. s., /1898/ 1910-1945/1951/, 155,80 bm, 1516 ev.j.
Založení a správa podniku 1900-1951, bilance a účetní závěrky 1914-1945, zaměstnanecká agenda, elektrárna a elektrická dráha města Brna 1898-1945, dodávky proudu 1921-1946, statistika 1913-1945, provoz sítí 1911-1945, jednotlivá vedení 1913-1945, provoz elektráren Oslavany, Vranov n. D., Kníničky u Brna.

Chemický průmysl

Alpa, továrna léčebních a kosmetických přípravků, Josef Veselý, 1919-1948/1951/, 0,24 bm, 2 ev.j.

Torzo majetkoprávní agendy, výrobní předpisy, stavební plány závodu.

Görlich a spol., chemická továrna, 1923-1949/1951/, 0,20 bm, 2 ev.j.
Majetkoprávní agenda, obchodní korespondence, bilanční kniha 1946-1950.

J. Chládek, Lví francovka, 1935-1948/1954/, 0,80 bm, 3 ev.j.
Likvidace závodu, inventář 1948, bilance 1947-1949.

Josef Krassl, tovární výroba mýdla a čisticích prostředků, /1901/, 1926-1948, 0,48 bm, 4 ev.j.

Torzo majetkoprávní agendy, účetní závěrky 1938-1947.

Josef Lakomý, chemická továrna, spol. s r.o., 1909-1948/1949/, 3,52 bm, 28 ev.j.
Majetkoprávní agenda, obchodní korespondence, zaměstnanecké písemnosti 1911-1949, bilance 1907-1948.

Antonín Schuldes, výroba a prodej chemických přípravků, 1940-1948/1951/, 0,60 bm, 5 ev.j.

Torzo písemností národní správy, obchodní korespondence.

Továrna na fotografické papíry Neobrom, spol. s r.o. /1909/1913-1948/1949/, 4 bm, 39 ev.j.

Majetkoprávní agenda, zápisy z valných hromad, zaměstnanecké písemnosti, bilance 1918-1948, evidence výroby 1922-1233, propagační materiál.

Kožedělný a gumárenský průmysl

Brněnská továrna na kůže, a. s., dř. Vojtěch Laseker, 1897-1948/1949/, 2,52 bm, 22 ev.j.

Neúplné protokoly ze schůzí správní rady, majetkoprávní agenda, účetní závěrky 1897-1945, stavební plány.

Bří Krčmářové, tovární výroba koží a kožešin, 1927-1948/1949/, 3,20 bm, 36 ev.j.

Majetkoprávní agenda, národní správa, seznam zaměstnanců, bilance 1931-1947, stavební plány továrny.

Papírenský průmysl

Brněnský papírový podnik Frank a spol., 1941-1949, 1,50 bm, 12 ev.j.
Odhad strojů a zařízení 1947, pojišťovací agenda, účetní evidence.

Komárovská továrna W. Gokorsch, 1941-1949, 1,50 bm, 8 ev.j.
Mzdová a účetní evidence.

E. Haase, 1927-1948, 1,50 bm, 13 ev.j.
Účetní konta, inventury, účetní knihy.

V. Kosař, 1942-1948, 1 bm, 10 ev.j.
Daňová a mzdová agenda, účetní knihy.

Moravský papírový průmysl, 1937-1948, 1 bm, 5 ev.j.
Soupis strojů a zařízení 1948, účetní evidence.

L. Pollak, 1942-1949, 0,50 bm, 7 ev.j.
Mzdová a účetní evidence.

Jan Procházka, Prošit, 1897-1950, 2 bm, 20 ev.j.
Majetkoprávní agenda, provozní a obchodní korespondence, účetní knihy, vzorky výrobků.

Fr. Šildberger, 1940-1950, 0,85 bm, 10 ev.j.
Majetkoprávní agenda, mzdová a účetní evidence.

R. Šubrt, 1927-1949, 2 bm, 88 ev.j.
Obchodní korespondence, výrobní evidence, pojištění, mzdová a účetní agenda.

L. Urbanová, 1933-1948, 0,50 bm, 4 ev.j.
Mzdová a účetní evidence.

Otakar Vojkůvka, knihařství, 0,80 bm, 8 ev.j.
Torzo účetní evidence.

Pivovarský a sladařský průmysl

Exportní sladovny Schindler a Stein, a. s., 1914-1948, 1,60 bm, 14 ev.j.
Výroční zprávy, právní agenda, bilance, technická dokumentace.

Monopol, sdružení hostinských pro stáčení a prodej piva v lahvích, spol. s r.o., 0,20 bm, 2 ev.j.

Zápisy z valných hromad, bilance 1937-1944.

Moravia, pivovar a sladovna, a. s., 1898-1943/1944/, 1,32 bm, 11 ev.j.
Zápisy z valných hromad 1919-1943, základní právní písemnosti, přehledy zaměstnanců, torzo bilancí, základní majetkoprávní agenda k pivovarům v Jehnicích a v Rajci n. S.

První brněnský akciový pivovar a sladovna, a. s., /1883/1884-1945/1952/, 1,10 bm, 12 ev.j.

Zápisy z valných hromad, správní a dozorčí rady /neúplné/, majetkoprávní agenda, seznamy zaměstnanců, bilance, torzo technické dokumentace.

Sdružené ledárny, spol. s r.o., 1921-1946/1947/, 0,12 bm, 1 ev.j.

Torzo majetkoprávní a účetní agendy.

Potravinářský průmysl

DIMO, továrna na cukrovinky a čokoládu Noumče Dimovič, 1937-1948/1955/, 0,40 bm, 6 ev.j.

Torzo - doklady ke znárodnění, evidence zaměstnanců, účetní agenda.

L. Horníček, továrna na uzeniny, masové konzervy a umělé tuky jedlé, 1929-1948/1949/, 0,60 bm, 4 ev.j.

Základní písemnosti k vedení a správě firmy, torzo zaměstnanecké a účetní agendy.

Adolf Jebavý, továrna masových konzerv, 1905-1948/1949/, 3,60 bm, 28 ev.j.

Základní právní písemnosti, účetní agenda pro celé období činnosti firmy.

Josef Ječmínek, továrna na hořčici, výroba šumivých bonbonů, 1945-1948/1949/, 0,23 bm, 6 ev.j.

Torzo daňové a pojišťovací agendy, bilance 1948.

Starobrněnská mlékárna Fr. Kupčák, spol. s r.o., 0,50 bm, 7 ev.j.

Torzo právní agendy, bilance.

Lacrum, spojené mlékárny, spol. s r.o., /1919/1923-1951/1952/, 2,80 bm, 41 ev.j.

Neúplné zápisy z valných hromad a schůzí představenstva a ředitelů, národní správa a znárodnění, majetkoprávní agenda, zaměstnanecké písemnosti, bilance 1925-1950, technická dokumentace budov a zařízení.

Laktotechna, Jednota mlékařských družstev, spol. s r.o., 1930-1949/1951/, 1 bm, 11 ev.j.

Zápisy ze schůzí ředitelů a představenstva, právní agenda, torzo zaměstnanecké agendy, bilance 1936-1949.

Mořic Meissner, /1891/1929-1948/1949/, 0,85 bm, 12 ev.j.

Torzo majetkoprávní agendy a zaměstnaneckých písemností, bilance 1933-1948, stavební dokumentace.

Akciová společnost OPP, továrna na čokoládu a cukrovinky, 1914-1948/1952/, 0,40 bm, 11 ev.j.

Základní majetkoprávní agenda, základní účetní agenda.

E. Potměšil, veř. obch. spol., 1897-1948/1951/, 1 bm, 5 ev.j.

Torzo majetkoprávní agendy, účetnictví 1943-1951, technická a propagační dokumentace.

Ústřední mlékárna, spol. s r. o., 1944-1948/1949/, 0,60 bm, 19 ev.j.

Národní správa, bilance.

Stavebnictví

Otokar Fleischinger, stavební a nábytkové stolařství, 1900-1950, 0,20 bm, 2 ev.j.

Majetkoprávní agenda, bilance 1939, 1947, 1949.

Parní cihelna Brno-Židenice, spol. s r.o., /1900/1916-1948, 0,95 bm, 17 ev.j.

Základní právní písemnosti, evidence zaměstnanců, hlavní knihy 1933-1945, provozní agenda, plány cihelny.

Parní cihelna G. Kohn a syn, 1913-1946, 1,33 bm, 45 ev.j.

Torzo majetkové agendy a účetních knih.

Ernst Weiss, vnitřní zařízení a stolařské dílny, 1933-1949, 0,30 bm, 3 ev.j.

Právní písemnosti, styk s úřady, majetková agenda, zaměstnanecké záležitosti, hlavní knihy 1933-1949.

Luigi Zoratti, průmysl umělého kamene, 1948-1951, 0,10 bm, 1 ev.j.

Národní správa, obchodní korespondence, bilance 1948-1949.

Textilní a oděvní průmysl

APA Antonín Pawlů, výroba pleteného a stávkového zboží, /1864/1932-1948, 0,59 bm, 5 ev.j.

Národní správa, obchodní korespondence, statistika, pojišťovací agenda, rozvahy 1938-1946.

L. Auspitze vnukové, továrna na sukna, 1837-1945, 2,76 bm, 49 ev.j.

Základní právní písemnosti, obchodní korespondence, seznamy zaměstnanců, účetní evidence.

Kurt Bagusat, 1931-1949, 0,34 bm, 3 ev.j.

Torzo právní a účetní agendy.

Brněnská přádelna na česanou přízi, 1923-1945/1948/

Protokoly z valných hromad, právní, majetková, provozní a finanční agenda, bilance 1923-1945.

Ender, továrna na pletené zboží, 1919-1948/1949/, 11,63 bm, 93 ev.j.

Majetkoprávní agenda, ochranná známka, obchodní korespondence, seznamy zaměstnanců, statistické výkazy, bilance 1919-1939, provozní agenda a stavební plány závodu Brněnské Ivanovice.

Eduard Ernst Essler, přádelna, 1888-1949, 2,99 bm, 26 ev.j.

Majetkové záležitosti, obchodní a provozní agenda, účetní evidence.

A. Friedl, výroba prádla, 1945-1948, 0,27 bm, 3 ev.j.

Národní správa, seznamy dělníků, bilance 1949.

Fritsch a spol., a. s., tkalcovna vlny, 1910-1947, 0,69 bm, 6 ev.j.
Majetkové záležitosti, obchodní a provozní korespondence, bilance 1935-1947.

Mořic Fuhrman, textilní závody, továrny na vlněné zboží, plyše, krimry a koberce, 1910-1948, 19,20 bm, nezpracováno.
Výpisy z obchodního rejstříku, daňová agenda, obchodní korespondence, styk s obchodními zástupci, účetní konta, bilance /neúplné/.

Hiestand, Mitterhauser a spol., 1920-1948, 0,20 bm, 2 ev.j.
Právní agenda, obchodní korespondence, účetní evidence.

Hartman a spol., 1941-1948, 0,10 bm, 1 ev.j.
Výpisy z podnikového rejstříku, účetní evidence.

D. Hecht, továrna na vlněné zboží, 1921-1948, 1,27 bm, 12 ev.j.
Majetkoprávní agenda, účetní evidence.

Jan Hošek, továrna vlněných látek, 1920-1949, 1,61 bm, 14 ev.j.
Právní a majetkové záležitosti, obchodní a provozní agenda, finanční korespondence, účetní evidence.

Jelínek a Seidl, výroba vlněného zboží, 1911-1948, 1,15 bm, 10 ev.j.
Majetkoprávní agenda, obchodní korespondence, hlavní knihy a bilance 1922-1945.

Jelínek a spol., továrna na dámské a dětské klobouky a čepice, 1937-1948/1952/, 0,30 bm, 5 ev.j.
Národní správa, bilance 1937-1948.

Richard Kassin, 1938-1948, 0,70 bm, 6 ev.j.
Právní agenda, bilance 1940-1948.

Klazar, kobercové továrny, a. s., záv. Brno, 1923-1946, 0,12 bm, 1 ev.j.
Torzo - protokoly ze schůzí správní rady, odhad budov, strojů a zařízení, účetní závěrky 1935 a 1943.

Bří Kleinové, továrna na sukna, 1923-1949, 2,53 bm, 24 ev.j.
Majetkoprávní agenda, bilance 1935-1942.

J. Kopp, brněnská speciální pletárna, 1930-1948/1950/, 2,29 bm, 19 ev.j.
Vnucená správa a znárodnění, majetkoprávní písemnosti, hospodářská a obchodní korespondence, statistická hlášení a účetní závěrky 1945-1948.

H. a J. Kunert, továrna na vlněné zboží, 1837-1948, 6,33 bm, 69 ev.j.
Majetkové záležitosti, obchodní korespondence, účetní evidence, stavební dokumentace.

Arona a Jakuba Löw-Beera synové, továrna na sukna, 1872-1948, 3,91 bm, 36 ev.j.
Majetkové záležitosti, účetní evidence.

Fr. Mach a synové, továrna na gumové zboží a přezky, 1906-1948/1969/, 0,90 bm, 10 ev.j.
Torzo majetkoprávní agendy, statistika mezd a zaměstnanců, bilance 1940-1948, vzorníky výrobků 1917-1938.

Menschik, Haas, Biggi, továrna na čepice, 1920-1948, 0,35 bm, 3 ev.j.
Právní a majetkové záležitosti, rozvahy a bilance 1945-1948, účetní evidence.

Josef Nedbálek, 1937-1948, 0,45 bm, 5 ev.j.
Právní písemnosti, seznamy dělníků a zaměstnanců, inventura 1948, plány tovární budovy.

Paul Neumark, továrna na vlněné zboží, 1881-1949, 3,91 bm, 34 ev.j.
Právní a majetkové záležitosti, obchodní korespondence, pracovní knížky dělníků 1883-1918, účetní evidence.

Ivan Pánek, výroba a prodej látek 1937-1950, 1,16 bm, 71 ev.j.
Právní a majetková agenda, obchodní a provozní písemnosti, účetní evidence, stavební dokumentace.

Plaček a spol., 1931-1949, 1,27 bm, 10 ev.j.
Právní záležitosti, pohledávky, obchodní korespondence, finanční agenda, bilance 1935-1947, návrhy modelů konfekce.

Plyš a krimr, spol. s r.o., 1929-1947, 1,27 bm, 11 ev.j.
Zápisy z valných hromad, majetkoprávní agenda, obchodní a finanční korespondence, inventury, účetní evidence.

Ráček, a. s., 0,40 bm, 7 ev.j.
Torzo právní a majetkoprávní agendy, plány továrny v Rozhrání.

Bedřich Redlich, továrna na jemné vlněné látky, 1880 -1949, 4,49 bm, 39 ev.j.
Právní agenda, obchodní korespondence, torzo evidence zaměstnanců, účetní evidence.

Reimann a synové, továrna na sukna, 1882-1946, 4,83 bm, 48 ev.j.
Majetkové záležitosti, obchodní a provozní agenda, účetní evidence, stavební dokumentace.

Sdružené továrny na vlněné zboží, a. s., 1829-1950, 2,76 bm, 25 ev.j.
Neúplné zápisy z valných hromad a zasedání správní rady, základní právní písemnosti, majetková agenda, evidence zaměstnanců, bilance 1916-1945, účetní evidence, stavební dokumentace.

Schiketanz a spol., továrna na vlněné látky, 1892-1948, 4,14 bm, 36 ev.j.
Právní a majetkoprávní agenda, obchodní a provozní korespondence, hlavní knihy a bilanční knihy 1916-1948, stavební dokumentace.

Mořic František Schiller, výroba vlněného zboží, 1890-1948, 1,27 bm, 11 ev.j.
Právní a majetkoprávní písemnosti, účetní evidence.

Adolf Schmal, továrna na vlněné zboží, 1911-1949, 3,57 bm, 31 ev.j.
Právní a majetkoprávní agenda, obchodní korespondence, účetní evidence.

Bří Schoellerové, továrna na sukna, 1806-1947, 14,03 bm, 151 ev.j.
Soukromé písemnosti Schoellerů a Mühlínghausů, majetkoprávní agenda,
obchodní a provozní agenda, seznamy zaměstnanců, vzorníky.

Spojené továrny na plstí, a. s., 1890-1948, 1,30 bm, 13 ev.j.
Majetkoprávní agenda, torzo zaměstnaneckých záležitostí, společnost pro
výstavbu dělnických maločinžovních domů, roční účetní závěrky 1921-1948,
stavební plány.

Karel Steindler, továrna na sukna, 1931-1951, 2,99 bm, 26 ev.j.
Majetkové záležitosti, obchodní a provozní korespondence, účetní evidence.

Adolf Weinberger, tkalcovna, 1874-1948, 3,68 bm, 32 ev.j.
Právní a majetkoprávní záležitosti, obchodní korespondence, výrobní a účetní
evidence.

Dr. Otto Weiss, továrna na jemná sukna, 1923-1948, 1,73 bm, 15 ev.j.
Právní a majetkoprávní agenda, provozní korespondence, účetní evidence.

Viktor Weithofer, výroba pleteného a stávkového zboží, dámské konfekce
a prádla, 1936-1947/1949/, 5,28 bm, 44 ev.j.
Majetkoprávní agenda, obchodní korespondence, seznamy zaměstnanců,
statistické výkazy, roční účetní závěrky 1939-1947.

Bří Wittalové, 1931-1949, 1,15 bm, 10 ev.j.
Právní záležitosti, finanční korespondence, účetní evidence.

Josef Zdráhal, 1940-1948, 0,33 bm, 3 ev.j.
Právní a majetkové záležitosti, statistika, účetní evidence.

Tisk

Brněnská tiskárna, tiskařská a vydavatelská společnost, spol. s r.o. 1910-
1950/1951/, 0,32 bm, 2 ev.j.
Zápisy z valných hromad, právní agenda.

Občanská tiskárna, tiskařská a vydavatelská společnost, spol. s r.o. /1907/1919-
1943/1945, 0,47 bm, 15 ev.j.
Zápisy z valných hromad a schůzí jednatelů, právní agenda, bilance 1919-1945.

Typia, komanditní knihtiskařská společnost Aug. Šmerek a spol., 1908-1948,
0,58 bm, 11 ev.j.
Statistika produkce, bilance 1908-1949.

Typos, knihtiskárna, tisková společnost lidová, 1919-1948, 0,80 bm, 34 ev.j.
Národní správa, hlavní kniha 1929-1933.

Vaněk a Procházka, knihtiskárna, 1944-1949, 0,11 bm, 1 ev.j.
Účetní konta, deníky, torzo právní agendy.

Wilimsky a spol., knihtiskárna, 1925-1950, 0,20 bm, 4 ev.j.
Národní správa, daně, bilance, soupis zařízení.

Průmysl železa a kovů

Aparatea, spol. s r.o., 1923-1948, 0,60 bm, 9 ev.j.
Torzo právní a zaměstnanecké agendy, bilance 1926-1947, fotodokumentace
výrobníků.

Antonín Bílek, tovární zámečnictví, veř. obch. spol., 1870-1947, 0,12 bm, 1 ev.j.
Základní majetkoprávní agenda, účetní agenda, stavební dokumentace, vše
neúplně.

Brno - Královopolská továrna na stroje a vagony, a. s., 1890-1946, 9 bm, 186 ev.j.
Zápisy z valných hromad a schůzí správní rady od roku 1927, výroční zprávy
1904-1939, stanovy 1911-1941, majetkoprávní agenda, obchodní korespondence,
evidence zaměstnanců, inventury 1894-1943, bilance 1924-1945, stavební
dokumentace, propagační dokumentace.

Celloptic, výroba optického zboží, 1931-1949/1950/, 0,18 bm, 5 ev.j.
Torzo majetkoprávní agendy, národní správa, bilance.

Československá zbrojovka, a. s., 1916-1945, 190 bm, 1580 ev.j.
Zápisy z valných hromad, zápisy z jednání komise pro správu podniku, zápisy
z jednání výkonného výboru, ředitelské zprávy, právní agenda, statistika,
finanční agenda, zahraniční obchod, investiční dokumentace, organizace výroby,
přehledy o jednotlivých druzích výroby a jejich výrobním programu.

Dosta, Dostál a spol., živnost jemné mechaniky a optiky provozovaná po
továrně, veř. spol., 1947-1949, 1,20 bm, 11 ev. j.
Právní písemnosti, daňová přiznání, seznam zaměstnanců, rozvahy a výsledovky.

Electrum, elektrotechnický závod, spol. s r.o., 1924-1948/1950/, 7,50 bm, 68 ev.j.
Protokoly z valných hromad, patenty, majetkoprávní a obchodní agenda,
seznamy zaměstnanců, torzo účetní agendy od roku 1932, torzo výrobní
dokumentace.

Elektromotor Svet, spol. s r. o., 1919-1945/1946/, 4,45 bm, 42 ev.j.
Právní agenda, majetkové a daňové záležitosti, obchodní korespondence, torzo
zaměstnaneckých písemností, hlavní knihy a bilance, statistika výroby, výrobní
a propagační dokumentace.

Ing. Galoda, Iron, radiotelegrafní a radiotelefonní přístroje, zařízení a součásti,
1931-1948/1952/, 4,30 bm, 72 ev. j.

Licence, vynálezy, patenty, daně, obchodní korespondence, seznamy
zaměstnanců, hlavní knihy a bilance, výrobní a propagační agenda.

Hamada a spol., továrna na textilní stroje, 1928-1949, 0,46 bm, 4 ev. j.
Obchodní a provozní korespondence, účetní evidence.

Vilém Hoffarth, strojní výroba, 1864-1953, 2,30 bm, 31 ev. j.
Právní a majetkoprávní agenda, obchodní a provozní korespondence, účetní evidence.

Hrček—Neubauer, továrna hasičských strojů a speciálních vozidel, 1889-1948, 1,23 bm, 30 ev. j.

Torzo obchodní a výrobní agendy, hlavní účetní knihy, výrobní výkresy, fotografie výrobků.

Bohuslav Johan, speciální továrna na dřevoobráběcí stroje, spol. s r.o., 1910-1948, 0,80 bm, 27 ev. j.

Hlavní knihy a bilance, fotografie strojů, stavební dokumentace.

Hubert Klíma a spol., továrna na stroje a motory, 1930-1948, 1,40 bm, 15 ev. j.
Torzo majetkoprávní agendy, seznamy zaměstnanců, bilance, stavební dokumentace.

Kovotěs, Horšický a Pešek, kovové těsnění do oken a dveří, 1941-1948/1951/, 0,80 bm, 20 ev. j.

Torzo právních písemností, evidence zaměstnanců, bilance a rozvahy 1947-1948.

J. W. Ludwig, výroba tkalcovských paprsků, 1946-1948, 0,23 bm, 2 ev. j.
Torzo obchodní a finanční korespondence a účetní evidence.

Ing. Tomáš Machala, elektrotechnický podnik, 1923-1948/1952/, 8,02 bm, 79 ev. j.

Majetkoprávní písemnosti, bilance 1930-1947, evidence prodaných elektromotorů, technická dokumentace.

Markofon-radio, výroba radiových zařízení Ing. Markov a spol., 1935-1948/1949/, 2,15 bm, 28 ev. j.

Národní správa, seznamy zaměstnanců, hlavní knihy a bilance 1939-1948, torzo výrobní dokumentace.

Mechana, spol. s r.o., továrna na obráběcí stroje a přípravky, 1942-1948, 0,12 bm, 1 ev. j.

Základní právní agenda.

J. Ottahal a syn, a. s., záv. Brněnská továrna na smaltované a kovové zboží, dř. Bří Gottliebové a Brauchbar, 1910-1946, 2,52 bm, 23 ev. j.

Torzo majetkoprávní a obchodní agendy, přehledy zaměstnanců, statistické výkazy, roční účetní závěrky 1937-1946.

Bří Poncové, spol. s r.o., slévárna a strojírna, 1941-1948, 0,6 bm, 6 ev. j.

Torzo obchodní korespondence a účetní agendy.

První brněnská strojírenská společnost, a. s., 1798-1945, 30 bm, 260 ev. j.
Zápisy z valných hromad a správních rad od roku 1872, majetkoprávní agenda,

přehledy zaměstnanců 1893-1945, statistické výkazy, roční účetní závěrky 1872-1944, přehledy výrobků 1872-1945, stavební dokumentace.

První moravská zvonárna Michera a spol., tovární výroba kovového zboží, slévárna kovů a zvonů, 1914-1948/1949/, 0,36 bm, 3 ev. j.

Povolání výroby, ceníky, rozpisky na výrobu zvonů, vše neúplné.

Ing. Erich Roučka, kotlárna a slévárna, výroba kotlů na ústřední vytápění a odlitků z ocelolitin, 1917-1948, 4 bm, 18 ev. j.

Majetkoprávní agenda 1946-1948, stav zaměstnanců, rozvahy 1939-1947, výrobní dokumentace.

Rozsypal Fr., strojírna a šroubárna, 1938-1950, 1,20 bm, 12 ev. j.

Torzo obchodní a výrobní agendy, hlavní kniha 1946-1948, bilance 1948.

Sfinx, spojené smaltovny a továrny na kovové zboží, a. s., záv. Brno, 1865-1946/1950/, 2,19 bm, 24 ev. j.

Výroční zprávy pro valné hromady/torzo/, národní správa, majetkové záležitosti, obchodní korespondence, zaměstnanecská agenda.

Bedřich Schmal, továrna mykacích povlaků a koženého zboží, 1886-1948/1949/, 0,32 bm, 14 ev. j.

Národní správa, bilance 1886-1949.

Fr. Smrček a R. Stehlík, slévárna železa a kovů, 1924-1948, 0,75 bm, 12 ev. j.

Pamětní listy ze základů objektu 1924, torzo právní a obchodní agendy, bilance 1947-1948.

Společnost telefonů a elektřiny, spol. s r.o., 1924-1949/1950/, 4,22 bm, 40 ev. j.

Národní správa, provozní a obchodní korespondence, soupisy zaměstnanců 1947-1949, bilance s přílohami 1933-1950, stavební a výrobní dokumentace.

Ignác Storek, ocelárna, slévárna železa a temperované litiny, 1877-1945, 8,32 bm, 210 ev. j.

Torzo majetkové, obchodní a provozní agendy, seznamy zaměstnanců, torzo účetních písemností.

Superhermit, A. R. Pokorný, zámečnictví, kovové těsnění pro okna a dveře, /1942/1945-1950, 0,15 bm, 1 ev. j.

Národní správa, bilance 1945-1950.

Škodovy závody, a. s., záv. Brno, 1909-1941, 0,29 bm, 4 ev. j.

Torzo právní agendy, prospekty, fotografie, novinové výstřižky /včetně archiválií fondu Bartelmus—Donát/.

Josef Tesař, první českomoravská továrna na hodiny, /1909/1928-1948, 0,36 bm, 3 ev. j.

Majetkoprávní agenda, bilance 1930-1945.

Josef Uher a spol., speciální továrna na šrouby, 1917-1948, 0,50 bm, 5 ev. j.

Torzo daňové agendy a účetních knih.

Fr. Zlámal, výroba dětských vozidel, postelí a kovového zboží, 1919-1949, 0,12
bm, 1 ev. j.

Národní správa, soupis zaměstnanců 1948, účetní závěrky 1947-1948,
stavební dokumentace.

Übersicht der überlieferten Archivbestände von in Brünn bis zum Jahre 1945, bzw. 1948 wirkenden Industriefirmen

Zusammenfassung

Die Übersicht, die wir erarbeitet haben, ermöglicht uns die Feststellung zu äußern, daß alle in Brünn im Zeitraum vor der Nationalisierung wirkenden Industriefirmen in den erhaltenen Archivbestände der wirtschaftlichen Subjekte vertreten sind. Die bedeutendsten von ihnen, die Textil- und Maschinenbauindustrie weisen in den Archivquellen eine außerordentliche Qualität der Dokumentation auf.

Pavel Balcárek

BRNO - VÝZNAMNÉ CENTRUM OBCHODU. MINULOST, PŘÍTOMNOST A BUDOUCNOST

Ve svém příspěvku bych se chtěl mj. zaměřit - po rekapitulaci známých skutečností z historie Brna jako významného střediska obchodu - alespoň v krátkosti také na současnost a budoucnost Brna, křižovatky obchodních cest a střediska mezinárodního obchodu. V této druhé kratší části si dovoluji vyslovit několik postulátů, co se týče Brna jako metropole obchodu, které jsem formuloval jako poslanec HSD-SMS ve svých vystoupeních v ČNR v letech 1990-1992. Má tehdejší kritika, týkající se neplnění programového prohlášení Pithartovy vlády ve vztahu k Brnu, které se mělo stát podle tohoto dokumentu - programového prohlášení české vlády z června 1990 - celorepublikovým centrem obchodu, mi vynesla pověst „brnocentristy“ (tak mne označil např. poslanec ODA Josef Ježek v brněnské Rovnosti). Troufám si však tvrdit, že moje myšlenky, o jejichž prosazení usiluje intenzivně v současné době brněnský magistrát, jsou aktuálnější než kdykoli jindy, neboť bez jejich realizace si nelze další rozvoj Brna jako středoevropsky významného centra obchodu představit.

Brno je město, jehož území bylo osídleno již v dobách lovců mamutů před tisíci lety.¹ Prošly tudy civilizace mladší doby kamenné, bronzové a železné. Žili zde tvůrci kultury zvoncových pohárů, kovolitci únětické kultury, pronikli sem Galové, germánští Kvádové, Markomané, přiblížili se k němu i legionáři římských císařů, sídlil tu praslovanský lid a Moravané ze Starých zámků u Líšně, velkomoravského Rajhradu i velkomoravské osady v místech nynějšího Mendlova náměstí na Starém Brně. Město dávných zemědělců, vinařů, rybářů a řemeslníků, ale i kupců a obchodníků nejrůznějších národností, kteří se v Brně usazovali zejména ve 13. století. Tehdy bylo Brno již od první poloviny 13. století obdařeno městskými privilegii a obehnané pevnými hradbami, do nichž vedlo pět středověkých bran, odpovídajících hlavním prastarým moravským obchodním cestám, křižujícím Moravu směrem severojižním a západovýchodním. Odrazem rozvoje intenzity obchodních styků na území nynějšího města je koncentrace nálezu mincí.² Ty nám dokládají, že území našeho města bylo již v období 1. až 5. století našeho letopočtu významným hospodářsko-obchodním střediskem s rozsáhlou koncentrací římských mincí. Šlo snad o hledané kupecké město Kvádů Eburodunon, známé z Ptolemaiovy mapy „Velké Germánie“ z 2. století n. l.? Na tuto otázku nám ještě archeologové dluží odpověď.³

Sít komunikací a tím i jasnější úloha Brna jako střediska obchodních cest se nám na Moravě začíná zřetelněji rýsovat teprve tehdy, až se Morava stala trvalou součástí přemyslovského státu po rozpadu Velkomoravské říše. Jde zejména o tzv. Trstenickou stezku, spojující Moravu s pražským centrem a vedoucí z Prahy přes Litomyšl a Staré Mýto, kde se dělila na dvě větve, z níž jedna šla do Olomouce a pokračovala dále do Slezska a Polska, zatímco druhá mířila přes Brno a Hustopeče či Hodonín do Uher s odbočkou, která vedla přes Břeclav do Rakous.⁴ Po ovládnutí Moravy Přemyslovci a po vytvoření údelů pro Břetislavovy syny se stabilizovaly vnitrozemské spojnice mezi Brnem, Olomoucí a Znojmem, sídelními městy knížecích údelů Přemyslovců.

Rychlému rozvoji Brna jako střediska obchodu a řemesel ve vrcholném středověku pomohla nejenom jeho výhodná geografická poloha, ale i panovnická přízeň, respektující a podporující stoupající úlohu Brna na průsečíku obchodních cest. Již v roce 1243 (v lednu) dostává Brno od českého krále Václava I. městská práva - jejichž kulaté výročí 750 let si v letošním roce připomínáme. Některá ustanovení tohoto privilegia se týkala obchodu a řemesel; tak např. zde najdeme odstavec o udělení tzv. mílového práva.⁵ Brněnským měšťanům se tímto privilegiem dostává výsada, že (s nepatrnými výjimkami) nikdo nesmí na míli kolem města vařit ani prodávat pivo. Monopol pivní byl však Brnu (stejně jako jiným městům) pouhým zárodkem mnohem širších práv, jichž se domohlo přirozeným vývojem během 13. století, totiž monopolu všeho druhu obchodu a řemesla. Vesničtí řemeslníci měli ve městech lepší příležitost k odbytu zboží než na venkově, zemědělcům poskytovaly potom městské trhy pochopitelně výhodnější zpeněžení jejich produktů. Tímto způsobem se do Brna z okolního venkova koncentruje všechen život řemeslnický a obchodní.⁶

Daleko významnější úlohu než obchod místní však sehrál v případě rozvoje Brna - jak již bylo naznačeno - tranzitní obchod mezinárodní. Geografická poloha Brna ve středu Evropy ho předurčila, že se stalo především důležitou stanicí tranzitního obchodu mezi západem a východem i severem a evropským jihem, což čeští králové z rodu Přemyslovců i Lucemburků velice dobře pochopili. Již privilegiem krále Václava I. z roku 1243 dostalo Brno povolení pro konání čtrnáctidenního trhu. Zahajoval se o svátcích svatodušních a byl určen pro kupce domácí i zahraniční.⁷ A tak zde máme v podstatě již v polovině 13. století v Brně existující první mezinárodní trh, do něhož se zapojovali jak brněnští měšťané, mezi něž patřili také němečtí kupci, soustředění kolem kostela sv. Jakuba, tak obchodníci ze západní Evropy, zejména z Flander a Porýní v místech, kde je dnes ulice Česká a Veselá, ale i Italové (Vlaši), kteří si na dnešním nám. Svobody vybudovali kostel sv. Mikuláše. Brno mělo také svoji židovskou osadu, kolem náměstíčka za dnešním františkánským kostelem. Slovanské obyvatelstvo se soustřeďovalo v místech dnešní ulice Josefské, mimo hradby města v tržní osadě na Starém Brně a na předměstích, tvořících až do poloviny 19. století samostatné osady.

Král Václav II. nechtěl zůstat pozadu za svým dědem Václavem I., a tak v roce 1291 udílí Brnu čtrnáctidenní výroční trh - tzv. svatohavelský v měsíci říjnu a osvobozuje kupce od všech dávek a poplatků. Zvláště štědře vůči Brnu

vystupovali Lucemburkové, a to jak král Jan a jeho syn Karel, pozdější císař Karel IV., který v Brně jako moravský markrabě bydlel po čtyři roky se svojí první ženou Blankou z Valois, tak markrabě Jan Jindřich a zejména Jošt z moravské větve Lucemburků počátkem 14. století. Velký význam pro Brno měla privilegia Jana Lucemburského z let 1323 a 1333. Český král potvrzuje osvobození brněnských měšťanů od placení cel v Čechách a na Moravě; ustanovuje, že brněnští měšťané nemají platit berně a jiné dávky z domů, ale z městišť, a zakazuje prodávat mimo moravská královská města sukna z Yperu, Gentu, Bruselu nebo jiná, vyjma šedá a polská. Zakazuje také v Brně prodej rakouských vín od doby pitnosti domácích vín do Velikonoc (toto ustanovení bychom potřebovali k vyloučení konkurence cizích vín i dnes), svěřuje rychtářům a přísežným dohled nad mírami a zejména ustanovuje, aby kupci z Rakous projížděli Brnem, nikoli přes Měnin. Dále stanoví, že Brňané mohou do Čech vozit své zboží kteroukoliv cestou.⁸

Toto výsadní postavení Brna jako rýsujiícího se centra obchodu pro celou Moravu výrazně podpořil privilegiem z roku 1348 Karel IV. Nařizuje v něm, aby všichni kupci a povozníci z Rakous, Uher, Polska a odjinud jezdili jenom Brnem a nikoli jinými cestami. Toto ustanovení výrazně posílilo rozvoj brněnského soukenictví i dalších řemesel a zejména obchodu. Brno těmito výsadami získalo od Karla IV. stejné postavení v zahraničním obchodě na Moravě jako měla Praha v obchodě českém. Olomouc, která měla staré právo skladu, dostává se rázem svým obchodním významem daleko za Brno. Dohání je aspoň z části až roku 1351, když podle privilegia markraběte Jana Jindřicha byl nuceně veden Olomoucí aspoň obchod polský.⁹

Polovina 14. století byla obdobím, které mělo pro další rozvoj Brna mimořádný význam ještě z jiného důvodu. Karel IV. v roce 1348, tedy v roce, kdy založil v Praze Nové Město a Vysoké učení pražské a kdy udílí Brnu zmiňované významné privilegium, reorganizuje moravské soudnictví. Z řady provinčních soudů vytváří dva zemské soudy v Brně a Olomouci (jeho záměr soustředit vše do Brna se nepovedl).¹⁰ Do Brna se sjíždí dvakrát do roka rozhodovat o osudech markrabství na zemských soudech a sněmech moravská šlechta, což přitahuje do Brna v době konání zemských sněmů a soudů spoustu obchodníků i cizozemského původu - zejména z Rakous a Itálie, Německa, Francie, nynější Belgie a Holandska, Švýcarska i Uher a Polska. Na výročních trzích v Brně se obchodovalo s vínem a dobyt看em z Uher i s klasickou soukenickou zemí Flandry.¹¹

V polovině 15. století získali Brňané právo přímého spojení s Benátkami a udrželi si je jako jediné město Českého království až do roku 1618. Brněnští kupci měli kontakty např. již na počátku 14. století i s dalšími italskými městy, např. Veronou, konkrétně s bankovní společností Friskobaldi. Proslulé jsou v pozdějším období styky brněnských obchodníků s Janovem, které kulminovaly díky bouřlivému rozmachu brněnského textilního průmyslu především až v 18. a 19. století.¹²

V 15. století bylo už Brno významným komunikačním místem, jímž procházely mezinárodní obchodní cesty. Dosvědčuje to mimo hospodářský

rozmach i tzv. Etzlaubova mapa, která byla pořízena roku 1501 pro potřebu kupců významného jihoněmeckého obchodního centra Norimberka. Jsou na ní zakresleny všechny důležité středoevropské cesty. Jedna z nich vedla z Bavor přes Plzeň do Prahy a odtud přes Kutnou Horu, Jihlavu a Třebíč do Brna, aby pokračovala dále přes Vyškov a Olomouc jednak k Těšínu a Krakovu, jednak s odbočkou na Šternberk a Opavu do Vratislavi. Tato mezinárodní komunikace, na kterou se napojovaly cesty z Rakous, jež vedly přes Břeclav, Mikulov a Znojmo k Brnu, a cesty z Uher, jež šly přes Hodonín a Lanžhot, se udržela spolu s nimi jako dopravní síť až do barokního období. Tehdy nahradily tyto cesty uměle vybudované „císařské“ silnice.¹³

Konec století 15. přinesl jak je známo velké zámořské objevy, odklon mezinárodního obchodu od Adrie ve prospěch moří na severu a na západě a tím i poškození a zmenšení významu obchodu ve středoevropském prostoru. Až změna politických poměrů v 16. století, totiž povolání Habsburků k vládě v českých zemích se stala východiskem nového rozmachu styků obchodu ve střední Evropě, konkrétně obchodu brněnského s rakouským. Šlo tu však již jen o místní obchod, z velkého obchodu mezinárodního byly Vídeň i Brno již vyřazeny.¹⁴

Hlavními předměty dovozu z Vídně zůstala na prvním místě sůl a víno. Prodej obou produktů ve velkém byl v Brně monopolem městským. Z Brna byla vyvážena do Vídně i jinam do Rakous především brněnská sukna - brněnští soukeníci sami objížděli rakouské jarmarky, největší význam po této stránce měly trhy v Linci. V 16. století se Vídeň stává konzumentem hospodářských produktů brněnského okolí, zejména ovoce, zeleniny (kyselého zelí), obilí, šafránu, vosku a loje. Na rozdíl od doby předhusitské lze v tomto období považovat obchod Brna s Rakousy pro Brno za aktivní.¹⁵

Pro obchod Brna s Itálií mělo základní význam privilegium císaře Fridricha III. z roku 1463, vydané pod dojmem pomoci, kterou poskytl císaři v roce 1462 ve Vídni král Jiřík z Poděbrad, při níž se zasloužili i Brněnští. Privilegium zaručuje svobodu brněnským kupcům na cestách do Benátek a bez ohledu na přísné a staré vídeňské právo skladu stanoví, že se ve Vídni nemá zboží z Itálie do Brna vezené skládat ani prodávat. Dochované mýtní seznamy (vyškovský z roku 1465 a brněnský z roku 1546) uvádějí jako zboží zřejmě italského původu např. pepř, hřebíček, muškát, skořici, rýži, fíky, oranže, cukr, malvaz, rivoli, řecké víno, mandle, benátské sklo, damašek, atlas, aksamit a zlatohlav.

Koncem 16. a počátkem 17. století se ozývají mezi brněnskými kupci jména italská. Jde tu o cizince, kteří se v Brně usadili a získali městské právo. Početnou italskou enklávu nejenom v Brně v této době doplňovali i četní kamenosochaři, zedníci a malíři z Vlach, zapojení do velkolepých stavebních podniků šlechty i církevních hodnostářů a měst po celé Moravě, např. v Brně (stavba zemského stavovského domu i radnice), Mikulově, Kroměříži, Olomouci a Telči.¹⁶

Brněnskému obchodu s říší vévodil ve starší době Norimberk, v 16. století převzal vůdčí postavení v německém obchodě Augšpurk, reprezentovaný známou rodinou Fuggerů. Než značná odlehlost německých tržišť způsobovala, že brněnští kupci nakupovali raději v místech bližších, která zprostředkovala

velký obchod se západem, jako byla Praha a Vratislav. Ještě méně styků než s říší mělo Brno s velkými románskými středisky obchodu na západě - s Francií. Jen styky s Flandry byly živější, neboť odtud šly do Brna vzácné textilie, které zde měly značný odbyt. Vynikající úlohu v brněnském zahraničním obchodě sehrála mimo Prahy slezská Vratislav. Vratislav dodávala Brnu také zboží polské. Máme doklady hlavně o obchodu s koží (sobolinou, kuninou, hermelínem, liščinou a králíčinou), dobyt看em, rybami a polskými sukny. Ze Svidnice bylo do Brna dováženo především pivo, ze Zhořelce sukno. Ve Slezsku se obchodovalo naopak také hojně se sukny brněnskými. V obchodě s Polskem si udržel přední místo Krakov, kdy nejdůležitějším předmětem vývozu vedle již zmiňovaných suken, kožešin a dobytka byla sůl. Tak nám do Brna byla dovážena také přes Čechy z Halle, když obchod se solí byl v našich zemích soustředěn v Týně nad Vltavou a Českých Budějovicích. Z Moravy do Čech se naproti tomu vyváželo především víno a obilí, z Uher bylo přes Brno směrem na Prahu honěno též množství dobytka. Obchod s Uhrami se soustřeďoval v Bratislavě (Prešpurku). Hlavním předmětem našeho vývozu do Uher byla sukna. České země kryly celou třetinu uherské spotřeby suken. V menší míře byl z Moravy do Uher vyvážen i konopný olej, plátna, hedvábí a nože. Morava kryla také celou uherskou spotřebu herynků. V 16. století v době tureckých válek silně vzrostl export válečného materiálu do Uher, ručnic, střelného prachu, sanytru, oštěpů a olova. Hlavním předmětem uherského vývozu k nám bylo víno a dobytek. Turecké války však způsobily ochromení dovozu uherského dobytka na moravské trhy, v menší míře se k nám dovážely z Uher kůže, měď (z Banské Bystrice) a vosk.¹⁷

17. století s obdobím třicetileté války i pokračujícími válkami protitureckými silně poznamenaly a zdecimovaly nejenom brněnský obchod. Slyšíme-li vůbec v prvních letech třicetileté války něco o obchodě, jde o obchod válečný, dodávky suken z Brna, Olomouce a Jihlavy pro armádu, dovoz sanytru a zbraní. Stěžují-li si stavové na sněmu v roce 1635, že v městech jsou ohroženy již i trhy týdenní - neboť někde jsou vesnice vylidněny, jinde se zase nesmí do města - ilustruje to jistě nejlépe tehdejší stav obchodu na Moravě. Sněmovní usnesení z oněch dob opakují do omrzení stížnosti na úpadek obchodu a podlomení veškeré berní schopnosti země a jejích obyvatel.¹⁸

Zvláště těžké chvíle prožívá Brno na sklonku třicetileté války, kdy je po dvakrát obléháno vojskem švédského generála Leonarda Torstensonona. Zvláště rok 1645 se významně zapsal do dějin města, které se v tomto období uhájilo po dobu čtyřměsíčního obléhání mnohonásobné přesile doposud neporaženého generalissima. Tyto události posléze přispěly k tomu, že si utvrdilo v roce 1641 získané postavení hlavního města Moravy na úkor Olomouce, obsazené v letech 1642 až 1650 (tedy ještě i dva roky po skončení třicetileté války) Švédy. Brno se totiž nařízením císaře Ferdinanda III. z 5. 11. 1641 stalo jediným sídlem všech centrálních moravských úřadů, zejména v roce 1636 založeného královského tribunálu, který začal úřadovat v Olomouci, ale také stavovských úřadů zemských desek, zemského soudu a sněmu, jež do této doby zasedaly od roku 1348 střídavě v Brně a Olomouci. Tím, že Brno se svými hrdinnými obránci, vedenými

protestantem z La Rochelle - Ludvíkem Raduitem de Souches - zachránilo v tomto období i Vídeň, na níž se Torstensonova zdecimovaná armáda již nezmohla, vysloužilo si od vděčného císaře řadu privilegií a výhod. Především to bylo mimo polepšení městského znaku odpuštění dluhů - tzv. moratorium - na pět let, dále výpomoc 30 tisíc zlatých ze zemské berně. Městu byl povolen na věčné časy též tzv. vinný a pivní ták, což vše umožnilo Brnu dát si rychleji do pořádku rozvrácené hospodářství. Městská rada byla navíc osvobozena od tíživé vojenské ubytovací povinnosti a všichni brněnští měšťané dostali bezplatně měšťanské právo ve všech královských i poddanských městech v českých a rakouských zemích. Koncem roku 1647 byli Brňané osvobozeni také od všech cel a mýtních poplatků ze svého zboží v českých zemích.¹⁹

Zajímavé jsou i argumenty, kterými se zdůvodňuje v tomto období - konkrétně v přípisě zemského královského podkomořího Františka hraběte Magnise ze Strážnice (list je datován 6. srpna 1641) - proč se má stát Brno hlavním městem Moravy a nikoliv dosavadní hlavní město markrabství Olomouc. Dovídáme se totiž při této příležitosti mj. řadu zajímavostí, týkajících se brněnského obchodu a dopravních poměrů na Moravě. Mezi argumenty nejenom hraběte Magnise (podobné důvody uvádí např. v dobrozdání císaři i Lev Vilém z Kounic v listě ze 27. srpna téhož roku) náleží konstatování, že Brno je přirozeným centrem země a je na rozdíl od Olomouce ve větší blízkosti císařského vídeňského dvora. Též spojení do Prahy je z Brna daleko pohodlnější než z Olomouce, neboť z Brna vedou do Prahy lepší cesty, opatřené hustší sítí poštovních přípravních stanic. Brno má také daleko příjemnější a zdravější ovzduší než Olomouc a hlavně víno je zde o polovinu lacinější - díky blízkosti vinorodých oblastí na jihu země a sousedních Rakous. Stejně je tomu i s domácím a cizím ovocem, také mýdlo a různé jiné životní potřeby jsou prý pro odlehlost Olomouce dražší o peníze, zaplacené za jejich dovoz, cla a mýta.²⁰

Tímto způsobem byla posílena výchozí pozice Brna jako celomoravského střediska obchodu i řemeslné a pozdější manufakturní výroby. Město se od konce 17. století rychleji rozvíjí a v 18. století se konečně vymaňuje z těsného krunýře cechovní malovýroby. Zhruba o 100 let později se zbavuje v polovině minulého století i svých městských hradeb. Mění se v důležité středisko továrenského - zejména textilního a strojírenského - průmyslu, jak to již podrobně zdokumentoval ve svém příspěvku prof. dr. Jan Janák.²¹

Důležitým střediskem obchodu v Brně se stává počátkem 18. století dům pánů z Kunštátu, nazývaný tehdy „Schmetterhaus“, který v tomto období náleží městu Brno. Císař totiž v roce 1714 uděluje brněnské městské radě svolení, aby ve Schmetterhausu zřídila obchodní dům pro cizí kupce. Z Brna se v tomto období vyvázejí jemná brněnská sukna, kašmíry, šály a hrubší druhy sukna téměř do celé Evropy - zejména do Rakous, Uher, Haliče, Turecka, Švýcarska, Polska a Itálie. Do pestré palety zboží v tomto období patřilo rovněž víno, bavlněné výrobky, obilí, sudy, ovoce, hořčice, sladké dřevo, sklo, kožešiny, prodávané především do Polska a Uher, hedvábné šátky do Slezska, len, hrubá příze, vlna, i máslo, ovčí sýr a peří, dodávané hlavně do Vídně...²²

Rozhodujícím způsobem ovlivnila rozvoj brněnského průmyslového centra,

nazývaného obecně v Evropě v první polovině 19. století středoevropským Manchesterem, železnice. Její stavbu povolil císař v roce 1836 (4. března) a první parní vlak, spojující Brno s Vídní, přijel do Brna 7. července 1839. Brno tak získalo první železniční spojení ve střední Evropě. Bylo však ještě těsněji připoutáno k Vídní, kam proudila značná část jeho obchodního tovaru. Na významu nabývá zejména obchod se zemědělskými produkty - zejména řepou. Velice sugestivně atmosféru v tehdejší Brně druhé poloviny 19. století vylíčil známý brněnský publicista, redaktor a přední moravský buditel Jan Ohéral (1810-1868). Ve statí, nazvané „Továrni a obchodní město Brno“ z roku 1856 líčí Brno jako město, v němž je pánem obchodník a továrník. Popisuje Brno jako město, v němž každá jednotlivá továrna poskytuje obraz horečné, přímo mravenčí píle a činnosti. Taková stále se zrychlující činnost se projevuje i na ulicích v rychlém kroku kamsi spěchajících mužů, v pohybu obrovských vozů s uhlím, či jiných, naložených látkami. Ve městě je pánem obchodník! Stejně jako jeho balíky zboží, které zaplňují ulice, náměstí, předsíně i klenuté sklepy.²³

Vývoji města Brna stále více vadila - i přes všechno, co jsem naznačil o intenzivním obchodu mezi Brnem a Vídní - těsná blízkost metropole monarchie. O Brnu se s oblibou říkávalo, že je předměstím vídeňským, což bylo do určité míry pravdou, protože Vídeň měla a má velikou atrakční sílu. Tato skutečnost vadila tomu, aby se Brno vyvinulo ve skutečné velkoměsto. Většinou všechny akce, které Brno chtělo samostatně pořádat, narážely na stále stejnou překážku. Ať se již jednalo o výstavu, burzu či o nějaký větší podnik, vždy bylo namítáno, že takovéto instituce jsou již ve Vídní a že je zbytečné je zřizovat v Brně.²⁴

Nová situace pro Brno a další rozvoj města vznikla po vzniku samostatného Československa v roce 1918. Mezi Brno a Vídeň byly položeny vznikem republiky státní hranice, které Brno odpoutaly od Vídně a orientovaly je směrem k hlavnímu městu nového státu, přirozenému středisku starého historického území. Město, tak hospodářsky rozpínavé jako je Brno, bránilo se ovšem i v novém státě atrakční síle hlavního města Prahy, sídla vrcholových politických i hospodářských orgánů nového státu. Tato atrakční síla Prahy nebyla však na štěstí pro Brno tak velká jako byla přitažlivost města Vídně v minulosti. Příznivá geografická poloha Brna a zejména statut země po roce 1927 umožnila Brnu, aby se osamostatnilo a úspěšně i na poli obchodního ruchu soutěžilo s hlavním městem republiky. Proto také Brno v tomto období prožívá onen rozvoj, který charakterizuje veliká města: byla v něm konečně založena univerzita, otevřena Plodinová burza a především Brněnské výstavní trhy, v jejichž nově vybudovaném areálu, náležejícím Moravskoslezské zemi, byla uskutečněna v roce 1928 na svou dobu grandiózní jubilejní celostátní Výstava soudobé kultury československé, což byla skutečnost za Rakouska opravdu nemyslitelná.²⁵

Brno získalo v období 1. republiky všechny potřebné předpoklady svého dalšího zdravého růstu - i své trvale příznivé vnitřní struktury. Stalo se zeměpisným středem našeho nového státu, jeho druhým hlavním městem, stále důležitějším a významnějším střediskem kulturním a dopravním - díky své příznivé poloze, zdravému okolí, dokonale vyvinutému a organizovanému průmyslu a obchodu, díky svým vyspělým živnostem, dostatku lidí ochotných

pracovat apod. Nesmí mu však jeho spořádaný růst býti záviděn, nesmí býti uměle a vědomě brzděn a kladeny mu překážky. Další zdárný vývoj města Brna nepřinese užitek jen jemu a zemi Moravskoslezské, ale i celému našemu státu.²⁶

Toto přímo prognostické varování před úmyslným přibrzdováním rozmachu Brna z pera JUDr. Otakara Peterky, magistrátního komisaře a honorárního docenta Vysoké školy zemědělské v Brně, se v dalších letech plně potvrdilo. Město ve své nedávné minulosti již několikrát degradované a zklamané: komunistickým režimem po zrušení zemského zřízení k 1. 1. 1949 deklasované z roviny hlavního zemského města na úroveň města krajského, direktivně řízeného z Prahy, město nerealizovaných nadějí z roku 1968, kdy úsilí o restituci Moravskoslezské země v podobě trojfederace tří rovnoprávných subjektů zastavila v srpnu „bratrská výpomoc“ socialistických zemí Varšavského paktu v podobě tanků. Město, o němž i premiér naší první demokraticky zvolené vlády po 17. listopadu 1989 dr. Petr Pithart vyslovil soud, že bylo ze všech měst našeho státu minulým komunistickým režimem nejvíce postiženo,²⁷ dnes stojí před pádem z pozice býv. města krajského na město oblastní, na město, které bude střediskem pouze jednoho z regionů, na něž chce bývalou Moravskoslezskou zemi vládoucí koalice v letošním roce rozdělit.²⁸ Tento sestup, kdy Brno po naší „něžné revoluci“ dostává z centrálních zdrojů 5x méně prostředků pro svůj rozvoj než Praha (situace při schvalování rozpočtu v ČNR v minulém roce),²⁹ se snažila Pithartova vláda alespoň částečně přibrzdit zakotvením požadavku do programového prohlášení vlády z června 1990, že z Brna udělá celostátní středisko obchodu. Cituji z tohoto prohlášení: „Po dohodě s federálními orgány chceme umístit do Brna instituce celostátního významu. Velmi vážně pomýšlíme učinit z Brna obchodní centrum republiky umístěním ústředních institucí, zabývajících se obchodní činností.“³⁰

Sliby, chyby. Vláda ani parlament - s dvoutřetinovou převahou poslanců z Čech - nemyslely tyto sliby vážně! Opak se stal pravdou. Některé tradiční veletržní aktivity jsou z Brna dokonce odstraňovány, např. autosalon a přehlídky výpočetní techniky. Dnes v Brně, díky nesplněným slibům (pražská „lobby“ v ČNR představovala při hlasování o všech zákonech téměř homogenní skupinu 45 poslanců, brněnská „lobby“ pouze 14 poslanců; dnes má bohužel Brno v Parlamentě ČR pouze 9 poslanců, táhnoucích většinou každý za jiný provaz) - i díky úporné snaze vládoucí garnitury postavit za jakoukoliv cenu na nohy pražské výstaviště s jeho aktivitami, převládají v Brně obavy, že Praha hodlá obchodní aktivity bývalé moravské metropole podstatně omezit. Alarmující jsou též dvě skutečnosti, širší veřejnosti dosti málo známé: 1) významný podíl v dnes již akciové společnosti Brněnských výstavních veletrhů (BVV, a.s.) vlastní pražská firma „FINOP“, a.s., Česká spořitelna a Investiční banka. 2) Dle dnes dostupných pramenů se bude na pozemcích mezi Prahou a Kladnem budovat v tomto roce zcela nový veletržní areál pro naše hlavní město, který v průběhu několika let Brněnské výstavní veletrhy zcela zastíní a zlikviduje.³¹ Tyto obavy nejsou pouhou chimérou, jak by se mohli odpůrci různých katastrofických scénářů domnívat, ale reálnou hrozbou. Je totiž reálná v situaci, kdy má rozhodující balík akcií BVV, a.s. v rukou pražských akciových společností a kdy

např. (což je jevem ve světě zcela unikátním) městu Brnu nepatří co se týče podílu akcií zhora nic.³²

Na závěr mi proto dovoluji krátký výčet postulátů, jejichž realizace by mohla podle mého soudu tento neblahý vývoj zvrátit.

1. Především je nutné, aby se poslanci bez rozdílu politických stran a hnutí zasadili v Parlamentu ČR o restituci Brna jako zemského hlavního města Moravy. Mají k tomu příležitost v letošním roce při projednávání ústavního návrhu zákona o územním rozdělení ČR. Je pouze třeba vystoupit s iniciativním poslaneckým návrhem k chystanému zákonu (který nevylučuje země, zakotvené ústavou), resp. navrhnout referendum v obou moravských krajích k této otázce.
2. Je zcela nezbytné, aby poslanci Parlamentu ČR z Brna s podporou brněnské radnice se zasadili důrazně alespoň za znovuzřízení honorárních konzulárních zastupitelských úřadů v Brně, tak jak v Brně působili v době 1. republiky. Podle mne by neměl být žádný problém, aby byly tyto úřady v intencích slibů o povznesení úlohy Brna v našem státě obnoveny (první vlašťovkou v Brně bude zřízení rakouského honorárního konzulátu koncem září t.r.).
3. Je třeba ještě daleko razantněji usilovat o modernizaci a zprovoznění brněnského letiště, které je fakticky vstupní branou pro návštěvníky Brna z celého světa. Minulé vedení radnice žilo v domněni, že se nemusí o letiště starat, že vše vyřeší trh a Česká správa letišť v Praze. Nynější vedení brněnské radnice po nesplněných slibech pražského generálního ředitelství České správy letišť na téma, že od dubna letošního roku zajistí na brněnském letišti pravidelný provoz - vyvinulo v uplynulých týdnech velikou iniciativu při jednání s několika leteckými společnostmi. Podle informací 1. náměstka brněnského primátora ing. Ludvíka Doležala jejich výsledkem je dohoda se švýcarskou společností, která zahájí provoz na lince Curych-Brno od 9. září letošního roku, jestliže k tomu dostane souhlas od ministerstva dopravy ČR. Otázka letiště je jistě pro rozvoj Brna jako centra mezinárodního obchodu opravdu otázkou života a smrti. Bohužel stále platí, že pravidelnou mezinárodní leteckou dopravu, provozovanou zahraničními společnostmi, musí povolovat česká vláda, resp. tato doprava může fungovat, jestliže došlo už dříve k dohodám se zúčastněnými státy.³³
4. Aby se Brno opravdu stalo důstojným centrem obchodu, měla by mu být přiznána možnost vybudování bezcelní zóny, o níž usiluje brněnská radnice již po tři roky. Opět by ovšem všichni poslanci - nejenom z brněnského zastupitelstva, ale především z parlamentu ČR - alespoň z Jihomoravského kraje - museli táhnout i v této záležitosti za jediný provaz a nezabývat se „pseudoproblémy“. Realizaci této myšlenky, a to kdekoli na území ČR, brání bohužel současné právní normy.
5. Zcela nezbytné pro další rozvoj Brna jako obchodního centra je bezesporu taktéž dobudování dálniční sítě na Moravě - především dálniční napojení na Vídeň a tah na sever dobudováním dálnice z Olomouce směrem do Polska. Je

třeba na to vybojovat v dnešní naší situaci, kdy se investuje na rozvoj silniční sítě převážně pouze do Čech, finanční prostředky z centrálních zdrojů prostřednictvím sjednocené „moravské lobby“ v Parlamentě ČR - i prostřednictvím rodičů se Svazu moravských měst a obcí, resp. též s účastí zahraničního kapitálu (např. rakouského a polského). Na jaře příštího roku by měla být snad podle slov brněnského primátora ing. Jiřího Horáka zahájena stavba čtyřproudové komunikace Brno-Vídeň.³⁴

6. V evropském systému velmi rychlých železničních tratí by Brno mělo mít již definitivní zastávku. Tato otázka se ale zdá být dnes již podle slov I. náměstka brněnského primátora vyřešena.³⁵

7. Pro další rozvoj obchodu a cestovního ruchu nejenom v naší moravské metropoli, ale pro celou Moravu, je nezbytně nutné vybudovat konečně novou mezinárodní telefonickou ústřednu... Zatím se telefonuje v České republice pouze přes Prahu. Druhá mezinárodní ústředna je totiž umístěna v Bratislavě a po rozpadu federace si téměř všechna kompetentní místa uvědomují, že v České republice by měla být nutně v oblasti telekomunikací alespoň tato druhá rezerva.³⁶

To jsou ale již detailnější problémy, i když nikoliv nedůležité, které jsem vám chtěl pouze v krátkosti naznačit. Souvisí ovšem taktéž s otázkou, bude-li se Brno rozvíjet ve střední Evropě ve významné centrum mezinárodního obchodu, a to dnes již v podmínkách stupňujícího se konkurenčního tlaku i z Vídně.³⁷

Jeden významný krok v tomto směru již Brno, resp. BVV, a.s., v tomto roce učinilo: 20. května bylo v areálu brněnského výstaviště slavnostně otevřeno Středisko světového obchodu (WTC), napojené na celosvětovou databázi. Toto centrum mělo být podle rozhodnutí býv. federální vlády pouze v Praze a Bratislavě, což opět dokumentuje negativní poměr centrálních orgánů k Brnu. Zřízení tohoto centra si ale BVV, a.s., vymohly a dojednaly samy - po zaplacení zápisného ve výši 100 tisíc dolarů z vlastních prostředků, z centrálních zdrojů na to nedostaly ani korunu.³⁸

Mohl bych ve svém výčtu - co by se ještě mělo udělat, aby se Brno stalo kvetoucím městem nejenom obchodu - pokračovat... Bez splnění úkolů a podmínek, které jsem naznačil, má Brno podle mého soudu malou šanci i na vybudování projektu Technologického parku v areálu Strojní fakulty VUT pod Palackého vrchem, označovaného již dnes značně skepticky jako projekt až třetího tisíciletí.

POZNÁMKY

- 1 Srov. Dějiny města Brna I., kol. autorů a spolupracovníků za redakce Jaroslava Dřímala a Václava Peši, Brno 1969, s. 19n.
- 2 Srov. Jiří Sejbal, Brněnská minulost v nálezech mincí do začátku husitských válek, in: Brno mezi městy střední Evropy. Sborník projevů, studií, úvah a sdělení z vědeckého symposia, konaného 29.-30. listopadu 1970, Brno 1983, s. 191-194.
- 3 Srov. Rostislav Vermouzek, Brno-křižovatka starých cest, tamtéž (srov. předchozí pozn.), s. 186, kde je citována též další literatura.
- 4 Srov. předchozí pozn., tamtéž, s. 186. Srov. též Mojmir Švabenský, Osudy města Brna do roku 1243, in: sborník Brno v minulosti a dnes, sv.11, Brno, 1993, s. 245
- 5 Srov. Miroslav Flodr, Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno, Brno 1993, s. 26.
- 6 Srov. Jindřich Šebánek, Dějiny brněnského obchodu do roku 1740, in: sborník Listy z dějin brněnského obchodu, Brno 1928, s. 16n.
- 7 Srov. pozn. 5, překlad privilegia, pořízený Miroslavem Flodrem, s. 9 Podrobněji srov. cit. práci J. Šebánka v předchozí pozn., s. 33n.
- 8 Srov. cit. Dějiny města Brna I., s. 54, resp. cit. práci J. Šebánka, s. 17n.
- 9 Srov. cit. práci J. Šebánka, s. 19n., též Dějiny města Brna I., s. 54
- 10 Srov. Pavel Balcárek, Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům. Brno 1993, s. 18n., dále Dějiny města Brna I., s. 48, resp. Rudolf Hurt, Ke sporu Olomouce s Brnem o primát, in: Vlastivěda střední a severní Moravy, díl II., Střední a severní Morava v minulosti, sešit 3, Olomouc 1938, s. 73n.
- 11 Srov. Dějiny Brna I., zejména s. 56, dále publikaci Jaroslava Dřímala, Zemský dům v Brně, Brno 1947, s. 50n.
- 12 Srov. Pavel Balcárek, Morava a Janov v 16. až 19. století, in: Sborník Jižní Morava 1988, roč. 24, sv. 27, s. 74, kde je uvedena též další literatura.
- 13 Srov. cit. práci R. Vermouzka, s. 189.
- 14 Srov. cit. práci J. Šebánka, s. 45.
- 15 Tamtéž.
- 16 Srov. Petr Kroupa—Jiří Bílý, Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570-1620, Brno 1987.
- 17 Srov. cit. práci J. Šebánka, s. 45-47.
- 18 Tamtéž, s. 61.
- 19 Srov. Dějiny Brna I., s. 157, resp. cit. publikaci Pavla Balcárka v pozn. 10, v níž je uvedena též další literatura k obléhání města Švédy v roce 1645 (obsahuje též biografii Ludvíka Raduita de Souches).
- 20 Srov. Pavel Balcárek, Příspěvek k problematice povýšení Brna na hlavní město Moravy, in: sborník (srov. pozn. 2) Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 154-157.
- 21 Srov. příspěvek Jana Janáka o vývoji brněnského průmyslu do roku 1918 v tomto sborníku, kde je též uvedena další literatura k této problematice. Srov. též Dějiny města Brna I., s. 190n., resp. též Dějiny města Brna II., Brno 1972, s. 18-22, 32-36.
- 22 Srov. cit. práci J. Šebánka, s. 74n.
- 23 Srov. Jan Ohéřal, Továrni a obchodní město Brno, in: Týdeník, 1856. s.
- 24 Srov. Jindřich Mayer, Hospodářský význam Brna od roku 1740, in: sborník Listy z dějin brněnského obchodu, Brno 1928, s. 129.
- 25 Tamtéž, s. 129n.
- 26 Srov. Otakar Peterka, Vzdání města Brna a jeho obyvatelstva, Brno 1938, s. 24.
- 27 Jde o výroky pana premiéra zejména z června 1990 v ČNR v poslaneckém klubu HSD-SMS při projednávání programového prohlášení české vlády na volební období 1990-1992.
- 28 Mám na mysli již připravenou vládní verzi ústavního zákona o územně-správním členění ČR, o němž bude v Parlamentě ČR jednáno na podzim letošního roku. Tento návrh nepočítá s restitucí Moravskoslezské země (tak jak tuto restituci požaduje protínávrh, podávaný v Parlamentě poslaneckým klubem HSDMS), nýbrž navrhuje parcelaci republiky do čtrnácti krajů (návrh skupiny Úřadu pro legislativu a veřejnou správu, který vede místopředseda vlády

- JUDr. Jan Kalvoda - ODA), resp. osmi krajů, či zemí (návrh civilněprávního úseku Ministerstva vnitra ČR pět v Čechách a tři na Moravě).
- 29 Srov. např. těsnopiseckou zprávu o schůzi ČNR v VI. volebním období, sv. 29, z jednání o vládním návrhu zákona ČNR o státním rozpočtu České republiky na rok 1992, např. můj příspěvek na s. 144 aj.
 - 30 Srov. Programové prohlášení vlády České republiky, in: Těsnopisecká zpráva o schůzi ČNR v VI. volebním období ze dne 2. 7. 1990, sv. 2, s. 30.
 - 31 Tyto informace mi sdělil obchodní náměstek generálního ředitele BVV., a.s., ing. Jaromír Hažmuka, objevily se ale též (bod 2) v denním tisku.
 - 32 Podle informací téhož náměstka ing. J. Hažmuky. V Evropě je obvyklé, že nadpoloviční většina akcí výstaviště náleží městu či zemi. Podobně by tomu mělo být i v případě Brněnských veletrhů a výstav, které vznikly v roce 1928 jako záležitost zemská a na pozemku, náležejícím Moravskoslezské zemi. Podle rozpočtu Moravskoslezské země (srov. Moravský zemský archiv Brno, B 312, kart. 135) náleželo zemi též cca 32 ha pozemků na tzv. Bauerově rampě v Brně, tj. v podstatě areál, na němž se rozkládá nynější BVV, a.s.
 - 33 Vycházím mj. též z informací, otištěných v Brněnském Večerníku, v příloze Informačním čtrnáctideníku Magistrátu města Brna, a to v článku Brno potřebuje letiště. Srov. 10. číslo, roč. 2, z 16. 7. 1993 tohoto čtrnáctideníku (Brněnský Večerník z téhož data).
 - 34 Srov. jeho vyjádření v Rovnosti z 1. 6. 1993 v článku, nadepsaném Primátor Ing. Jiří Horák pro RT. Problémů je skutečně mnoho.
 - 35 Pokud se ovšem nebude otálet s realizací hlavního nádraží v Brně v tzv. odsunutě poloze, upřesňuje dodatečně 1. náměstek brněnského primátora.
 - 36 Rozhodnutí je dnes zcela v oblasti politické, technicky je již vše vyřešeno. Jde též o to, aby nedocházelo při existenci jediné mezinárodní telefonické ústředny v Praze ke zbytečnému přetěžování telefonních linek směřujících na Prahu, k ubírání kapacit městu Praze apod.
 - 37 Opět se opírám o informaci obchodního náměstka ing. J. Hažmuky, ale i generálního ředitele BVV, a.s., ing. Antonína Surky.
 - 38 Srov. předchozí pozn. Srov. též Brněnský Večerník, Informační čtrnáctideník Magistrátu města Brna, článek Technologický park Brno, v čísle 7, roč. 2 ze 4. 6. 1993 (příloha Brněnského Večerníku z téhož data).

Brünn - ein bedeutendes Handelszentrum der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft

Zusammenfassung

Der Verfasser rekapituliert in seinem Beitrag nicht nur die Geschichte Brünns als Handelszentrum an dem bedeutungsvollen mitteleuropäischen Kreuzungspunkt der Handelswege seit dem frühen Mittelalter bis zur Gegenwart, sondern er stellt auch Überlegungen an über die Zukunft der Stadt Brünn als eines Handelszentrums von mitteleuropäischem Ausmaß. Er erinnert daran, daß das Gebiet der jetzigen Stadt bereits im 1. bis 5. Jh. u.Z. nach der Konzentration der Funde von römischen Münzen ein bedeutungsvolles Wirtschafts- und Handelszentrum war; vielleicht war es jene gesuchte Kaufmannsstadt der Quaden - Eburodunon. Das Kommunikationsnetz und dadurch auch die ausgeprägtere Aufgabe der Stadt Brünn als Zentrum der Handelswege beginnt sich in Mähren erst dann deutlicher abzuzeichnen, als Mähren zu einem

ständigen Bestandteil des Premyslidenstaates nach dem Zerfall des Großmährischen Reiches (der sog. Trstenicer Pfad, der Mähren mit der Prager Burg verband u. dgl.) geworden ist.

Zur schnellen Entwicklung der Stadt Brünn als Zentrum des Handels und der Handwerke im Zeitraum des Mittelalters verhalf nicht nur die vorteilhafte geographische Lage der Stadt, sondern auch die Gunst der Herrscher.

Eine große Bedeutung hatte in dieser Hinsicht insbesondere die Erteilung der Stadtrechte der Stadt Brünn im Jahre 1243 durch den König von Böhmen Václav I., die den Brünner Bürgern das Monopol für alle Arten des Handels und Gewerbes sicherten. Brünn wird schrittweise zu einem zunehmend bedeutungsvollen Zentrum des internationalen Transithandels. Auch weitere Privilegien der böhmischen Herrscher aus den Geschlechtern der Premysliden und Luxemburger (der Jahre 1291, 1323, 1333, 1348 usw.) haben dazu beigetragen. Brünn erreichte durch diese Privilegien (besonders durch das Privileg Karls IV. aus dem Jahre 1348)-zum Nachteil der Hauptstadt der Markgrafstadt Olmütz - die gleiche Stellung im Außenhandel in Mähren wie sie Prag im böhmischen Handel innehatte. Der wirtschaftlichen Entwicklung der Stadt Brünn halfen auch die Verwaltungsreformen Karl IV. aus der Mitte des 14. Jhs., die aus der Stadt das politische und gerichtliche Zentrum Mährens geschaffen haben.. Der Verfasser beschreibt vor allem die engen Kontakte der Brünner Kaufleute in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weißen Berg mit Wien, Linz, Nürnberg, dem schlesischen Breslau, Prag, sowie auch mit Ungarn, Italien (insbesondere mit Venedig und Genua). Der Zeitraum des Dreißigjährigen Krieges, der zwar den Brünner Handel stark geschädigt hat, schrieb sich in die Geschichte der Stadt auf sehr bedeutungsvolle Weise ein. Die Konzentration der Landesinstitutionen in Brünn im Jahre 1641 (der Landesgerichte mit dem Amt der Landtafeln, die bisher abwechselnd in Brünn und in Olmütz ihr Amt ausübten, des Königlichen Tribunals u. dgl.) und die erfolgreiche Verteidigung gegen die Schweden im Jahre 1645 (den Schweden fiel die Stadt Olmütz, die ehemalige Hauptstadt Mährens, zum Opfer) festigten die Ausgangspositionen der Stadt als des bedeutungsvollsten Handels- und Industriezentrums Mährens. Brünn verwandelt sich in ein wichtiges Zentrum besonders der Textil- und Maschinenbauindustrie. Die Entwicklung der Stadt Brünn, die in der 1. Hälfte des 19. Jhs. mitteleuropäisches Manchester genannt wurde, beeinflusste auf entscheidende Weise die Eisenbahnverbindung Brünn-Wien, die im Jahre 1839 errichtet wurde. Sie festigte in einem noch höheren Ausmaß die geschäftliche Bindung der Stadt Brünn an Wien. In dieser Zeit strömen nach Wien besonders landwirtschaftliche Produkte aus der weiten Umgebung von Brünn. Diese Kontakte wurden durch die Entstehung der selbständigen Tschechoslowakei im Jahre 1918 zum Teil gedämpft. Der Zeitraum der 1. Republik ist jedoch trotzdem die Zeit eines großen Aufschwungs der Stadt, hauptsächlich nach dem Jahre 1927, als Brünn wieder zur Hauptstadt des Landes wird. In Brünn wurde die Universität gegründet, eine Produktenbörse sowie auch das Areal der Brünner Messen und Ausstellungen eröffnet, wo im Jahre 1928 eine grandiose gesamtstaatliche Ausstellung der zeitgenössischen tschechoslowakischen Kultur

veranstaltet wurde. Brünn wurde damals zu einem sehr bedeutenden gesamtstaatlichen Verkehrszentrum. Die Degradation Brünns aus einer Landesstadt zu einer Bezirksstadt nach der Aufhebung der Landesordnung durch das kommunistische Regime zum 1.1.1949 hat den Aufschwung des Handels in Brünn gebremst.

Für den weiteren Aufschwung der Stadt Brünn als Handelszentrum hält der Verfasser für sehr wichtig, daß der Stadt Brünn durch die Erneuerung der Landesordnung das Statut der Hauptstadt Mährens zurückgegeben würde. Der Autor erachtet es für notwendig, wenigstens vertretende Honorarkonsulate in Brünn wieder zu errichten, so wie sie in Brünn in der Zeit der 1. Republik gewirkt haben. Für den Aufschwung der Stadt Brünn ist auch die Existenz und ein verlässliches Funktionieren eines Brünner internationalen Flughafens außerordentlich wichtig, ferner die Ausgestaltung einer schon längere Zeit geforderten zollfreien Zone, die Beendigung des Autobahnnetzes vor allem in Richtung Wien, im Norden nach Polen. Zu den weiteren Prioritäten in diesem Sinne rechnet der Verfasser auch die Eingliederung der Stadt Brünn in das europäische System der sehr schnellen Eisenbahnstrecken, worum Brünn zur Zeit sehr bemüht ist. Sehr notwendig ist auch der Aufbau einer Fernsprechzentrale, die für das ganze Gebiet der Republik nur in Prag vorhanden ist.

PRVNÍ FILIÁLKY A CENTRÁLY ČESKÉHO BANKOVNICTVÍ V BRNĚ

Ve druhé polovině 19. století se stávala moravská metropole doménou německého bankovníctví. Výchozí a určující okamžik tohoto procesu se odehrál na rozhraní 50.-60. let, kdy v Brně otevřel svou filiálku K. k. priv. Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe a vzápětí po něm tu zahájila svou činnost také místní K. k. priv. mährische Escomptebank. Po vzoru vídeňské velkobanky přistoupily k podobnému rozhodnutí také další německé ústavy z Vídně (Anglo-Oesterreichische Bank, Wiener Bank-Verein, K. k. priv. Bank und Wechselstuben-Actien-Gesellschaft Mercur) i z Prahy (K. k. priv. böhmische Union-Bank, Centralbank der deutschen Sparkassen, Deutsche Agrar-Bank für Österreich). Naproti tomu příkladu K. k. mährische Escomptebank následovala téměř až po půlstoletí jen místní německá malobanka Nordösterreichische Bank für Industrie, Handel und Landwirtschaft.

Vedle relativně široké organizační sítě vídeňských velkobank a bankovních ústavů moravských a českých Němců začalo se na brněnském peněžním trhu uplatňovat s určitým zpožděním také české bankovníctví. V následujícím příspěvku se pokusíme na základě nepoužitých dosud pramenů podat přehled o tom, jak byly v Brně postupně zřizovány filiálky pražských obchodních bank a domácí bankovní ústavy pro místní českou klientelu. U každé z těchto institucí si všimneme jejího personálního obsazení a naznačíme okruh a výsledky její působnosti.

*

Z pražských obchodních bank otevřela v Brně svou filiálku nejdříve Živnostenská banka pro Čechy a Moravu a provedla její zápis do obchodního rejstříku 16. ledna 1880. Vedením filiálky byli pověřeni nejprve vrchní účetní K. Urbanec a později prokurista A. Klášterský, kteří se zabývali téměř výhradně likvidací Brněnské průmyslové banky, aby tak odvrátili nebezpečí ztráty úvěrního spolku založen, jenž měl u této malobanky vysokou pohledávku. Teprve pak byla převedena správa na provizorního a zakrátko definitivního ředitele E. Tužila, za něhož vyrostla filiálka v nejvýnosnější a na dlouhou dobu také v největší podnik mateřského ústavu. Výjimečnost jejího postavení ve vnitřní bankovní struktuře charakterizovaly velké obraty z běžných bankovních obchodů i z prvních mimořádných transakcí nejenom na Moravě, ale také v sousedních Uhrách, tj. na Slovensku, a zejména v nedaleké Haliči. Filiálka

proto dosáhla relativní účetní samostatnosti, kterou podstoupila teprve od přelomu století ve prospěch nově otevřené filiálky vídeňské.¹

Živnostenskou banku pro Čechy a Moravu následovaly do Brna zvolna a nesměle i jiné pražské ústavy. Na počátku 20. stol. se odhodlaly k těmto krokům Česká průmyslová banka a Ústřední banka českých spořitelů.

První z nich protokolovala svou filiálku u brněnského obchodního soudu 4. října 1902. Pod vedením dirigentů, jimiž byli postupně ustanovováni C. Ronek, F. Fryštáček, J. Hausek a J. Dostal, filiálka poskytovala eskontní a průmyslové úvěry a pokusila se akcionovat průmyslové, obchodní a zejména dopravní podniky v brněnské průmyslové oblasti i ve vzdálenějších okolí. Inicivovala založení zvláště významných společností Místní dráha Kuřim-Veverská Bítýška r. 1910 a Novojičínská továrna na zemědělské stroje r. 1913.²

Ústřední banka českých spořitelů zapsala svou brněnskou filiálku do obchodního rejstříku 15. června 1905 a místo dirigenta svěřila nejprve J. Pytlíkovi a později A. Královi. Po přeložení obou těchto exponentů do pražské centrály se ujali správy H. Sekal a po něm P. Solnička. S výjimkou komunálních půjček byla filiálka oprávněna provozovat všechny statutární obchody, ve skutečnosti se však omezila na přijímání vkladů a eskont směnek spořitelním, záložním a úvěrovým družstvům. Teritoriálně byla tato působnost vymezena nejenom na Moravu a Slezsko, ale také na Uhry a především na Halič s Bukovinou, než tam byly otevřeny afilace a pobočné ústavy. Na eskontních úvěrech se proto podílely drobné peněžní ústavy polské (45,19 %), rumunské (18,25 %), české (18,23 %), slovenské (6,83 %), německé (6,61 %) a ukrajinské (4,89 %). Teprve po otevření filiálek ve Lvově, Krakově a v Černovicích a po přisvojení afilací v Budapešti se struktura eskontu směnek změnila ve prospěch spořitelů a záložních na Moravě a ve Slezsku.³

Z ostatních pražských obchodních bank zřídily své filiálky v Brně krátce po sobě za vrcholící válečné inflace Pražská úvěrní banka (14. července 1917), Agrární banka (12. září 1917) a Pozemková banka (26. září 1917).⁴ Jejich činnost však byla teprve v samých začátcích a v období Rakousko-Uherska se na brněnském peněžním trhu nedokázala výrazněji uplatnit.

První samostatný ústav českého bankovního kapitálu se konstituoval v Brně 27. dubna 1906 a o tři dny později byl registrován jako Moravská agrární a průmyslová banka. Pod vedením F. Aschenbrennera, dosavadního ředitele Moravského diskontního ústavu, banka usilovala „zvelebiti a podporovati v první řadě zemědělství, pak obchod a průmysl“. V tomto svém úsilí byla nadmíru úspěšná, takže upevňovala svou vnitřní organizaci a soustavně zvyšovala akciovou jistinu. Během prvního desetiletí své činnosti otevřela postupně čtrnáct filiálek v českých zemích; z nich filiálky v Kroměříži, Moravské Ostravě, Opavě, Německém Brodě, Třebíči, Chrudimi, Holešově, Olomouci, Břeclavi, Přerově, Boskovicích, Valašském Meziříčí a v Prostějově jí usnadňovaly cestu převážně za agrární klientelou, zatím co filiálka v Praze jí zajišťovala spojení se Zemskou bankou království Českého a rovněž se Živnostenskou bankou pro Čechy a Moravu, Ústřední bankou českých spořitelů a s Pozemkovou bankou. Akciový kapitál obnášel původně 2 mil. K. Na základě usnesení valných hromad r. 1909

a 1910 se zdvojnásobil (první emisí na 4 mil. K a druhou na 8 mil. K, přičemž emise z r. 1910 byla přepsána o 2 mil. K). Usnesením valných hromad r. 1911 a 1913 byly vydány a splaceny nové akcie vždy za 2 mil. K. K poslednímu zvýšení akciového kapitálu došlo na základě usnesení mimořádné valné hromady r. 1917, kdy dosáhla akciová jistina výše 18 mil. K a její zdvojnásobení pak navrhla valná hromada r. 1918. Moravská agrární a průmyslová banka se tak stala významnou představitelkou českého bankovníctví, která byla pražskými obchodními bankami na Moravě respektována stejným způsobem, jako například královehradecký Záložní a úvěrní ústav na obchodním teritoriu severovýchodních Čech.⁵

Menší vitalitou se naproti tomu vyznačoval druhý nejstarší reprezentant českého bankovníctví na Moravě. K jeho založení zavdaly podnět Moravský diskontní ústav v Brně, který patřil k největším společenstevním útvarům toho druhu v moravskoslezském prostředí, a dále Pozemkový ústav v Brně, jenž prováděl realitní obchody. K zajištění finančních potřeb obou těchto institucí konstituovala se 29. prosince 1910 Moravskoslezská banka, kterou dal její ředitel E. Kačírek zapsat do obchodního rejstříku 5. ledna 1911. Malobanka eskontovala především směnky svých zakladatelů a navázala poměrně úzký kontakt se záložnicemi, ve kterých se úřadovalo česky. Za tím účelem postupně otevřela filiálky ve Znojmě, Praze, Kyjově, Orlové a ve Valašském Meziříčí. Pracovala s akciovým kapitálem 1 mil. K, který byl r. 1911 zdvojnásoben a r. 1918 zvýšen na 3 mil. K.⁶

*

Kanceláře prvních filiálek a centrály českého bankovníctví nacházely za Rakousko-Uherska svá brněnská přístřeší na nejrušnějším tehdy Velkém nám. nebo v jeho přilehlých ulicích. Odtud se začal nacionálně český bankovní kapitál uplatňovat od 80. let 19. století nejenom v Brně a v brněnské průmyslové oblasti, ale i na širších peněžních trzích Moravy a Slezska, stejně jako v sousedních Uhrách a v Haliči. Ve srovnání s německou konkurencí probíhal však tento proces se značným zpožděním a jenom v malých rozměrech. Nepřerostl proto rámec pouhých příprav a jeho výsledky se plně dostavily teprve až po nostrifikaci na počátku první republiky.

POZNÁMKY

- 1 Městský soud v Brně - podnikový rejstřík (dále MS), sign. Sp. sv. IV, č. 589/1 a Jednací zpráva Živnostenské banky pro Čechy a Moravu v Praze za r. 1880. Praha 1881, nestr.
- 2 MS, sign. Sp. sv. VI, č. 1184/1 a Česká průmyslová banka. Zpráva za obchodní období od 1. 1. do 31. 12. 1902 pro valnou hromadu dne 8. 4. 1903. Praha 1903, nestr.
- 3 MS, sign. Sp. sv. VI, č. 1275/1 a Ústřední banka českých spořitelů. 3 (1905). Od 1. 1. do 31. 12. 1905. Praha 1906, nestr.
- 4 MS, sign. B, sv. I, č. 42/1, 43/1, a 44/1.
- 5 MS, sign. B, sv. I, č. 2/1 a Výroční zpráva Moravské agrární a průmyslové banky v Brně za období od 1. 5. do 31. 12. 1908. Brno 1909, nestr.
- 6 MS, sign. B, sv. I, č. 16/1 a První výroční zpráva Moravsko-slezské banky v Brně za dobu od zahájení činnosti, tj. od 15. 1. do 31. 12. 1911. Brno 1911, nestr.

Erste Filialen und Zentralen des tschechischen Bankwesens in Brünn

Zusammenfassung

Von 80. Jahren des 19. Jahrhunderts haben sich in Brünn die Filialen Prager Geschäftsbanken durchsetzen begonnen und zu Ende des 1. Jahrzehntes 20. Jahrhunderts auch tschechische Lokalbanken. Tschechisches Nationalbankkapital hat in dieser Zeit für die Klientel Mähren und Schlesien aber auch in Galizien und in Ungarn gearbeitet.

Im Vergleich mit deutscher Konkurrenz ist diese Geschäftsaktivität mit beträchtlicher Verspätung und nur in kleinen Dimensionen verlaufen.

Radan Květ

BRNO Z HLEDISKA STARÝCH STEZEK A OSÍDLOVÁNÍ NAŠÍ KRAJINY

Brněnská krajina je osídlena člověkem od pradávna. Prvotní přítomnost paleolitického člověka - lovce a sběrače byla omezena jen na nejpříhodnější lokality a jen na jisté časové intervaly přerušené na dlouhou dobu za posledního zalednění. Mesolitická ekumena, která zde začínala žít zhruba před deseti tisíciletími, sice také využívala jen nejpříhodnějších míst, ale vydržela zde zřejmě bez velkých výkyvů trvale. Po ní přicházely na stejná místa další kultury až po velkomoravské období před více než tisíci léty. Po celou tu dobu se člověk - zemědělec zdržoval téměř výhradně v prostoru fyzickogeograficky přesně vymezeném: především v nivách velkých řek a podél nich tj. v relativně nízkých nadmořských výškách, s relativně teplým klimatem a úrodnou půdou (hydromorfní nivní půdou, resp. černozemí na spraši na terasách a v nízkých pahorkatinách). V Čechách to bylo území Polabí a dolního Poohří, na Moravě všechny tři úvaly (Dolnomoravský, Dyjskosvratecký a Hornomoravský) a ve Slezsku jen okolí dnešní Opavy.

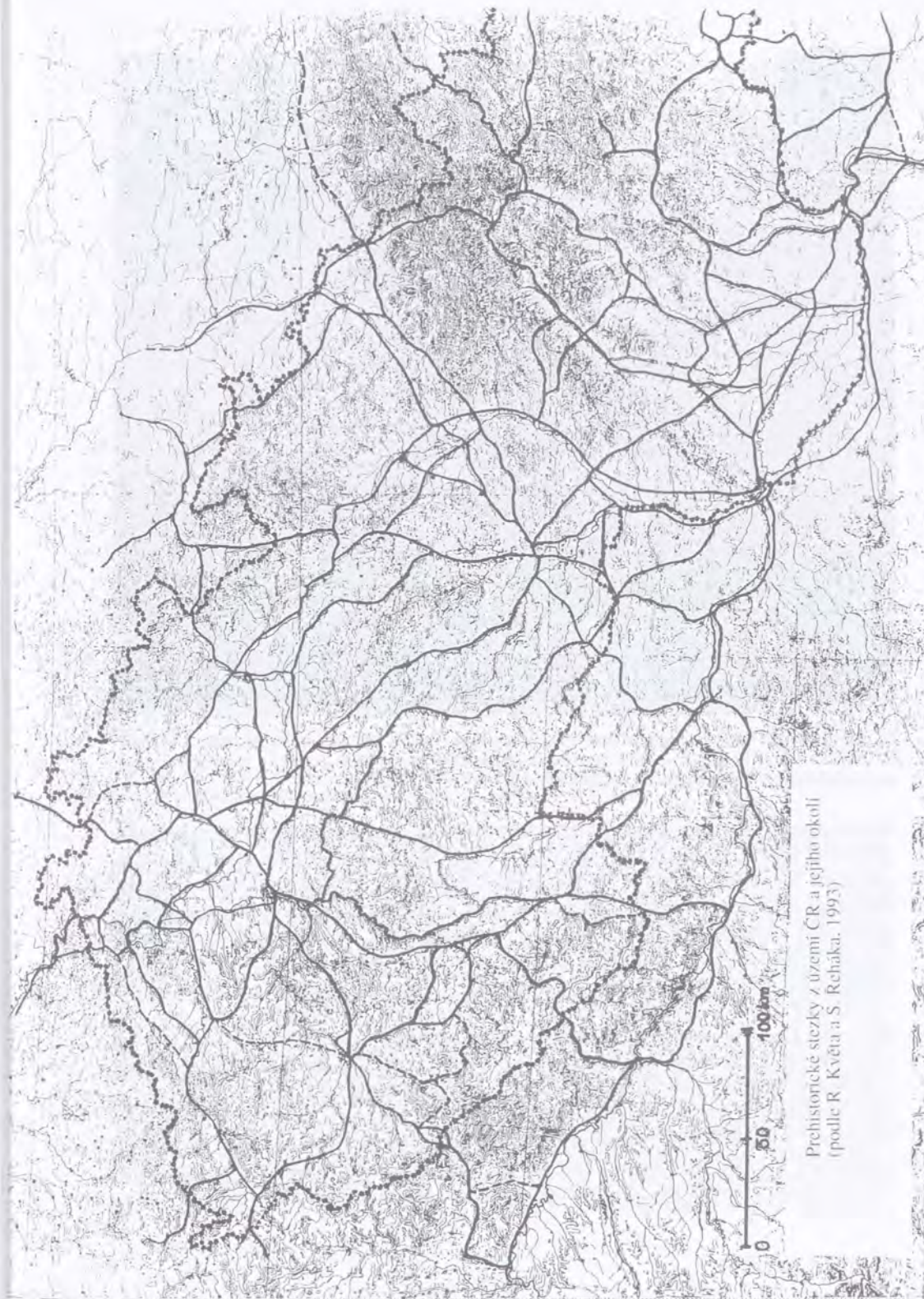
Jednotlivé osídlené oblasti žily zvláště v nejstarších obdobích na sobě nezávisle. Ale přece jen i v nejdávnější minulosti docházelo ke kontaktům a směně potřebných surovin (od pazourku, přes sůl, jantar a později i rudy, textil aj.). Trasy nejstarších prehistorických dopravních linií, kterými byly jen stezky vhodné pro pěší a později i soumary, byly predisponovány přírodními poměry. Osou dopravní sítě byla nejčastěji hydrografická síť, resp. nejnížší terasy podél vodních toků. Tyto trasy jednak umožňovaly dobrou průchodnost při minimální sklonitosti (prakticky cesta rovinného charakteru) a stálý ukazatel směru, jednak skýtala stále pitnou vodu. Jen v polohách silně zamokřených nebo s vysokými břehy přímo nad korytem toku se stezka ubírala vyššími polohami, ale také pokud možno rovinného charakteru. V tomto případě se stávaly ukazateli směru osamělé vrchy v krajině nebo okrajové převýšení v pásmu kopců či hor. Zřejmě už i v dávné prehistorii vyznačoval člověk hlavně místa rozdvojení, křížování cest, brody či jinak důležitá místa. Od doby velkomoravské - od uvedení křesťanství do našich zemí jsou na těchto místech často křížky, boží muka, kapličky, kostely nebo jiná značení podobného významu. Jako pravděpodobné se jeví, že mnohým církevním stavbám předcházely už od neolitu jiné znaky na dopravních trasách, někdy snad též náboženského „pohanského“ charakteru nebo jen prostě informačního smyslu, jakými mohly být vztyčené kamenné bloky či desky, nebo naskládané kamenné nebo dřevěné „pyramidy“ popř. jen tyče, i záměrně zasazené stromy.

Sít dálkových prehistorických stezek (viz mapka) ukazuje, jak pravděpodobně putovali po tisíciletí naši předchůdci, aby propojili jednotlivá sídelní centra. Tato dopravní síť sice ukazuje se značnou spolehlivostí průběh hlavních tras v regionálním měřítku (Květ, Řehák 1993), ale nikoli v detailu. Podrobně shledávat jejich průběh je dnes obtížné. U pozdějších historických stezek docházelo k jistým změnám v jejich průběhu např. podmíněným vznikem větších sídelních center (později měst), k nimž se začaly sbíhat stezky původně procházející mimo ně (Čáda 1965, Vermouzek 1983). Dvacáté století a především jeho druhá polovina přinesla zase hlavně okolo větších aglomerací obyvatelstva takové antropogenní změny v terénu, že opuštěné staré stezky dokládá jen zlomek jejich průběhu, někde na ně svědčí jen osamocené jednotlivosti (např. křížky). Naštěstí zůstala zachována alespoň pro naše území jedna možnost pro dešifraci stezek: využití starých map. Jako nejvhodnější se ukázaly vojenské mapy v měřítku 1 : 75.000 vypracované v druhé polovině 19. století a opětovně vydávané i v upravených verzích do poloviny 20. století. Ty zachycují pod nejrůznějšími značkami dopravních tahů (s různou funkcí v době publikace) téměř souvisle průběh nejstarších tras - původně stezek (Květ, v tisku). Jsou tak podrobné, že je z nich možno v terénu sledovat skutečně dochované úseky a také je možno téměř v úplnosti rekonstruovat jejich původní průběh.

Smysl takové rekonstrukce starých stezek je víceúčelový. Zachycení prvotní sítě nejvhodnějších (tisíciletími ověřených) tras v krajině ukazuje na původní krajinné vzahy. Sepětí stezek s různými fyzickogeografickými prvky je evidentní z hlediska geomorfologického a hydrografického, ale ukazuje i na sociogeografické vztahy: křižovatky stezek zvláště těch, které jsou vázány na větší krajinné uzly (geotektonické, hydrografické) se stávaly predispozicemi pro vznik sídel a později i aglomerací městského typu. V tom smyslu se pak i na staré stezky váže řada projevů kulturní aktivity člověka, které v současnosti se vůbec nepocítují jako příslušnosti k dávným průchozím trasám: ať jsou to dříve uvedené církevní stavby od křížku po kostel, nebo hraniční kameny, mosty, sochy, zájezdní hostince, mýta, poštovní stanice. Všechny tyto původní krajinné vztahy se uplatňují bez větších omezení v územích značně členitých (jako je naše republika) i po tisíciletích, protože reliéf zůstává beze změn nebo jen relativně nepatrně proměněný. Větší změny nastávají jen v nížinách dolních toků řek, kde v průběhu nejen tisíciletí ale dost výrazně během staletí i někdy několika desetiletí může dojít k místním ale významným proměnám.

Poznání původní prehistorické i historické dopravní sítě má význam v historické vědě. Rozmístění dávných sídel a center moci a dalších jevů minulosti nelze začasté dobře objasnit bez souvislosti s jejich dopravními spojeními. Kromě toho znalost sítě starých stezek napomůže při hledání původní ekologické rovnováhy v přírodě. Dnešní stav krajiny neumožňuje vždy přímo odvodit, kde vlastně nastalo prvotní přetržení řetězce vztahů v síti fyzickogeografických i sociogeografických poměrů.

Pokud jde o vznik a vývoj Brna lze z analýzy sítě prehistorických stezek dojít k následujícím vývodům. Z obr. 1 vyplývá, že predispozice pro vznik sídel na

Po stezce zůstala stopa ve snížené úrovni odštěpující se silničky před vstupem do parku Lužánek na Lidické ulici. Před asi dvěma desetiletími zde ještě stával kříž chráněný stromem dosud stojícím. Kříž vyznačoval starou stezku. Foto R. Květ.

území dnešního Brna je dána křižovatkou stezek, která svou polohou odpovídá přibližně území Horních Heršpic v jižní části města. Severojižní směr přímého průběhu je zvláště důležitý ve své jižní části: zde probíhal nejkratší spoj do Podunají do oblasti dnešní Vídně, resp. dále k jihu až k Jadranu. Směr k severu mohl vést posléze do Čech nebo ev. do polské nížiny. Východozápadní trasa je mírně obloukovitého průběhu. Její význam je v oblasti Brna násoben ještě vidlicovým rozbíháním stezek na východní i západní straně (tj. ve směru do vyškovské brány a k JV k soutoku Dyje s Moravou a kromě toho ještě do míst dnešního Hodonína, na západní straně pak rozdělení vede k SZ do Polabí a k JZ přes území dálkového spojení horního Povislí (dnešní Krakov) se středním a horním Podunajím (dnešní Linec), tedy východní Evropy (ev. Asie) s jihozápadní Evropou, event. jižní Evropy (Jadranu) se severní Evropou (Baltem). Toto dálkové spojení představuje také jednu z predispozic trasy tzv. jantarové stezky Moravou. Tak se už z dávné minulosti předznamenává význam této křižovatky pro možnost osídlení jako obchodního centra.

V Králově Poli na křižovatce stezek stojí kartouzský klášter a proti stezce od východu přibíhající je čelem k ní obrácen kříž rovněž vyznačující starou trasu. Foto R. Květ.

V této souvislosti lze uvést, že pro předchůdce Brna z keltořímských časů jsme akceptovali (Řehák, Květ, v tisku) název Eburon. Podle svého pojetí - totiž za pomoci sítě predispozic prehistorických stezek - jsme se pokusili o novou interpretaci práce Klaudia Ptolemaia o Velké Germanii (z 2. století) a došli jsme při analýze tras a křižovatek stezek a poloh sídel i jejich názvů k závěru, že tehdejší osada někde v okolí „naší křižovatky“ se jmenovala tak, jak už soudili někteří dřívější badatelé. Název Eburon pro Brno však přijímali na základě jiných hledisek.

Situace dnešního centra města Brna je od původní predispozice křižovatky posunuta k severu. K tomuto posunutí docházelo postupně. Nejprve v době velkomoravské došlo k osídlení výšiny Starých Zámků v dnešní Líšni opevněného centra chránícího křižovátku stezek pod ní (přibližně směru V-Z od Kr. Pole k Vyškovu a od jihu od Měnána, méně významně k severu do údolí Říčky k „rudním“ nalezištím). Tato křižovatka mohla mít ve své „velkomoravské“ době větší význam než jiná křižování, především „prehistorické“ oblasti Horních

Sousoší se sv. Annou z roku 1889 na vysokém sloupu zdaleka vyznačovalo v rovinatém terenu křižovatku stezek. Nyní z nich zbyla jen krátká pěšina mezi bloky domů k jihu. Foto R. Květ.

Heršpic. Snad z toho důvodu, že v té době byla tato oblast značně zamokřena a nehodila se ani k průchodu a tím méně k osídlení. K druhému posunu došlo při osídlení okolí brodu přes Svratku na Starém Brně asi v 10. století, soudě podle stáří rotundy z doby kolem r. 1000 v areálu starobrněnského kláštera (Květ, 1993). Teprve asi koncem 12. století při nedostatku místa na Starém Brně nastalo osídlování svahů pod Petrovem a Špilberkem. Je to jen zlomek času z dlouhé historie osídlení brněnské krajiny, co je centrum města ve svých nynějších polohách. Ale i „predispozice křižovatky“ nebyla během tohoto vývoje zcela opuštěna. Svědčí o tom např. románský kostel v Luhu (dnešním Komárově) z 12. století nepříliš vzdálený od místa křižovatky. Poloha křižovatky se také mohla během tisíciletí mírně posunovat především s ohledem na hydrografické podmínky na soutoku a větvení řeky Svratky a jejich přítoků Svitavy a Ponávky; také polohy brodů se mohly posunovat.

Z předchozího výkladu vyplývá, že současné Brno jako významné centrum obchodu, průmyslu, vědy a kultury se vyvíjelo zcela v závislosti na přírodních podmínkách totiž predispozicích reliéfu a predispozicích evropské křižovatky stezek spojujících severní a východní Evropu s oblastmi jižní a jihozápadní Evropy. Poloha uprostřed Moravy, která se projevuje jako zúžený koridor, byla osídlena už v paleolitu. Historicky první více méně doloženou osadou byl Eburon na počátku našeho letopočtu. Od doby Slovanů lze pro Brno zaznamenat postupně tři lokální centra. Prvé na Starých Zámcích nad křižovatkou stezek z doby kolem 9. století, druhé na Starém Brně při brodu přes Svratku v 10. století a na konci 12. století rozšíření důležitých osad jednak na křižovatkou stezek na Luhu (v Komárově), jednak využívající již jen blízkosti křižovatky stezek na „suchém terénu“ dnešního centra pod Petrovem. Během půl století získala tato nová obec městská privilegia dnes již 750 let stará. Toto město se stalo odrazovým můstkem pro pozdější vývoj brněnské aglomerace, jak ji známe dnes.

LITERATURA

- Čáda F. (1965): Brno - křižovatka starých cest. - In: Brno v minulosti a dnes VII, Brno, Blok, s. 151-162.
 Květ R. (1993): Stezky brněnského údělu. - In: Brno v minulosti a dnes č. 11, Brno, Archiv města Brna, s. 122-125.
 Květ R., Řehák S. (1993): Prehistorické stezky a jejich geografická podmíněnost (na příkladu Československa). - Sborník České geografické společnosti, Praha, 98, č. 4, s. 244-246.
 Řehák S., Květ R. (v tisku): Ptolemaiova Velká Germanie stále záhadou. - Pravěk, Brno.
 Vermouzek R. (1983): Brno - křižovatka starých cest. - In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno, Archiv města Brna, s. 186-190.

Brünn vom Gesichtspunkt der alten Pfade und Besiedlung der unseren Landschaft

Zusammenfassung

Gegenwertige Stadt Brünn als bedeutungsvolles Zentrum des Handels, Industrie, Wissenschaft und Kultur entwickelte sich völlig in der Abhängigkeit auf den Naturbedigungen des Reliefs und Predispositionen der europäischen Kreuzung der Steige, die Nord- und Osteuropa mit den Gebieten Süd- und Südwesteuropa verband.

Die Lage in der Mitte Mähren, die als enger Korridor zum Ausdruck kommt, wurde schon in Paleolit besiedelt. Die erste Siedlung, mit der bestimmten Art und Weise historisch belegt, war die Ortschaft EBURON am Anfang unserer Zeitrechnung.

Seit der Zeit der Slawen kann man für Brünn schrittweise drei lokale Zentren registrieren. Das erste Zentrum in Staré Zámky über die Kreuzung der Pfade aus

der Zeit um 9. Jh., das zweite in Staré Brno bei der Furt über den Fluß Svratka im 10. Jh. und das dritte am Ende des 12. Jh. Es handelt um Verbreitung der wichtigen Pfade einerseits um die Kreuzung der Pfade auf LUH (in Komárov), andererseits handelt es sich schon nur um Ausnutzung der nächsten Nähe der Kreuzung der Pfade an dem „Trokenes terrain“ unter Petrov.

Binnen des halben Jahrhunderts bekam diese neue Gemeinde die Stadtprivilegien im Jahr 1243. Diese Stadt wurde Sprungbrücke für die spätere Entwicklung der Brünn Agglomeration, die wir schon heute kennen.

Hana Pátková

KE KULTOVNÍ ČINNOSTI ŘEMESLNICKÝCH SDRUŽENÍ VE 14. A 15. STOLETÍ

Počátky řemeslnických sdružení v českých a moravských městech nejsou dosud jednoznačně objasněny. Dosavadní bádání hledalo původ těchto organizací v náboženských bratrstvech, v nucených sdruženích - pořádcích, vytvořených městskou správou, která chtěla zajistit plnění povinností k městu, či ve spolcích, vytvořených řemeslníky k hájení jejich hospodářských zájmů. Podle mínění některých badatelů se na vzniku řemeslnických cechů podílelo více příčin, a jednotlivé organizace mohly vzniknout různým způsobem.¹

Skutečnost, že středověká sdružení řemeslníků se kromě problémů, spojených s výrobou a její organizací, zabývala i jinak orientovanou činností, je obecně známá.² Ve sledovaném období je doložen jejich podíl na vojenských akcích města,³ účast při vjezdu panovníka do města i při panovníkově pohřbu⁴ a neznámou rozhodně není ani jejich kultovní činnost.⁵ Jejich hospodářskému působení byla věnována pozornost, další aspekty činnosti řemeslnických korporací ale u nás soustavněji sledovány nebyly.⁶

Z. Winter využil ve svých pracích, především v Dějinách řemesel a obchodu v Čechách ve 14. a v 15. století,⁷ velké množství materiálu (ovšem týkajícího se téměř výlučně řemeslnických sdružení českých měst). Přinesl i řadu dokladů o jejich nábožensky orientované činnosti. Zmínil její čtyři oblasti - totiž péči o pohřby členů a zádušní bohoslužby za ně, vztah sdružení k určitým oltářům a kostelům, vztah k určitým světcům a účast na náboženských slavnostech ve městě, především na oslavách svátku Božího těla. Soustavněji se ale kultovní činností nezabýval, omezil se spíše na uvedení různých dokladů. Právě Z. Winter také hledal v náboženských bratrstvech původ pozdějších cechů. Částečně tuto možnost připouštěl i B. Mendl,⁸ který zdůraznil úlohu městské správy a počátky většiny cechů spatřoval v nucených sdruženích vytvořených městem, mimo to však soudil, že některé cechy (pražští malíři) vznikly z bratrstev. Oproti tomu M. Kučerová⁹ i L. Janáček¹⁰ kladli kultovní činnost do souvislosti se snahou řemeslníků vyhnout se zákazu organizace: počátky cechů spojovali s hospodářskými zájmy řemeslníků.

Tento příspěvek se soustřeďuje na kultovní činnost řemeslnických sdružení;¹¹ neklade si za cíl pojednat o problematice vyčerpávajícím způsobem.¹² Na několika případech z českých a moravských měst však chce naznačit některé aspekty kultovní činnosti těchto sdružení a formulovat předběžnou hypotézu pro další bádání. Opírá se o prameny různého typu: nejčastěji byla využita statuta,

a to jak v podobě městských listin, tak v podobě ustanovení samotných řemeslníků, která jsou zachycena v dochovaných knihách řemeslnických sdružení. Doklady o kultovní činnosti příslušného sdružení jsou ve statutech poměrně vzácné. Jediná dochovaná statuta ze sledovaného období, která obsahují ustanovení, týkající se kultovní a (v daleko menší míře) sociální činnosti a jeho organizace, nikoli však články upravující přímo hospodářskou činnost, jsou statuta malířů na Starém Městě pražském, pocházející většinou z roku 1348.¹³ V mnoha statutech nejsou žádné údaje o kultovní činnosti, jindy se objevují spolu s články, upravujícími provozování řemesla. Nelze vyloučit, že tento jev je způsoben tím, že naprostou většinu statut vydala městská správa, případně pán města. Středem pozornosti při tom byly spíše podmínky provozování řemesel a výroby ve městě než kultovní činnost. Tomu by nasvědčovalo i to, že více článků, týkajících se kultovní činnosti, obsahují právě statuta vzniklá z vlastní iniciativy řemeslníků.¹⁴ Záznamy účetní povahy z prostředí malířského cechu na Starém Městě pražském umožnily alespoň částečně konfrontovat články statut se skutečnou činností malířského sdružení. Konečně byly využity také další, s kultovní činností související doklady různého typu (především listiny, ale i záznamy v dochovaných knihách sdružení).

Chronologicky vzato nejstarší mezi uvedenými příklady jsou údaje o řemeslnických pohřbech. Dochovaná kniha zlatníků Starého Města pražského¹⁵ vznikla po roce 1368, ale obsahuje statuta pocházející částečně již z roku 1324. Hlavní rysy pohřbu z ní lze rozeznat: Odlišoval se podle věku zemřelého a jeho postavení v řemeslnickém sdružení. Pohřeb mistra, jeho manželky nebo dítěte staršího dvanácti let byl nejhonosnější - užívalo se při něm lepšího příkrovu a velkých svící. Mistři i jejich manželky museli jít osobně k ofěře a účastnit se zádušních bohoslužeb. Zemřelého byl na vyzvání každý povinen nést ke hrobu. Při pohřbu mladšího dítěte, nemanželského dítěte a tovaryše či někoho ze služebnictva mistrů se používalo menšího příkrovu a malých svící, povinnost účasti na ofěře a snad také na bohoslužbách byla stejná jako při pohřbu mistra. Pohřeb měl být patrně vypravován pouze členům, jejich rodinám, služebnictvu a případně žebrákům v domech členů sdružení. Půjčování pohřebního náčiní mimo cech bylo pokutováno. Podle jiného ustanovení tohoto nesourodého záznamu statut však lze půjčování pohřebních utensilií považovat za možné. Patrně došlo mezi léty 1324-1368 ke zmírnění původního pravidla. Obdobný byl pohřeb staroměstských malířů a štítařů, jak ho zachycují statuta z roku 1348.¹⁶ U nich je však více dokladů - podle jednoho zápisu z 2. desetiletí 15. století¹⁷ lze usuzovat, že tehdy již malíři upustili od uzavřenosti a půjčovali pohřební potřeby i nečlenům sdružení.

Knihou staroměstského malířského sdružení, obsahující zmíněná statuta a zachycující s přestávkami léta 1348-1527,¹⁸ umožňuje sledovat kultovní činnost detailněji. Již roku 1348 konali malíři čtyřikrát ročně, vždy v pondělí po mariánském svátku, zádušní bohoslužby u oltáře sv. Lukáše v někdejším kostele Panny Marie Na louži na Starém Městě pražském. I zde existuje podobnost se zlatníky - ti se účastnili ofěry také čtyřikrát ročně, vždy o suchých dnech. Mimoto se malíři v předvečer svátku svatého Lukáše účastnili nešpor a na svátek

mše. Kostelu ten den dávali velkou zdobenou svící; měla být zapalována o velkých svátcích. Během 14. a 15. století se pak objevují pouze dvě nová ustanovení týkající se kultovní činnosti malířů¹⁹ a ta přináší pouze jedno výraznější novum - cech se neznámo kdy začal účastnit průvodu o svátku a o oktávě Božího těla - podle záznamu z roku 1481 nesli cechovní svíce v tomto průvodu tovaryši, určení cechmistry. Přitom ze záznamů ve druhé dochované knize malířského cechu,²⁰ která zahrnuje léta 1490-1582, vyplývá, že ostatní kultovní činnost v zásadě trvala. Systém bohoslužeb z roku 1348 se tedy patrně po celé 14. a 15. století výrazněji nezměnil; zůstal během 150 let stabilní, ačkoli se změnilo vyznání členů malířského cechu - stejně jako jiné staroměstské cechy byla v pohusitském období korporace utrakvistická a příslušnost k vyznání podobojí byla až do 16. století podmínkou členství.²¹ Dochovaný materiál umožňuje srovnání s cechem katolického města. Brníři, nožíři, konváři a další řemesla v Plzni si nechali roku 1488 potvrdit městskou radou soubor statut.²² Řada z nich se týká kultovní činnosti. I tento plzeňský cech se účastnil procesí na svátek Božího těla, při němž tovaryši nesli cechovní korouhev a svíce. Na den sv. Barbory řemeslníci nepracovali a účastnili se bohoslužeb, při nichž šli k ofěře. Čtyřikrát ročně konali zádušní bohoslužby a šli při nich k ofěře - vždy nejbližší neděli po suchých dnech, tedy v době blízké čtyřem mariánským svátkům, o nichž se zmiňují již v polovině 14. století statuta pražských malířů. Také z Brna pocházejí doklady o pobožnostech o suchých dnech. Podle statut mlynářů z roku 1509²³ má být každý kvatembr zádušní bohoslužba. Artikuly kovářů z roku 1518²⁴ přikazují účast na ofěře o suchých dnech i účast v průvodu na den Božího těla. Jak vidno, činnost katolických řemeslnických sdružení se v tomto případě²⁵ od utrakvistického cechu v podstatě nelišila. V této souvislosti nejsou snad bez zajímavosti dva doklady o náboženských sdruženích: První je z Krupky z roku 1463.²⁶ V tomto katolickém městě existovalo při farním kostele bratrstvo: bylo to bratrstvo zaměřené nábožensky, nikoli řemeslnický cech. I toto bratrstvo mívalo zádušní bohoslužby čtyřikrát ročně - vždy o suchých dnech. Druhý doklad se týká - také katolické - Plzně. Roku 1498 tam vzniklo bratrstvo poutníků ke sv. Jakubu do Compostelly. Členové bratrstva se účastnili bohoslužeb na den sv. Jakuba a vždy o suchých dnech, kdy pro ně bývala sloužena zádušní mše.²⁷

Také vztah sdružení k určitému oltáři či kostelu nebyl patrně v zásadě ovlivněn konfesí. Cechovní oltáře se objevují v utrakvistických pražských městech (poněkud více je toho známo opět jen o malířském oltáři sv. Lukáše, ale např. podle statut z roku 1446 se novoměstští kováři účastnili bohoslužeb v kostele Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském²⁸ i ve městech katolických. Několik poznámek z pohusitského období. Tak již zmínění plzeňští brníři a s nimi sdružená řemesla dostávají roku 1497 do správy oltář sv. Barbory v plzeňském kostele sv. Bartoloměje.²⁹ O několik let dříve, roku 1488, se oltář sv. Barbory objevuje u jihlavských koželuhů.³⁰ Brněnští zlatníci zakládají roku 1478 beneficium u oltáře sv. Ondřeje a Anny v herburském klášteře.³¹ Někdy nabyli cech patronátního práva k oltáři odkazem.³² To však nemusí být dokladem kultovní činnosti; patronátní právo mohlo být prostě součástí majetku cechu. Vztah k určitému světcí je doložen ve 14. i 15. století, v katolickém i v utrakvis-

tickém prostředí, ne však vždy, když je doložena kultovní činnost.³³ Někdy je jeho spojitost s řemeslem jasná - roku 1348 uctívají staroměstští malíři sv. Lukáše, protože byl prvním, kdo maloval Pannu Marii.³⁴ Někdy dosavadní malá zpracovanost kultu jednotlivých světců v Čechách a na Moravě neumožňuje bezpečněji tento vztah určit (je např. otázkou, zda výskyt sv. Barbory v souvislosti se zcela rozdílnými řemesly nemá příčinu v dobové oblibě této svěťice).

Pozoruhodný pramen k dějinám cechů je uložen v archivu města Brna.³⁵ Jde o zlomek papírové, latinsko-německy vedené knihy, vzniklé v prostředí cechu kožešníků. Většina z dochovaných šesti folií obsahuje zápisy účetní povahy vzniklé patrně až kolem roku 1523, v nichž jedinou stopou náboženské činnosti jsou zmínky o koupi vosku. První a druhé folio však sdělují více: tato kniha je označena jako rejstřík bratrstva svaté Barbory cechu kožešníků. To získalo roku 1504 odpustky od dvanácti kardinálů. Tyto odpustky měl opatřit oltářník oltáře sv. Barbory v kostele sv. Mikuláše. Odpustková listina pro cechovní oltář není v této době zcela ojedinělá. Roku 1500 dostal od 12 kardinálů stodenní odpustky oltář pekařů v kostele sv. Mikuláše v Českých Budějovicích, zasvěcený sv. Anně,³⁶ a téhož roku oltář sv. Barbory cechu brnářů, nožířů a dalších řemesel v Plzni dostává stodenní odpustky od 19 kardinálů.³⁷ Tento jev je již ovšem možný pouze v katolickém prostředí, stejně jako účast na duchovních milostech dominikánského řádu, doložená k roku 1486 u již zmíněného sdružení v Plzni,³⁸ či přijetí brněnských pekařů do bratrstva františkánů - observantů roku 1451.³⁹

Na základě uvedených údajů lze snad předběžně formulovat následující závěry: podoba kultovní činnosti byla patrně dlouhodobě velmi stabilní. U katolických a utraktivistických sdružení se zřejmě v podstatě příliš nelišila. Výraznějším rozdílem byla snad jen existence odpustkových listin pro oltáře katolických cechů a účast na duchovních milostech církevních institucí. Zřetelná orientace kultovní činnosti na pohřeb a zádušní bohoslužby (v mnoha cechovních statutech je zmínka o povinné účasti na pohřbu člena jediným náznakem jiné než hospodářské činnosti) spolu se zmíněnou dlouhodobou stabilitou a malými rozdíly mezi činností utraktivistických a katolických cechů by pak vyvolávala otázku po významu těchto skutečností pro rozeznání charakteru řemeslnických sdružení. Vezme-li se totiž v úvahu stále se rozvíjející hospodářská činnost cechů, mohla by stabilita kultovní činnosti pak snad potvrzovat, že po nejasných, v některých případech skutečně náboženských počátcích řemeslnických sdružení⁴⁰ se hlavním polem jejich činnosti stala hospodářská oblast. Zajištění pohřbu a zádušních bohoslužeb bylo pro středověkého řemeslníka důležité a kultovní činnost řemeslnických sdružení byla způsobem, jak potřebu realizovat. Mohly-li však být náboženské potřeby v první polovině 14. století důvodem k založení řemeslnického sdružení, v pozdější době⁴¹ byly tyto potřeby, pokud překročily původní rámec, realizovány snad již mimo tato sdružení.

POZNÁMKY

- 1 Srov. Winter, Z.: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ve XIV. a v XV. století, Praha 1906, zvl. s. 181-236. Týž. První cechy řemeslné v Čechách, ČCM LXXVIII, 1904, S. 1-10, 201-220. Mendl, B.: Počátky našich cechů, ČCH XXXIII, 1927, s. 1-20, 307-346. Poněkud podobně i Tomek, W.W.: Dějepis města Prahy II, Praha 1892, s. 385-391. Kučerová, M.: Příspěvky k dějinám cechů do roku 1419, diplomová práce FF UK, 1967. Janáček, J., Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu, Praha 1963, zvl. s. 98-113. Poslední uvedené stanovisko zvl. Mezník, J.: Praha před husitskou revolucí, Praha 1990, s. 51.
- 2 Srov. např. z nových obecných prací Hoffmann, F.: České město ve středověku, Praha 1992, s. 148, 188-189; Schulze, H. K.: Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter II, Stuttgart-Berlin-Köln 1992, S. 194.
- 3 Srov. pozn. 2.
- 4 Ze sdružení, o nichž bude pojednáno níže, srov. záznamy v knize malířů Starého Města pražského z let 1348-1527, Archiv Národní galerie v Praze (Dále ANG) AA 1207, pag. 236 (k r. 1393), pag. 92 (zápis z r. 1454, vztahující se k předchozímu roku). Edice knihy Pangerl, M.: Das Buch der Malerzeche in Prag, Wien 1878, Patera, A. -Tadra, F.: Das Buch der Prager Malerzeche, Prag 1878.
- 5 Srov. pozn. 2.
- 6 Kultovní činnosti řemeslnických sdružení se dostalo jisté pozornosti v rámci polského výzkumu bratrstev, srov. zvl. Kumor, B.: Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym. Pravo kanoniczne 1967, nr. 1, s. 289-350; Wiśniowski, E., Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu, Roczniki Humanistyczne XVII, 1969, nr. 2, s. 51-81; H. Zaremska v práci Bractwa w średniowiecznym Krakowie, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, od řemeslnických sdružení odhlíží. Táž autorka ve studii Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV-pierwszej połowie XVI w., Kwartalnik Historyczny LXXXI, 1974, nr. 4, s. 733-749, analyzovala mj. základní rysy cechovních pohřbů. K polskému bádání srov. též Czacharowicz, A.: Die Bruderschaften der Mittelalterlichen Städte in der gegenwärtigen polnischen Forschung. In: Bürgerschaft und Kirche, hsg. von J. Sydow, Stadt in der Geschichte, Bd. 7, S. 26-37, Sigmaringen 1980.
- 7 Viz pozn. 1. Kultovní činnost zvl. s. 215, 632.
- 8 Viz pozn. 1.
- 9 Viz pozn. 1.
- 10 Viz pozn. 1.
- 11 Tato činnost měla ovšem i výrazný sociální prvek (pohřby členů sdružení).
- 12 Příspěvek se soustřeďuje především na naznačení forem kultovní činnosti a jejich hlavních rysů.
- 13 ANG, AA 1207, pag. 2-26.
- 14 Srov. pozn. 13. Z vlastní iniciativy řemeslníků vznikla i statuta zlatníků, vzniklá v dochované podobě mezi léty 1324-1368. Edice Menčík, F.: Pořádek bratrstva zlatnického v Praze a jeho stanovy z roku 1324, VKČSN, třída historicko-filosofická 1891, s. 273-279.
- 15 Srov. pozn. 14.
- 16 Srov. pozn. 13.
- 17 ANG, AA 1207, pag. 226.
- 18 Srov. pozn. 4.
- 19 ANG, AA 1207, pag. 39 (rok 1481), 229.
- 20 ANG, AA 1208. Edice Chytil, K.: Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha z let 1490-1582, Praha 1906, účetní záznamy z let 1504 (s. 212), 1512 (s. 218), 1526 (s. 279), 1527 (s. 280) a 1529 (s. 283).
- 21 Srov. ANG, AA 1207, pag. 39, ustanovení o přijímání do cechu z roku 1469.
- 22 Strnad, J.: Listinář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II, Plzeň 1905, č. 122, s. 265-267.
- 23 AMB, cechy, kr. 51/I.
- 24 AMB, cechy, kr. 8/I.
- 25 Existovala i sdružení s jiným systémem bohoslužeb. Tak brněnští zlatníci fundovali roku 1478 4 mše týdně (AMB, LML 652).
- 26 Müller, A.: Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Töplitz-Schönau, Prag 1929, Nr. 507.

- 27 Strnad, J.: Listinář II, č. 473, s. 384-387.
- 28 Tomek, W.W.: Artikule cechů pražských z 15. století, AČ XVI, Praha 1895, s. 450.
- 29 Strnad, J.: Listinář II, č. 457, s. 374-375.
- 30 STOA Jihlava, cechy Jihlava, koželuzi, i. č. 1.
- 31 AMB, LML 652. Srov. též pozn. 21.
- 32 Brněnští řezníci r 1432, Bretholz, B.: Die Pfarrkirche zu St. Jacob in Brünn, Brünn 1901, S. 67. Soukeníci tamtéž roku 1478, AMB, cechy, kr. 45/1.
- 33 Statuta brněnských mlynářů zmiňují jen obecně Boha, Pannu Marii a všechny svaté, srov. pozn. 19.
- 34 ANG, AA 1207, pag. 25.
- 35 AMB, cechy 24/11.
- 36 CIM II, nr. 553, pag. 953-955.
- 37 Strnad, J.: Listinář II, č. 511, s. 415-416.
- 38 Tamtéž, č. 255, s. 239.
- 39 AMB, cechy 33/1. Srov. též Dřimal, J.: K brněnskému pobytu a k filiačním listům Jana Kapistrána, ČMM LXIII-LXIV, 1939-40, s. 374-391, kde edice.
- 40 Srov. vývoj pražského malířského cechu. Pátková, H.: Pražské malířské sdružení ve 14. a 15. století, PSH XXV, 1992, s. 7-28.
- 41 Hospodářské zájmy u většiny řemeslnických organizací snad převládly během 2. poloviny 14. století. Srov. literaturu uv. v pozn. 1.

Zur Kulttätigkeit der handwerklichen Verbände im 14. und 15. Jahrhundert

Zusammenfassung

Gestalt der Kulttätigkeit wurde zusehens langfristig sehr stabil. Bei den katholischen und utraquistischen Verbänden hat sich im Grund sichtlich nicht unterschieden. Ausdruckvollere Unterschied war vielleicht nur Existenz Ablaßbriefe für Altäre der katholischen Zünfte und Teilnahme an Geistesgnaden von Kirchinstitutionen. Deutliche Orientierung der Kulttätigkeit für Begräbnis und Seelenmesse (in vielen Zunftstatuten ist Erwähnung über Pflichtteilnahme am Begräbnis des Mitgliedes nur einziger Anschein anders als wirtschaftliche Tätigkeit) mit oben erwähneter langfristigen Stabilität und mit kleinen Unterschiedungen zwischen Tätigkeit der katholischen und utraquistischen Zünfte, würde so eine Frage nach der Bedeutung von diesen Wirklichkeiten für Unterscheidung des Charakters der handwerklichen Verbände herausrufen.

Sollte sie sich nämlich in Betracht ständig entwickelnde wirtschaftliche Tätigkeit der Zünfte ziehen, könnte sich Stabilität der Kulttätigkeit dann vielleicht bestätigen, daß nach unklaren, in manchen Fällen wirklich Religionsanfänge der handwerklichen Verbände, wurde Hauptraum der Tätigkeit wirtschaftlicher Bereich. Sicherung des Begräbnisses und Seelenmesse war für den mittelalterlichen Handwerker sehr wichtig und Kulttätigkeit der handwerklichen Verbände war die Art und Weise, wie diesen Bedarf zu realisieren. Sollte diese Religionsbedarf in der ersten Hälfte des 14. Jh. ein Grund für Begründung des handwerklichen Verbandes sein, in der späteren Zeit wurde diese Bedarf, wenn ursprünglichen Rahmen überschritte, vielleicht außer dieser Verbände realisiert.

Mojmír Švábenský

K HOSPODÁŘSKÝM DĚJINÁM BRNA V OBDOBÍ 1243-1411

(Předáno k tisku v roce 1980)

1. HOSPODÁŘSKÁ STRUKTURA MĚSTA

a) Řemeslo

Základem hospodářské moci středověkého města bylo především řemeslo a obchod. Při řemesle bylo zaměstnáno nejvíce obyvatel města a obchod, organizovaný z města, byl důležitou součástí feudálního hospodářství. Některé druhy obchodování umožňovaly hromadění majetku, základny pro sociální povznesení měšťanstva.

Řemeslo i obchod potřebovaly navenek proti feudálům ochranu městského práva. Jedním z prvních význačných projevů péče nového práva o skupinové zájmy je právo mílové. Brno je získalo privilegiem z r. 1243. Právo bylo původně omezeno jen na hospody, které neměšťané nesměli zřizovat v obvodu jedné míle od hradeb, nebo spíše od bran města. I v budoucnu bylo toto právo čepovat pivo a víno jen měšťany, právo šenku, které přinášelo měšťanům nejvíce zisku, nejvýznamnější, jak prokazují velké a urputné boje, jež města musela o ně svádět se svými šlechtickými a duchovními sousedy.

Postupem doby se mílové právo, které v blízkosti města vylučovalo konkurenci, rozšiřovalo i na ostatní řemesla a živnosti zastoupené ve městě. Přímá ustanovení o platnosti takto široce pojatého mílového práva bychom však v brněnském materiálu těžko našli. Mílové právo si ovšem nelze představovat tak, jakoby mimo hradby bylo provozování řemesla a živnosti zcela vyloučeno. I na předměstích se setkáváme s početnými řemeslníky a řemeslnickými dílnami, ti však byli podřízeni městskému právu.

Hranice mílového pásma je dnes navenek určena zbylými mílovými kameny (jeden je u Řečkovic na Dolní silnici) a starými hospodami. Jsou to na severu Dolní hospoda, která stávala naproti dnešnímu řečkovickému nádraží, a hospoda Na veselce na Horní silnici, na východě proslulá hospoda Kandie,¹ na jihu, když se cesta ustálila později ve směru dnešní státní silnice, hospoda v Modřicích na místě dnešní restaurace, na západě hospoda Veselka. Tyto hospody byly stavěny v době, kdy městům byla již vnučena kratší míle. Původní míle, platná v době brněnského privilegia, měla ráz časový (1 hodina jízdy) a měřila se po cestě. Její délka byla asi 12-14 km.²

Mílové právo zahrnovalo tedy značné území, které městu nepatřilo. Svrchovanost tu měla šlechta a duchovenstvo, které byly tímto omezením především materiálně citelně poškozovány. Jen někdy měly výslovné vynětí z mílového práva jako hospoda na Starém Brně U modrého lva, patřící kaplanovi u sv. Prokopa. Docházelo proto ke sporům o uplatňování mílového práva. Ilustruje to pře mezi městem a poddanými svatopetrského probošta na Ponavě r. 1315, v níž šlo o ponavské pekaře, řezníky a krčmáře, o čepování piva a vína, o prodej chleba a plodin Ponavany na brněnském trhu. Město bylo nuceno ke kompromisům, v daném případě k uznání proboštových práv podle městského pojetí jen na dobu jeho života, ve skutečnosti neomezeně, jak svědčí to, že r. 1342 markrabě Karel dohodu z r. 1315 potvrdil. Je charakteristické, že

markrabě při tom proboštova práva rozšířil. Uvedl totiž v listině povšechně řemeslníky, o nichž r. 1315 nebyla vůbec řeč.³

O hospodářském životě našeho města ve 13. století víme pro nedostatek pramenů málo podrobností. Ty nám poskytují teprve listiny a rukopisy následujícího století. Důležité jsou mezi nimi brněnské berní knihy.

Řemeslníci jsou v nich označováni jako „mechanici, operarii, artifices manuales“.⁴ Lze je rozdělit zásadně na dva druhy. První, jejichž výrobky jsou určeny pro spotřebu ve městě nebo nejbližším okolí, jsou to většinou potravinářští řemeslníci. Druzí počítají s exportem svých výrobků a za svými zákazníky na příslušný trh dojíždějí. U Brna se poslední okolnost tolik neprojevuje, protože město bylo sídlem markraběte, a proto zájemci při cestách do Brna vyhledávali řemeslníky a potřebné výrobky si u nich zakupovali. To však nic nemění na tom, že v Brně za markraběcí éry byly zvláště příhodné podmínky pro exportní výrobky.

Příkladem toho jsou zlatníci a zlatotepci. V Českých zemích kromě Brna byli jen v Praze a v Kutné Hoře.⁵ Počet brněnských zlatníků je překvapující, je jich 17, mezi nimi i zlatník markraběte Jindřich, doložený r. 1358 a r. 1365, a jediný zlatotepec Oldřich.⁶ Brno bylo pro toto řemeslo zřejmě výhodné, bylo možno v něm soustředit objednávky a případně nakoupit i suroviny, tj. drahé kovy, drahokamy, perly a další materiály,⁷ což bylo nutné i tehdy, když si zákazník dodával při zakázkové práci, na kterou bylo řemeslo odkázáno, potřebný drahý kov sám.

Podle Mendlova třídění⁸ se brněnská řemesla dají rozlišit na 1. řemesla kovodělná (počet řemesel: 28, počet řemeslníků: 110), 2. výrobu svítiva a topiva (3-19), 3. řemesla textilní (13-98), 4. zpracování koží (11-59), 5. zpracování dřeva a kostí (16-64), 6. řemesla potravinářská (12-121), 7. oděvnictví a jim příbuzné činnosti (12-190), 8. řemesla stavební a zpracování zemin (8-29). Celkem bylo řemesel 103 a řemeslníků 690.⁹ Tato statistika je zkrácena tím, že hodně řídkých řemesel je doloženo jen jedním zástupcem, takže prvek náhody je tu příliš veliký, a tím že do statistiky nebyla pojata další řemesla a živnosti, o nichž jsou v pramenech zmínky, např. pergameníci, lékaři, řečníci, písaři, babice, nunvář, rybáři a malíři.

Nejpočetnější řemeslníky měla skupina oděvnických a příbuzných řemesel: krejčí,¹⁰ vetešní krejčí, ševci, vetešní ševci, šlojířnice (vyráběla závoje), věnečník, kloboučníci, kožešníci, rukavičkáři. Mendl sem řadí řemesla podle mého názoru dosti vzdálená: lazebníci, přadleny, holič. Nejvíce bylo ševců a pak krejčích. Samostatný hospodářský význam z výrobních prostředků měly lázně, jichž bylo r. 1365 devět v ceně 123 hřiven. Všechny ležely u vodních toků, ve městě byly jen jedny, Oty ze Smolína, zřejmě zkomírající, protože byly i s městištěm odhadnuty na pouhé dvě hřivny. Šlo o hospodářsky hodnotné objekty, protože jen tři byly oceněny pod pět hřiven, ostatní měly hodnotu od 14 do 24 hřiven.¹¹

Poté následovala potravinářská řemesla: mlynáři, krupníci,¹² pekaři, mazanečníci, koláčníci, perníkáři, řezníci, sladovníci, pivovarníci, medníci (výrobci medoviny), kuchyníci, kuchaři, koštěř. Šlo o skupinu řemesel

nejvýznamnější, protože se starala o předměty každodenní potřeby. Velmi mnoho možností nadměrného zisku na úkor ostatních obyvatel vedlo k tomu, že mezi řezníky, pekaři a sladovníky bylo hodně zvláště bohatých měšťanů.

Masné a pekařské výrobky byly prodávány v samostatných budovách, zvaných masné krámy a pekařské lavice. Řidčeji se prodávalo v domech, byli to zpravidla chudí řemeslníci. Krámy bývaly někdy rozděleny na polovice, takže někteří majitelé, ve statistice uvedení jako jednotka, měli jen polovinu krámu. Třicet obyvatel mělo r. 1365 51 masných krámů v úhrnné ceně 320 hřiven, hodnota krámů se pohybovala od 1 do 24 hřiven. Nejvíce krámů, a to sedm, drželi Pavel Smelczlin a Jakub Geyschalch. Ve stanovách pro řezníky z r. 1353 bylo nařízeno, že jeden řezník smí mít pouze jeden masný krám (podobné ustanovení musíme předpokládat i pro pekaře a další řemesla), nic se však nepravilo o držbě těch, kteří nebyli řemeslníci. Proto probošt z Olbramkostela drží tři krámy a vnučka Mutnicerové, jeptiška herburského kláštera, pět pekařských lavic, nejvyšší to počet. Městská správa podporovala prodej řemeslnických výrobků neřemeslníky, kteří si takto přisvojovali část zisku z řemesel. Proto je nápadný nepoměr mezi počtem řemeslníků a počtem krámů.

Stejně konstatování platí o pekařských lavicích, které se cenily v rozmezí od 1 do 8 hřiven. Bylo jich 28 v hodnotě 90 hřiven 28 gr. a drželo je 18 osob.¹³

Řezníci poráželi dobytek původně tam, kde jim to vyhovovalo. Postupem doby se však ukazovaly přednosti zvláštních zařízení, jatek, která cechy později z kontrolních důvodů podporovaly. R. 1342 Matyáš, bratr zemřelého Mořice, od markraběte Karla získal povolení postavit jatka na náhonu Svratky. R. 1365 je měl Smil z Líšnice (v hodnotě 60 hřiven), pak je obdržel markrabě Jošt, který je prodal za hotové 144 kopy grošů r. 1396 „mistrům a celé řeznické obci“. Jatka byla společná mezi křesťany a židy. O provoz docházelo ke sporům, které byly vyřešeny následujícího roku rozhodnutím markraběte. Počet židovských jatečnicků byl omezen na čtyři, židovští řezníci prodávali pak přední část poraženého dobytka svým souvěrcům v drobném, zadní část v celých čtvrtích křesťanům (patrně překupníkům).¹⁴

Na souvislost pekařského řemesla s mlynářským ukazují již některá ustanovení mlynářského řádu z r. 1353. Při městské sbírce r. 1365 byly oceněny čtyři mlýny, tři z nich byly na svrateckém náhonu, první pod Puchlíkem v ceně 300 hřiven patřil majiteli jatek Smilu z Líšnice, druhý poblíž Sladovnického mostu patřil, odhadnut na 80 hřiven, komturovi, třetí Jana Alramova v hodnotě 310 hřiven se nacházel na Dornychu. Čtvrtý Petra Smelczlina, oceněný na 180 hřiven, byl na Ponávce. Zmínka o třech z těchto mlýnů je již r. 1323, tehdy patřily Goblínovi, druhý Henslínovi Russovi, třetí Hierslínovi.¹⁵ Držitelé mlýnů patřili vždy mezi nejpřednější obyvatele města i venkova, protože mlýny vynášely zpravidla ze všech hospodářských zařízení nejvíce.

Dalším výnosným výrobním zařízením byly sladovny. Všechny byly z hygienických důvodů na předměstí, pamatuje na to už privilegium z r. 1243. Bylo jich celkem 14 1/2, byly odhadnuty na 150 hřiven 16 gr. a rozděleny mezi 16 majitelů. Cena sladovny kolísala od 1 do 22 hřiven.

Třetí jsou kovodělná řemesla, podle počtu řemesel daleko rozmanitější než

ostatní:¹⁶ kováři, zámečníci, nožíři, hřebíčníci, ostružníci (vyráběli ostruhy), mečíři, čepelník, helměři (zhotovovali přílby), platněři (výrobci kusů brnění, zvaných pláty), brníři, jehláři, pilaři, cínaři, konvář, kotláři, mědnář či mědikovec, zvonář či zvonolijec, zrcadelník, preněř, řezač cánů, mincíř,¹⁷ přezkaři, řemenáři, třmenáři, knoflíkář, drátníci či výrobci drátů, pracující s kladivem. Sem samozřejmě patří již dříve uvedení zlatníci a zlatotepec. Není jasné, proč r. 1365 je uvedena jen jediná kovárna v ceně 2 hřiven ve čtvrti před Židovskou branou¹⁸ a proč byly ostatní kovárny, jichž jistě bylo mnoho, opomenuty.

V rozporu s pozdější tradicí jsou textilní řemesla až na čtvrtém místě. Byli to tkalci (podskupiny tkalci vlny a tkalci lnu), soukeníci, pláteníci, knapové,¹⁹ vlnáři, přadlářka (žena!!), česači, postřihovač, valcháři, barvíř, peřináčníci, tkaničníci, provazníci. V prvních početně dosti silných skupinách není řemeslníků tolik, aby mohli vyrábět na vývoz. Jejich činnost se omezovala na blízké okolí a jen málo výrobků bylo určeno pro dálkový obchod.²⁰

Další skupinou jsou řemeslníci zpracovávající dřevo a kosti: bečváři, koláři, pluhaři, tesaři, truhláři, stolaři, stoličnik, hotovitelé náradí, luků, samostřilů, šípů, číší, soustružníci, kostkáři, kopytář, lžičník, kartáčníci, výrobci košťat.

Zpracováním kůže se zabývala další skupina řemeslníků. Nejpočetnější mezi nimi byli koželuzi, kteří jsou zajímaví rozdělením podle národnostního klíče na koželuhu české a německé.²¹ Dále sem patří jircháři, řemenáři, kraječi podešví, hotovitelé pásů či pasíři, sedláři, rukavičkáři, uzdař, tobolečníci, měšečníci touláři či výrobci toulů. R. 1365 je v berním rejstříku samostatně uvedena jen jedna koželuzna (curia cerdonum), patřící Fojtlínové. Byla oceněna na 10 hřiven a zdá se, že byla registrována proto, že v ní pracovalo více koželuhů.²² Jinak měl asi každý koželuh vlastní dílnu.

Sedmou skupinou v pořadí jsou řemeslníci pracující při stavbách a při zpracování zemin: zedníci, omítkář, cihláři, podavači cihel, pokryvač, rourníci čili hotovitelé rour pro vedení vody, hrnčíři, mísaři, sklenáři. Cena tří cihelen (curia laterum) byla r. 1365²³ nízká, 1 1/2 či 4 hřivny, třetí dokonce nebyla odhadnuta. Pravděpodobně to nebyly všechny, z dřívější doby jsou zprávy o dvou u Židovské brány

Poslední skupinou jsou výrobci svítiva a topiva: olejníci, voštníci či litci vosku, svícníci či svíčkaři v počtu 19 osob.

Řemeslníci byli tedy velmi roztržštěni a už jen z toho důvodu nemohli tvořit jednotnou vrstvu. V pramenech jsou označováni jako „chudina“ v protivě k „bohatým“, čímž jsou míněni vládnoucí patriciové. Termín však neznamená chudinu v dnešním slova smyslu, označuje jen majetkový rozdíl mezi dvěma vrstvami městského obyvatelstva. Ale také uvnitř řemeslnictva byla některá řemesla bohatší, jiná chudší. V jednotlivých řemeslech byli řemeslníci chudí a bohatí.

Bohatí řemeslníci si na ochranu svých zájmů poněkud vytvářeli zvláštní organizace, kterým byl dán název cechy. Ty sdružovaly řemeslníky příslušného řemesla a snažily se vedle kontroly podřízeného tovaryšstva a dělnictva o vyřazení konkurence mezi řemeslníky. Za tím účelem omezovaly počet mistrů

těžkými podmínkami pro vstup mezi mistry, stanovily výši zásob, které mistři smějí mít u sebe, a tedy usilovaly o rovnost mezi nimi. Šlo především o prospěch vedoucích mistrů, jak svědčí ustanovení ve prospěch vdov po mistrech i to, že přijetí řemeslníka do cechu bylo usnadněno, vstoupil-li do příbuzenského poměru s některým mistrem. Vyřazení soutěživosti sice prospívalo sociální jistotě mistrů (méně už tovaryšů a dělníků), ale uzavřenost cechů, lpění na starých metodách výroby, zachovávacích stále stejné množství práce pro stejný počet členů společenstva, nevytvářely klima pro nové technické myšlenky a postupy. Proto se cechy staly brzdou pokroku. Je podivné, že cechy bývaly pokládány za zvláště typické pro město a hlavně německými historiky za zosobnění slávy středověkého města, za nositele jeho velikosti a rozvoje.²⁴

Z řečeného plyne, že cechy byly společenskou kopií městské rady v rámci řemeslnického svazku. Jako městské rady byly nástrojem patricijské oligarchie k ovládnutí města, tak i cechy byly nástrojem cechmistrů a mistrů ke kontrole podřízených výrobců i výroby.

Zápis v právní knize brněnského písaře Jana dokazuje, že cechy vznikaly z kostelních bratrstev, založených na podnět církve pro kostelní účely.²⁵ Mluví se v něm o ceších i o shromáždění řemeslníků, existujících vedle sebe. Zápis zachycuje fázi, kdy jen některá řemesla si vytvořila cechy, kdežto ostatní řemesla se dosud spokojovala s volnými setkáními. Městská rada pravděpodobně používala schůzí bratrstev, aby na tomto fóru ovlivnila ke svým potřebám řemeslníky v bratrstvech sdružené. Porady o věcech předkládaných městskou radou vedly k tomu, že bratrstva překračovala svůj původně náboženský ráz a začala se zabývat i jinými otázkami. Odtud už nebylo daleko k hospodářským organizacím.

V Brně řemesla již záhy projevovala snahy se organizovat. R. 1292 král Václav II. zakázal nějaké spolky (uniones), které se zřejmě snažily omezit konkurenci. Proti tomu král tehdy určil, aby v trhové dny do města volně vcházeli se svým zbožím obyvatelé odkudkoli a v ostatních dnech obyvatelé předměstí.²⁶ Toto nařízení vykládal o padesát let později písař Jan ve své právní knize jako zákaz cechů. Podle něho žádný občan nesměl být svými spoluřemeslníky nucen k tomu, aby vstoupil do cechu, nýbrž mohl se svými věcmi jako jiný měšťan obchodovat.²⁷ Listina je tedy nejstarším dokladem proticechovní politiky zeměpána.²⁸

K dalším známým proticechovním opatřením došlo až na sklonku třicátých let. Pod vlivem úspěchů cechů v Německu, které někde ve městech získaly i spoluvládu, došlo u nás k oživení cechovních snah. V nedatovaném listě nařídil markrabě Karel špilberskému purkrabímu Konrádu z Bítýšky dohlédnout na to, aby se mezi brněnskými řemeslníky neuzavíraly a nezachovávaly dohody škodící městským obcím. Markrabě provedl osobně příslušné opatření v Olomouci a ve Znojmě, na Brno mu však nezbyl čas.²⁹ Zdá se však, že se zákaz nevztahoval na cechovní dohody vůči obyvatelstvu mimo území mílového práva.

Roku 1351 se liší cechovní a necechovní ševci. Organizovaní ševci jsou sice v majetkové převaze (67 % z celkové částky odvedené na daň ševci), ale podíl necechovních ševců je přesto významný, bylo jich možná početně více než

cechovních, protože pro chudé řemeslníky tehdy nebyla cechovní organizace ještě tak významná jako později.

Při rekonstrukci města po Černém moru udělil markrabě Jan Jindřich městu na čtyři roky různá privilegia, kterých cechy využily tak, že markrabě po stížnosti rychtáře a městských přísežných r. 1352 „na věky všechny cechy, ujednání a stanovy“ řemeslníků zrušil.³⁰ Markraběcí zákaz byl zcela neúčinný, již r. 1365 výběrčí městské sbírky dostali od krejčích „v cechu a mimo cech“ 4 1/2 hřivny 13 grošů,³¹ cechy tedy stále existovaly.³²

Polocechovní vláda, která v polovici šedesátých let opanovala Brno, dosáhla obratu v proticechovní politice markrabat. Roku 1366 Jan Jindřich úplně vrátil všem řemeslníkům v markraběcích městech odňatá privilegia, avšak za podmínky, že vstup do cechu je dobrovolný a že k němu nesmí být žádný příchodí řemeslník nucen.³³ O dalších fázích cechovního vývoje jsme zpraveni nedostatečně.

První jmenovitý cech v Brně mají tzv. viniční písaři, ve skutečnosti šenkýři vína. Ti si dali r. 1344 do městské knihy zapsat soupis rent náležejících jejich cechu, dále plat 1 hřivny.³⁴ Poznámka u tohoto platu svědčí, že cech existoval ještě před založením nové městské pamětní knihy r. 1343. Příslušníci řemesla se nazývali nejdříve městští písaři.³⁵ Tím se nesmíme dát mýlit, skutečnost ukazuje např. to, že r. 1350 městský písař Jan svěřuje plat, určený špitálům na Starém Brně a na Šutě, mistrům cechu vinařských písařů, aby jej přijímali a podle svého svědomí jej rozdělili na jídlo a pití chudým.³⁶ Název je metaforický, šenkýři svým zákazníkům víno před placením zapisovali a odtud byli zřejmě nazváni písaři. R. 1354 jsou to „viniční písaři rukou čepující“, po r. 1357 mizejí, ale hned r. 1358 jsou nahrazeni „šenkýři vína“.³⁷ Od nich je třeba lišit cech šenkýřů piva, objevující se v berních zápisech souvisle od r. 1350, který má r. 1365 renty za 6 hřiven 12 gr.³⁸ Cech je jediný, kromě ojedinělých rent cechu pivovarníků a kožešníků,³⁹ který má v berním rejstříku takové platy zaznamenány.

Po cechu vinařských šenkýřů je doložen r. 1346 cech kožešníků, r. 1347 cech řezníků, r. 1351 cech ševců, cech krejčích r. 1356. Cech pekařů je dosvědčen až roku 1364, v němž se pekařští mistři zavázali odvádět z cechovních pekařských lavic 6 pražských grošů správci kaple sv. Mikuláše na Dolním trhu Petrovi z Wolkensteinu i jeho nástupcům.⁴⁰ To předpokládá také necechovní pekařské lavice a s tímto rozdílem se setkáme i r. 1375 a r. 1376.⁴¹

R. 1348 jsou při městské sbírce do berního rejstříku zapsány v oddělení věnovaném řemeslníkům u každého řemesla dvě až čtyři osoby, které platily částky sebrané u všech řemeslníků.⁴² Jsou to buď cechmistři, nebo představení řemeslnických bratrstev, kteří z pověření městských výběrčích vykonali mezi příslušníky svého řemesla potřebnou sbírku. Počet cechmistřů nebyl zřejmě upraven jednotně. V Brně se řemeslům, jak se zdá, nepodařilo úplně ovládnout volbu cechmistřů, rozhodující vliv si asi ponechala městská rada. Není zcela jasné, jak byla tato otázka koncem 14. století upravena.

Mezi 28 řemesly zapsanými v jednotlivých položkách berního rejstříku pozorujeme nejenom národnostní rozlišení (němečtí a čeští koželuzi), ale dokonce i generační (staří a mladí vlnaři).⁴³

Kontrolní funkci městské rady vděčíme za zaznamenání řádů jednotlivých cechů. Městský písař Jan dal je r. 1355 sebrat do brněnské knihy privilegií. Ze sbírky se první část od r. 1343 ztratila, dochovala se jen druhá část pro léta 1351-1355.⁴⁴ Ve sbírce se pokračovalo v letech mnohem pozdějších, zasloužil se o to i místopísař Mikuláš ze Znojma.

Nejvíce řádů, které nám osvětlují vnitřní život řemeslníků a cechů, se nám dochovalo z doby proticechovní ofenzivy města, podporované zeměpánem i většinou brněnského chudého obyvatelstva. Výrazem nálad obyvatelstva je stížnost, kterou nám zachytil městský písař Jan.⁴⁵ Pekaři pekli čerstvý chléb pouze třikrát týdně, nikoli každý den a také řezníci nechťeli porážet, dokud se neprodalo staré maso. Kritizován byl cechovní přímus, tj. nucení ke členství v cechu, a zvláště to, že rodiče učně museli zaplatit cechu za získání cechovního práva určitý počet hřiven. Bohatí koželuzi přikazovali, aby kůže byla ševcům prodávána jen za hotové, čímž byli chudí řemeslníci velmi poškozováni. Proticechovně je zaměřen také pamflet, o němž se předpokládá, že vznikl v Brně:⁴⁶ Dobré říkání o Němcích (De Theutunicis bonum dictamen) neboli Filipika proti Němcům (Curtasia contra Teutonicos).⁴⁷ Cechy jsou podle pamfletu „nakažlivou hrůzou“, kterou vynalezli Němci, aby jí zničili knížata a jiné mocné. Kde dříve ke zhotovení kabátu stačily čtyři groše, nyní se platí deset. Cechy jsou zničením míru a spravedlnosti. Všichni obyvatelé celé země onemocněli hanbou tohoto zločinu, tak hluboko se zakořenil tento zločin, který zachvátil šlechtu, města a vniká i mezi sedláky.⁴⁸ Pamflet je výrazem třídního odporu šlechtice proti městským pořádkům, které jsou nakažlivým příkladem i pro jeho poddané a které čelí i jeho právům. Protože města jsou ovládána Němci, zní z pamfletu protiněmecký tón.

Nejstaršími dochovanými řemeslníckými stanovami v Brně je rozhodnutí ve sporu mezi tkalci a postřihači, přednesené v městské radě r. 1348⁴⁹ a dochované ve fragmentu. Jako v jiných pozdějších řemeslníckých statutech se zdůrazňuje povinnost pečlivé práce „beze lsti, šalby a falše“. Zvýhodnění jsou bohatší řemeslníci mající vlastní dům a vlastní výrobní prostředek, zvaný „rám“, protože v jejich domě mohou jejich služebníci a dělníci, bydlící v domě, tkát a sušit. Stanoví se délka plátna i odměna za ně (postřihači 5 grošů, tkalci polovinu). Další ustanovení pomíjím. Z hlediska dějin správy je důležité, že mistry postřihače, kteří mají právo kontroly stříhaných pláten, ustanovují pro jednotlivá léta přísežní města. Roku 1367 bylo rozhodnutí údajně doplněno na příkaz markraběte ustanoveními o prodeji sukna a nákupu vlny, které posilovaly odbornost, a tedy řemeslníky,⁵⁰ ve skutečnosti šlo o nařízení pro příbuzný cech soukeníků.

Časově následoval roku 1352 mlynářský řád, sestavený na základě podobného řádu vyžádaného městskou radou téhož roku z Olomouce a na základě návrhů čtyř vybraných odborníků i soudního písaře, poslaných rovněž do Olomouce prostudovat tamní pořádky. V řádu se určoval technický postup při mletí, odměny pracovníků a další věci mající vztah k mlynářství. Řád byl vydán proto, že v důsledku jistého technického zařízení při mletí přebývala mouka, kterou si mlynáři přisvojovali.⁵¹

Historicky významnější byl řád pro řezníky, vyhlášený markrabětem r. 1352. Popudem k němu byly každodenní „převeliké žaloby“ zvláště na řezníky pro jejich způsob, jak kupovali a prodávali. Podkladem se stal řád získaný až z Norimberka, silně zkrácený a dost podstatně upravený. Byly převzaty hygienicko-policejní předpisy o dohledu nad jakostí masa a jak má být nakládáno s jednotlivými druhy masa. Je dokladem malé vážnosti vepřového (sviňského) masa, že bylo prodáváno volně ve stejné kategorii jako hovězí hlava a ocas. Ceny masa byly měněny podle určení přísežných a městské rady čtyřikrát do roka.

Na odpor brněnských řezníků narazily body, které nebyly v zaslaném norimberském řádu. Městská rada tu očekávala od zákona poptávky a nabídky zlevnění ceny masa, proto usilovala o prolomení monopolu a rozšíření nabídky. Maso mohli prodávat i neřezníci, porážet se mohlo podle libosti. V platnosti zůstal volný masný trh od sv. Martina (11. listopadu) do Velikonoc a volný čtrnáctidenní trh od sv. Jiljího (1. září). Usazování řezníků ve městě bylo podporováno. Rušil se „zlý“ starodávný zvyk, že řemeslo směl vykonávat jen řeznický syn, nebo ten, kdo si vzal řeznickou dceru. Zmínka o starodávném zvyku dovoluje posunout počátky řemeslnické organizovanosti rozhodně ještě před r. 1343. Výrazem patricijské nechuti vůči zbohatlým řemeslníkům je ustanovení, že řezník smí mít jen jeden masný kotec, buď na Horním nebo Dolním trhu a že musí sám v něm prodávat.⁵²

Řezníci na protest zastavili výsek ve vhodnou chvíli, před Vánoce. Jako odpověď město začalo prodávat maso od Narození Krista (24. prosince) až po masopust samo.⁵³

Vítězství rady a markraběte bylo dotvrzeno vydáním nedatovaného doplňkového řádu o kupování, porážkách a prodávání.⁵⁴ Řád je přehledkou praktik, jichž řezníci užívali k velké škodě „chudáků“. Za zaznamenání stojí, že řezníci zakazovali svým spoluřemeslníkům prodávat čerstvé maso, dokud soused neprodal své staré maso. Zajímavé je ustanovení, že purkmistr mohl dát zvonit k otevření masných kotců. Předtím někteří řezníci otvírali své krámy tak pozdě, že chudí lidé už nemohli koupené maso upéci před západem slunce.⁵⁵

Brněnský řád se stal předlohou pro obdobný řád, vydaný r. 1364 rakouským vévodou Rudolfem IV. pro Vídeň.⁵⁶

Patricijská rada pokračovala ve své politice, zaměřené na získání podpory obyvatelstva proti cechům i při vydání statut, kladených do r. 1353⁵⁷ a určených pro pivovarníky a sládky, které stanovily minimální množství sladu na jednu várku piva. Toto omezení pro cizince neplatilo.

Zásah městské rady tu byl usnadněn spory, které vznikly mezi sladovníky a pivovarníky, proč se nedá pít pivo, hlavní nápoj méně zámožných vrstev (chudiny) v Čechách a na Moravě. Proč je hořké, vodnaté, nechutné, zda to nezpůsobily příměsi bylin, smoly a jiných věcí. Rada si dala řemeslníky předvolat a tázala se, proč piva v Rajhradě, Tišnově, Blansku a jinde, kde mají stejnou vodu a kde kupují slad z Brna, jsou lepší jako brněnské.

Šedesátá léta znamenají obrat ve prospěch cechů, ve prospěch jejich přimusu.

Roku 1361 řád pro brněnské nožíře,⁵⁸ vydaný markrabětem Janem Jindřichem, začíná důvodem typickým pro upevňování cechů, jejich finančními

povinnostmi. Nožířům mělo být uleveno, aby mohli dobře platit, a proto nesměly být nadále prodávány nože, které by nebyly vlastnoručně vyrobeny - to vylučovalo překupníky. Dále se přikazovalo těm, kdo by se chtěli v Brně usadit, a také necehovním nožířům, aby získali cechovní právo.

Se stejným přimusem se setkáváme i v řádu pro zlatníky, potvrzeném markrabětem Janem Jindřichem roku 1367.⁵⁹ Podkladem pro řád byla jakási písemnost vydaná městskou radou a zapsaná na žádost zlatníků v městské pamětní knize r. 1364.⁶⁰ Kromě povinného získávání měšťanského práva pro příchozí zlatníky a opatření proti zpracovávání špatného stříbra měl zlatník vykonávat řemeslo jen u veřejných a prostorných oken. Za tři léta je zřejmý vývoj. Leccos je poněkud jinak formulováno, byly však přidány dva nové články, z nichž zvláště důležitý je poslední. V prvním dodatku se stanoví, že stříbrné nebo zlaté zboží, dovezené do Brna na prodej, musí být předloženo zlatníkovi ke zkoušce, zda je pravé. V druhém, že každému zlatníkovi, který by nechtěl provádět, na čem se mistři usnesou, bude zlatníky za pomoci rychtáře jeho dílna či okno uzavřeno na tak dlouho, dokud nesplní souhlasné rozhodnutí mistrů. I když se o cechu přímo nemluví, je živnost prakticky omezena na příslušníky cechu a jednotlivec musí poslouchat vůli korporace.⁶¹

Časově následuje ustanovení tří rad z r. 1381 o povinnosti nabídnout převáženou kůži ševcům, pak r. 1387 městská rada určila dovoz mazané usně (gesmirt leder) na dva dny v týdnu a stanovila při tom maximální cenu páru polobotek na 1 1/2 groše a cenu jiných botů podle úmluvy.⁶²

Téhož roku vydala městská rada pro mědikovce ceník za hotovení várečných pánví a kotlů, pak pro cínaře a konváře ustanovení o poměru cínu a olova a o cenách za práci. V posledním případě na práci dohlíželi dva mistři, kteří přísahali městu a měli celkem tři značky na potvrzení kontroly: nejprve městský štít, pak cechovní znamení „B“ a vlastní.⁶³

Další známé stanovy, tentokrát „neporušitelné a věčné“, dali rychtář, purkmistr i přísežní staré i nové rady města Brna střelcům s jejich vůlí r. 1392.⁶⁴ Zde se už setkáváme s řadou znaků typických pro vyvinuté cechy. Nový mistr se ve městě mohl usídlit jen s vědomím a schválením městské rady i střeleckých mistrů. Měl být zbožný, počestný, ctnostný, pracovitý a jako mistrovský kus měl donést na radnici kuši, podrobně popsanou, a dát starým mistrům i jejich tovaryšům ranní jídlo nebo hostinu. Dříve nesměl vystrčit štít, začít pracovat, jmenovat se „brněnský střelec“ a přijímat tovaryše. Cechu mílové právo udělil markrabě Jošt, z toho plyne, že toto právo nebylo automatické, nýbrž se udílelo každému cechu zvláště. Ve stanovách jsou opatření související s uvedeným právem a s dalšími otázkami cechovního života.

Poslední cechovní opatření, o němž v našem období víme, rozhodlo spor mezi tobolečníky a měšečníky, kteří zaměstnávali ve svých dílnách tobolečnické tovaryše. R. 1399 se brněnská rada obrátila do Vídně a tamní rada následujícího roku odpověděla, že tobolečníci a měšečníci jsou dvě řemesla, která do sebe nezasahují. Tato subtilita rozhodla spor v neprospěch měšečníků.⁶⁵

POZNÁMKY

- 1 VERMOUZEK: Poznámky s. 182, 183. Týž: Olomoucká cesta s. 270.
- 2 ŠVÁBENSKÝ, Mojmír: Nejstarší doklad existence Kroměříže a Prostějova jako měst? Též k délce míle v polovině 13. století. VVM 33, 1981, s. 82.
- 3 CDM 6, 62-3, č. 89; 7, 326-8, č. 450.
- 4 CDM 8, 188; 6, 62; 15, 89.
- 5 JANÁČEK, Josef - KUČERA, Jan: K otázce zásob drahého kovu v předbělohorských Čechách. ČsČH 23, 1975, s. 711 (v Kutné Hoře se existence zlatnické výroby jen předpokládá).
- 6 MENDL: Knihy s. 252, 306 (dům L 33); 92. Oldřich bude zřejmě totožný se zlatníkem Oldřichem. Počet zlatníků podle rejstříku citované edice.
- 7 JANÁČEK, Josef: Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století. ČsČH 20, 1972, s. 896.
- 8 MENDL, Bedřich: Sociální krize měst ve století čtrnáctém. ČČH 1925, s. 554. Srv. i GRAUS, František: Městská chudina v době předhusitské. Praha 1949, s. 206-9.
- 9 Tabulka byla Dřímalem doplněna na základě Mendlovy edice knihy počtů, vyškrtl jsem z ní kupecké živnosti, kterým je věnována samostatná kapitola. Ale i tak jsou výpočty rozporné. DŘÍMAL: Dějiny s. 49 uvádí 147 řemesel, což je i po odečtení 29 živností kupeckých a hostinských více než součet v této knize. DŘÍMAL: Sociální složení s. 220 napačtel 905 osob, jimž byla předepsána dávka z řemesel a živností ve výši 148 hř. 41 gr. Různost těchto údajů (ani počet řemesel neodpovídá výčtu řemesel v textu) ukazuje, že tato čísla mají hodnotu jen poměrnou.
- 10 Názvy uvádím někde v jednotném čísle především podle rejstříku k Mendlově edici. Pořádek každé skupiny odpovídá pořádku hesla „živnosti“ na s. 589 zmíněné edice.
- 11 MENDL: Knihy s. 335. DŘÍMAL: Sociální složení s. 205.
- 12 Je odchýlný od krupaře, který patří k obchodníkům.
- 13 DŘÍMAL: Sociální složení s. 200-1.
- 14 CDM 7, 315-6, č. 434; 332, č. 458; 12, 309-310, č. 335. MENDL: Knihy s. 319.
- 15 MENDL: Knihy s. 319, 360, 358, 357. CDM 6, 174, č. 233.
- 16 DŘÍMAL: Sociální složení s. 200.
- 17 Zde a u předchozích dvou řemesel je obtížné rozoznat, zda jde opravdu o řemeslníky, nebo spíše o zaměstnance mincovny.
- 18 MENDL: Knihy s. 365.
- 19 GRAUS: o. c., s. 207, pozn. 25: jsou to námezdní síly v soukenictví, nepatřily by tedy mezi řemesla.
- 20 DŘÍMAL: Dějiny s. 50.
- 21 BRETHOLZ: Geschichte s. 221 národnostní lišení popírá a má za to, že šlo o rozdíly řemeslnické.
- 22 MENDL: Knihy s. 355. DŘÍMAL: Sociální složení s. 205.
- 23 MENDL: Knihy s. 348, 357, 359, 394.
- 24 MENDL, Bedřich: Počátky našich cechů. ČČH 33, 1927, s. 323.
- 25 Viz pozn. č. 29. Tím vyjadřuji stanovisko k teoriím Zdeňka Wintera a B. Mendla o vzniku cechů (MENDL: o. c., s. 1-4, 310). Kdybych přijal Mendlovo kritérium (o. c., s. 11) o vypuzení z cechu a následné ztrátě živnosti, pak by v Brně cechy neexistovaly.
- 26 CDM 4, 387, č. 303.
- 27 Viz pozn. č. 29.
- 28 MENDL: Počátky s. 14.
- 29 RÖSSLER: Stadtrechte s. 217-8, č. 477. CDM 6, 344, č. 449, nepřesný regest s odkazem na znojemský municipál. Písař Jan znal list podle originálu chovaného v městské truhle.
- 30 MENDL: O počátcích s. 19-20, CDM 8, 142, č. 180. BRETHOLZ: Geschichte s. 229 a DŘÍMAL: Dějiny s. 50 se domnívají, že listina neznamenala úplnou záповěď cechů, ale jen zákaz nutit ke vstupu do nich. Bretholz se odvolává na dál rozebíranou listinu z r. 1366, sotva však právem.
- 31 MENDL: Knihy s. 239.
- 32 MENDL: O počátcích s. 310.
- 33 CDM 15, 89, č. 108. Další výjimka se týkala ocenění zboží prodávaného řemeslníky. Podkladem pro ně nesměly být meziměstské dohody, nýbrž cenu určovali brněnští měšťané a v jiných městech tamní měšťané.
- 34 AMB, rkp. č. 39, f. 349r, č. 2155.
- 35 MENDL: Knihy s. 193. AMB, rkp. č. 39, f. 352v, č. 2181.
- 36 MENDL: Knihy s. 22, 23 úvodu.
- 37 AMB, rkp. č. 39, f. 179v, č. 391; f. 79v, č. 416. MENDL: Knihy s. 224 (scriptores vini cum manu propinantes), 248, 256. BRETHOLZ: Geschichte s. 230-231 s nepřipadným srovnáváním s vídeňskými chlebnými, komorními, sklepními, kuchyňskými a obročními písaři a chybou záměnou s cechem šenkýřů (piva). R. 1382 je uveden zvláště „cech písařů“ a kromě nich „písaři vína“, tedy necechovní řemeslníci. MENDL: Knihy s. 193, 199.
- 38 MENDL: Knihy s. 283, 294, 297, 314, 317, 327, 336, 355, 375, nepočítám sem zápis pod čarou na s. 327 jako pozdější, tím dochází k početní odchylce od DŘÍMALa: Sociální složení s. 211. Je nutno předpokládat, že cech šenkýřů vína své renty vyprodal, jak dosvědčuje mřežování v pamětní knize.
- 39 MENDL: Knihy s. 325, 355.
- 40 AMB, rkp. č. 39, f. 213v, č. 1146, f. 381r., č. 2320 (doklad z r. 1349); f. 67v, č. 327; f. 333r, č. 2041.
- 41 BRETHOLZ: Geschichte s. 232.
- 42 MENDL: Knihy s. 155-7.
- 43 MENDL: Knihy s. 156.
- 44 DŘÍMAL, Jaroslav: Jan z Gelnhausenu. SAP 8, 1958, č. 1, s. 124-5. AMB, rkp. č. 40, f. 1-13b.
- 45 RÖSSLER: Stadtrechte s. 218-9, č. 477. Německý překlad BRETHOLZ: Geschichte s. 277-8. Srv. MENDL in ČČH 1924, s. 70.
- 46 HOSÁK, Ladislav: Úkoly a problémy ve středověkých dějinách Moravy. ČMM 77, 1958, s. 392.
- 47 WOSTRY, Wilhelm: Ein deutschfeindliches Pamphlet aus Böhmen aus dem 14. Jahrhundert. MVGDB 53, 1915, s. 193-238. O době vzniku pamfletu je spor, literaturu cituje ŠVÁBENSKÝ, Mojmír: Cerroniho sbírka I, 292, (Cerr II, č. 108, f. 11r).
- 48 SLAVÍK, Jan: Vznik českého národa 2. Národ a města. Praha 1948, s. 171. Srv. ČČH 1924, s. 72.
- 49 BRETHOLZ: Geschichte s. 422-3, fragment.
- 50 CDM 10, 17, č. 20. Rozbor BRETHOLZ: Geschichte s. 247-8.
- 51 CDM 8, 135-8, č. 176, 177. MENDL: O počátcích s. 310.
- 52 CDM 8, 139-144, č. 179, 180.
- 53 MENDL: Knihy s. 207.
- 54 BRETHOLZ: Geschichte s. 420-421, č. 6.
- 55 BRETHOLZ: Geschichte s. 237 upozorňuje na obdobná ustanovení, která publikoval RÖSSLER: Stadtrechte s. 366, č. 109.
- 56 MENDL: Počátky s. 316. Je, myslím, upřílišné hledat vzor pro uvolnění cestovního přimusu ve francouzské velké ordonanci z r. 1351.
- 57 CDM 8, 188-9, č. 250, závěr chybí. Datum je zdůvodněno polohou řádu v rukopise. MENDL: Počátky s. 309.
- 58 CDM 9, 193-4, č. 263.
- 59 CDM 10, 6-7, č. 7.
- 60 AMB, rkp. č. 39, f. 33r, č. 150.
- 61 MENDL: Počátky s. 334.
- 62 BRETHOLZ: Geschichte s. 424, č. 11. CDM 11, 404, č. 463.
- 63 CDM 11, 404, č. 462; 403-4, č. 461.
- 64 CDM 12, 101-2, č. 117.
- 65 CDM 13, 6-8, č. 6.

b) Obchod

Daleko početnější než jakákoli dříve uvedená řemeslnická skupina bylo 29 kupeckých a kramářských živností, které vykonávalo 381 obyvatel. Do obchodnické skupiny v zásadě nepatří řemeslník, který prodával své výrobky přímo spotřebiteli, ani zemědělec, který dovážel své plodiny do města na prodej. Sem jsou řazeni kupci, lékárníci, kraječi suken, kramáři, dělení na kramáře bohaté a chudé, hokyníci či hokynáři (mezi nimiž byli také zelináři¹ a ovocnáři), krupaři, kuráři, sýraři, vaječníci a vaječnice, sádelníci, lojovníci, slanečkáři, slanaři neboli prodavači soli, zvěřinář, hrachovníci, pícníci, rozdělení na pícníky Horního a Dolního trhu, kupci dříví, uhlíři, železníci, kožaři, prodavači klíčů, koňáři, tandleri (dnes vetešníci), šenkýři a hostinští, překupníci či litkupníci, vozkové či vozatajové, šrotěři neboli povozníci sudů, nosiči.² Specializace obchodu v polovině 14. století, jak je vidět, již značně pokročila. Kromě toho byla podle mne nemalá skupina měšťanů a obyvatelů, kteří obchod provozovali, aniž by to bylo v berním rejstříku z r. 1365 uvedeno, buď příležitostně, nebo pro něž obchod nebyl hlavní činností.

Takové obchodníky lze v berním rejstříku poznat podle toho, že u nich se uvádějí kromě nemovitostí i movitosti - zboží určené na prodej.³

Roku 1365 majetek od sta hřiven výše mělo 22 osob, z toho deset mělo movitost. Nejbohatší byli Albert Ryšovlas 761 1/2 hř. (z toho 100 hřiven movitostí), Jan Alramův 432 hř., Smil z Líšnice 397 hř., Marek Fuchs 396 3/4 hř. (z toho movitostí 100 hř.), Pešek Stubnerův 291 1/2 hř., Konrád Dobrawiczerův 261 hřiven 56 gr. (z toho 130 hř. movitostí), Ješek z Olomouce 225 hř. (z toho 200 hř. movitostí), Jan Ortlínův 215 hř. (z toho 200 hř. movitostí). Z těchto boháčů obchodníky jsou určitě přistěhovalý Ješek z Olomouce a Jan Ortlínův, u nichž je velký nepoměr mezi nemovitým a movitým majetkem, z dalších např. Šimon z Ostřihomě, který měl 100 hř. movitostí, ale žádnou nemovitost.⁴ Celkem toho roku bylo 356 poplatníků s úhrnným movitým jměním 3076 hř. 44 gr., z toho 95 na předměstí se jměním 341 hř. 8 gr. Největší část poplatníků měla movitý majetek malé hodnoty, např. 156 poplatníků udávalo v přiznání movitosti do 3 hřiven, jejich zásoba zboží (i případné jiné cennosti) byla nízká. Počet poplatníků, kteří přiznali movitosti, je mnohem menší než počet lidí, kteří byli na počátku kapitoly zařazeni do skupiny kupeckých a kramářských živností. Bylo tu tedy velmi mnoho chudých lidí, kteří žili, jak se říká, z ruky do úst. Movitosti v rozpětí od 31 do 200 hřiven mělo jen 13 poplatníků.⁵ Z celkového počtu v Brně odhadnutého majetku připadá na movitosti pětina (20,2 %), tedy více než renty. Pohyblivý (aktivní) kapitál má nad rentiérským (pasivním) převahu, což je pro rozvoj města příznivé.

Další obchodnickou skupinou jsou hosté, o nichž máme zprávu už z r. 1243. Jde o příchozí, kteří s sebou přiváželi zboží z blízka i z ciziny, živili se tedy obchodem. První domácí obchodníci byli prý kramáři, kteří rozprodávali v drobném, co cizí velcí kupci dovezli.⁶ Nelze říci, zda už r. 1243 dosáhla výroba v Brně toho stupně, aby umožnila vedle kramáře obchodníka pracujícího ve

velkém. Ve 14. století jsou kramáři od obchodníků už zřetelně odlišeni, a nejen to, jsou i uvnitř majetkově rozdělení na bohaté a chudé.

Pro rozvoj trhu byly důležité trhy. V brněnském privilegiu je r. 1243 rozdíl mezi týdenním trhem a výročním trhem, který se konal kolem svatodušních svátků. Čtrnáctidenní doba tohoto trhu byla hostům nuceně prodlužována na šest týdnů. Svatodušní trh byl časem přeložen na sv. Kunhutu (9. září), kdy se tak stalo, nevíme.⁷ Bylo to však určitě před rokem 1357. Tehdy markrabě Jan Jindřich zachoval svatokunhutský trh, konaný podle zvyku dávných dob, ale udělil současně nový čtrnáctidenní výroční trh od neděle Esto mihi (od masopustní neděle před popeleční středou) a osvobodil kupce i hosty, jedoucí na trh, po dobu trhu ode všech zeměpanských a měšťanských dávek a mýt z osob i ze zboží ve městě.⁸ Byl to už třetí trh, jarní. Druhý byl udělen r. 1291 králem Václavem II., který nařídil, aby trh začal na den sv. Havla (16. října) a trval rovněž čtrnáct dní. Kupci a hosté byli osvobozeni od dávek a poplatků brněnského cla ze zboží i osob po dobu trvání výročního trhu i osm dní před začátkem trhu.⁹

Zvláštní povahy byl svobodný trh na maso od sv. Martina (11. listopadu) do Velikonoc, který r. 1352 zůstával podle starého nařízení v platnosti. Kromě něho byl zaveden volný masný trh od sv. Jiljí (1. září) po čtrnáct dní,¹⁰ který předcházela svatokunhutský výroční trh. Nevíme, jak dlouho se tyto trhy podařilo proti odporu mocných a bohatých řezníků obhájit, avšak již r. 1378 požadovalo brněnské obyvatelstvo svobodné trhy v sobotu na maso, v pátek na chleba,¹¹ což by mohlo nasvědčovat omezení výše uvedených masných trhů. Trhy na maso a chleba kromě hospodářského významu měly funkci sociální, zmírňovaly monopol brněnských řezníků a pekařů.

Není známo, ve které dny se v naší době konaly v Brně týdenní trhy. Barvitě podrobnosti o tom, že „trh byl ohlášen vyvěšením trhového znamení a že dopoledne nakupovali jen obyvatelé města pro svou potřebu a zástupci některých řemesel a teprve odpoledne, až trhové znamení sundali, směli obstarat své nákupy ti, kteří v Brně nebydlili, a domácí i cizí překupníci“,¹² se zakládají na mylném předpokladu, že pro Brno je možno použít analogicky tržních řádů známých odjinud. Jediná konkrétní zpráva (mimo privilegium z r. 1243), že král Václav II. přikázal r. 1292, aby v trhové dny do města vcházeli volně se svým zbožím obyvatelé kteréhokoli místa, v ostatní dny obyvatelé předměstí, nemá dlouhodobě cenu, protože ve 14. století králův rozkaz přestal být v platnosti.¹³

Cena výrobku dováženého na trh byla odstupňována podle vzdálenosti, vzácnosti a rizik. Byla ovlivňována častými cly a mýty, jejichž účel byl čistě finanční. Nemáme důkazy, že by tu byla sledována celní politika vyššího stupně, která by více dbala hospodářských zájmů obyvatelstva. Je pochopitelné, že brněnští občané usilovali o osvobození od cel a mýt. Tato svoboda byla sice obsažena už v privilegiu z r. 1243, ale těchto výhod majitelé cel a mýt (nejenom v brněnském případě) nedbali, protože nechtěli přijít o peníze z brněnského zboží a z brněnských lidí. Marná byla osvobození od mýt po celém království od Rudolfa I. r. 1307, byť byla potvrzena králem Janem Lucemburským r. 1312, město se muselo spokojit skromnějšími osvobozeními z cel v Rousínově r. 1321

(osvobození pouze pěších chodců) a z r. 1357, při čemž se za poslední musilo markraběnce Markétě, manželce Jana Jindřicha, pořádně zaplatit.¹⁴

Tvrzení o osvobození od cla r. 1350 markrabětem Janem Jindřichem a o obnově této výsady každé tři nebo každých šest let, tradované v literatuře,¹⁵ se zakládá na omylu. Ve skutečnosti šlo o přenechání výnosu ungelu na úhradu dlažby města. Udělil je již Janův předchůdce, římský a český král Karel r. 1348.¹⁶ Nejde tedy o úlevu obchodu, nýbrž o přesun finančního zisku z jednoho příjemce na druhého.

Není to nejstarší zpráva o brněnském mýtu. Dovídáme se o něm již z mýtního řádu, vzniklého kolem r. 1331 a vydaného panovníkem.¹⁷ Mýto tehdy patřilo ke Špilberku.¹⁸

Vzácný řád nám umožňuje zajímavé průhledy do hospodářství městských obyvatel. Byl tu zásadní rozdíl mezi zbožím dováženým a prováženým. Většina zboží, které městem jen procházelo, tedy tranzitní, platila dvojnásobné mýtné. Toto ustanovení podporovalo obchod ve městě. Od tranzitního cla byly osvobozeny jen mák, slad, sladové ovoce, sudový med, telecí, jehněčí, barvířský baryt a některé jiné zboží, o kterém bude dále zmínka. Výše mýta se určovala podle toho, bylo-li zboží dovezeno na voze, taženém jedním, nebo dvěma koňmi, v druhém případě byla dvojnásobná. Zboží, které muž nebo žena nesli na zádech, či vezli na jednom koni, nebo táhli na káře, bylo cla prosto. Rovněž od cla byl osvobozen jezdec a pěší. Clo jeden peníz (feník) platil žid, ať pěší, nebo na koni. Čtrnáct penězů odevzdával celníkům odcházející z městské pravomoci na biskupské statky, dva feníky přicházející do městské pravomoci. Clo neplatili řeholní i světští preláti,¹⁹ faráři i šlechtici, kteří posílali zboží do města buď na prodej, nebo jako dar některému měšťanovi.

Ceník svou konkrétností ve výčtu zboží umožňuje úvahy na téma poměrné hodnoty zboží. Je dokladem značného rozsahu obchodu, a tedy výnosnosti brněnského cla, která dovozovala přenechávat část výnosu zisku různým příjemcům. Jedním z nich byl olomoucký biskup, který r. 1400 prodal na úhradu žoldu pro vojsko, hájící biskupské statky, brněnskému monetáři Arnoldu Chrumpachovi na dobu jeho života za hotově zaplacených 108 hřiven grošů desátý týden z brněnského cla.²⁰ Podle listiny odváděl brněnský celník do biskupské komory každého čtvrt roku 6 hřiven pražských grošů, peněžní hodnota byla tedy 240 hřiven pražských grošů, zhruba polovina výnosu městské berně. Částka zaplacená monetářem byla tudíž hluboko pod hodnotou cla. Desátek biskup dostával nejméně od dob tzv. opatovické listiny (o níž jsme se zmínili), kde se mluví o devátém týdnu.²¹

Dalším faktorem ztěžujícím obchodování byla drahá doprava. Brno bylo odkázáno na suchozemskou dopravu, o levné vodní nemáme zprávu. Bohatí měšťané měli vlastní koně jak pro jízdu, tak i pro dopravu zboží. Nejčastější byli jednospřežní, pak dvouspřežní vozy, zmínka je i o káře. Vozy tažené pěti koňmi jsou výjimkou. Kočár byl vynalezen později. Používalo se také služeb vozků neboli povozníků, kterým se později říkalo formani. U těch však kilometr jízdy stával 3 až 4 haléře - jeden haléř stál bochník chleba - a kilometr rychlé jízdy 8,5 haléře.²²

Dalším faktorem, který přispíval ke zdražování zboží a k izolaci středověkých správních jednotek, a tedy i měst, bylo rozšířené lupičství. Pro ně cestování bylo nebezpečnou záležitostí. Na ochranu proti možným přepadům se spojovalo více kupců pohromadě, nebo měšťané žádali význačné pány, bydlící na cestě, o ozbrojený doprovod. R. 1347 měli brněnští občané Smelczlin, Ellend, Swerczer, krnovský fojt Bartůš a městský písař Jan na cestě do Prahy doprovod 20 lidí a 27 koní. Ale to nestačilo, neboť museli si vyžádat ještě služebníky pánů z Rosic a z Meziříčí.²³

O lupičství je množství zpráv takové, že se musíme uspokojit jen příklady. Pro „bezpečnost“ středověku zvlášť charakteristický byl případ z r. 1343, kdy v říjnu v těsné blízkosti města nad Štoupou, tj. na Křenově, byli přepadeni kraječi sukna, kramáři a jiní řemeslníci, kteří chtěli navštívit trh ve Slavkově, a byli oloupeni o své věci v ceně ku 200 hřivnám. Více jak dvacet bylo z nich na smrt zraněno. A hned příští týden ve středu (22. října) byli rozliční měšťané, jedoucí se svým zbožím, s plátnem, kramářským zbožím a jiným z Pohořelic na trh do Hustopeče, okradeni dobře o sto hřiven. Ještě před tím byli Oto z Modřic, Petr Glapfenmercz a jiní měšťané blízko Věchnova na Žďársku oloupeni o peníze dobře ke 200 hřivnám.²⁴

Tři případy v jediném roce, kdy měšťané pozbyli kolem pěti set hřiven, tedy skoro hodnotu městské sbírky, a další neznámé případy, kdy byli okradeni pouze jednotlivci, takže se o tom nedovídáme, ukazují mimořádné riziko cestování.

Bezpečnost na cestách stoupala za vlády markrabat Karla a Jindřicha, ale loupežení nebylo možno úplně vymýtit. Jeden případ vešel pro svou mimořádnost (dříve se prý v Brně nic podobného nestalo) do právní knihy městského písaře Jana.²⁵

U hostinského (collector hospitum) Šteflína ze Strachotína přenocovali dva obchodníci z Jevíčka, kteří mu svěřili do úschovy 80 hřiven. Následujícího dne byli obchodníci v polích přepadeni, oloupeni o peníze a zanechání položiví. Šteflínovo přiznání bylo vynuceno na mučidlech - tortury bylo používáno ještě vzácně, protože tehdejší obyvatelé a řada právníků se vůči ní stavěli nepřátelsky - a Šteflín byl pak odsouzen. Visel na šibenici na řetězech před svým domem tři dny. Rozsudek proti němu vyhlásil biřik na prahu domu „německými slovy“.

Za válek markraběte Jošta s markrabětem Prokopem veřejná bezpečnost velmi upadla, obchod se nemohl rozvíjet a města se proto dostala do velmi těžké finanční situace.

Další faktor, který činil obchodní cestování nejistým, tkvěl ve středověkých právních normách, které dovozovaly vymáhat peníze zákroky proti poddaným dlužníka. Téhož roku, kdy se staly loupeže námi vyličené, r. 1343, bylo v Trnavě bratislavským županem (hrabětem) Pavlem, synem dvorského sudího Šimona z Nagy Mártonu,²⁶ pro dluhy zemského hejtmana Pertolda z Lipé zadrženo 21 brněnských měšťanů. Brzy poté byl županem Pavlem obstaven se svými koňmi a plátny také jiný brněnský měšťan Petr z Huzové. Složitost a nákladnost nápravy dokazují kroky, které byly městem podniknuty. Byli posláni poslové k panu z Lipé, k markraběti, pak měšťan Bernard (snad Bartošův nebo Ferreus) jel do Trnavy. Poté Bernard spolu s panem Vilémem z Landštejna a měšťanem

Stubnerem hledali uherského krále a našli ho až po čtyřech týdnech ve vzdálenosti asi sto mil.²⁷

Uvedená rizika si žádala vysoký výdělek, z našeho hlediska zavánějící lichvou, ale který byl v tehdejších poměrech nutným pojistným proti ztrátám. Pro Brno konkrétní údaje o míře zisku nemáme. Lze o tom usuzovat jen podle analogie. Náhodně se dochovaly účty řezenské obchodní firmy Runtingerů, která měla styky s Prahou. Při dodávkách italského barchetu do Prahy měla v letech 1382-3 zisk 60-70 %, r. 1400 31 % a r. 1401 13 1/2 %. Katastrofální pokles zisku Runtingery přiměl, aby obchod s Prahou přerušili.²⁸

Runtingerovci byli cizinci, cizí kupci. To byl značný rozdíl proti domácím kupcům, kteří patřili do Moravy. Ta měla ovšem jiný rozsah než dnes. Patřily do ní statky olomouckého biskupství, formálně podřízené markraběti, ale ve skutečnosti značně samostatné. Pak tu bylo opavské, krnovské a hlubčické knížectví, jejichž pouto k markrabství bylo velmi volné. Cizinci byli všichni ostatní, tedy i kupci přišli z ostatních zemí České koruny, z Čech, Lužice, ze Slezska. Cizí kupci v zásadě obchodovali ve velkém, nebo zboží provázeli. Prodej v drobném byl svěřován domácím lidem. Zástupci cizích obchodníků, zvaní ležáci, kteří prodávali zboží svých chleboďarců, v Brně nejsou dosvědčeni. Jinde nebyli rádi trpěni.

Odstup Brna od „ciziny“ byl zmenšován udělením privilegií a svobod v nákupu a prodeji. Ta platila od neurčitelné doby v Praze pro brněnské měšťany, jak se lze domnívat na základě listiny, podle níž r. 1376 udělil císař Karel IV. Olomouckým v Praze stejná práva, jako tam měli brněnští měšťané.²⁹ Podle adresy, v níž jsou kromě městské rady uvedeni konkrétně jen celníci, šlo tu především o celní výhody. Nebylo by překvapující, kdyby v Brně požívali stejných výsad i pražští měšťané. Vždyť r. 1342 markrabě Karel povolil chebským měšťanům v moravských městech, a zvláště v Brně, táž práva, jaká mají měšťané a obchodníci moravských měst v Chebu.³⁰

Časté dluhy brněnských měšťanů u chebských, vatislavských a pražských měšťanů³¹ ukazují na čilé styky, o kterých jinak máme zprávy velmi skoupé.

Do kapitoly o obchodu lze zařadit první zprávu o stycích brněnských měšťanů s příbuznými v cizině r. 1285, protože tu platily vztahy nejenom příbuzenské, ale i obchodní. Otcem zúčastněných byl Konstantin, žijící a zemřelý v Kolíně nad Rýnem.³² Děti jeho vdovy Blizy Franěk, Tomáš, Konstantin se svými ženami Lukardou, Emetrudou a Bohuslavou - tato byla asi českého původu - i dcery Žofie a Bliza se svými manželi se zřekli listinou, vydanou zábrdovickým opatem Dětrichem a městem Brnem, majetku, který jejich matka prodala v Kolíně Brunonovi Hartfürstovi. Pět rodin, vyjmenovaných v listině - počet to jistě značný - žilo v Brně a stalo se možná předky významných patricijských rodů.

První brněnský měšťan, dlící v cizině za obchodem a jménem známý, je jistý Prosimír (opět české jméno). Roku 1299 byl při svatbě vévody Oty Korutanského, tyrolského hraběte, hostem tyrolských hrabat, tj. příchozím kupcem a učinil při tom výdaje, které mu byly hrazeny.³³ Pobyt Prosimírův v Tyrolích ukazuje zájem brněnských měšťanů o obchodní cestu do Itálie.

Směr nebyl jednostranný. V červenci 1300 přišli do Prahy Florentané Reinhard, Alphard a Lombard Tino jako minciři,³⁴ spolupůsobili zřejmě při zavádění grošové měny téhož roku. Jejich zájem se neomezoval jen na Prahu. Prvému z nich prodal r. 1300 ještě před příchodem do Prahy měšťan Heinig mlýn na řece (správně na náhonu) Svratce spolu se vsí Dornychem, přilehlou k mlýnu, za hotovost 140 hřiven stříbra.³⁵ Následujícího roku dal král Václav II.³⁶ Reinherovi, Aparдови a Cynovi, společníkům z Florencie (zřejmě tíž jako výše jmenovaní), dům koupený králem od Ekharda, syna zemřelého monetáře Ebeharda, s pozemkem, stavbami a dvorem, jakož i dva mlýny na „vodách“ Svratce a Svitavě, mající devět kol, pak budovu mezi oběma mlýny, zvanou Valcha (Walkymul). Je náhoda, že se tu prodává dům, který bychom mohli klidně zařadit do úvah o tom, kde byla mincovna? Nejde tu o odměnu za provedení mincovní reformy? Všichni tři v Brně zřejmě nebydleli, neboť první dva dostali důležité úřady, které je volaly jinam. Proto se také v Brně vyprodali. R. 1305 odevzdávají za 330 pražských hřiven brněnskému měšťanovi, řezníkovi Janovi, hejtman v Krakově Reinher, komorník Českého království Apard z Černé Hory (de Nigromonte) a Cyno z Florencie svůj majetek před Brnem s rychtou (zřejmě ve vsi Dornychu) a mlýn s desíti koly na Dornychu na soutoku Svratky (tj. svrateckého náhonu) se Svitavou (tj. spojené Ponávky a svitavského náhonu), čtyři sady přilehlé k mlýnu a dva lány poplatné benediktýnům, patrně na Luhu.³⁷

Další styky s Itálií se jeví útržkovitě. V účtech italské bankovní společnosti Friscobaldiů, která obchodovala s Tyrolskem, se r. 1300, 1310, 1327 objevuje jméno měšťana z Brna Pavla.³⁸ R. 1323 je jakýsi Jan z Brna na cestě do Benátek.³⁹ r. 1337 bylo na benátském území zabaveno Němcům Konrádovi z Brna a Konrádovi z Moravy 25 liber benátských peněz (bragalium) a posláno úřadu pro stříbro. Ten peníze vrátil pod podmínkou, že budou prodány v zemi a mince takto zemi zachována.⁴⁰

Na jiném místě bude promluveno o obchodních stycích nejbohatšího brněnského měšťana své doby Jindřicha Fuchse, zde zbývá se zmínit ještě o obchodní činnosti brněnských měšťanů v Klosterneuburgu r. 1327 a r. 1333.⁴¹

O množství vyváženého a dováženého zboží nás prameny nepoučují. Musíme se spokojit jen s všeobecnými údaji.

Nejvýznamnějším obchodním artiklem brněnským byla sukna, jak vlastní, tak cizí. Z tohoto největší množství tvořilo laciné hrubé sukno polské, do kterého bylo zahrnováno i sukno dovážené ze Slezska.⁴² Prvá zmínka o tomto suknu je v listině z r. 1323,⁴³ současně se mluví o suknech dovážených z Flander, z Yprů, z Gentu, z Bruselu a o šedých suknech. Významné bylo rozhodnutí rychtáře s přísežných z r. 1328, podle něhož právo stříhat (a tedy prodávat) velmi drahá sukna dovážená z Gentu, Bruselu, Mechelnu, Yprů, Lovantě a z Tournay měl jen usedlík ve městě, platící berně a lozunk nejméně ze 60ti hřiven. Pro stříhání barvených i nebarvených polských suken v ceně 3 hřiven byl nutný majetek 30 hřiven, sagichu (snad pytlovina)^{43a} a lodenového sukna nejméně 12 hřiven. Na trhu se smělo krájet (= stříhat a prodávat) jen polské sukno, pak sagich a loden. Krejčím bylo dovoleno krájet sukna, ledaže by se vzdal krejčoviny.⁴⁴ Nařízením byla zavedena velmi výrazná diference v obchodování se sukny. Jen

málo brněnských měšťanů si mohlo dovolit obchod s výnosnějšími drahými druhy suken, většina se musela spokojit s levnými druhy, u nichž zisk byl poměrně malý. Podle již citovaného privilegia z r. 1323 se zmíněná flanderská sukna mohla prodávat jen v královských městech na Moravě. Určitý náznak možných výdělků ukazuje ustanovení Právní knihy písaře Jana o odměnách překupníků. Ti měli brát od kupce i od kupitele stejnou částku. Ta činila u tournayského sukna 4 haléře, u mehelnského, yperského a lovaňského 6 haléřů, kdežto u gentského 8 haléřů.⁴⁵

Flanderská a jiná sukna se dovážela hlavně z Prahy, jinak přicházela do Brna přes Vratislav, Krakov, Cheb, Kolin nad Rýnem, polská sukna přes Prahu a Žitavu. Platilo to v letech 1348-1351, ale jistě i jindy.⁴⁶ Polská sukna byla kupována nejenom pro domácí potřeby, ale i dále exportována do Rakous a Uher.⁴⁷

I produkce brněnských suken měla určitý význam, i když ji nesmíme přeceňovat. O brněnském suknu se píše v bratislavském mýtním tarifu z r. 1327.⁴⁸ Toto datum může brněnský textilní průmysl považovat za první určité ve své existenci. Sukno bylo asi jediným řemeslnickým výrobkem z Brna ve značnějších množstvích vyvážených. Důvodem pro toto omezení byla politika patriciátu, který export řemeslnických výrobků (řemeslníci byli už snad většinou Čechové) nepodporoval.⁴⁹

Paletu produktů poznáváme z mýtního řádu, vzniklého kolem roku 1331, o kterém již víme.

Ve 14. století se do Prahy a do Čech exportovalo víno, drubež, vejce, ovoce, různé oleje a rozličné kramářské zboží.

I se Slezskem byly obchodní styky čilé, nejvíce s Vratislaví, pak s Lehnici a Svídnicí. Jako produkty odtud dovážené se uvádějí sukno a svídnické pivo, vyváženo bylo víno, sukno, cínové nádoby a zbraně.⁵⁰

Z Polska přicházela kromě sukna sůl, olovo, slané ryby, kůže a dobytek,⁵¹ dále měď, vyziny a kožešiny.⁵² Nešlo o nevýznamný obchodní styk. Je to zjevné ze stížnosti, kterou r. 1350 podali čeští a moravští obchodníci králi Karlu IV. Podle nich krakovští obchodníci a měšťané vydali, v rozporu se zvykem zachovávaným od nepaměti, konstituce, na jejichž základě zabraňovali i násilně jiným obchodníkům cestovat se svými věcmi a zbožím do Ruska a Pruska, uzavírali jim silnice a veřejné cesty. To je k nenahraditelné škodě obchodníků i práv Římské říše, jíž náležejí všechny cesty pozemní i vodní. Proto král přikázal měšťanům pražským, vratislavským, kutnohorským, olomouckým, brněnským, kladským, uničovským a jiným místům i městečkům v Čechách a na Moravě, jakož i obyvatelům Německa, aby měšťané a obchodníci z Krakova i z jiných zemí Polského království byli i se zbožím bez čekání na další rozkaz vráceni zpět, odkud přišli, a nebylo jim dovolováno obchodovat. Polský král Kazimír III. pak na oplátku uzavřel kupcům z cizích, tj. především z českých zemí, cestu přes své království do Ruska.⁵³

Karlovo nařízení nebylo na Moravě zřejmě dodrženo, neboť počátkem příštího roku markrabě Jan určuje veřejné cesty do Olomouce pro krakovské

kupce⁵⁴ a r. 1353 Martin z Krakova přivezl do Brna čtyři postavy flanderského sukna. Je zřejmé, že Martin byl v Brně před tím častěji.⁵⁵

Z Brna se do Polska vyváželo jakostní sukno, cínové zboží, zbraně a víno.⁵⁶

Významnější než s Polskem byl obchodní styk s Rakouskem, hlavně s Vídní, jehož měšťané jsou v brněnské pamětní knize silně zastoupeni.⁵⁷ Jako dovážené zboží se jmenují nejrůznější věci, především víno a sůl, jako vývoz brněnské sukno, slané ryby, cínové zboží, zbraně. Vídeň však obchodu pro své právo skladu činila různé překážky, které vedly ke sporům, a proto r. 1387 bylo obchodování v českých zemích rakouským kupcům zakázáno a cesta do Čech a Polska i jiných zemí jim byla uzavřena.⁵⁸

Z Itálie do Brna přicházela vína, zvaná malvaz, romania, rivoli, dále řecká vína, jižní ovoce, koření a vzácná vlněná i hedvábná orientální tkanina.⁵⁹ Brnem se však italské zboží vzhledem ke své drahotě většinou jen prováželo na sever, nebo na východ do Polska.

Německo dodávalo ve 14. století hlavně sůl z Halle, slané ryby od Baltu, vyváželo se do něho obilí, jiné hospodářské plodiny, dříví, dobytek,⁶⁰ sukno a cínové zboží.⁶¹ Významné byly obchodní styky s Řeznem.

Z Uher do Brna se exportovalo víno, dobytek, hlavně koně, chmel, olovo, měď a snad i vlna,⁶² z Brna do Uher se posílalo sukno, cínové zboží a zbraně. S brněnskými kupci se setkáváme v Bratislavě, v Budíně a v některých slovenských městech.⁶³

Otázka obchodních styků s Uhrami není zcela jasná. Plán svést uherský obchod na západ přes Brno, Moravu a české země, jak jsme o něm psali, se zřejmě nepodařil. Avšak v literatuře se píše, že od zákazu rakouským obchodníkům z r. 1387 šel uherský obchod do jižního Německa přes Brno a Čechy, a to až do konce století.⁶⁴ Plán by byl nakonec korunován úspěchem?

Z dosud řečeného plyne, že hlavním exportním artiklem Brna do ciziny bylo sukno, cínové tovary a zbraně. Je to zboží, které i v nové době bylo pro rozvoj brněnské průmyslové výroby významné.

Mezi dovozem a vývozem byl velký nepoměr, který musel být kryt drahým kovem ve formě mincí. O velkém rozsahu exportu mincí svědčí hojné nálezy českých grošů v cizině, stížnost zbraslavského kronikáře, a v neposlední řadě jako příklad tržby řezenského obchodníka Runtingera s Prahou, které se rovnaly, ačkoli nešlo o předního obchodníka, přibližně příjmům největšího pozemkového feudála v Čechách, pražského arcibiskupa.⁶⁵

POZNÁMKY

1 DŘÍMAL: Dějiny s. 52 i MENDL: Knihy s. 589 počítají jako samostatnou živnost.

2 DŘÍMAL: Dějiny s. 52.

3 MENDL: Knihy s. 141-2 úvodu pokládá movitosti za hotové peníze, se kterými se obchodovalo. Avšak movitosti jsou uvedeny skoro u všech kramářů, ba i u některých řemeslníků, jako u brněře Petra (10 hřiven - MENDL: Knihy s. 319). Lze si myslet, že by nejbohatší měšťané neměli žádné hotové peníze? Srv. DŘÍMAL: Sociální složení s. 214.

- 4 DRÍMAL: Sociální složení s. 193-4. MENDL: Knihy s. 343, 358, 319, 304, 295, 301, 316.
- 5 DRÍMAL: o. c., s. 214-5, též tabulka. DRÍMAL pokládá za movitost i některé finanční pohledávky na domech, poskytnuté půjčky, různé jiné pohledávky a desátky z vinic. Jeho příklady pro to jsou pochybné, směrodatnější je zmínka o markraběcím dluhu jako movitosti. MENDL: Knihy s. 304.
- 6 DRÍMAL: Dějiny s. 52.
- 7 BRETHOLZ: Geschichte s. 144 se domnívá, že svatokunhutský trh existoval již r. 1243. Pojem „dávné doby“ je však pro tento soud příliš neurčitý.
- 8 CDM 9, 55-6, č. 71.
- 9 CDM 4, 277-8, č. 298.
- 10 CDM 8, 144, č. 180, ř. 5-6. Tento trh by byl zbytečný, kdyby svatokunhutský trh trval od 1.-14. září, jak píše DRÍMAL: Dějiny s. 52.
- 11 Viz pozn. č. 10.
- 12 DRÍMAL: Dějiny s. 52 podle ŠEBÁNEK, Jindřich: Listy z dějin brněnského obchodu. Brno 1928, s. 29.
- 13 CDM 4, 387, č. 303, ř. 2-5.
- 14 CDM 6, 133-4, č. 176; 9, 56-7, č. 72.
- 15 BRETHOLZ: Geschichte s. 143 (mluví správně o vybírání mýta, nikoli o osvobození, ale jeho tvrzení o obnovování pokládám za mylné). DRÍMAL: Dějiny s. 53.
- 16 CDM 8, 28, č. 56; 7, 552, č. 760. Pro další udělování ungelu brněnským měšťanům není dokladu. Spíše se dá předpokládat, že ungelt mohl být později udělen trvale, jak se stalo r. 1357 Znojemským. CDM 9, 57, č. 73. S tím je však v rozporu, že Brňané hradí výlohy dláždění z výnosu běžné městské sbírky. Poskytnutí ungelu zeměpánem bylo patrně jen dočasné.
- 17 CDM 8, 186-8, č. 248. Edice řadí stejně jako BRETHOLZ: Geschichte s. 257 do r. 1353 a za vydavatele považuje městskou radu. Proti tomu DRÍMAL, Jaroslav: Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen. SAP 8, 1958, č. 1, s. 123, pozn. 101 správně namítá, že řád je zapsán již do nejstarší právní sbírky brněnské, vzniklé po r. 1331 (ABM, rkp. č. 1, f. 226). Viz i RÖSSLER: Stadtrechte s. 373-5, č. 147-12-52.
- 18 Srv. nadvpis v RÖSSLER: o. c., s. 373, č. 147 i DRÍMAL: o. c., s. 123.
- 19 Nejasné: Prelat, er sei geistlich oder weltlich.
- 20 Tento překlad termínu decima septimana více odpovídá starému způsobu udělování platů ze zeměpanských příjmů. Možný je překlad „týdenní desátek“, jednorázová dávka je však v rozporu s tím, že biskupovi byl plat odváděn kvartálně.
- 21 Viz BVDM 11, 1993, s. 234, CDM 13, 21-2, č. 14.
- 22 ŠEBÁNEK: Listy s. 25. Uvádí pro srovnání, že půl hřivny, které stál r. 1347 brněnský vůz do Prahy na Karlovu korunovací (MENDL: Knihy s. 76) odpovídá hodnotě 384 bocníků chleba, nebo 62 litrů rakouského vína, či 128 litrů pražského piva v tehdejší Praze.
- 23 MENDL: Knihy s. 77.
- 24 Ibid., s. 15.
- 25 RÖSSLER: Stadtrechte s. 241-4, č. 525.
- 26 MENDL: Knihy s. 531-2, heslo Pavel.
- 27 Ibid., s. 15-16.
- 28 BASTIAN, P.: Das Runtingerbuch 1389-1407 und verwandtes Material zum Regensburger-Südostdeutschen Handel und Münzwesen. Bd. 1. Regensburg 1935, s. 631 další.
- 29 CDM 11, 48-9, č. 56, 57.
- 30 CDM 7, 281, č. 387.
- 31 MEZNÍK, Jaroslav: Brněnský patriciát v boji o vládu města ve 14. a 15. století. BMD 4, 1962, s. 247-349.
- 32 CDM 15, 13, č. 16.
- 33 BASTIAN, F.: Oberdeutsche Kaufleute in den älteren Tiroler Reitbüchern (1288-1370). Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte Bd. 10. München 1931, k datu 1299 Juni 22. Item Prozinario, civi de Brunna, hospiti dominorum, pro expensis ibidem factis tempore matrimonii ducis O.
- 34 TOMEK, V. V.: Dějiny Prahy I. Praha 1892, 2. vyd. s. 342. Též BRETHOLZ: Geschichte s. 67, pozn. 1.

- 35 CDM 5, 171-3, č. 164. Poznámky k datu a opisovačským chybám BRETHOLZ: Geschichte s. 76, pozn. 3.
- 36 CDM 5, 127-8, č. 122. Textové poznámky BRETHOLZ: Geschichte s. 77, pozn. 1.
- 37 CDM 5, 177-8, č. 169. Textové poznámky BRETHOLZ: o. c., s. 77, pozn. 3 BRETHOLZ je toho mínění, že mlýn z r. 1300 a 1301 není totožný s mlýnem z r. 1305. Nesouhlasím s tímto názorem. Koupě z r. 1300 byla zřejmě předběžná a jen pro formu se píše o králově koupě.
- 38 BASTIAN, F.: Oberdeutsche Kaufleute s. 10, č. xx; 84-5, č. 122; 88, č. 148; 106, č. 242.
- 39 STRAKOSCH-GROSSMANN, O.: Die deutsche Auswanderung von Mähren in der Vergangenheit. ZVGMSch 20, 1916, s. 145. Podle MEZNÍK: Brněnský patriciát s. 265 snad Jan Smelzlinův, nebo Jan Swertzerův.
- 40 SIMONSFELD, H.: Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig. Bd. 1., 1887, s. 33; Bd. 2, s. 81. Citováno podle BRETHOLZ: Geschichte s. 257, pozn. 1. MEZNÍK: Brněnský patriciát se domnívá, že jde buď o Konráda Poherliczera nebo Konráda Wollera.
- 41 STRAKOSCH-GROSSMANN: o. c., s. 265.
- 42 GRAUS, F.: Český obchod se sukem ve 14. století a poč. 15. století. Praha 1950, s. 46. Týž: Die Handelsbeziehungen Böhmens zu Deutschland und Österreich im 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Historica 2, 1960, s. 83-5, 91, 103.
- 43 CDM 6, 179, č. 240; 177, č. 238 (pro Olomouc).
- 43a MÜLLER, Wilhelm-ZARNCKE, Friedrich: Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Bd. 2, Leipzig 1866, s. 24 cituje slovo bez bližšího vysvětlení.
- 44 CDM 6, 288-290, č. 374. K tomu RÖSSLER: Stadtrechte 389, č. 183.
- 45 RÖSSLER: o. c., s. 388-9, č. 182.
- 46 GRAUS: Český obchod s. 71 též podle AMB, rkp. č. 39. GRAUS: Handelsbeziehungen s. 90, 86-7. Nelze souhlasit s interpretací mýtního tarifu z doby kolem r. 1331, jak ji podává GRAUS: Český obchod s. 74, podle něhož se Brno snažilo přitáhnout na sebe pozornost obchodníků se sukem poloviční slevou na mýtě pro ty, kdož v Brně kupují sukno.
- 47 POŠVÁR: Mincovny s. 28.
- 48 GRAUS: Český obchod s. 108.
- 49 GRAUS: Handelsbeziehungen s. 105. BRETHOLZ: Geschichte s. 421-2, č. 7 vydal listinu o značení brněnského sukna, prý z roku 1351, ve skutečnosti z r. 1451, jak opravil DRÍMAL v katalogu listin AMB.
- 50 ŠEBÁNEK: Listy s. 23. DRÍMAL: Dějiny s. 55.
- 51 GRODECKI, R.: Pojawienie się groszy czeskich w Polsce. WNA 1936, s. 86. Citováno podle POŠVÁR: Moravské mincovny s. 26.
- 52 ŠEBÁNEK: o. c., s. 23.
- 53 FLOROVSKIJ, A. V.: Českoruské obchodní styky v minulosti (10.-18. století). Praha 1954, s. 61-2 (s chybným datem 1350). Správně týž: Čechi i vostočnyje Slavjane. T. 2. Praha 1947, s. 114. GRAUS: Český obchod s. 51, CDM 8, 19-20, č. 33. Pro posouzení významu Brna je třeba si všimnout jeho pozice v pořadí vyjmenovaných měst.
- 54 CDM 8, 33, č. 65.
- 55 GRAUS: Český obchod s. 52.
- 56 DRÍMAL: Dějiny s. 55.
- 57 GRAUS: Handelsbeziehungen s. 102, pozn. 180.
- 58 FLOROVSKIJ: Česko-ruské s. 75. ŠEBÁNEK: Listy s. 21.
- 59 ŠEBÁNEK: Listy s. 21. GRAUS: Handelsbeziehungen s. 93-5. DRÍMAL: Dějiny s. 55.
- 60 ŠEBÁNEK: Listy s. 22. DRÍMAL: o. c., s. 55.
- 61 GRAUS: Handelsbeziehungen s. 98.
- 62 POŠVÁR: Moravské mincovny s. 27.
- 63 DRÍMAL: Dějiny s. 56.
- 64 POŠVÁR: o. c., s. 27.
- 65 GRAUS: Handelsbeziehungen s. 107-9.

c) Renty, pozemky, vinice

Mezinárodní obchod umožňoval velké zisky, místní už menší. Obchod tvořil vzhledem k tomu, že se cechovní zřízení stále utužovalo, a tím se míra zisku z řemesel zmenšovala, prakticky jedinou možností získávat velký oběžný kapitál, z něhož mohly narůstat další peníze.

K tomu však v našich městech nedošlo. Setkáváme se naopak s jiným zjevem: města a měšťané jsou nuceni vypůjčovat si v cizině potřebný kapitál, kterého doma není.

Příčinou tohoto jevu byl způsob, jak se využívaly získané peníze. Byly ukládány do rent, nebo do pozemků. Tím se kapitál umrtvoval, neboť jeho proměna ve volné peníze se nyní stávala velmi obtížná a zdlouhavá, protože bylo nutno překonávat četné právní i praktické překážky.

Rent bylo několik druhů. Nejstarší z nich byly platy areální, které vznikly, když bylo budováno město a jeho jednotlivé části. Prozrazují se nízkou výší i tím, že je jich více a že jsou placeny témuž poživateli, nejčastěji některému duchovnímu ústavu. Patřily původně majiteli půdy, na níž byly domy, zatížené platem, postaveny, nebo staviteli těchto domů. Příkladem jsou platy, které patřily r. 1293 při známé jízdě velehradského opata¹ kostelu sv. Petra.

Další rentou byl plat zádušní, který majitel ve své závěti určil pro zbožné účely (census remediorum). O nich máme dobrý přehled díky tomu, že král Jan Lucemburský r. 1323 nařídil, aby také duchovní ústavy platily z rent městskou daň.² V teorii daň platil ten, komu renta patřila.

Roku 1365 jsou však tyto daně zapsány u dlužníků, čili tito platili a daň měli strhnout, jak lze soudit z některých zápisů, z rent, které odváděli, tj. měli platit rentu zmenšenou o daň. Tím město přesunulo tíhu daně z duchovních ústavů, od nichž se peníze těžko vymáhaly, na dlužníky, kteří měli místo města prosazovat městská práva na daň vůči církevním imunitám. Soukromníci byli zřejmě slabší než město a lze předpokládat, že platili duchovním ústavům rentu plnou. Odváděli tedy nejenom rentu, ale i daň z ní. Pak byly platy naturální. Těch však bylo málo. Roku 1365 bylo jich jen pět a pro nás mají význam tím, že z nich lze odvodit relaci mezi cenou naturálií a cenou platu. Tak Marek Fuchs dostává 1 1/2 centnýře loje za základ, tj. na zapůjčený kapitál tři hřiven a věrduňku, podobně Jan Stubnerův centnýř loje za tři hřivny, Jeklín, zeť Mikuláše z Křížanova, odváděl plebánovi u sv. Jakuba půl centnýře v hodnotě 1 1/2 hřivny, Jakub Geyschalch témuž příjemci centnýř loje v ceně půl hřivny, Petr Schmelzlinův bere plat smíšený, 1 1/2 věrduňku spolu se dvanácti slepicemi na základ devíti věrduňků.³ V prvých případech jde zřejmě o plat řezníků a cena centnýře loje by podle toho byla při tehdy obvyklém poměru platu k základu 1 : 6 22 grošů. Naturální platy byly ovšem v době berní sbírky r. 1365 v podstatě už přežitkem. Nejrozšířenější byly normální peněžité platy.

Velký počet platů, se kterými se setkáváme jak v berním rejstříku, tak v pamětní knize, jejich pestrý kaleidoskop ukazuje značný význam peněžních rent v městském hospodaření.

Platy byly způsobem, jak obejít církevní zákaz, aby se nepůjčovalo na úrok. Potřeboval-li někdo peníze, vypůjčil si je a zavázal se, že bude každý rok odvádět věřiteli určitou částku a tu zaručil na svém nemovitém majetku. Šlo tedy o středověký druh hypotekární půjčky. Půjčka byla výhodná zvláště na počátku čtyřicátých let 14. století, kdy za 1 hřivnu platu věřitel dával, jak se předpokládá,⁴ 4 nebo 5 hřiven. Tehdy to znamenalo, že dlužník platil každý rok úrok 25 % či 20 % ze základního kapitálu. Pak však cena renty začala klesat. V šedesátých letech, v době berní sbírky z r. 1365, už převažoval poměr 1 : 6, tj. úrok byl 16 2/3 %.⁵ Koncem 14. století se za osm hřiven, později za deset, odváděl plat už jen 1 hřivna. Pokles úrokové míry na 10 % znamenal katastrofu pro rentiéry, pro osoby, které žily z výnosu takto rozpůjčených rent. Na rozdíl od poměrů v Praze, kde platy byly věčné a udržovaly se až do husitské revoluce, v Brně platy podle privilegia krále Jana Lucemburského z počátku 13. století se daly vykoupit. Králova výsada stanovila i úřední výplatní kurs jedna ku šesti,⁶ uplatňovaný, jak jsme viděli, v šedesátých letech.⁷ Domnívám se, že poměr 1 : 6 byl normální v době králova nařízení a že kurs 1 : 4, nebo 1 : 5 byl používán na počátku 14. století, nebo ve 13. století. Přímé důkazy o tom pro Brno ovšem nemáme. Povinnost přijmout výplatu se v Brně vztahovala i na zádušní platy, což je v tehdejších poměrech pozoruhodná anomálie.

Roku 1365 bylo v Brně 362 rent s kapitálem 2 783 hř. 30 gr., z něhož plynul roční důchod 435 hř. 8 1/2 gr. Renty tvořily 16,2 % částky, z níž se vyměřovala městská sbírka.⁸ Ohromnou většinu rent dostávaly duchovní ústavy a duchovní: 258 rent s výnosem 208 hřiven 7 1/2 gr. ze základu 1 323 hř. 34 gr., po nich teprve následovali měšťané se 125 rentami a výnosem 223 hř. 31 gr. ze základního kapitálu 1 438 hř. 20 gr. U duchovních ústavů šlo o renty v průměru menší než 1 hřivna. Zbytek rent už je zanedbatelný: šlechta měla 3 renty s výnosem 2 hř. 7 gr. z kapitálu 10 hř., neznámí 6 rent (základní kapitál 11 hř. 40 gr., výnos 2 hř. 7 gr.).⁹

Renty byly výhodné oboustranně, postupem času však se staly velkým zatížením, a to zvláště tam, kde jejich hodnota přesáhla cenu majetku, jímž byly zaručeny.

Jsou toho příklady:¹⁰ lazebník Henslín měl na předměstí lázeň s částí vinice na Špilberku v celkové hodnotě 14 1/2 hřiven. Na tom měli rentu v ceně 12 hř. klášter v Oslavanech, 4 1/2 hř. kněz Petr Geclín, 1 hř. 56 gr. kostel sv. Jakuba, 24 gr. Václav z Tišnova, úhrnem tedy 18 hř. 48 gr.¹¹ Vdova po Janu Schreiberovi měla majetek 22 hř., z něhož odváděla renty kapitule u sv. Petra (základní kapitál 15 hř.) a kostelu sv. Jakuba (základní kapitál 10 hř.), čili renty, plynoucí ze základního kapitálu 25 hřiven, měly vyšší hodnotu než majetek vdovy.

Druhým způsobem umrtvení volného kapitálu je ukládání do pozemků, a to do statků mimo měst, do dvorů i dvorců a nakonec do vinic.

První skupina bude probrána až v kapitole, věnované brněnskému patriciátu, neboť je to především jeho majetek. V berních materiálech podchycena není, neboť šlo o statky zapisované v provinciálních a později zemských deskách.

V druhé skupině drželo podle berního rejstříku z r. 1365 65 poplatníků celkem 68 dvorů a dvorců v hodnotě 1804 hř. 24 gr. Jen 3,3 % poplatníků mělo

tedy dvory a dvorce, ale jejich hodnota značně převyšovala uvedené procento. Obnášela 10,52 % všeho majetku odhadnutého pro městskou sbírku.¹²

Jejich poloha není mnohdy přesně určena, ale převažující většina ležela na předměstí a v blízkém brněnském okolí. Jsou na Dornychu, v okolí Křenové, v osadě Swellerově, v Jirchářích (okolo Vlhké), před Běhounskou a Veselou branou, v okolí Švábky. Dále dvory brněnských obyvatelů nalezneme v Králově Polí, Heršpicích, Černovicích a Ostopovicích.¹³

Některé dvory byly opravdu rozsáhlé a cenné. Nad 50 hřiven bylo oceněno osm, nejdražší z nich byl majetek Alberta Rotendera, dvůr s pozemky za 305 hř.,¹⁴ po něm Petra Stubnera se dvorem v Heršpicích (cena 140 hř., skutečná po odečtení prodaného lánu byla 124 hř.) a pozemky v ceně 214 hř.¹⁵

Roku 1365 jsou všechny dvory a dvorečky zapsány mimo vnitřní město. Vývoj zřejmě pokročil a dvorce, které kdysi bývaly uvnitř města (např. dvůr dolnokounického probošta),¹⁶ pozbyly nyní svého zemědělského rázu a byly „poměštěny“.

U velkých dvorů a velkých pozemkových držav je jasné, že je jejich držitel nemohl sám obdělávat. Buď dohlížel na práci najatých sil a poddaných na dvorcích, nebo aspoň některé pozemky pronajímal bezzemkům či drobným majitelům půdy. Získával tedy tzv. pozemkovou rentu, jistou obdobu renty peněžitě.

Avšak u 51 dvorců a dvoreček, zapsaných r. 1365 na předměstí v ceně 723 hř., jejich 49 majitelů jistě sídlilo na svém majetku a obdělávalo zemědělskou půdu, která jim náležela, buď sami, nebo u větších majetků za pomoci námezdních sil¹⁷. Jen tu lze mluvit o zemědělském zaměstnání poplatníků. U Brna není tedy správná teze o agrárním charakteru středověkého města, podle níž skoro každý měšťan ve čtrnáctém a patnáctém století provozoval zemědělství¹⁸.

V rejstříku r. 1365 nejsou pravděpodobně zapsána všechna pole brněnských měšťanů. Proto Dřímál předpokládá, že „mnoho chudých majitelů domků v brněnském předměstí mělo kousíček políčka a pomáhalo si jejich obděláváním opatřovat nejnnutnější potřeby ke své obživě“.¹⁹ Ovšem poukaz na pole, zapsaná v rejstříku z r. 1348 na Ponávce, v Heřmanově osadě, v Hartlůvce, na Švábce není přesný. Jde tu totiž o pole, která podle mého mínění obyvatelům přímo nepatřila, neboť ti jsou poddáni buď církevní vrchnosti, nebo některému brněnskému měšťanovi. Spadají tedy do těžké kategorie jako poddaní např. v Králově Polí, v Černovicích, nebo i na vzdálenějších statech. Proto r. 1365 je těmto poddaným předepisována daň pouze z jejich domku, nikoli z pozemkového majetku, který jim nepatřil.

Další kategorie pozemkového majetku, vinice,²⁰ jsou velmi starou součástí naší krajiny. Poprvé jsou v našich listinách doloženy u Brna Na luhu, tj. u Komárova, r. 1228,²¹ ale pěstění vinné révy na Brněnsku je určitě ještě starší.

Vinice, mající vztah k Brnu, známe pro polovinu 14. století skoro v úplnosti. Umožňují to zápisy v brněnské berní knize, o kterých můžeme předpokládat, že zachycují opravdu skutečný stav, protože se zápisy v knize byly spojeny různé výhody. Do r. 1355²² vybíralo město pouze dávku z vína, uloženého ve sklepích

jednotlivých domů, proto nemáme podklady pro statistiku vinic z dřívější doby. Roku 1355 přísežní přivolali „lepší z obce“ a po dohodě s nimi se rozhodli vyhlásit biřicem (voce preconia) veřejně na trhu nařízení, že do města smí být dováženo víno z vlastních vinohradů, které jsou zapsány v berní knize. Ten, kdo má vinici zapsanou v berní knize, ale není v městě usedlý, platí z vinice jako z „dědiny“ (nemovitosti) a současně platí z vína jako z movitosti (vuer varund guet = für fahrendes Gut). Toto ustanovení vysvětluje, proč i po r. 1355 se ještě vyskytuje v brněnských berních rejstřících dávka z vína. Nařízení proti dovážení vína, než vyrostlo v příslušné zahradě, bylo obranou proti zlevňování vína nadbytkem vína z dovozu.²³

Roku 1365 v berním rejstříku je zapsáno 314 poplatníků, držících 378 celých, 87 polovic, 130 čtvrtin a 13 osmin vinic, jejichž cena byla odhadnuta na 3664 1/2 hř. To bylo 16,1 % všech poplatníků a 23,75 % majetku přiznaného k městské sbírce. Hodnota vinic je tedy větší než rent a movitostí, vinice jsou v majetcích brněnských poplatníků na druhém místě hned za domy.²⁴

Držba vinic se neomezovala jen na nejbohatší kruhy měšťanů, své vlastní vinice mělo také velmi mnoho druhů. Bylo jich 82 a aspoň někteří z nich (i část usedlíků na předměstí) mohli mít své příbytky ve vinicích, které obdělávali a jejichž výtěžku používali ke zlepšení hospodářské situace.

Na předměstí Brna bylo málo vhodné půdy pro vinice. Proto jich tam bylo jen za 298 hř.,²⁵ a to na svazích Špilberku, nad Švábkou i jinde. Více bylo v bližším brněnském okolí na Starém Brně, v Rybníkách (zaniklých mezi Horními Heršpicemi a Bohunicemi), v Bohunicích, v Manicích (zaniklých u Žabovřesk), v Králově Polí, v Řečkovcích, Obřanech, v Židenicích a Černovicích, a to v ceně skoro 410 hř.²⁶ Kromě toho se dají předpokládat u domů jednotlivých měšťanů v zahradách jednotlivé sazenice vinné révy.

Nejvýznamnější viniční majetek brněnských měšťanů ležel na jižní Moravě. Jeho hodnota byla 2956 hř. 34 gr.²⁷

Nejvíce vinic, odhadnutých na 1127 hř., bylo u Hustopeče. S klášterem cisterciáček na Starém Brně měli Brněňští o vinice a výši požadovaných velkých desátků spory. Nejvýznamnější tu bylo rozhodnutí z r. 1351, o němž bude pojednáno v souvislosti se starobrněnskými cisterciáčkami.

Poté následovaly Židlochovice s vinicemi v ceně 309 hřiven.²⁸ Tamní vrchnosti byl denně odváděn do jejího židlochovického domu koš hroznů. Tohoto práva se r. 1418²⁹ vzdal majitel panství Vilém Zajíc z Valdeka na základě výroku podkomořího Moravského markrabství Hájka z Hodětína, purkrabího na Špilberce Jana Leskovce z Leskovce a brněnského měšťana Václava Háze, kteří rozhodovali Zajícův spor s purkmistrem a radou města Brna. V náhradu za to bylo stanoveno, že ten, kdo má v Židlochovicích vinice, zaplatí při vinobraní každoročně držiteli židlochovického statku z celé vinice o 4 čtvrtích dva groše, z polovice vinice 1 groš a ze čtvrtiny půl groše.³⁰

Tyto příklady ukazují, že vinice mimo území města Brna ležely na půdě různých světských a duchovních vrchností, které požadovaly striktní dodržování různých a složitých viničních řádů,³¹ zvaných horenská práva. Vinice si totiž vynucují uzavření rozsáhlých kusů země, zvláštní životní rytmus, stálou

a pozornou péči o vinnou révu i dostatek pracovních sil. Vinice mění tedy podstatně hospodářskou situaci na příslušném území. Rozvoj vinic souvisí nepochybně s růstem obyvatelstva i s rozkvětem měst na Moravě. Působí tu také potřeba bohoslužebných vín pro církev, která vyvolává zakládání vinic i tam, kde klimatické podmínky pro to byly nevhodné, jako ve Švédsku a ve Finsku.

Užívání vinic bylo spojeno s různými poplatky, odváděnými také ve prospěch vrchností, na jejichž půdě vinice ležely. Lze tedy říci, že brněnští měšťané byli ze svých vinic zdaněni vlastně dvakrát. Jestliže i přes tato břemena viniční majetek brněnských měšťanů stále rostl, svědčí to o výhodách, které byly s jejich držetím spojeny.

Z produktu vinic, vína, dováženého do Brna, se platila daň 4 grošů z drajlinku (asi 11,318 hl) a 6 grošů z velkého sudu čili vozu (asi 14,88 hl).³² Po r. 1355 byla tato daň nahrazena daní z vinic.

Dovezené víno, kromě osobní spotřeby, bylo určeno hlavně na prodej. Roku 1328³³ rychtář a staří i nový přísežní určili, že šenkovat víno může jen ten, kdo platí berně a lozunky ze 20 hřiven. Kromě toho bylo předepsáno ověřit to svědectvím usedlého muže. Za nedodržení byla určena pokuta pěti liber malých českých haléřů (feniků). Vysoká daňová kvóta omezovala okruh osob, které mohly čepování vína provádět. Proto jistou úlevu znamenalo nařízení z r. 1355³⁴, podle něhož víno mohl nalévat ten, kdo buď sám, nebo ve spolku s jiným, měl vlastní dům v ceně tří hřiven, kdo platil do městské sbírky pět verduňků. Nikdo nesměl kupovat víno ke stáčení (Füllwein), nýbrž měl jiná vína doplňovat svým vlastním. Tím bylo dosahováno, aby každý šenkýř měl vína zvláštní, samostatně chutě. Každý, až na ty, kteří poskytovali ubytování, mohl kupovat víno, které sám vypije. Nalévat víno mohli jen dva společníci, ti však museli přísahat mužům, kterým to bylo radou poručeno, že nemají jiné tovaryše. Měšťan směl kupovat víno od druhého z keřů na jeho vinici, nikoli od klášterů a od lidí, kteří neplatili městskou sbírku. Rakouské víno nesmělo být naléváno před sv. Jiřím (23. dubna), rovněž nesmělo být dováženo do města v obvodu jedné míle. Nalévat cizí vína směl jen ten kdo poslouchal radu a rozkazy čtyř osob, které - tím je třeba stanovy doplnit - k tomu byly patrně městskou radou ustanoveny.³⁵

Poslední nařízení ukazuje, že zvláště výnosné nalévání cizích vín, při kterém se dalo relativně snadno dopouštět podvodů, bylo pod zvláštní kontrolou. Chutná cizí vína tvořila nepříjemnou konkurenci domácím, jejichž spotřeba byla z pochopitelných důvodů (např. fiskálních) podporována. K tomu cíli míří nařízení krále Jana z r. 1325, podle něhož až do odvolání nikdo z měšťanů neměl podávat k pití rakouská vína od doby, kdy se dala nová domácí vína pít, až do příštích Velikonoc pod trestem zničení vína a zaplacení pěti hřiven ve prospěch města.³⁶ Ve světle tohoto zákazu není příliš jasné nařízení starých a nových konšelů z r. 1381,³⁷ podle něhož měla být rakouská vína čepována³⁸ od sv. Havla (16. října) v jednotlivých letech podle starého zvyku. Zdá se, že zákaz krále Jana byl později podle tehdy učiněné výhrady zrušen, neboť jinak bychom se setkali ve formulacích tohoto radního ustanovení spíše s negativním než pozitivním slovem. Ochranu spotřebitele sledovali r. 1387 rychtář, purkmistr a přísežní příkazem, aby dovozce cizích vín předložil potvrzení, kde toto víno vyrostlo,

nebo bylo koupeno.³⁹ Jestliže r. 1393⁴⁰ markrabě Jošt svěřil pouze purkmistru, konšelům a přísežním měšťanům výčep vlašských vín, jako malvazi, romanie, rivoly i jiných, starého a mladého svídnického piva, nešlo o omezení prodeje cizích vín, nýbrž o získání dalších prostředků k ozdravení bídících městských financí. Nálev rakouských a uherských vín měla městská rada provádět od sv. Michala (29. září) až do sv. Jiří (23. dubna), mohla od něho upustit, jestliže by to uznala za dobré, ale výčep patřil jen jí a nikomu jinému.

Dalším způsobem ukládání nabytých hodnot byl nákup klenotů.⁴¹ Ty hrály úlohu movité rezervy, daly se totiž snadno směnit v peněžní hotovosti buď prodejem nebo jako zástava na půjčku. Proto byly klenoty významnou součástí měšťanských, šlechtických i církevních pokladů a ekonomická funkce měla u nich výrazně přednost před reprezentativní. Není tedy náhoda, že v církevních institucích bylo více tezaurovaného zlata než u šlechty a měšťanstva dohromady.

Nakonec je třeba připomenout, že u klenotů mělo stříbro co do objemu použití naprostou převahu nad zlatem, což souviselo s tím, že české země byly bohaté především na stříbro.

POZNÁMKY

- 1 MENDL, B.: Knihy s. 137-8 úvodu.
- 2 CDM 6, 121-122, č. 155.
- 3 MENDL, B.: Knihy s. 304, 322, 338 pod čarou, 358.
- 4 DRÍMAL, J.: Dějiny s. 56. MEZNIK, J.: Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. stol. SPFFBU 9, 1960, řada historická C 7, s. 203-213. O vývoji cen rent příklady na s. 204-205.
- 5 MENDL, B.: Knihy s. 10.
- 6 RÖSSLER, E. S.: Stadtrechte s. 62, č. 119. Domnívám se, že toto privilegium lze klást do stejného roku (r. 1323), kdy král nařídil duchovním ústavům platit z rent daň.
- 7 AMB, rkp. 39, r. 1344: f. 3r, č. 7, f. 39b, č. 197, f. 65r, č. 306, f. 66r, č. 312, f. 66r, č. 314. R. 1345: f. 4r, č. 13. R. 1346: f. 2r, č. 3, f. 4v, č. 17, f. 5r, č. 19. R. 1347: f. 6v, č. 23. R. 1348: f. 41r, č. 209. Jiné poměry a) 1 : 5. R. 1345: f. 3r, č. 9, f. 3v, č. 11, f. 66r, č. 315, f. 66v, č. 318. R. 1348: f. 69r, č. 337, 338. R. 1349: f. 42v, č. 217. b) 1 : 5 1/2. R. 1343: f. 65r, č. 304. R. 1345: f. 4r, č. 14. c) 1 : 6 nebo 1 : 5. R. 1349: f. 13r, č. 47 (plat půl hřivny Alhaidy Hopferové komturovi a špitálu na Starém Brně). d) 1 : 7. R. 1347: f. 7v, č. 12. R. 1349: f. 11r, č. 40 (3 verduňky na 5 1/2 hř.). e) 1 : 6 7/12. R. 1348: f. 68v, č. 334.
- 8 DRÍMAL, J.: Sociální skladba s. 210.
- 9 DRÍMAL, J.: o. c., s. 211. U měšťanů součet dvou položek.
- 10 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 212.
- 11 MENDL, B.: Knihy s. 372.
- 12 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 203, tabulka na s. 202.
- 13 DRÍMAL, J.: o. c., s. 202-3, tam odkazy na Mendlovu edici.
- 14 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 203 odkazuje na MENDL: Knihy s. 343. Tam je však výslovně uveden jen dvorec Heuflinův v ceně 10 hř., zbytek byl získán odpočtem městiš, vinic a sýpků od částky „dědin“ (hereditates) 661 1/2 hř.
- 15 dtto podle MENDL, B.: o. c. s. 295. Postup výpočtu je též jako dříve: od částky dědin 291 1/2 je odečtena částka 77 1/2 (včetně platů ke sv. Jakubu a menším bratrům).
- 16 MENDL, B.: Knihy s. 98 (r. 1348).
- 17 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 203.

- 18 MENDL, B.: Knihy s. 134-5 úvodu.
 19 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 203.
 20 K vinicím DRÍMAL, J.: Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526. Ročenka okresního archivu pro okres Břeclav v Mikulově 1965. Mikulov 1965, s. 17-43.
 POŠVÁŘ, J.: Z historie brněnských vinic. Vinařství 55, 1962, s. 44-5, 60-1, 76-7, 126-7, 142-3, 158-9. Všeobecně: Vinohradnictví. Kapitoly z dějinného vývoje od minulosti do současnosti na Moravě a v Čechách. Brno 1973.
 21 CDB 2, 322, č. 321, ř. 13.
 22 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 207 s tiskovou chybou r. 1351. Je zajímavé, že v témže sklepení byla někdy uložena vína patřící cizímu majiteli.
 23 CDM 8, 270, č. 331.
 24 DRÍMAL, J.: Sociální složení s. 209, tabulka na s. 208. Použita opravená čísla, která uvádí DRÍMAL, J.: Dějiny s. 56, a to na základě článku DRÍMAL, J.: Vinice s. 20 (tabulka), 21, 22.
 25 DRÍMAL, J.: Vinice s. 21. DRÍMAL, J.: Dějiny s. 56.
 26 DRÍMAL, J.: Vinice s. 20.
 27 DRÍMAL, J.: Vinice s. 22. Odhadní částka za vinice stoupla do r. 1442 čtyřikrát. Přehled vinic aspoň pro obce břeclavského okresu v tabulce na s. 39-40, všeobecně na s. 21.
 28 DRÍMAL, J.: Vinice s. 27.
 29 AMB, SLMAL č. 241: 1418 srpen 13. Bez místa.
 30 Kromě toho město Brno osvobodilo po dobu Vilémova života ode všech lozunků, dávek a jiných zatížení jeho dům v městě Brně na Dolním trhu, položený po pravé straně, jak se jde ke sv. Jakubovi.
 31 O nich naposledy psal POŠVÁŘ, J.: Brněnské právo viničné. Právně historická studie 9, 1963, s. 273-284. Starší práce téhož: Moravské právo hor viničných. ČMM 70, 1951, s. 120-163 a O právu brněnských viničných hor. VVM 6, 1951, s. 121-3.
 32 MENDL, B.: Knihy s. 99 úvodu. K velikosti měř s. xxx.
 33 CDM 6, 289, č. 374, (ř. 11-6 od konce).
 34 CDM 8, 270-271, č. 331.
 35 Tento paragraf vykládám jinak než BRETHOLZ, B.: Geschichte s. 240, který jej vztahuje na vína nalévaná cizincům. Rovněž u „Osterwein“ nejde o nesrozumitelné velikonoční víno.
 36 CDM 6, 219, č. 283, (ř. 14-2 od konce).
 37 CDM 11, 207, č. 234. Závěrečnou větu vykládám tak, že ti, v jejichž majetku byla tato vína, měli být na nařízení napřed upozorněni, a to vyhláškou biřice.
 38 BRETHOLZ, B.: Geschichte překládá „educi“ vyvážena, DRÍMAL, J.: Dějiny dovážena.
 39 CDM 11, 377, č. 423.
 40 CDM 12, 111-2, č. 130. V listině stojí slova o polepšení situace města (das sich die stat zu Brünne und die unsern etwas gebessern und des erbas widerkomen moegen).
 41 JANÁČEK, J. - KUČERA, J.: o. c., s. 716, 707.

2. SOCIÁLNÍ ROZVRŽENÍ OBYVATELSTVA

Původní feudální společnost se skládala ze šlechty a sedláků, nebo jasněji z pánů a jejich poddaných. Skutečná práva měli jen páni, rozdělení na dvě vrstvy: šlechtu a duchovenstvo. Politický národ tvořili jen páni. Povinností poddaných bylo především pracovat na pány.

Za toho stavu znamenal vznik nové feudální vrstvy, měšťanstva významný krok v dějinném vývoji.¹

Vytvoření města vedlo k osvobození části poddaných od přímého tlaku dosavadních vládců, byť by tento tlak byl nahrazen tlakem vrstvy ovládající město, a určité zlepšení životních podmínek. Možnosti vzestupu se nabízely nejenom pro přistěhovalce z venkova, ale i pro řemeslníka dosud připoutaného ke dvoru, ba dokonce i pro dosavadního zcela malého šlechtice, který nemohl obstat v soutěži s daleko mocnějšími příslušníky své vrstvy, a proto zchudl.

Již při vydání privilegia r. 1243 nelze si představovat brněnské obyvatelstvo jako jednotné. Kromě měšťanů byla početná skupina obyvatelstva, nemající měšťanských práv, která ve městě jen bydlela, protože jí pobyt ve městě dával lepší možnosti obživy než venkov. Tato skupina byla pro město velmi důležitá z hospodářských důvodů i tím, že zvyšovala jeho vojenské možnosti. Ale ani měšťané netvořili jednotnou sociální vrstvu.

V privilegii r. 1243 je jasné rozlišení vlastních měšťanů na dvě skupiny: bohaté (v listině se jim říká „počestnější“ - honestiores) a chudé. Nejde o materiální chudobu, nýbrž o měšťany „chudé“ na skutečnou moc, jako byli např. řemeslníci. „Bohatí“ na moc byli ti, kteří město skutečně ovládali.

To je základ pro poznání, jak skutečně žilo v dávnu obyvatelstvo našeho města. Je možno situaci zkreslit, jak to učinil Bretholz,² pro něhož Brno 14. století je velmi idylické. Nejsou národnostní rozpory. Brno je město jen německé - nejsou příkré rozpory sociální - Brno je město řemeslníků. V Brně není mnoho bohatých kupců, mezi řemeslníky a kupci není vůbec rozdílů, protože řemeslník „je kočovným obchodníkem, který musí navštěvovat blízké a cizí trhy, aby prodal své zboží“. Nejsou boháči, žijící z důchodu, jen ti, kteří se zaměstnávají (důraz na tomto slově) zemědělstvím. Držba zemědělské půdy je pro Bretholze důležitým kritériem, na jehož základě vytváří domněnku: „Řemeslníci a kupci, kteří neměli pozemky ve městě, či na venkově, platili zpočátku jako chudí na rozdíl od těch, kteří buď vedle svého řemesla nebo výhradně jmenovali ležící statek svým vlastnictvím“,³ a tedy byli nazýváni boháči. Tím se však pravdě nepřiblížíme.

Poněkud zřetelnější obraz poměrů v našem městě je možný až pro 14. století, kdy tok našich pramenů je přece jen hojnější.

Hned na počátku je problém, jak velkou část feudální společnosti města představovala. Je to otázka velmi složitá a komplikovaná, na kterou dosud nebyla dána jasná a uspokojivá odpověď, hlavně protože ve středověku nejsou možná přesná čísla. Statistika v našem smyslu tehdy neexistovala, středověký člověk prostě neměl smysl pro práci s demografickými čísly.

Bretholz na základě nespolehlivého listinného údaje odhadl počet obyvatel města Brna r. 1466 na 14400, Šujan pro rok 1343 na 6000 osob, pro rok 1375 na 8000 osob, B. Mendl v roce 1365 na 8000 obyvatel, při čemž podle Dřímala počet obyvatelstva koncem první poloviny 15. století poklesl.⁴ Mezník pro rok 1348 7000 obyvatel,⁵ J. Marek dospěl na základě počtu poplatníků, vynásobeného opatrně obvyklým koeficientem 4-5, k číslu 5500-6800 obyvatel v polovině 14. století, kterýžto počet se zvýšil během doby asi na 6800-8500 obyvatel. Připočteme-li k tomu ještě šlechtu a duchovenstvo, pak nejvyšší možný počet obyvatelstva v první polovině 14. století je 6000-7000, v druhé polovině

toho století nejvýše 9000.⁶ Brno bylo tedy městem střední velikosti. V našich zemích⁷ největší byla Praha asi se 40-50 000 obyvateli, pak Vratislav s 15 000 obyvateli, a teprve třetí bylo Brno, které asi počtem obyvatel předčilo Olomouc. Není jisté, zda snad Kutná Hora, místo bájných stříbrných pokladů, nebyla tehdy větší než Brno. Pro srovnání: v Německu 14. století nad 20 000 obyvatel měla pouze tři města: Kolín nad Rýnem, Lübeck a Gdaňsk, žádné zaalpské město nepřekračovalo 100 000 lidí, nemohlo tedy soutěžit s opravdu velkými městy v západní Evropě.

Ve svém velkém pokusu o zjištění sociálního rozvrstvení Brna J. Dřímál napočítal 1793 poplatníků, z toho v městě 1085, na předměstí 708. Domy se jměním v hodnotě 10 842 hř. 49 gr. mělo ve městě 434 poplatníků, na předměstí se jměním v ceně 2504 hř. 486 poplatníků. Majitelů domů bylo tedy podle Dřímala 51,3 %. Poplatníků bez domů ve městě se čítalo 651 a měli jmění 1746 hř. 44 gr., na předměstí 222 se jměním pouhých 167 hř. 56 gr.⁸ Připočteme-li 9 neodhadnutých poplatníků a 23 pustých domů, bylo tedy r. 1365 v berním rejstříku zapsáno 1816 berních jednotek, jejichž cena byla (s připočtením ceny pustých domů a rent) odhadnuta na 15 281 hř. 21 grošů.⁹

Tato suchá čísla dovolují několik závěrů. Především vlastní majetek města byl soustředěn uvnitř hradeb, kde také byli podruzi, schopní berní, nazýváme-li takto nemajetníky domů, nájemce. Na předměstích bylo majitelů domů víc, ale jejich domky neměly valné ceny, jsou určeny především pro rodiny majitelů a nepronajímaly se proto buď celé nebo z části nájemcům.

Dříve badatelé dělili měšťany na patricie a řemeslníky, dnes je však u nás přijato rozlišení městského obyvatelstva na tři vrstvy: patriciát, střední městskou vrstvu a městskou chudinu. Odpovídá totiž více skutečnosti. Při tom je však jasné, že ani toto rozřídění navystihuje velké rozdíly např. ve střední městské vrstvě i v chudině.

Chudina je v berní knize často zaznamenána pod názvem „chudobní“ a platívá hromadně, někdy za „pomoci“ biřiců. Jsou to slanečkáři, hokynáři, překupníci, kupci, prodavači starých šatů a různých věcí na trhu (tandlěři) a jiní drobní řemeslníci a živnostníci, kteří už nikoho jiného nezaměstnávali, leda členy své rodiny. Podle definice chudiny jako souhrnu těch jednotlivců, bydlících ve městech, kteří nemohli samostatně vyrábět a byli při tom hospodářským postavením nuceni hledat nějaký pramen obživy v závislém postavení,¹⁰ nejde tu o chudinu ve vlastním slova smyslu, protože buď sami vyráběli, nebo provozovali živnost. Přesto svou chudobou i závislostí na mocnějších lidech do kategorie chudiny patřili.

Do chudiny náleželi především nekvalifikovaní pracovníci, jako nádeníci a pomocní dělníci, kteří se rekrutovali ponejvíce z bezzemků, přicházejících do měst a nemajících peníze ani na zakoupení pracovního náčiní, ani na vyučení složitějšímu zaměstnání, Česky jim říká Chelčický „nájemník“, tj. člověk najatý na nějakou práci, přesný latinský ekvivalent je „laborator“. V brněnském berním rejstříku z r. 1365 je jako „laboratores“ dosvědčeno několik obyvatelů nestejných majetkových poměrů. Uvnitř města bydlí v Běhounské čtvrti v nájmu čtyři dělníci Pešek (C 32?), Oldřich (C 39), Petr (C 48) a Gerung (C 65), v Brněnské

Martin (B 6), kteří městu daň neplatí.¹¹ Převažující většina jich je na předměstí. Dům z nich mají Jeneč (v ceně 2 hřiven), Henslín, řečený Zechmeister (v ceně 1 hřivny), jiný Jeneč (v ceně 1 hřivny), Goclín (v ceně půl hřivny), Juřík (cena neudána).¹² Přejícným typem je Heřman, který v rejstříku je nejenom dělníkem, ale také „kurařem“, dům sice nedrží, za to však má vinici v ceně půl hřivny.¹³ Městskou berní platí Oldřich, který místo předepsaných 8 grošů zaplatil jen 3 groše, pak Ulín, kterému bylo sleveno, takže zaplatil jen 7 denárů.¹⁴ V nájmu bydlí a daň platí Mikuláš Weiglin, jménem nám neznámý nájemník, opět Mikuláš, dva Ješkové, pak Ruduš v Heřmanově domě, který po nájemníkově odchodu zpustl.¹⁵ Celkem je tedy nádeníků dvacet. V ostatních berních rejstřících jsou nádeníci velmi vzácní, takže s jejich výčtem budeme rychle hotovi: r. 1343 Vavřinec (platí 2 groše), r. 1348 Heinclin (dal lot, je to jediný nádeník, který drží ve městě dům - C 75, ale jak malou cenu měl pozemek, na němž stál, ukazuje plat).¹⁶ Těchto několik údajů ukazuje za prvé, jak rozrůzněni byli tito nádeníci, a za druhé, že se do berních rejstříků většina opravdových nádeníků nedostala. Je pravděpodobné, že někteří z nich jsou také v kategorii pracovníků, označených latinsky „famulus“, což lze překládat jako služebník, čeledín, tovaryš. Termín je však natolik mnohoznačný, že k němu zde nemůžeme přihlídnout.

Předpokládá se, že „nezaměstnanost“ nádeníků byla značná. Bylo jich mnoho a možnost je zaměstnat (ve stavebnictví, v zemědělství, při dopravě a příležitostných pracích) byla malá. Nabídka výrazně převyšovala poptávku.¹⁷

Další kategorie chudiny, řemeslníci tovaryši, vzniká spolu s cechy, v Brně tedy asi před polovinou 14. století. Původně nebyl právní rozdíl mezi mistrem a tovaryšem, byl pouze rozdíl mezi chlebovárcem a jeho podřízeným. Vzhledem k omezenému počtu mistrovských míst, souvisejících s cechovním zřízením, od počátku existovala kategorie tzv. věčných tovaryšů,¹⁸ kteří se z finančních nebo jiných důvodů nikdy nestali samostatnými mistry. Ruská badatelka Stocklickaja-Těreškovičová považuje dokonce středověkého tovaryše za placeného dělníka, tvořícího stálou třídní skupinu, vzniklou z hospodářských příčin.¹⁹ V našich pramenech se tovaryš označuje jako „famulus“, v brněnských berních materiálech nalézám jen jedinou osobu, kterou lze označit jako řemeslnického tovaryše, a to r. 1365 Kunše, kraječe suken a služebníka (famulus) Jana Wischauera.²⁰ Je jasné, že ostatní služebníci, z nichž např. Pavlů (Pavels), sluha mnichů, platí daň 1 hřivny, nelze považovat za tovaryše, protože jsou to většinou osobní sluhové. Určité pochybnosti by snad mohly vzniknout u Kunše, sluhy sládky Fridlína z Měnína, který platí daň z půl hřivny movitostí.²¹ Za zajímavého pokládám v této kategorii obchodníka Ondřeje, sluha komturova, r. 1348,²² je to podle mne tzv. obchodní sluha, který měl právo samostatně jednat místo svého pána, ba ho někdy zastupovat u soudu.²³ Byl by to tedy jakýsi prokurista.

K této kategorii lze přiřadit i některé mistry, kteří byli nuceni dát se najímat, kameníky, zedníky, tesaře, pokrývače a jiné řemeslníky, pracující na velkých stavbách, nebo i soukeníky, přijímající práci od dodavatelů materiálu i od majitelů složitějších soukenických zařízení. Obě kategorie poskytují jen vlastní práci. Materiál, se kterým pracují, není ani na krátkou dobu jejich majetkem.

První kategorie se však od druhé liší tím, že najatí pracovníci se nedostali do závislosti na podnikateli, neboť jsou najímáni vždy jen na určitý čas.

Městské sluhy, biřice, bychom mohli počítat do chudiny. Ale ti se možná cítili jako zástupci vládnoucího aparátu povzneseni nad ostatní chudinu, i když měli s ní stejnou bídu. Želivský²⁴ je počítá do nejnižší kategorie zjevných hříšníků až za lupiče, nevěstky a před katovy pacholky. Tu však asi jde jen o společenskou hodnocení biřiců, které tito snad museli překonávat pomocí peněz, pro něž se dopouštěli „mnoha zel“. Brněnská pamětní kniha nám pro to zachovala zajímavý doklad: r. 1371 půjčil biřic Heba šenkýři Petrovi, sluhovi zemřelého Martina Lichtenmeistera, 2 hřivny a vymínil si za to pobyt v šenkýřově domě, dokud mu nebude zapláceno. Mělo se s ním zacházet jako s přichozím hostem (inquilinus) podle obvyklého způsobu.²⁵

Zcela „mimo společnost“ stojí ti, „kdo jsou mrtvi již za svého života, kdo umírají pomalu a jimž jejich životní boj pomáhá jen k tomu, aby své umírání prodloužili“.²⁶ Podle Matěje z Janova jsou to slepí, chromí, nemocní, mrzáci, vdovy, sirotci, kteří všichni musí žít z almužen a žebroty. Denně svůj chléb získávají prací (elaborant), nebo jej vyžebrovávají.²⁷ Sem spadají i ti, kteří jsou donuceni žebrotu aspoň občas, nádeníci a jiní chudáci bez práce. Dále sem patří i nevěstky, řemeslní hráči a dokonce i žáci, tj. potulní studenti.

K dějinám této kategorie chudiny patří zprávy o ženách povětrných, které měly od starodávna své sídlo na Puchlíku, dnešním Františku, v jehož okolí pobíhaly. Roku 1353²⁸ dala městská rada na přání markraběnky, která se cítila na Špilberku nevěstkami obtěžována, domy nevěstek spálit. Důvodem k tomu bylo, že zlí lidé a darebáci, jak je listina označuje, přepadávali návštěvníky těchto žen, obírali je o šaty, peníze, zraňovali a někdy i zabíjeli. Náhradou rada přikázala nevěstkám k obývání čtyři domy na České ulici (dnešní Josefské) za Židy, kde měly nadále („a ne jinde ve městě“) bydlet. Aby bylo kuplířům, pasákům nevěstek a jiným zlým lidem (puliani, lenones et alii mali homines) zabráněno od nich vymáhat peníze, měly nyní nevěstky platit „vyšším účelům“ do městské komory. Majitelka dvou domů z uvedených čtyř Platlová měla odvádět vždy ve středu do městské komory každý týden z jednoho domu 4 groše. Omeškala-li se, pak musela zaplatit ve čtvrtek 6 grošů. Domy si ženy měly opravit a upravit, aby v nich mohly pohodlněji bydlet. Výtěžek z jednoho domu byl určen na výživu sirotka, který se měl vyučit řemeslu. Tři hřivny ročně pro plebána u sv. Petra, váznoucí na druhém domě, měly být měšťany vyplaceny. Také kanovník Tamar měl dostávat z tohoto domu roční plat 8 grošů a čtyř slepic. Zbylé dva domy měla držet jistá Pragarová po dobu svého života a pobírat týdně plat šesti grošů z jednoho a čtyř grošů z druhého. Při své smrti mohla odkázat 3 hřivny, komu by jí bylo libo. Plat půl hřivny šenkýřovi Elblinnovi, lpící na jednom z těchto domů, měl být měšťany vykoupen. Po smrti Pragarové plat jí náležející připadal městské komoře. Podrychtáři, biřici a jiní soudní i městští úředníci neměli v těchto domech žádná práva a nesměli vymáhat tam pro sebe plat. Navštíví-li tyto domy ve dne i v noci, nesmějí činit těm, které v nich najdou, násilí a vymáhat od nich zprostituté, či jiné dávky („daciones“), „chtějí-li se ve svých úřadech zachovat“. S tímto ustanovením s poděkováním Pragarová, Platlová, Swagerová a jiné

„hostitelky“ (hospites conventrices) souhlasily. Zdá se, že později došlo k novým úpravám zisku z vykřičených domů, protože v letech 1374-1377 se městská komora spokojuje paušálním platem 10 hřiven ročně, který značně přesahuje původní sazby. I přes vysoké zisky nelze vyloučit, že držitelé domů měli aspoň občas finanční potíže. Roku 1379 ukončily židovka Noba a Pešlínová, správkyně (rectrix) nevěstince, spor o rozličné dluhy a Pešlínová jako záruku na placení týdenního úroku z dluhu 14 hřiven určila svůj obytný dům s jinými třemi nevěstinci.²⁹ Pře započala r. 1368, kdy jistý Donadey na České ulici (dnešní Josefské) zastavil židovi Mušlínovi staršímu, manželu Noby, zmíněné tři nevěstince jako záruku na dluh 2 kop grošů.³⁰ Počet domů v držení jedné osoby ukazuje, že v Brně dochází k majetkové koncentraci nevěstinců.

Problému nevěstek se částečně dotkla i právní kniha písaře Jana. Stanovila, že bude potrestán podle sazby pro krádež či loupež ten, kdo by okradl o věci či šaty klerika (!) nebo laika, „který tělesně poznává povětrnou ženu za denního či nočního času“.³¹

Situace nevěstek byla velmi zlá, přece však jen lepší než v novověku. Vždyť i takový horlilatel proti prostituci jako Želivský posuzuje nevěstky mírněji. Tyto prý hřeší jen z nedostatku, kdežto celníci a hospodští hřeší více, neboť hřeší z pouhé lakoty.³²

Stížnosti, podané r. 1378, mluví o další skupině nejnižší části chudiny, o falešných hráčích. Ti číhají, až přijde nějaký dělník, kterého pak zapletou do svých sítí a donutí ho k tomu, že za ně zaplatí útratu.³³ Poněkud překvapí, že brněnský rejstřík z r. 1365 uvádí tři řemeslné hráče, bydlící v nájmu ve městě, kteří ovšem daň neplatí: Ješka, Mertlína, Smidlína.³⁴

Proti živlům, které žijí na okraji společnosti, proti loupežníkům, nevěstkám, proti „šibalům a šibalkám“, byla feudální společnost v podstatě bezmocná. To nemohly změnit ani neobyčejně kruté tresty proti nim používané. Při posuzování tohoto zjevu nesmíme zapomenout, že středověká společnost je opřena o každodenní násilí. Nepořádek je v ní chronický, proto se dařilo podobným asociálním živlům.

Středověká městská chudina není jednotnou třídou. Pouze nádeníci tvoří jistý zárodek nové dělnické třídy. Jinak chudinu „spojuje pouze nepředstavitelná bída, jež deptá a současně stmeluje“.³⁵

Uvědomíme-li si, co vlastně byla městská chudina, pak v nás musejí vytanout pochyby, zda lze takové lidi v brněnském berním materiálu vůbec najít. Placení berně předpokládá totiž jistý, aspoň malý majetek, berňově vůbec postižitelný.

Dřímalo při analýze berního materiálu jako hranici pro chudinu stanovil berňový odhad jejich majetku ve výši tří hřiven.³⁶ Nelze se ubránit dojmu, že je to částka, stanovená na základě materiálu, kterou by bylo možno nahradit jinou, také zahrnující chudobné vrstvy obyvatelstva. Výsledky zkoumání reprodukuje Dřímalo vlastní slova: „K městské chudině a chudým řemeslníkům a živnostníkům lze počítat 799 poplatníků s 227 hř. 42 gr. majetku, kteří tvořili plných 44,5 % obyvatel Brna, zapsaných v berní knize, ale měli jen 1,5 % všeho jmění. Z toho bylo 396 příslušníků chudiny s 71 hř. majetku, 280 nejchudších řemeslníků a živnostníků s 33 hř. 16 gr., kteří nezaplatili plnou dávku z řemesel

a živnosti, a 123 lidí se jměním do tří hřiven v částce 123 hř. 26 gr., u kterých nejsou zmínky o předepsání a placení berně.

Celkem 419 příslušníků chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků žilo ve vnitřním městě a 380 jich žilo v předměstích. Uvnitř hradeb se rekrutovali hlavně z řad poplatníků bez domů, před branami z nich 196 mělo malé domečky a 184 žilo v nájmu jako podruzi.³⁷

Kromě městské chudiny, zapsané v berní knize, přebývalo v Brně mnoho příslušníků chudiny, o kterých se berní materiál nezmiňuje. Byli zaměstnáni u zámožných měšťanů, šlechty a duchovenstva jako tovaryši, učedníci, domovníci, služebníci, podruzi, nádeníci, pacholci, děvečky apod. Také v klášteřích a v církevních domech se zdržovaly světské osoby, jako žáci, famulové a různí služebníci, a ti rovněž patřili k městské chudině. Ale počet těch, kteří nejsou zachyceni v berním materiálu, nelze číselně stanovit.

O většině příslušníků nejpočetnější složky středověkého Brna, o řemeslnících a živnostnících, jsme mluvili v kapitole o hospodářských poměrech, když jsme popisovali různá zaměstnání brněnských obyvatelů.

Podle Dřimalovy statistiky, zahrnující škálu od nemajetných, kteří platili daň z řemesla a živnosti, až po majitele jmění odhadnutého na 70 hřiven, do střední vrstvy patřilo 961 poplatníků a 8961 hřivnami majetku, tedy 53,7 % obyvatelstva a 59 % jmění. Měli majetek jen o něco málo větší než odpovídalo jejich procentu v obyvatelstvu. „Ve vnitřním městě mělo 367 živnostníků a řemeslníků domy a 226 bydlilo v nájmu. V předměstích naproti tomu jich 290 vlastnilo vlastní příbytek a 38 žilo v podruží“.³⁸

Při neobyčejně šíři a rozmanitosti střední vrstvy je pochopitelné, že nebyla jednotná. Nejbohatší plynule přecházeli do vrstvy patriciů, nejchudší neměli daleko od opravdové městské chudiny.

Politicky nejvýznamnější vrstvou ve městě byl patriciát. Dřimal počítá sem majetek berně příznavý od 70 hřiven výše. „Patriciát a nejbohatší měšťané jsou zastoupeni jenom 30 členy, tj. pouhými 1,8 % všech poplatníků. Měli však za 6071 hř. majetku, v němž bylo soustředěno plných 39,5 % nemovitostí, movitostí a rent brněnských občanů ... Všichni byli soustředěni uvnitř hradeb, v předměstích měli jenom statky“.³⁹

Ve čtyřicátých letech patriciát zahrnovala kolem 30-40 rodů.⁴⁰ Je to skupina, kterou lze srovnávat s patricijskými rody německých měst (Geschlechter), ovládajícími německá města po několik generací. Nedosáhla ale nikdy stupně zvaného „uzavřená společnost“, což je výraz pro patriciát naprosto oddělený od ostatních městských vrstev, jako byl např. v Lübecku.

Brněnští patriciové byli navzájem spřízněni, městská rada byla obsazována rody, nikoliv jednotlivými osobami. Prerušeni v posloupnosti nastávalo jen tehdy, byli-li členové rodu příliš mladí, aby mohli v radě zasedat. Dostal-li se někdo do rady, pak to bylo na celý život, pokud ovšem z Brna neodešel. Je to znak charakteristický pro vládu patriciátu.

Z uvedeného počtu vládnoucích rodů má deset převahu:⁴¹ Alramové od r. 1245, Anselmové od r. 1287, z Huzové (de Domo Theutunica), z Bítýšky (de Vitis), Pohořeličtí (Pohorlitzerové) od r. 1306, Swerzerové od r. 1317 (tito možná

byli spřízněni s měšťanem Oldřichem Černým z polovice 13. století), z Tišnova od r. 1327, a Smelczlinové od r. 1330. K těmto osmi rodům přibyli ještě z Vyškova od r. 1342, a Rotenderové (Cum ruffis finibus, Rusovlasové, Ryšovlasové) od r. 1343.⁴² Z poloviny to byli cizinci, kteří nepocházeli přímo z Brna, nýbrž se do něho přistěhovali většinou z blízkého okolí, jak ukazují původcovská jména. Zdá se, že byli bohatí už před příchodem do města.

Těmito desíti rody není pochopitelně brněnský patriciát vyčerpán. Mohli bychom uvést další rody, rovněž velmi staré. Jsou to Tamarovci, dosvědčení od r. 1317, Mořicovci od r. 1323, Dobrawicerovci a Stubnerovci od r. 1327 a také rody, které mizejí z městské rady po Černém moru, Eberhardovci, dosvědčení od r. 1301, rod krnovského fojta Bartoše od r. 1319, Wiffovci od r. 1327 (podle falešné listiny už od r. 1252) a Goblinovci od r. 1328. Jde však o rody, které buď vymřely nebo v Brně nezůstaly.

Brněnští patriciové nebyli tak bohatí jako patriciové pražští. Jen zřídka a dočasně drželi ve městě nejvíce dva domy. Někteří patriciové se snažili kumulovat krámy, především masné, jsou to především ti, kteří vyšli z řeznického řemesla, jako Wiffovci, Goblinové, Jakub Geyschalk, Ota z Modřic a Nieslinové.⁴³

Dochované prameny z polovice 14. století nám ukazují hospodářské základy patricijské společnosti už změněné. Dříve patriciové propůjčovali svůj majetek chudším lidem k užívání a ti jim za to odevzdávali pravidelný plat. Koncem 13. a počátkem 14. století se uživatel takové nemovitosti stává jejím vlastníkem, i když se nemůže platu z ní - mluvíme tu o věčných rentách - zbavit. V další fázi se tyto renty daly vykoupit na základě privilegia krále Jana počátkem třicátých let 14. stol. šestinásobkem odváděného platu.⁴⁴ Renta už není znakem podřízenosti jejího plátce věřiteli, nýbrž se stává skrytou formou úvěru, kterou církev tolerovala, zatím co proti úroku jako proti lichvě horlila. I když pak cena renty poklesla (hřivna platu se prodávala za pět hřiven), bylo přesto výhodnější prodat nemovitost za závazek platu, protože renta byla důchodem bezpracným a poměrně bezpečným. Patriciové spolu s duchovenstvem jsou ve čtyřicátých letech 14. století skoro výhradními vlastníky rent. Roku 1365 je většina rent v rukou církve, patriciové totiž jejím institucím odkázali hodně rent. I přes zdražení rent (platí se opět šest hřiven za jednu hřivnu platu), a tedy méně výhodné uložení kapitálu, zůstává patriciátu více než třetina rent. Vynášely jim ročně téměř 140 hřiven z majetkového základu 900 hřiven.⁴⁵ Albert Rotender ml. pobíral skoro 43 hřivny, Marek Fuchs přes 24 hřivny, Pavel Smelclínův 10 hřiven⁴⁶ - vzpomeňme si, že nádeník dostával 1 groš denně! Téhož roku některé staré patricijské rody, především Pohorlitzerové a Swerzerovi, mají mnoho poměrně malých rent, o kterých se předpokládá, že zbyly z kdysi velmi rozsáhlých majetků starého patriciátu. Zajímavá je nestálost majetku opřeného o renty, jejichž cena kolísala. Např. kdysi největší boháč Albert Rotender ml. zemřel velmi zadlužen.

Z ostatního nemovitého majetku patriciům patřily nejméně tři velké mlýny poblíž Brna, jatka, zřízená Matějem Mořicovým, dvory a vinice, z nichž byly vinice Alberta Rotendera ml. oceněny na 70 hřiven.

Velmi mnoho statků na venkově patřilo právě jen patriciům, nedržela je tedy většina městského obyvatelstva, jak tvrdil omylem Bretholz.⁴⁷ Na nakreslených dvou plánech je zřejmé, kde patriciát držel na venkově majetek r. 1350 a r. 1400.⁴⁸ Roku 1350 patřilo jim 7 velkých vesnic, u Brna jen dvě (Medlánky, Žabovřesky). Nejvíce statků bylo za Pohořelicemi a dva (Vlasatice, Ivaň)⁴⁹ patřily Dětrichovi Mořicovu, další dědicům Jana Eberhardova (Teplany) a Bartoše, fojta z Krnova (Troskotovice). Těšany náležely Otovi z Modřic, který je r. 1356 prodal. Delší je seznam vsí, kde měšťané měli dvory, pole a mlýn. Bylo jich 14, nejvíce v pruhu země od Ostopovic a Tikovic po Tvarožnou a Prace, tedy terénu pro hospodaření, vzhledem k blízkosti Brna, výhodnému. Zajímavá jsou léna, udělená měšťanům biskupem na pole ve Šlapanicích. Pozemkový majetek brněnských měšťanů se ve druhé polovině 14. století rozpadl, zčásti byl odkázán šlechtě, zčásti byl dán jako věno měšťanským dcerám, které se provdaly za šlechtice, a z části sami patriciové přešli do nižší šlechty. Kolem r. 1400 je to z měšťanů pouze Arnold z Kulmbachu, který drží celé vesnice Telnice a Líšeň (tu jen doživotně). Po tomto roce majetek patriciátu poněkud roste, týž Arnold kupuje Harasy a Šlapanice, r. 1408 Házové získávají Řečkovice. Třeba upozornit, že město jako korporace nemá vlastní pozemkový majetek, obřanský případ z r. 1316, o kterém jsme již mluvili, byl zřejmě jen epizodou. Je to důležitý rozdíl proti poměrům v Čechách.

Brněnští patriciové v polovině 14. století jsou podle Mezníkova zjištění především rentiéři, žijí z výnosu svých statků. Při sbírce r. 1365 z patriciů měli obchodní zboží a pohledávky, označované v berním rejstříku jako movitosti, jen tři: Jan Anselmův, Albert Cum ruffis finibus ml. a Konrád Dobrawitzer.⁵⁰ Patriciát se v tu dobu vzdal možnosti dosáhnout velkého majetku obchodováním. S tím také souvisí, že patriciát využil politické moci, která mu byla ve městě dána, ve svůj prospěch a určil při vybírání městské berně vyšší, dvojnásobnou sazbu právě na movitosti, jichž měl málo. Patriciové, pokud se obchodem zabývali, obchodovali pouze se sukrem a vínem, tedy v oborech při vypisování městské berně zvýhodněných. U vína nejde o skutečný obchod, protože se prodávalo víno vytěžené na vlastních vinicích. U sukna se patriciové nezabývali dálkovým obchodem, ale rozprodejem sukna v malém, přímo do ruk spotřebitelů. Jsou to druhy „obchodní činnosti, jejichž prosperita byla založena do značné míry na městském zákonodárství“.⁵¹ Určitou roli tu snad hrál i peněžní obchod a spekulace s nemovitostmi. Řemeslo a živnost u patriciů nejsou tedy zdrojem obživy. Jen jediného patricia před r. 1345 lze považovat za řemeslníka: Oldřicha Wiffa.⁵²

I v Brně lze pozorovat koloběh: v první generaci měšťan zbohatne kupectvím, v druhé syn se stává rentiérem, ve třetí nebo pozdější generaci buď přechází na krátkou dobu do dvorské služby, pak do šlechty, nebo chudne.

Pěkným příkladem je Jindřich Fuchs.⁵³ Původně byl kožešník, pocházel asi z nepříliš zámožné rodiny. V padesátých letech se stává kupcem, prodává drahá sukna, kůži, víno, slanečky a chmel, ne však v malém, ale ve velkém, dodává i do Jevíčka a do Jihlavy. Zajímavá je Fuchsova společnická smlouva s řezenským měšťanem Haimramem z r. 1352, kterou si zisk rozdělili na

polovici. Šlo o obchody na severní Moravě, v Polsku a Slezsku. Tím se Fuchs stal postupně nejbohatším měšťanem v Brně a nakonec jako „homo novus“ poměrně pozdě vstupuje r. 1350 do městské rady. Usnadnil mu to r. 1350 sňatek s Kateřinou, vdovou po Wernlinovi, původem ze starého patricijského rodu Goblinů. Již r. 1343 při začátku sbírek platí přes 16 hřiven,⁵⁴ na výši jeho daně lze aspoň přibližně sledovat jeho obchodní zdar - nápadný je tu pokles zaviněný Černým morem (r. 1351 14 hřiven, r. 1352 12 hřiven, r. 1353 14 hřiven), nejúspěšnější je r. 1356, kdy platí 24 hřivny. Fuchs celkem za léta 1343-1360 odvedl na daních obrovskou částku 321 hřiven 19 grošů, zač bylo možno koupit kolikero domů (velký patricijský dům měl cenu 60-100 hřiven). Výtěžek obchodů Jindřich ukládá do rent, z nichž (už ztenčených) po jeho smrti asi r. 1362 žije jeho jediný přeživší syn Marek (duchovního Jana tu nepočítám), také městský radní, zemřelý po r. 1378. Prudký majetkový pokles je patrný na Jakubu Fuchsovi, který platí r. 1387 pouze 4 hřivny městské berně, vdova po něm r. 1389 už jen 1 hřivnu. Fuchsovi žijí dále, ale jen jako chudá brněnská rodina, na brněnské poměry převeliký Fuchsův majetek se rozplynul během tří generací.

U starého patriciátu majetek sám nepostačoval k přijetí do této vrstvy, bylo zapotřebí mít společenské styky, zvláště příbuzenský vztah k některé „zavedené“ rodině.⁵⁵ Do patriciátu pronikli především brněnští měšťané, cizí příchozí jen tehdy, měli-li s patriciátem už z dřívějšího významné styky. Zajímavý je případ Konráda Wollera, od r. 1346 radního, který pravděpodobně pocházel z patricijské rodiny Wollerů, vyhnaných r. 1333 z Řezna. V radě jsou také „úředníci“ měšťané - za takové označují Bartoše, fojta z Krnova, Petra z Měnína, původně tamního rychtáře, Mikuláše Marsiliova, snad rychtáře z Rousínova.⁵⁶ Ze začátku se do rady dostávali jen nejbohatší měšťané, v padesátých letech jsou v radě i osoby méně zámožné.

Poslední fakt připravuje už cestu k události, jejíž skutečný význam pro dějiny našich měst vysvětlil teprve Mezník.

Na den sv. Markěty (13. července) 1363 markrabě Jan Jindřich přikázal ustanovit za přísežné Haška Donátova (z Prahy), Ješka z Olomouce, Jana pekaře, Vernharda (Dlouhého) řezníka, Jakuba Pretschelcha, Endirlina kramáře, Jakuba Heupla a další v zápise neuvedené. Staří sesazení radní Václav z Tišnova, Jan Anselmův, Jan Cum ruffis finibus, Jan Křišťanův, Jan Stubnerův, Mikuláš Ebranův a další zanechali novým soupis městských dluhů ve výši 460 hřiven. Roku 1365 po uplynutí dvou let opět na sv. Markětu nařídil markrabě návrat části starých přísežných Václava z Tišnova (správně Bohuše z Tišnova), Jana Anselmova, Mikuláše Tamarova, Mikuláše Ebranova, Mikuláše Swerczera, Jana Wischauera a další v zápise nejmenované.⁵⁷ Městský dluh podle prvotního výpočtu byl za dvě léta polehčen o 2 hřivny, podle pozdější opravy se však zvýšil o 18 hřiven.⁵⁸

Seznam nových radních se dá odjinud doplnit o další jména, při čemž můžeme konstatovat, že také v r. 1364⁵⁹ byla provedena obměna radních, ačkoliv podle zápisu v berní knize by se zdálo, že Hašek a společníci působili dva roky. Tu šlo asi o finanční odpovědnost vůči markraběti. Zajímavé je, že při prvé radě jako svědek při zápisu do pamětní knihy se objevuje i bývalý radní Mikuláš

Swercerův.⁶⁰ Třeba podotknout, že také Konrád Wollerův byl členem předchozí sesazené rady,⁶¹ a že byl zvolen asi pro svůj majetek (r. 1360 platil 10 hřiven daní) prvním purkmistrem⁶² a ne Hašek Donátův, jak by se dalo předpokládat z toho, že tento byl v seznamu nové rady jmenován na prvním místě. Konrád byl pravděpodobně jeden z vůdčích činitelů nově jmenované rady.

Další zajímavostí je, že vedle vrátivších se starých radní jsou v nové radě také členové dřívější rady Valter Dalek a Jakub Geyschalch.⁶³

Zárok markraběte je tím podivnější, že ještě na jaře byla zvolena rada, která dřívější patricijskou jen obměňovala. Nové jmenování porušovalo privilegium z r. 1292, podle něhož si měšťané měli jmenovat radu sami. V nové radě nalzáme podle určujících přívlastků tři řemeslníky a jednoho živnostníka vedle příslušníků staré rady (Konrád Woller, Mikuláš Ebranův, Konrád Dobrawiczler), ale hlavně starí patriciové Anselmovci, Stubnerovci, Swertzerovci a rody z Tišnova a z Vyškova tu již nezasedají.

Vysvětlení je v tom,⁶⁴ že již ve čtyřicátých letech byly mezi patriciátem a ostatními vrstvami městského obyvatelstva značné rozpory. Tehdy byl však patriciát ještě dosti silný, aby odpor proti sobě potlačil. V padesátých letech přemohl stávkou řezníků. Početní zeslabení patriciátu přivedlo však do městské rady osoby, které nepatřily mezi nejbohatší, a to buď pro zmírnění napětí mezi patriciátem a ostatním městem, nebo protože se noví radní pro svou majetkovou bezvýznamnost dali od starého patriciátu snadno ovládat. Ale tito cizorodí členové rady usnadnili markraběti jeho spojení s opozicí tvořenou ze zámožných kupců,⁶⁵ kteří se poměrně nedávno přistěhovali do Brna, z Haška Donátova z Prahy, Ješka z Olomouce, příslušného dokonce až r. 1360, z domácích kupců, Konráda Dobrawitzerova, Mikuláše Ebranova a Marka Fuchse (tito z patriciátu r. 1365 jediní přihlásili movitosti), a z řemeslníků organizovaných v ceších. Důvody markraběcího zásahu lze spíše jen tušit, než vyvodit z jasné mluvy pramenů. Je možné, že patricijská rada se stala na markraběti příliš nezávislou, je možné, že panovník byl nespokojen se zadlužením města, je možné, že se panovník přes svou dosavadní propatricijskou politiku chtěl aspoň dočasně spojit s opozicí, která se ukázala životnější, než se dalo předpokládat.

Roku 1365 povoláním starého patriciátu dochází ke kompromisu, vedle patriciátu zasedají příslušníci zámožných kupců i řemesel. Návrat staré vlády možná také souvisí s tím, že zemřeli lidé, které považují za vůdce nové rady: Hašek Donátův (před r. 1365) a Konrád Woller (v r. 1365 po sbírce na tažení do Rašky).⁶⁶ Dochází k rozkolísanosti městské vlády. Dříve člen rady při zachování koloběhu, v němž se nová rada pravidelně střídá se starou, zasedal v radě prakticky doživotně. Nyní doba obnovování rady není vždy stejná, někteří radní zasedají i ve dvou i více nových radách za sebou a nikdo nemá své místo v radě jisté. Proto také starší patriciové během dvaceti let z Brna mizí. Dříve bylo pro ně výhodnější být vládcem velkého města než zemanem, nyní být zemanem bylo více než pouhý měšťan. Konkrétní údaje nejsou, snad jen o Stubnerech můžeme předpokládat, že se stali vladyky z Olšan. Někteří členové starého patriciátu se přestěhovali do jiných měst, např. Václav Poherlitzer do Znojma.⁶⁷ Ti, kteří by se mohli stát novým patriciátem, buď nejsou ve městě trvale zakotveni, jako r. 1370

radní Vavřinec z Norimberka, Michal ve Věži, přistěhovaný z Gothy v Německu, Jan Sofler z Vestfálska, Týc, kupec z Výmaru, Mikuláš Prenner z Naumburka, Šimon z Ostřihomí, abychom se omezili jen na vzdálenější místa, nebo po zbohatnutí odcházejí stejně jako starý patriciát na venkovské statky, kde usilují o splnutí s nižší šlechtou, byť za těžších podmínek než dříve, kdy se starý patriciát účastnil i zemských sněmů za svou osobu, nikoliv za město jako později. Přihlédneme-li dále ke změnám hospodářských podmínek pro měšťanstvo v Brně, ke stoupající obchodní konkurenci Olomouce, k úpadku peněžních rent (ty se nyní kupují 1 hř. za deset hřiven, tedy v poměru proti dřívějšíku zjevně nevýhodném a ztrátovém), k tomu, že dosavadní nejbohatší vrstva brněnského měšťanstva z města odešla, nemůže nás pak překvapit, že majetek nejbohatších brněnských kupců se začal sblížovat s majetkem nejbohatších řemeslníků.

Postupem doby si měšťanstvo začalo zvykat, že bohatší řemeslníci, zasedající v radě za svou osobu, se stávají reprezentanty svých řemesel. Platilo to ovšem nejdříve pro nejvýznamnější řemesla řezníků, pekařů a sladovníků.

Za tohoto stavu dochází k převratu r. 1393. Toho roku v radě zasedá sedm řemeslníků: pekař, sladovník, kožešník, soukeník, uzdař, brnř a zlatník; řemeslníci nabývají tedy v radě převahy. Rada bez větších změn přetrvává po několik let a zahajuje v dějinách městské brněnské správy nové období, dobu vlády polocechovní, trvající až do r. 1473.⁶⁸

Noví členové městské rady jsou příslušníky středně zámožných cechů. Zástupci chudých cechů (ševci, hrnčíři, koželuzi apod.) zasedají v radě jen zřídka.⁶⁹ Ale i mezi řemeslníky probíhaly tuhé boje o vliv ve městě. Jako odraz tohoto zápasu lze hodnotit zprávu z r. 1409, podle níž soukeníci, nejpočetnější řemeslo v Brně, byli plnou radou města Brna vyloučeni pro budoucnost ze všech čestných úřadů, protože nechťeli vyrábět sukna té délky, jakou si přála rada.⁷⁰ Byla to jistě jen vnější záminka pro radu, aby se takto zbavila nepříjemných konkurentů v boji o moc.

Dosud jsme popisovali boj o vládu ve městě. Ten byl ovlivňován také tlakem dalších vrstev městského obyvatelstva. O tom máme velmi málo informací, proto je velmi cenná zpráva o požadavcích, které přednesli r. 1378 zástupci obce městské radě. Jedna z mála přímých zpráv o vnitřních bojích⁷¹ v našich městech začíná úžasem městského písaře, který do městské knihy zapisuje, jak mistři všech řemesel vyjma pekaře, řezníky a šenkýře se třikrát „spikli“ a sešli se bez dovolení přísežných v klášteře menších bratřů a tam tajně jednali o různých záležitostech. Vyvolili si mluvčí⁷² a ti přednesli městské radě články 1) o potravinách a nápojích, 2) proti prodeji překupníků, 3) proti čepování piva přichozími a podezřelými osobami, 4) proti dohlížiteli nad vahou (magister libre seu hospes pretorii), který sídlil na radnici a vykupoval seno, sádlo a ostatní věci, jež bylo třeba u městské váhy zvážít, 5) proti tomu, aby měšťané měli doma míry na sukno a seno, 6) o ceně, kterou požadují městští strážníci, 7) proti stavění vozů v hostincích (in domo vel in curia hospiciozum) a nakonec nejdůležitější věc, aby osm mistrů řemesel a cechů bylo na požádání přísežných povoláno do rady, bylo-li by něčeho od městské obce zapotřebí.

Mluvčí předložili později rovněž německý dopis těch, kteří je vyslali, v němž byly ústně přednesené body, výše uvedené, trochu jinak specifikovány. Jde o převzácný dokument, vzešlý z nižších vrstev městského obyvatelstva.

Chudé lidi a řemeslníky trápil nedostatek drobných peněz. Spekulantů⁷³ vyčkávali, až se za groš bude nabízet 16 haléřů, aby si takto vydělali třetí feník. Chleba byl rovněž nedostatek, pekaři se vymlouvali a nakonec odmítli s obcí o něm jednat. Řezníci se hrubě chovali k ženám, které nechtěly platit za předražené maso. Nešvarem bylo též překupnictví piva, slepic, sýru, vajec i ryb a překupníci se nerozpakovali vycházet před bránu vstříc venkovanům, aby od nich zboží vykoupili. Obec prosila o správnou míru obilní, vinnou, pивní a na všechny věci, které se měří mírou, ať v hospodě nebo doma. Povalečům byli malí lidé nuceni dávat pivo. Tito „šibalové“ čekali na dělníka a tak ho zaplétali do svých sítí, že dělník jim pak musel zaplatit, co po celý den snědli a vypili.

Městská rada přijala poníženu žádost příznivě a vyzvala stěžovatele k návrhům, jak by se mohlo vytykaným zlům odpomoci. Poté se vedoucí obce i řemesel několikrát sešli, načež za tři dny po prvé žádosti přinesli zlatník Mikuláš, kožešník Tribowner, Kuneš z Prostějova, tkadlec Preynesel, mečíř Seidlin a vetešníci Kuneš Filc a Steire německé psaní, v němž se obec omezila na svobodný trh dvakrát týdně, v pátek pro chléb a v sobotu na maso, který měl odstranit nedostatek obou potravin. Nevíme, zda se stala náprava.

Výklad dokumentů je různý, od soukromé iniciativy řemeslnických cechů proti zlořádům, které měla odstranit městská rada, až po povstání, jehož hnací silou byla chudina, jejíž požadavky předkládali řemeslníci.⁷⁴

V dopisech je však jen jediný politický požadavek. Schůzky konají mistři řemesel, tedy v tehdejší době střední městská vrstva, předražování postihuje každého, byť i nestejnou měrou, takže opatření proti němu může žádat kdokoli. Dopis přeje účast obce na správě města mírnou a neurčitou formou, rozhodnutí a povolání zástupců obce je ponecháno radě, čili prakticky anulováno.⁷⁵ Tento požadavek byl kladen v zájmu bohatších řemeslníků, kteří se však v tomto ohledu nemohli opřít o celé shromáždění (jehož výrazem je písemná petice), v němž kromě méně zámožných řemeslníků byla i chudina. Boj o moc je v hnutí otázkou celkem vedlejší.⁷⁶ Akce se bohatší řemesla řezníků a pekařů nezúčastnila, byla totiž namířena proti nim. Vyjádření věrnosti radě nemohlo zmírnit obavy i těch radních, proti nimž petice nebyla přímo zaměřena, protože každé hnutí chudiny bohatší vrstvy děsí. Druhou petici podává osm lidí, z toho je sedm řemeslníků, vesměs méně majetných, kteří nebyli zástupci jednotlivých řemesel, ale celku.⁷⁷ Druhou petici mohla rada lehce vyřídít odkazem na markraběte, v jehož kompetenci bylo povolení požadovaných trhů, takže odium ze zamítnutí na ni nepadalo. Vzhledem k mírné formě požadavků nelze mluvit o povstání. Podle Mezníka⁷⁸ význam hnutí nespočívá v tom, zda dosáhli nějakých úspěchů, nýbrž „v tom, že se značná část chudších řemeslníků a chudiny vůbec odváží sejit a klást požadavky“. Impulsem k tomu byla „tíživá životní situace, bída, která spojovala jak městskou chudinu, tak část střední městské vrstvy“, které pokládaly „za neúnosný svůj normální život“. „Hnutí nemělo jasný cíl, ani program“.⁷⁹ Pro svou osobu bych k hodnocení ještě doplnil, že vliv na hnutí

a také snad na formulaci požadavků měli snad mniši, menší bratři, v jejichž klášteře se schůzky konaly. Poslední okolnost ukazuje, že hnutí mělo jejich podporu. Není to nic překvapujícího, protože žebravý řád menších bratrů měl k životu chudých vrstev městského obyvatelstva blíže než příslušníci bohatších klášterů.

Je možné rovněž uvažovat, zda brněnské hnutí nebylo ohlasem širšího hnutí utlačených, které tehdy otrásovalo západní Evropou.⁸⁰

Nyní přicházíme k dalším skupinám obyvatelstva ve městě, neměšťanským.

Středověká společnost dělila sama sebe na tři skupiny: duchovenstvo, šlechtu a „chlapy“, přičemž měšťané byli počítáni k „chlapům“, tj. poddaným.

Duchovenstvo bylo na prvním místě. Souviselo to se všeovládající úlohou církve v životě středověkého člověka, kterého církev provázela od kolébky až po hrob, kterému radila v důležitých životních okamžicích, jemuž líčila rajský stav společnosti před Hříchem, ke kterémuž stavu se společnost vrátí po Posledním soudu. Církev touto perspektivou obhajovala současný stav společnosti, její neměnitelnost. Podle církve bylo třeba přetpět pobyt v současném životě, v „údolí slz“, jako nutný ke spasení. Církev byla v tom údělu pomahatelkou, těšitelkou a prostředkovatelkou, podpora církve při její činnosti byla záslužným skutkem.

Avšak duchovenstvo stálo na prvním místě nejenom teoreticky, ale i skutečně. Církev byla největším středověkým feudálem, měla nejvíce majetku, osobovala si největší práva. Velkou oporou v tom jí byla její mezinárodnost, kterou se jí podařilo prosadit po těžkých bojích proti opačným tendencím na počátku 13. století i u nás.

Církev se pro výjimky, jež požadovala na základě svých privilegií, někdy dostávala do konfliktů s právy města Brna, základem městské existence.

Velmi pěkným příkladem je následující epizoda - i když se jako epizoda účastníkům sporu nezdála - charakterizující velmi dobře nejistotu středověkých poměrů.

Roku 1347 vypukl mezi městem a olomouckým biskupem Janem VII. Volkem, přemyslovským levobočkem, spor,⁸¹ k němuž důvod zavedlo stětí jakéhosi Hroznaty, patrně biskupova poddaného, z neznámého důvodu. Biskup neuznával městskou jurisdikci a využil k útoku dalšího s městem sporného bodu: cla, které chtěl vybírat v Brně i v době výročního trhu, během něhož platilo podle městských privilegií osvobození.

Byly i další body, nám nejasné, v nichž biskup chtěl porušit městské výsady. Město v té věci vyslalo ke králi Karlovi až do Švábska⁸² jako zástupce měšťana Bernarta. Avšak během Bernartovy nepřítomnosti zadrželi modřický purkrabí a tuřanský rychtář koželuha Tomana, mnoho kurařů, městské vozky a donutili je zaplatit 11 hřiven a 4 groše jako clo, na které si tito biskupští funkcionáři již vypůjčili peníze. Město dalo postiženým jako odškodné 24 groše, nahradilo jim zaplacené clo a poslalo k nadřízenému biskupa, pražskému arcibiskupovi posla se stížností. Podobně se vedlo hokynářům, zadrženým v Tuřanech pro spor biskupského služebníka Mikuláše z Újezda s Erlingerovou. Město hokynáře odškodnilo třemi loty. Když král počátkem března 1348 přijel do Prahy a biskup

chtěl město Brno exkomunikovat, poslali Brňané ke králi Smelczlina, Ellenda, Swercera, krnovského fojta Bartoše a městského písaře. Ti měli pro nebezpečí při cestování doprovod 20 osob a 27 koní a kromě nich služebníky pánů z Rosic a z Meziříčí, takže utratili během 17 dní cesty 21 1/2 hřiven. Toto početné vyslanectvo bylo nuceno v Praze darovat zemskému hejtmanovi Vilémovi z Lantštejna 20 měřic ovsa v ceně šesti hřiven, nemařilo však čas a vymohlo si privilegia na sto hřiven od brněnských židů, na změnu veřejné cesty z Měnina do Brna⁸³ a na placení desátků z vinic měšťanů v Hustopečích i jinde ve víně,⁸⁴ začez kancléři darovalo 12 loktů bruselského sukna a různé kožešiny v ceně 8 hřiven, královským písařům 9 hřiven, podpísařům věrduňk a za registraci i pečet zlatý (v ceně 12 grošů), dále královskému vrátnému Dytvínovi 1 1/2 zlatého (za 24 grošů).⁸⁵ Vozkům na této cestě město zaplatilo 3 1/2 věrduňku. Vyslanci se vrátili a našli měšťany exkomunikované a bohoslužby v jejich městě zastavené. Další, velmi složité jednání, naplněné cestami různých osob do Prahy, Znojma, Jihlavy, Havlíčkova Brodu a Rajhradu, musíme zestručnit. Zasáhl do něho opět pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Město se zprostilo interdiktů, tj. zákazu bohoslužeb, když do Brna přijel kolem svátku Vstoupení Páně (tj. 29. května) král Karel. Pobyt králův i jeho další pochod do Znojma, kde se Karel setkal s rakouským vévodou stál město 164 hřiven, nepočítaje jiné vedlejší výdaje.

Osobní jednání s biskupem na Špilberku kolem sv. Lucie (13. prosince), pak v biskupově sídle Pustiměři, početná korespondence, kterou psali písaři pana z Lantštejna Jiří, Filip a Martin, mobilizace dominikánského převora a guardiána menších bratří (které bylo nutno na cestu opatřit vínem za půl věrduňku), nevedly k cíli. Roku 1349 biskup po Třech králich (6. ledna) znovu vyhlásil interdikt. Opět se poslové vydávali na cestu, a když interdikt trval až do masopustu (1. března), byl dokonce i pan z Lantštejna nucen vrátit se do Brna. Biskup se před brněnskými posly zapíral. Jednání ztroskotávalo na tom, že biskup nechtěl připustit, aby v listině bylo uvedeno, že město si i nadále zachovává své právo, jakož i biskup své. Brňané poslali posla k arcibiskupovi do Roudnice a ke korutanskému vévodovi, pozdějšímu moravskému markraběti Janu Jindřichovi, do Plzně (k tomu také o placení městské berně). Arcibiskup projevil ochotu rozhodnout spor, z Prahy si tedy měšťané přivezli právníka, mistra Vernharda a spolu s ním se vypravili starý Smelcz, Lucek z Bítýšky, Tomáš Anselmův a městský písař do Pustiměře doručit biskupovi arcibiskupovo předvolání k soudu, vyhotovené veřejným notářem Mikulášem.⁸⁶ V Pustiměři museli dva dny čekat, ale biskup pak projevil ochotu konečně jednat. Do Pustiměře si měšťané přizvali právníka, veřejné notáře, pána z Lichtenštejna a pána z Hackenbergu, poslední dva pak přivěsili jako svědkové ke smírčí listině pečetě. Když byla smírčí listina vyhotovena, vznikly nové potíže s jejím zpečetěním. Ješek z Kravař, ke kterému byl poslán Mikuláš z Černovic, odmítl přivěsit ke smlouvě pečet, dokud by neviděl pečet zemského hejtmana. Byla tedy listina poslána až do Třeboně k panu Vilémovi, který ji opatřil pečeti a kromě toho napsal panu Ješkovi psaní. Jan Eberhardův odvezl pak listinu⁸⁷ k Ješkovi z Kravař a k panu z Kunštátu a ti na ni přivěsili pečetě. Soudní termín byl pak odvolán a měšťané na svatodušní svátky jeli k biskupovi a uctili ho darem 30 zlatých, tj. šesti kop grošů, a později dvěma bečkami vína v ceně 5 věrduňků.

Městskou pokladnu přišel spor s biskupem na 131 hř. 57 grošů, tedy více než měla leckterá vesnice cenu.

Epizoda byla vyličená podrobněji z několika důvodů. Jen zřídka lze totiž sledovat ve středověku průběh sporu s finančními podrobnostmi, které nám teprve dávají představu, co takový spor znamenal. Ukazuje nejistotu práva ve středověku i velkou nákladnost hájení práv, která už předem znevýhodňovala proti různým obstrukcím a šikanám chudé vrstvy obyvatelstva a nutila je, aby hledaly ochranu u osoby finančně i mocensky silné, na jejíž libovůli a ochotě pak záviselo uplatnění práv lidí jim podřízených. Příčinou sporů bylo také vzájemné překrývání jednotlivých práv a výsad, které se mnohdy vylučovaly. Proto rozhodovala okamžitá konstelace, které z těchto práv je silnější. Epizoda je charakteristická pro nevybíravé způsoby, kterými vysocí církevní hodnostáři prosazovali své materiální zájmy, o nichž se neprávem domnívali, že jsou poškozovány. Exkomunikace a interdikt byly zbraní velmi účinnou a jen opravdu velké poškození zájmů postiženého, jeho vědomí svého práva i křivdy ho zatlačovaly na cestu, na níž číhalo nebezpečí věčného zatracení, pro středověkého člověka velmi závažné a reálné, k jehož podstoupení se odhodlával jen velmi nerad.

Ale i přes bohatost zdrojů církve nepostačoval její majetek potřebám. Byl příliš nerovnoměrně rozdělen. Výtěžek části beneficíí byl používán jako odměna služebníkům zeměpanské správy, tím byl takto nahrazován nedostatek peněz na samostatný placený byrokratický aparát. Vysocí církevní hodnostáři žili v nadbytku. Prebendy, i zcela malé, byly zajišťovány a zakupovány na několik let dopředu. Jejich získání si vyžadovalo někdy značných finančních prostředků. A proto velmi mnoho kněží, kteří studovali tolik let a s tak velkými obtížemi, zjišťovalo, že jejich studium jim z nedostatku potřebných peněz nepřineslo materiální zajištění, o němž snili. Stávali se pak členy kněžského proletariátu, který tak významně přispěl k husitské revoluci.

Je pochopitelné, že měšťané měli zájem, aby jejich synové a dcery byli zaopatřeni a uchytili se v klášteře, nebo v dobrých církevních beneficích. Klášterům bylo však třeba poskytnout určitý peníz, věno, aby měšťanští synové nebo dcery byli do nich přijati. Cesta to byla relativně snadná, omezená jen tím, že kláštery měly určitý počet členů. U světských beneficíí to bylo obtížnější. Měšťané se proto zpravidla snažili získat nějaký patronát nad beneficíem, který jim umožňoval obsadit beneficium osobou podle svého přání, nejčastěji některým měšťanským synkem. Měšťané si podržovali patronát i tehdy, když jinak ostatní majetek s patronátem související odprodali.

Kromě nižších beneficíí (syn Jana Smelczlina byl plebánem v Modřicích, bratr Heimlina Lvova Konrád v Pouzdřanech, Jan Poherlicerův v Drnholci) obsazují patricijské synové s úspěchem i kanovnícká místa - brněnská a olomoucká kapitula nejdou tehdy ještě vyhrazeny pro šlechtice, jak se to stalo u jiných kapitul. Do brněnské kapituly pronikli takto (i jako vikáři u sv. Petra) Jan Rotender, Jan Tamarův, Lukáš Poherlitzer, Jakub, syn Jana z Tišnova, a další členové nepatricijských rodin Jan ze Strážova, Mikuláš z Kroměříže, Petr z Troskotovic,⁸⁸ Jindřich z Výmaru, Mikuláš, syn Pavla ze Slavkova, Jan, syn

Mikuláše z Litomyše, Dětrich, syn Diviše z Jindřichova Hradce.⁸⁹ V olomoucké kapitule byla situace podobná. Pro léta 1341-1360 lze napočítat 73 kanovníků, neboli osob, které si získaly čekatelské právo na místo kanovníka. Ze 64 osob, pocházejících z českých zemí, bylo 29 šlechticů a 22 měšťanů, ostatních 13 je neurčitelných. Z měšťanů bylo nejméně 6 z Brna, 3-5 z patricijských rodin.⁹⁰ I později byl podíl brněnských měšťanských rodin v Olomouci silný, stačí uvést, i když už je to mimo naše období, dr. Jana Háze, pak olomouckého biskupa (1450-1454). Olomouckými děkany byli: Mikuláš z Brna (1340-1341, 1341-1348), Konrád z Brna (1348-1349), olomouckým kapitulním proboštem Mikuláš z Brna (1247-1260).⁹¹

Kromě získání patronátu bylo používáno i jiné cesty, zřizování patronátu. Tak r. 1353 kapitula kostela sv. Petra v Brně prohlásila v listině, že brněnskému měšťanovi Janovi Smelczlinovi, který založil prebendu a kanonikát u sv. Petra, nyní drženou Mikulášem, kroměřížským kanovníkem, patří nad touto prebendou patronátní právo. Toto právo příslušelo i Janovu synovi Peškovi a prvorozenému synovi Peškovu,⁹² čili patronátní právo platilo jen na tři životy, pak vyhaslo. Zdá se, že udaného práva jmenovat kanovníka bylo použito v případě kanovníka Smelczlina, o němž se předpokládá, že byl Janovým synem.⁹³

Společenskou povinností, mravním nátlakem je třeba vysvětlit jiný rys vztahu měšťanstva k církvi, neobyčejné množství tzv. zbožných odkazů. V kostelech byly zřizovány oltáře, byly určovány platy za plnění některých bohoslužebných povinností. Radní Oldřich Hupfenbach r. 1412 odkázal ve své závěti herburskému klášteru 7 hřiven platů, johanitskému špitálu 2 hřivny platů, jiným kostelům a klášterům iluminovaný rukopis a peníze za prodané šaty a zbraně.⁹⁴ Bezdětní měšťané odkazovali církvi značnou část majetku, měšťané s rodinou jen přiměřený díl. Ale i to znamenalo zkrácení světského majetku, zmenšování jeho podílu na celkové hodnotě nemovitého majetku. Ne nadarmo církevnímu majetku se říkalo majetek „mrtvé ruky“, přímý užitek z něho pro hospodářství byl malý.

Dřímál napočítal v roce 1365 57 šlechticů a duchovních, kteří měli 62 městišť a domů v ceně 335 hřiven 1 groš,⁹⁵ to znamená z celkové ceny městišť a domů něco přes 8 %, ačkoliv držitelů bylo z celkového počtu jen 6 %.

U šlechty šlo o objekty, které v teorii měly „trpět“ s městem, šlechta se ale odvolávala na svá privilegia a neplatila buď nic, nebo jen velmi málo. Velmi často bylo městu třeba o věc už rozhodnutou a dohodnutou zápasit znovu.

Šlechta měla zájem o pohodlí, které jí skýtalo město, o požitky, zboží a jiné věci, které mu město mohlo poskytnout. Měla zájem o peníze měšťanů: Dětrich Mořicův (Mauriciův) se ženil s Kateřinou z Vildenberka, což byl dosti významný šlechtický rod, manželka Jana Alramova byla šlechtice. Příznačný je r. 1364 sňatek Ofky, dcery Petra Hechta z Rosic, to byl původně měšťanský rod, nobilitovaný dvorskou službou, s málo významným, ale bohatým krejčím Pylušem, který své nevěstě zajistil 30 hř. věna.⁹⁶ Bylo to hodně. V zemských deskách se setkáváme s případy, kdy manželka šlechtice dostává věnem pouze plat 1 hřivny.⁹⁷ Zdá se, že šlechta, především nižší, považovala měšťany za rovnoprávné, nebo je aspoň tolerovala, pokud ovšem měšťané vlastnoručně

nepracovali. Je náhoda, že Jan Hus považuje měšťany za vládnoucí vrstvu středověké společnosti?⁹⁸

Otázkou velmi choulostivou, a to neprávem, je problém národnosti brněnských měšťanů. Příliš často se totiž řešila a řeší pod šovinistickými hesly, které uměle snižovaly podíl druhého národa a pěstovaly neoprávněný pocit nadřazenosti.

Je třeba si především uvědomit, že němečtí měšťané k nám nepřicházeli, aby k nám přinášeli „vyšší kulturu“. Tento úmysl jim byl podsunut až dobou zcela moderní. Přišli sem, aby se užívali, aby získali snadnější kus chleba než doma. Pro ten účel přinášeli s sebou jisté odborné vědomosti, jež jim zase dali jiní vystěhovalci do jejich vlasti, přišli ze západu, Flámové, Holanďané, Francouzi. Odbornost se týkala především správní, právní a asi až v poslední řadě hospodářské stránky. Naši panovníci, aby si tyto odborníky udrželi a aby jim usnadnili první kroky, dali jim určitá privilegia. Řídili se při tom předpokládaným finančním ziskem ze zřizovaných měst, která sice už existovala, ale jejichž nová organizace měla zisk z nich zvýšit. Národnostní stránka tu vůbec nerozhodovala. Lze říci, že naši panovníci by usazovali stejně dobře i měšťany neněmecké národnosti, jestliže by přinášeli potřebné předpoklady.

Ale i z české strany byli hledáni Češi tam, kde nebyli. Tak byla nadhozena domněnka, že proslulý pisar Právní knihy Jan byl Čechem, protože své zápisy do pamětní knihy zahájil v den svatého Václava, což prý je úcta typická pro Čecha.⁹⁹

Ve skutečnosti však Jan i pisari v brněnské městské kanceláři byli Němci, což má značnou důležitost, neboť leckterého Čecha mohli „poněmčít“ tím, že místo správného českého jména napsali německé, které jim bylo pohodlnější než nesrozumitelný český výraz.

Na základě jazykového rozboru nejstarších brněnských německých práv, vzniklých kolem r. 1335 - je to nejstarší souvislý, německy psaný text v Brně a na Moravě vůbec¹⁰⁰ - je jasné, že brněnští Němci u nás mluvili smíšeným dialektem s prvky středoněmeckými a s převládajícími prvky středobavorskými.¹⁰¹ Pisari nerozlišovali výslovnost retnic b, v, psali „Benczeslai“ místo „in die sancti Wenczeslai“, Bratislavia místo Vratislavia, Wohemus místo Bohemus. Rovněž těžké bylo pro ně lišit neznělé d a znělé t (tornator i dornator, platner i pladner), dále p místo b (Prunner místo Brunner, Pohemus místo Bohemus). Brněnští Němci podle toho pocházeli z hornoněmecké jazykové oblasti.

Pro německou vedoucí vrstvu svědčí řada faktů: v latinské pamětní knize je řada německých zápisů, mnoho závětí je napsáno německy. Např. roku 1348 židovský mistr Izák donesl před městský soud několik hebrejských listin a ty byly přeloženy do němčiny.¹⁰² Přísaaha se skládala u soudu německy, latinské termíny se překládají do němčiny, v právních textech se používají německé výrazy. Důležité je, že je nutno sedlákům překládat do němčiny poučení, jak se mají vyměřovat pole.¹⁰³

A přesto není situace národnostně jednoznačná. Je zajímavé, že Mendl, jeden z našich nejpřednějších historiků, zastával názor, že proti smíšenému chudšímu obyvatelstvu stál čistě německý patriciát,¹⁰⁴ kdežto další badatelé Süsová i Chaloupka¹⁰⁵ považovali všechny vrstvy obyvatelstva za smíšené.

K tomuto názoru byly důvody. Mendlova edice zachytila ve svém důkladném rejstříku řadu českých jmen pro muže¹⁰⁶ Bartoš(1), Beneš (2), Bohuslav (tandlěčka Bohuslavova 1), Bohuš (1), Bohuněk (2), Bušek (2), Ctibor (2), Čepek (4), Tyček (Ticzo, gener Salcerii, sutrix Ticzonis, 2), Domek (1), Fráňa (1), Franěk (1), Frycek (1), Hanek (1), Hanuš (1), Hašek (1), Havel (ve tvaru Hebel, tedy pochybném, 3), Hereš (1), Hodslav (1), Holček (1), Hoňata (? ve tvaru Honetlinus, 1), Hronek (Hronkinna, 1), Janek (1), Jano (1), Ješek (12), Jenek (2), Jarek (1), Kuneš (většinou pochybné případy, 21), Lucek (2), Mařík (4), Macek (Maczco, 1), Máca (Maczy, 1), Mikeš (Mixo, 20), Pavlík (1), Pevlín (pochybné, 2), Pešek (14), Přibyslav (2), Řehoř (1), Smil (1), Svach (1), Šima (1), Čepán (= Štěpán, 3), Vaněk (1), Vaník (1), Václav (jen tvary Waczlab 2, nikoli Wenceslaus, těchto je 22), Vaňka (Wanyka, 1), Velík (2), Velislav (1), Vítek (3), Záviše (1), Zbilut (2), Zdeněk (2), Tenko (? 1), Zdík (1), Zdislav (1), Žáček (1). Ženských jmen je ještě méně: Aluše (2), Eliška (1), Bětka (1), Jeruše (pochybné, 4), Jilka (1), Kartuše (1), Lidka (Ludka, 1), Maruše (1), Petruše (3), Vítka (1), Zdeňka (1). Celkem tedy i s pochybnými případy (i s latinskými Václavy) 184 mužských a 17 ženských jmen. Tím však možnosti Čechů v brněnských berních knihách nejsou vyčerpány. Rozšíříme-li časový rámec mimo rok 1365, najdeme v rejstříku ještě tyto české přezdívky: Berka, Bradáč,¹⁰⁷ Bříško, Crlík, Čakan, Češek, Drahan, Duchoň, Hobuš, Hostík, Hulvát, Húsek, Jech, Jelen, Lojka, Mařata, Medvěd, Menšík, Moč (?), Přítel, Purkrabík, Renek, Řemenec, Slepice, Smolek, Telec, Tluksa, Třeček, Trojan, Vlček, Žák, při čemž u těchto jmen je hranice k osobním jménům plynulá. Dále jsou to osoby, označené výslovně za Čechy (Bohemus): Bartůš, Bolek, Branek, Čích, Jiljí, Jeno, Ješek, Lucie, Češka, Mařík, Mikeš, Mařík, Mikuláš, Ota, Pešek, Procek, Přibek, Šimon, Vaněk, Václav a švec Čech.

Je nasnadě, že podobné počty sváděly ke stanovení poměru českých jmen k německým a k ostatním. Süssová konkrétně uvádí 101 Čechů, 927 Němců, 301 jmen jazykově neutrálních.¹⁰⁸ Chaloupka vypočetl, že r. 1348 český podíl činil 22 % a r. 1356 vzrostl na 33 %. Hodnota takových počtů je však pochybná, protože vycházejí z předpokladu, že němečtí písaři, pořizující berní záznamy pro interní potřebu výběrcích, zapisovali jméno poplatníků tak, jak je slyšeli, a že je nijak nepřizpůsobovali. Mendl právem ukázal na metodickou slabinu takového zjišťování poměru národností, která spočívá v tom, že u německých písařů jména napsaná v českém znění, představují velmi pravděpodobně Čechy, a tudíž že počet těchto českých jmen znamená ve skutečnosti nejmenší možný počet Čechů, k nimž je třeba připočítat další, kteří se skrývají v jazykově neutrálních a v německých jménech. Mendl to prokázal analýzou křestních jmen Jan a Mikuláš, které Zatschek, iniciátor těchto studií,¹⁰⁹ považoval na základě srovnatelných olomouckých materiálů za zvláště charakteristické pro Němce v Brně. Závěry ze studia četnosti jmen naznačují spíše jen tendenci přírůstku českého obyvatelstva, o čemž se však vědělo již dříve.¹¹⁰ Není divu, že výsledky těchto prací nemohly uspokojit žádnou stranu, nejméně šovinisticky založené Němce, kterým se i Němci udaná procenta českého obyvatelstva zdála příliš vysoká a německý ráz Brna popírající.

Dřímál¹¹¹ považuje za bod obratu v národnostním charakteru brněnského obyvatelstva listinu krále Jana Lucemburského z r. 1325, kterou se povoluje přijímat poddané z venkova za měšťany. Zdá se mi však, že při přijímání rozhodoval také národnostní klíč, protože rychtář a konšelé přijímali nejenom lidi bohaté, ale také blízké jazykově, a mimo ně snad i Čechy, u kterých však byl předpoklad k asimilaci. Tuto domněnku lze ovšem za daného stavu pramenů jen těžko dokázat.

Důležitá při řešení národnostní problematiky Brna je rovněž otázka, do jaké míry bylo naplněno českým obyvatelstvem území, podléhající faře na Petrově r. 1293, a zda snad nepodlehlo aspoň zčásti germanizaci. I zde se pohybuje na nejisté půdě domněnek a dohadů.

Při analýze brněnské patricijské vrstvy se upozorňuje na česká jména v nejvýznamnějších patricijských rodech. Jen rod z Tišnova měl tři syny, dva z nich se jmenovali Václav a Bohuš, Marek Poherlitzer měl syny Peška a Václava, zetě Mikše, největší moci dosáhl z rodiny s přídomkem z Huzové Milota, stejné jméno měl křížovník z rodiny s přídomkem z Bítýšky (de Vitis), jejímž nejvýznamnějším představitelem byl Lucek.¹¹² Vysvětlení těchto jmen je různé: na jména mohly mít vliv české manželky, čeští kmoři. Právem tu Mezník praví: „Přece jen tak velký počet českých křestních jmen není bez významu: ukazuje aspoň to, že účast na sněmech, styk se šlechtou, pobyt na statcích v českém prostředí - to vše vedlo příslušníky patriciátu ke snaze přiblížit se českému živlu, převažujícímu na venkově. Ve srovnání se střední městskou vrstvou bylo mezi patriciátem pravděpodobně mnohem méně osob, jejichž mateřskou řečí (Mezník tu zřejmě myslí českou matku) byla čeština, na druhé straně bylo však asi relativně více patriciů, kteří vedle němčiny ovládali také češtinu“.¹¹³

Nový patriciát, který byl po pádu starého patriciátu v čele správy města Brna, byl po této stránce daleko „němečtější“. Neměl možnost se sblížit s českým živlem, protože nedržel po dlouhou dobu statky na venkově. Pokud se u něho vyskytnou česká jména, jsou dokladem jasně českého původu: r. 1377 přísežný Medwek Bohemus, r. 1381 přísežní oba Maříkové. Lze však pochybovat, zda si tyto přísežní svou národnost při proniknutí do rady uchovali.¹¹⁴ Přesto však tato fakta lze hodnotit jako důkaz síly českého živlu, když pronikl i do tak žárlivě střežené bašty, jakou byla městská správa.¹¹⁵

Pronikání češtiny se neubrání ani tak německá správa jako byla brněnská. U městského soudu se přísahá česky, město samo píše svůj dlužní úpis na 325 hřiven grošů Janu Puškovi z Kunina Města (= Kunštátu) česky,¹¹⁶ z nových patricijských rodin Václav Ház, jeho manželka Dorota a jeho otec Konrád z Černovic kupují českou listinou r. 1408 od markraběte Jošta - to je pozoruhodné, protože odpadá možnost, že by se českého jazyka užívalo vzhledem k prodávateli - za 300 hřiven Řečkovice.¹¹⁷

Je zbytečné mluvit ve středověku o jakékoliv rovnoprávnosti muže a ženy. Žena byla muži úplně podřízena, byla mu vydána na milost i nemilost. Ten za ni rozhodoval ve všech záležitostech a žena získávala jakou takous volnost teprve po jeho smrti.

Vždyť i v následujícím případě,¹¹⁸ ač byl tak křiklavý, se náprava dala docílit jen velmi těžko.

Psal se rok 1353,¹¹⁹ když byl rozhodnut manželský spor, který vyvolal nesporně velké vzrušení. Přední brněnský měšťan Jiří Ferreus (Eisner), zřejmě pokročilejšího stáří, si vzal ženu velmi útlého věku, Kateřinu, dceru Pešlína Smalce. Útlý věk znamenal tu asi deset let (pei zehen jaren waz) a Kateřina byla mu dána, protože „právem má manžel k manželce být slušný a něžný“. Uplynul rok a manžel začal jednat s ní špatně a bít ji bez její viny. Začal ji „vychovávat“ prý proto, aby se naučila ho i v pozdější době bát a neodvažovala se proti jeho rozkazům bouřit. Proto ji bičoval, tahal po domě za vlasy, nohama do ní kopal a jinými nedovolenými prostředky „ukázněval ne zbožně, ale jednal s ní krutě a nepočestně“, nechoval se k ní s manželskou láskou. Marně rodiče jak sami, tak prostřednictvím přísežných zakročovali, manžel Kateřiny chtěl „mistrovat“ svou ženu, „jíž byl hlavou a pánem, jak se mu zlíbí“. Protože jejich dceři hrozilo nebezpečí smrti, obrátili se rodiče na rychtáře a přísežné. Ti si manžela předvolali a radili mu, aby svou ženu spíše dobrým oslovením a ukázněváním proutkem (virgae disciplina), než potupným nadáváním, bičováním a násilnickým káráním vybízel k dobrým mravům a chvalitebnému chování. Nato Ferreus s úsměvem odvětil, že by rád chtěl vidět, jak by spravedlnost mohla zamezit, aby svou ženu podle své libosti, jak a kolikrát by chtěl, nebičoval. Rodiče¹²⁰ potom, když manžel onemocněl a stával se stále horší a jednoho dne se snažil zardousit jejich dceru, takže tato utekla do komory, kde se zavřela, požádali radu, aby jim byla dcera, zachránivší se z komory, přičknuta - což se stalo - a Ferreus předvolán před soud. Žalovaný byl tak smělý, že pozval k soudu samého markraběte, který se skutečně soudního předsednictví ujal. Soud přisoudil slíbené věno 100 hřiven pražských grošů, jakož i předsvatební dary šatstva, ložního prádla, klenotů ženě, když Ferreus nedovedl na žalobu rodičů rozumně odpovědět. Obžalovaný byl vzat do vazby a podřídil se milosti markraběte, kterou však po složení 200 hřiven mohl získat „jen těžce“. Dcera pak už se svým manželem nebydlela. Manželství ovšem rozvázáno nebylo, jen rozloučeno. Jiří Ferreus nato z dějin města Brna mizí, bylo zřejmě po jeho bohatství. Zůstávají ovšem jiní Eisnerové.

Určujícím činitelem v manželství byly peníze, na jejichž moc doplatila nešťastná Kateřina, v okamžiku uzavření manželství ještě dítě.

Přísežní se při svém rozsudku odvolali na slova zákona, který byl čten před markrabětem: Jestliže žena prokáže, že její muž je cizoložník, travič, vzbouřenec, zločinec, či zamýšlí zločin, únosce lidí, rozmařilec, či se przní s jinými a žena to vidí, dále že její muž jí ukládá o život mečem, jedem, nebo jiným způsobem, nebo že používá biče, dává zákon ženě právo ho zapudit, zdržet se svatby a přijmout zpět věno i celou předsvatební výbavu. A to nejenom tehdy, prokáže-li všechny tyto důvody, ale i z nich pouze jediný.

Pro středověkou mentalitu, jejímž základním rysem byla úcta k autoritám a tzv. neměnným hodnotám, je příznačné, že vzbouřenec - v daném případě žena - tj. člověk, který z těch nebo oněch důvodů nesouhlasil v něčem s ustáleným pořádkem (nezapomeňme, že pro kostnický koncil byli Hus a Jeroným vzbouřenci) je řazen vedle traviče a zločince.

POZNÁMKY

- 1 Slavík, Jan: Vznik českého národa. II. Národ a města. Praha 1948, s. 11, 15. Kejř, J.: Nad počátky našich měst. ČsČH 24, 1976, s. 394-395.
- 2 Hutně jeho názory podal Mendl B.: Sociální krize měst ve století čtrnáctém. ČČH 30, 1924, s. 39-40.
- 3 Bretholz B.: Geschichte s. 332.
- 4 Marek J.: Lidnatost Brna ve 14. až 16. století. BMD 2, 1960, s. 129-130 podává přehled s potřebnými odkazy.
- 5 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 253.
- 6 Marek J.: Lidnatost s. 141. Upozorňuje, že přibližně k témuž výsledku dospěl i Mendl B.: Sociální krize. ČČH 32, 1926, s. 559.
- 7 Marek J.: o.c., s. 141-142.
- 8 Dřimal J.: Sociální složení a majetek obyvatel města Brna v letech 1365 až 1509. BMD 6, 1964, s. 226, tabulka č. 10. Marek J.: o.c., s. 142 propočítal procenta, která připadají na obyvatele vnitřního města a pak na předměstí, a to na základě počtu berních poplatníků (např. r. 1348 61 % - 39 %, r. 1365 63 % - 37 %, r. 1389 61 % - 39 %). Jako korektivu používá číselných poměrů mezi majiteli domů a podruhy v berních rejstřících (r. 1348 75 % - 25 %, s. 1365 74 % - 26 %, r. r. 1387 63 % - 37 %, r. 1389 58 % - 42 %). Srovnání posledních dvou roků (skok o 5 % je příliš velký) nutí však k opatrnosti. Marek na tomto základě došel k jiným závěrům než Dřimal: jádro obyvatelstva tvořili majitelé domů, počet podruhů, nájemníků, žijících na předměstí, byl nevelký. Protože se počet domů nemohl zvětšovat, přibývalo v rostoucím Brně v druhé polovině 14. století nájemníků. Z převahy majitelů domů by plynula relativní sociální stabilita města. Tak tomu ovšem není.
- 9 Dřimal J.: o.c., s. 194, tabulka č. 1.
- 10 Graus F.: Městská chudina v době předhusitské. Praha 1949, s. 33.
- 11 Mendl B.: Knihy s. 327, 328, 330, 333, 282.
- 12 Ibid., ss. 393, 378, 388, 378, 398.
- 13 Ibid., s. 368.
- 14 Ibid., s. 384, 380.
- 15 Ibid., s. 369, 383, 391, 394, 398, 399, 382.
- 16 Ibid., s. 2, 115.
- 17 Graus F.: Městská chudina s. 41.
- 18 Dříve se předpokládalo, že věční tovaryši jsou až od konce 15. století. Mendl B.: Sociální krize s. 144-145 ukázal na nutnost posunout toto datum.
- 19 Stoklickaja-Těreškovič V. V.: Nemeckij podmasterje 14.-15. vv. Leningrad 1933, s. 9 (citováno podle Graus F.: Městská chudina s. 42).
- 20 Mendl B.: Knihy s. 317. Zápis není příliš jasný, pokračování za Kunešem vztahují k Wischauerovi. Snížený poplatek by tomu vcelku odpovídal.
- 21 Mendl B.: o.c., s. 260 (srv. i s. 268), 360.
- 22 Ibid., s. 101.
- 23 Graus Fr.: Městská chudina s. 60.
- 24 Molnár A.: Jan Želivský, Dochovaná kázání z roku 1419. Díl I. Od neděle velikonoční do páté neděle po sv. Trojici. Praha 1953, s. 223.
- 25 AMB, rkp. č. 39, f. 199r, č. 1093.
- 26 Graus Fr.: Městská chudina s. 61.
- 27 Regulae Veteris et Novi Testamenti I, Pragae 1908, s. 253, 86 (vydal Vlastimil Kybal).
- 28 CDM 8, 176-177, č. 230. Datum je tam v poznámce přesvědčivě zdůvodněno.
- 29 AMB, rkp. č. 39, f. 118v, č. 651.
- 30 AMB, rkp. č. 39, f. 117r, č. 634.
- 31 Rössler E. S.: Stadtrechte s. 230, č. 495.
- 32 Molnár A.: o.c., s. 223.
- 33 Šibalové a šibalky, o nichž se zmiňuje Graus Fr.: Městská chudina s. 64, nejsou falešní hráči, nýbrž šenkýři.
- 34 Mendl B.: Knihy s. 293, 316, 349.
- 35 Graus Fr.: Městská chudina s. 69.

- 36 Dřimal J.: Sociální složení s. 227. Pro poznání hodnoty této sumy je si třeba uvědomit, že např. zedníci při stavbě pražského svatovítského dómu v letech 1372-1378 dostávali týdně 12-16 grošů, což znamená při nepřetržitém celoročním zaměstnání (to bylo nereálné) roční výdělek nejvýše 13 hřiven. Nádeník při platu 1 groš denně, mohl za nemožného předpokladu práce také v neděli a v četné církevní svátky vydělat za celý rok 5 hřiven 45 grošů. Srv. tabulky mezd, které má Graus Fr.: Městská chudina s. 71-76. Tu se mně 3 hřivny nemovitého majetku nejví tak trpasličí jako Dřimalovi (s. 225). K minimu nutnému k životu, viz Graus, Fr.: Městská chudina s. 82-84. Z moravského materiálu je zajímavá taxa, kterou stanovila brněnská městská rada na „ležení“ (byla to zvláštní právní instituce, která měla pomáhat k vymáhání dluhů: na účet dlužníka vjeli do určité hospody dlužníkovi ručitelé a žili tam tak dlouho, dokud dlužník nezaplátil); pánovi bylo třeba dát na stravu za den 2 groše, jeho sluhovi groš, koňovi půl měřice ovsa nebo seno za půl groše. Víno a pivo bylo jak pro pána, tak i pro sluhu oceněno stejně jako strava. Tyto ceny nesměly být překročeny. CDM 11, 379, č. 427; 406, č. 465.
- 37 Faktorem, který propočty poněkud zpochybňuje, je nesnadná srovnatelnost údajů z vnitřního města a z předměstí. Městské vnitřního města byla nesporně daleko levnější než odpovídající domy. Na předměstí, jak je známo, se počítala hodnota domů. Znamenalo by to, že hranice 3 hřiven má ve vnitřním městě větší hodnotu než na předměstí. Bylo by totiž zapotřebí připočítat na předměstí k ceně městské hodnotu domů. Ta se však dá zjistit jen v několika případech.
- 38 Dřimal J.: Sociální složení s. 227.
- 39 Dřimal J.: Sociální složení s. 227.
- 40 Mezník J.: Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století. BMD 4, 1962, s. 247-349, základní práce pro následující popis.
- 41 Ibid., s. 255-256.
- 42 Ibid., s. 258, tabulka.
- 43 Ibid., s. 261-262.
- 44 Rössler E. S.: Stadtrechte s. 62, č. 119.
- 45 Mezník J.: o.c., s. 263. Číslo pro rentu celého města má Dřimal: Sociální složení s. 210: 435 hř., v nichž bylo uloženo 2783 hř. kapitálu.
- 46 Mendl B.: Knihy s. 343, 304, 303.
- 47 Bretholz B.: Geschichte s. 325.
- 48 Mezník J.: Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století. SbMM 79, 1960, s. 129-147. Odtud převzaty nákresy a jiné údaje. Tam na s. 142-147 abecední seznam míst, kde brněnští měšťané drželi majetek.
- 49 Pro Vlasatice dokonce Děťich vymohl vynětí z pravomoci znojenské cúdy a vlastní hrdelní soud. Vlasatice se pak staly sídlem jeho rodu (manželka byla šlechtička Kateřina z Vildenberka) s odpovídajícím přídomkem z Vlasatic.
- 50 Mendl B.: Knihy s. 295 (50 hřiven), 343 (100 hřiven), 299 (130 hřiven). Mezník B.: Brněnský patriciát s. 266.
- 51 Mezník J.: o.c., s. 267.
- 52 Mezník J.: o.c., s. 268.
- 53 Mezník J.: Jindřich Fuchs. Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století. BMD 1, 1959, s. 151-158.
- 54 Mendl B.: Knihy s. 4 (Vushlinus). Další doklady podle rejstříku.
- 55 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 278.
- 56 Ibid., s. 278.
- 57 AMB, rkp. č. 39, f. 232r, č. 1280. Mendl B.: Knihy, s. 412, 277, 413, rejstřík s. 460. Rozdíly ve dvou seznamech plynou ze srovnání.
- 58 Mendl B.: Knihy s. 275, 277-278, 279, 412, 413.
- 59 AMB, rkp. č. 39, f. 196v, č. 1065 jmenuje 15. července a na f. 333r, č. 2041 18. července purkmistra Ondřeje (Enderlina) kramáře.
- 60 AMB, rkp. č. 39, f. 245r, č. 1380.
- 61 AMB, rkp. č. 39, f. 232r, č. 1277, f. 231v, č. 1275.
- 62 AMB, rkp. č. 49, f. 271r, č. 1559 (zápis z 31. července 1363).
- 63 AMB, rkp. č. 39, f. 233v, č. 1296 (ze 12. září 1365).

- 64 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 280-281.
- 65 Bohatě bych je nenazval, protože r. 1360 platil např. Hašek 2 1/2 hř., Ješek z Olomouce 3 1/2 hřivny, Jan pekař 4 hřivny bez 3 grošů, Enderlin kramář 4 hřivny, Jakub Pretschelch 5 věrduňků, Vernhard řezník 1 1/2 hřivny, Lutold Rutenstock 3 hřivny bez půl věrduňku, Mikuláš Ebranův 4 hřivny. Mendl B.: Knihy s. 267, 266, 267, 266, 268, 266, 267, 268 (Ebranus), u Jakuba Heupela a Mikuláše Reinbotona daň zjištěna nebyla.
- 66 Domněnku, opřenou o česká jména, že Hašek Donátův a Ješek z Olomouce byli Češi, pokládám za nepravděpodobnou.
- 67 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 285-287.
- 68 Ibid., s. 299.
- 69 Ibid., s. 300, tabulka složení městských rad v letech 1393-1420.
- 70 Ibid., s. 300.
- 71 CDM 11, 108-110, č. 119-120. Německý překlad Bretholz B.: Geschichte s. 241-244, český Mendl B.: Sociální krize s. 190-191.
- 72 Latinský termín pro tyto mluvčí capitaneus (= kapitán, hejtman) nesmí svádět k agalogiím s podestátem v italských městech.
- 73 Bretholz, B.: Geschichte s. 242 vykládá jako „mincovní úředníci“, což se mi zdá příliš určité. Proto tu užívám moderního tvaru, který zahrnuje nejenom mincovní úředníky, ale i další kategorie lidí, zúčastnivších se na tomto útisku.
- 74 Mezník J.: Hnutí řemeslníků a chudiny v Brně roku 1378. ČsČH 9, 1961, s. 637-638.
- 75 Ibid., s. 639.
- 76 Ibid., s. 646.
- 77 Ibid., s. 641, pozn. 16.
- 78 Ibid., s. 650.
- 79 Ibid., s. 651.
- 80 Guenée B.: L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États. Paris 1971, s. 270.
- 81 Prameny otiskl Mendl B.: Knihy s. 76-78, 167-170. Spor popsal Bretholz B.: Geschichte s. 110-114.
- 82 Cesta stála 12 hřiven.
- 83 CDM 7, č. 763, 761.
- 84 Nedochováno. V účtech nejsou uvedeny další dvě listiny, které tehdy byly získány (CDM 7, č. 760, 764).
- 85 Podle předlohy (Mendl, B.: Knihy s. 77): 1 1/2 aurei pro 1 1/2 fert. Zdá se tedy, že zlatý neměl vždy stejnou hodnotu.
- 86 Veřejnému notáři zaplatili 1 hřivnu. Pro srovnání: pergamen sám stál jen groš. Mendl: Knihy s. 169.
- 87 Listina se nám nedochovala ani v opise, je to další doklad četných ztrát středověkých pramenů.
- 88 Troskotovice pokládám za pravděpodobnější než Dražovice, jak má Mendl B.: Knihy s. 447.
- 89 Bretholz B.: Geschichte s. 160. Děťicha se asi týká zápis v berním rejstříku z r. 1365 (Mendl B.: Knihy s. 377), podle něhož se klerikovi Newenhauserovi platí půl hřivny.
- 90 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 331.
- 91 Zemek M.: Olomoucká dómská kapitula ve svém vývoji a personálním složení. Kandidátská práce 1969. (Citováno podle Medek V.: Osudy moravské církve do konce 14. věku, s. 182).
- 92 CDM 8, 184-185, č. 243.
- 93 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 332.
- 94 AMB, rkp. č. 48, f. 313v, Otiskl Stoklaska O.: Die Testamente der Brüner Bürger. ZVGMSch 6, 1902, s. 128-130.
- 95 Dřimal J.: Sociální složení s. 197, tabulka č. 2.
- 96 AMB, rkp. č. 39, f. 333v, č. 2044.
- 97 ZDB 1, kn. 6, 117, č. 310. Mezník J.: Brněnský patriciát s. 326-327.
- 98 Graus Fr.: Dějiny venkovského lidu 2, 268, pozn. 2.
- 99 Tuto domněnku vyvrátil Mendl B.: Knihy s. 46 úvod.
- 100 Masařík Zd.: Jazykové poznámky k Rösslerovu vydání brněnských městských práv. ČMM 76, 1957, s. 148.
- 101 Ibid., s. 149.

- 102 AMB, rkp. č. 40, f. 99r.
 103 Rössler E. S.: Stadtrechte s. 220, 223, č. 479. Srv. Bretholz: Geschichte s. 339-340.
 104 Mendl B.: O národnostním složení středověkého Brna. ČMM 62, 1938, s. 361-368.
 105 Süß L.: Die Volkszugehörigkeit der Bevölkerung Brünns im Jahre 1348. ZsG 1, 1937, s. 269-280, zvláště s. 276 (až po patriciát s daní přes 1000 grošů, u něhož Süssová počítá dva Němce a jednoho neurčitelného). Chaloupka G.: Brno a Znojmo do 15. století. ČSPS 57, 1949, s. 14-21, 94-107. Shrnutí Mezník J.: Brněnský patriciát s. 270-271. 291-292.
 106 V závorce udávám počet jmen, vyskytnuvších se během sbírky r. 1365, zmínky z ostatních let, jako statisticky méně hodnotné, vypouštím.
 107 Doklady pro Brabce pokládám za omyl, jde o příchozí z Pravlic.
 108 Süß L.: Volkszugehörigkeit s. 280 (součet platících a neplatících).
 109 Zatschek H.: Die Namengebung der Brünnner Bürger nach den Losungsbüchern 1343-1365. ZsG 1, 1937, s. 256-268, konkrétně s. 256.
 110 K otázkám spojeným s tímto postupem Marek J.: O studiu městského přistěhovalectví. SbMM 79, 1960, s. 87-88.
 111 Dřimal J.: Dějiny s. 65.
 112 Mezník J.: Brněnský patriciát s. 270.
 113 Ibid., s. 270-271.
 114 Ibid., s. 291-292.
 115 Chaloupka G.: Brno a Znojmo s. 100-101; vzrůst české vrstvy asi přeceňuje, jeho doklady však o vzrůstu (všeobecném) přesvědčují.
 116 CDM 13, 270, č. 261 z knihy privilegií v AMB, rkp. č. 40, f. 28r.
 117 CDM 14, 8-9, č. 10.
 118 Rössler E. S.: Stadtrechte s. 234-236, č. 511. Též AMB, rkp. č. 39, f. 162v, č. 847, pokračování vytrženo.
 119 Datum příběhu se podává ze zápisu v městské berní knize z toho roku (Mendl B.: Knihy s. 208), kde se mluví o poradách brněnských přísazných o Jiřím Ferreovi, i ze zápisu v městské pamětní knize, citovaném v předchozí poznámce.
 120 Je charakteristické, že rodiče u soudu představoval Pešlín a jeho otec Jan starý Smalcz.

3. ZDRAVOTNICTVÍ, MÍRY, ZÁVAŽÍ A PENÍZE

Hygienické poměry v Brně byly špatné,¹ ale přesto ne tak špatné, jak se běžně traduje. Profesionální čistící služba, podřízená městu, neexistovala, čistota ulic byla závislá na tom, zda majitelé dali odvézt odpadky, které se před jejich domem nashromáždily. Máme zachovány zprávy, že město dalo r. 1354 z Horního trhu vyvézt bláto.² Lze to interpretovat buď jako důkaz, že Horní trh nebyl dlážděn, nebo také jako doklad, že bláto, nashromážděné na dlažbě vozidly, přijíždějícími z jiných nedlážděných ulic, bylo odstraňováno. Město bylo pravidelně dlážděno a na tento účel byly vynakládány dosti velké částky peněz. Nelze předpokládat, že na dlažbách by město trpělo větší nepořádek. Hnojivo bylo soustřeďováno na místech uvnitř hospodářství a pak vyváženo na pole. Na ulice se hnojivo dostávalo jen tehdy, bylo-li ho příliš mnoho, takže jímky uvnitř hospodářství pro ně nestačily. Soudím, že v tomto ohledu poměry v Brně byly dosti blízké stavu, jaký býval v pečlivěji udržovaných vsích zemědělského typu ještě na počátku tohoto století.

Hygienické nedostatky souvisely spíše s velkým nakupením obyvatelstva.

Jedinečným pramenem pro poznání našeho středověkého zdravotnictví, který jinde nemá obdobu, je zlomek řádu lékařů a lazebníků,³ z něhož jsou zachována aspoň tato opatření:

1) Lékárníci měli své zásoby úplně obnovovat. Zastaralé a zkažené věci, nalezené lékaři v lékárnách, se měly veřejně na trhu spalovat i s pouzdry. 2) Žádný lékař nesmí mít tajná společenství s některým lékárníkem, neboť tím jiným lékařům a lékárníkům vzniká velká škoda, která se postupně zvětšuje. 3) Lékař má pozorovat moč, měřit puls a vykonávat pouze to, co má vztah k jeho oprávnění. 4) Lékárník má opominout, co přísluší lékaři, a má v lékárně zhotovovat léky podle receptu. 5) K praxi v medicíně se nepřipouštějí řeholníci, klerikové, bekyně čili porodní báby (begine seu vetule) a ostatní osoby, které se zřejmě nechovají jako lékaři a fyzikové, leč by vykonali to, co bylo dříve řečeno o lékařích (tato část se nedochovala). 6) Jak lékaři, tak i lékárníci mají v radě skládat přísahu o správném vykonávání svého úřadu. 7) Kdo by porušil tato ustanovení, bude vyloučen ze společenství obyvatelů města a nebude mít nadále obživu ve městě Brně.

Lékařů byly aspoň tři kategorie. Nejprve to byli fyzikové, z nichž známe jménem Viléma, mistra fyzika, jinak fyzika a lékaře, který měl r. 1350 dva domy, což je mezi brněnskými měšťany řídký zjev. Jeden z nich, ležící naproti královské kaple, byl dřevěný a mistrem Vilémem znovu upraven (L 27), druhý dům je neznámé polohy.⁴ Pak jsou to lékaři (medicus) a lazebníci čili bradýři (chirologus). Hranice mezi těmito dvěma kategoriemi není přesná, protože obou názvů se užívá pro téhož člověka. Zajímavé je, že mistr Vilém při sbírce r. 1348 nic neplatí,⁵ dalo by se to vysvětlit tím, že jako zeměpanský úředník nemusel nic odvádět. Roku 1365 v berním rejstříku bylo zapsáno pět lékařů. Z nich mají samostatný dům Henslín (B 34), který platí z městiště a z výčepu 18 gr., mistr Petr lékař (jinde zvaný též lazebník), platící z nemovitostí 20 gr., lazebník Osvald, odvádějící z nemovitostí (L 104) půl hřivny.⁶ Ostatní dva jsou v nájmu: Mikuláš lazebník platící 2 gr. (L 105) a lékař Ungarus (= Uher), který měl zaplatit 8 grošů, bylo mu však sleveno na 4 groše (L 110).⁷

To vede k domněnce, že lékaři z výkonu své funkce do městské sbírky nic neodváděli. A pokud se tak dalo, šlo o daň z jiného titulu. Sporný může být jen případ lékaře Ungara, který měl zřejmě odvést základní živnostenskou taxu. Zdá se tu však, že aspoň někteří lékaři byli nuceni svou funkci spojovat s výkonem jiného povolání, protože léčení je samo nestačilo uživit.

Městské daně u ostatních lékařů z jiných let jsou rovněž nízké. Nejdelší řadu lze sestavit u lékaře Meinlina (B 34): r. 1347 10gr., r. 1348 nic, r. 1355 15gr., r. 1356 10 (= základní sazba z městiště).⁸ Podobně lékař Pavel, bydlící v nájmu (B 95), platí r. 1345 6 gr., r. 1347 lot.⁹ Nejvíce vůbec (45 grošů) odváděl mistr Engilhart, u něhož lékařské povolání předpokládáme jak podle akademického titulu, tak podle toho, že bydlel v lékařském domě (B 37).¹⁰ Jiný lékař Dětlín platil r. 1345 jen lot.¹¹ Bretholz napočítal lékařů v období od r. 1275 více než dvanáct.¹²

Ani lékárníky nelze považovat za zvláště bohatý stav. Roku 1365 je lékárník Augustin majitelem městiště v ceně 16 hřiven (C 16), jeho majetek je odhadnut

na 46 hřiven, z čehož měl platit 1 1/2 hřivny bez lotu (= 92 groše), ze živnosti tedy neplatil. Druhý lékárník Martin bydlel v nájmu (B 117), měl odvézt z výčepu 5 věrduňků, bylo mu sleveno na 40 gr.¹³ Lékárníci tedy jako lékaři neodváděli ze své živnosti daň.

V kapitole o peněžních poměrech je třeba nejprve uvést základní peněžní vztahy, které platily v Brně. Roku 1300 ražbou nové mince, českého groše, končí období denárové, charakterizované výměnou peněz i několikrát za rok, a nastává éra měny grošové, trvající asi do r. 1547. Vzhledem k tomu, že existují přehledné příručky Pošvářovy,¹⁴ není nutné uvádět všechny relace, které platily na Moravě.

Období denárové:

Hřivna (marka) stříbra	= 4 věrduňky (ferto)	= 16 lotů	= 64 kventlíků
210 g, moravská 280 g	1 věrduňk	= 4 loty	= 16 kventlíků
		1 lot	= 4 kventlíky

Libra denárů	20 solidů krátkých	= 240 denárů
(talent denárů)	8 solidů dlouhých	= 240 denárů
	1 solidus krátký	= 12 denárů
	1 solidus dlouhý	= 30 denárů

Měna grošová

Hřivna pražská	= 4 věrduňky	= 16 lotů	= 64 groše	= 768 parvů
(253 g)	1 věrduňk	= 4 loty	= 16 grošů	= 192 haléřů
		1 lot	= 4 groše	= 48 haléřů
			1 groš	= 12 haléřů

Kopa pražská	= 60 grošů
talent (při vraždách)	= 38 2/5 gr.
(při jiných činech)	= 20 gr.

V Čechách se počítalo po kopách, pro Moravu je zase charakteristická hřivna, které se proto také říkalo moravská, po 64 groších. Počty v účtech města Brna jsou založeny výhradně na hřivně a groších. Pro berníky platí úřední relace 12 parvů neboli haléřů na 1 groš a v ní přijímají všechny platy v drobné minci.

Drobná mince měla pro nemajetné obyvatelstvo význam zcela mimořádný, protože v ní dostávalo mzdu, platilo potraviny a různé předměty běžné potřeby. Znehodnocování mince se projevovalo nejvíce právě u drobné mince, jak svědčí již probrané stížnosti z r. 1378. Také pro město měla drobná mince velký význam, neboť v ní přijímalo městskou berni. Roku 1354 dostalo město z vybraných 585 hřiven 37 grošů v drobných penězích 300 hřiven. Při jejich

výměně ztratilo na každé hřivně 2 groše.¹⁵ Cena groše byla tedy 13 1/15 haléře. Ještě charakterističtější je zápis z r. 1360, kdy bylo při výměně používáno různého kursu. Na hřivnu byla ztráta někdy 5 grošů, jindy 6 grošů, někdy 8 grošů i více. Celková ztráta byla tehdy 53 hřiven.¹⁶ Přijmeme-li průměrnou ztrátu 7 grošů na hřivnu, pak z celkové vybrané berně 805 hřiven 19 grošů bylo vyměněno 484 hřiven, tj. více než polovina. Ztráta 8 grošů na hřivnu znamená relaci 1 groš = 13 5/7 haléře. Kursovní rozdíly se na první pohled zdají nepatrné,¹⁷ ale jejich význam vysvitne, jde-li o větší částky. Rozdíl mezi úředně stanovenou relací 1 groš = 12 haléřů a skutečnou hodnotou haléře, je někdy více než desetiprocentní. Toto zhoršování mince bylo značně usnadněno tím, že haléře (neboli parvy) byly raženy z mědi nebo z olova.¹⁸ Menší hodnoty než haléř byly asi placeny zlomenými, které město bylo nuceno dát přetavovat. Vzhledem k významu drobných peněz obíhalo poměrně dost falešných haléřů.

V literatuře není dosud jistota, zda nebyl rozdíl mezi haléři, jinak zvanými též denáry a parvy. Z brněnského materiálu plyne, že „hallenses“, „parvi“, „parvi denarii“ byly označením stejně hodnotných mincí. Rozdíl vznikl asi až od mincovní úpravy Karla IV. z r. 1384, který pro Čechy zavedl poměr 1 groš = 6 penízů (nummi) = 14 haléřů = 28 půlhaléřů (obolů).

Proti těmto základním jednotkám byl význam ostatních cizích měn menší. V brněnských berních počtech, vydaných Mendlem, jen na dvou místech se setkáváme s vídeňskými denáry,¹⁹ v prvním případě jde o platbu do Vídně, v druhém, avšak celkem výjimečném, je zřejmé, že r. 1353 bylo přijato při sbírce vídeňských denárů za 9 věrduňků, při jejichž výměně bylo ztraceno 10 grošů. Suma 2 1/4 hřivny vídeňských denárů v celkovém výběru berně je množství zanedbatelné. Vídeňských denárů, neboli feniků, připadalo na groš 7 (někdy jen 6,5).²⁰

Je třeba se zmínit o zlatém (florénu), který začal razit Jan Lucemburský r. 1325. Dvanáct dílů stříbra se rovnalo jednomu dílu zlata, tedy jeden zlatý (zl.) připadal na dvanáct grošů. Při zhoršování kvality českého groše se tento vztah začal měnit. V brněnských berních materiálech se poměr zlatého ke grošům jeví takto:

1345	6 zl. = 5 1/2 věrduňku (fertonů) a 3 gr. = 91 gr.	1 zl. = 15 1/6 gr.
	15 zl. = 3 hř. lot = 196 gr.	1 zl. = 13 1/15 gr.
1348	30 zl. = 360 gr. ²¹	1 zl. = 12 gr.
1352	50 zl. = 10 hř. 10 gr. = 650 gr.	1 zl. = 13 gr.
	10 zl. = 2 hř. 2 gr. = 130 gr.	1 zl. = 13 gr.
	130 zl. = 25 hř. 25 gr.	1 zl. = 12 1/2 gr.
	9 zl. 16 gr. = 2 hř. 6 parvů = 128,5 gr.	1 zl. = 12 1/2 gr.
	60 zl. = 12 hř. bez 18 gr. = 750 gr. ²²	1 zl. = 12 1/2 gr.
1353	12 zl. = 9 fert. = 144 gr.	1 zl. = 12 gr.
	63 zl. = (784 gr.) ²³	1 zl. = 12 3/7 gr.
1357	30 zl. = 7 hř. lot = 452 gr.	1 zl. = 15 1/15 gr.
1365	2 zl. = 29 gr.	1 zl. = 14 1/2 gr.
	6 zl. kromě 3 gr. = 1 1/2 hř. = 93 gr. ²⁴	1 zl. = 15 1/2 gr.

Tyto údaje je třeba brát opatrně, protože podklady pro ně jsou různé. Někde jde o skutečný směnný kurs, jinde o přepočítací kurs. Odchyly r. 1352 by se daly vysvětlit i tak, že při směňování velkých částek peněz platil kurs výhodnější (tj. 12 1/2 gr. na zlatý místo obvyklých 13 gr.). Přesto však je z kursů zjevně stále zdražování zlatého.

Je otázka, zda existovala samostatná moravská měna, jak tomu nasvědčují výrazy typu „hřivna pražských grošů moravského čísla a rázu“.²⁵ Pošvář nepovažuje to za důkaz moravské mince, ač nevylučuje, že výraz mohl jako početní jednotka vyjadřovat „moravské platidlo“, tj. hřivnu placenou na Moravě, která obsahovala 64 grošů, čímž se měl vyznačit rozdíl proti Čechám, kde se užívala kopa grošů po šedesáti groších.

Nepochybuje se, že až do r. 1300, kdy po zavedení groše ražba mincí byla soustředěna v Kutné Hoře, byly na Moravě raženy mince. Není však jasné, které moravské brakteáty a denáry 13. století pocházejí z brněnské mincovny, protože na rozdíl od denárů 11. a 12. století jsou bez jakéhokoliv nápisu. Předpokládá se však koncem 13. století pro Brno malý rozsah činnosti.²⁶

Jako personál mincovny se uvádějí: mincmistr (magister monetarum), zástupce mincmistra (procurator), mincíři (monetarii), poslové (nuncii), o jejichž právech a povinnostech jsme dobře zpraveni. Královským zástupcem byl mincovní písař (monetae notarius), který kromě jiného vedl výkaz o množství nově vydané mince.

V dosavadním výkladu jsme se již setkali s mincmistrem Brunonem, mincmistry Vigandem a Štěpánem r. 1240, Alramem r. 1241. Je to důkaz, že v Brně existovala mincovna a že se mincmistři často střídali.

Mincovna se hledá v domě mincmistra, v domě Brumonově a pak Alramově, tedy v pozdějším tzv. markraběském domě. Je třeba upozornit na úzký vztah mincovny ke kapli sv. Prokopa na Starém Brně.²⁷

Po zavedení grošové měny mincovna aspoň po první čtvrtinu 14. století v Brně nebyla. Je zajímavé, že mezi znaky mincoven soustředěných do Kutné Hory, vytesanými nad příslušnými šmitnami (minciřskými dílnami), se brněnský znak nedochoval. Přesto však nelze pochybovat, že v Kutné Hoře existovalo brněnské oddělení, nazvané „fabrica brunensis“. Je doloženo r. 1365, 1367 a 1392, když zbraslavský klášter kupoval čtvrtinu brněnské šmitny.²⁸

Pošvář²⁹ předpokládá v Brně mincovnu ještě dříve, než byla opět ustanovena na Moravě samostatná markrabata (počínaje Karlem), která by se jistě snažila získat mincovní regál, kdyby jej dosud neměla. Roku 1327 dostala totiž kaple sv. Prokopa na Starém Brně právo jmenovat zemského proběře mince a písaře urbury, což by bylo nepochopitelné, kdyby v Brně mincovna nebyla. Kromě toho se r. 1328³⁰ objevuje Goblín, syn mincmistrův, předek významné brněnské rodiny, která zbohatla zřejmě z mincmistrovského podnikání.³¹ Roku 1334 drží mincovní (monetarius) Jakub v Brně dům,³² r. 1365 mincovní Vavřinec, bydlící v Měnišské čtvrti (M 11) v nájmu, nic neplatí,³³ z toho se však nedá vyvodit, zda byl mincovní nebo mincířem, neboť zeměpanští pracovníci daň městu za svou činnost neodváděli. Stejně neplatí ani nájemník v domě Běhounské čtvrti (L 99) Štěpán, bratr mincovního Jakuba.³⁴ Dosti bohatým naproti tomu byl Petr, proběř

stříbra, majitel domu v Běhounské čtvrti, jehož majetek byl odhadnut celkem na 18 hřiven,³⁵ a o němž jsou četné zmínky v pamětní knize.³⁶ Roku 1373 přikázal markrabě Jan Jindřich zapsat do brněnské pamětní knihy, že poskytl ochranu preneřovi (zaměstnanci mincovny nejasné funkce, snad zkoušeči váhy a jakosti mince) Mikulášovi a jeho ženě, kteří zřejmě působili dříve v Rakousích.³⁷ Také z r. 1389 jsou zprávy o minciřích i o preneřovi Šimonovi.³⁸

Závěr z tohoto množství informací se podává sám. V Brně je nutno předpokládat mincovnu již dříve než za markraběte Jošta, za něhož se připomínají mincmistři Martin z Radotic pro léta 1390-1394 a Arnold z Kumbachu v letech 1397-1401.³⁹ Markrabě dal také dovézt r. 1391 z Jihlavy dva centy stříbra pro novou minci.⁴⁰

Archivních dokladů pro mincovnu, která nyní pravděpodobně ležela v domě na Mečové ulici č. 2 (B 15),⁴¹ je tedy dostatek, horší je to s ražbami, které by měly být v Brně provedeny. Nejpřednější odborník v těchto otázkách J. Sejbal přiřazuje tzv. moravský brakteátový halíř do polovice 14. století. O mince typu IO je spor, Sejbal je řadí do doby markraběte Jošta, kdežto Pošvář se domnívá, že IO je zkratkou pro Johannes, a že tedy tyto mince jsou z doby markraběte Jana Jindřicha.⁴²

Velký význam by mělo, kdyby se prokázala existence směnárny v Brně. Bohužel zpráva k r. 1362, z níž je tento fakt vyvozován,⁴³ mluví jen o tom, že Jakub Fuchs vyměnil Oldřichovi voštníkovi a jeho manželce 6 hřiven halířů za stejný počet hřiven grošů, a z tohoto jednorázového aktu lze těžko řemeslnou směnárnu dokázat.

Z účtů města Brna k r. 1355 a r. 1356 se dovídáme, že město koupilo tašky (cacei) k úschově peněz, poprvé za pět grošů, po druhé za deset.⁴⁴ Zde byly patrně uschovány větší částky peněz, k normálnímu nošení se používalo peněžních pytlíčků (marsupia) a peněžních váčků (saccae ad portandum denarios).⁴⁵

O brněnských mírách a vahách mnoho nevíme. Většinou se tu spokojujeme předpokladem, že to, co platilo v dobách nových, kdy míry a váhy jsou známy, platilo zhruba i dříve. Ale i tak zbývají četné nejasnosti a obtížné otázky, které souvisejí s velkou rozmanitostí i nejistotou měr a závaží, platících ve středověku.⁴⁶

Potíže, které plynou z neurčitosti středověkých termínů, objasní jeden příklad: r. 1351 koupilo město Brno dva korbele⁴⁷ na měření vína za 6 grošů.⁴⁸ Základní otázku, jak velká je to míra, zodpovědět nemůžeme. Lze jen předpokládat, že to mohlo být 0,279 litru.⁴⁹ K řešení nám chybí srovnávací materiál.

A při tom přesné zjištění je žádoucí. Již ve 13. století jsou četné zmínky o brněnské míře (Brunensis mensura) a brněnském závaží (Brunense pondus).⁵⁰ Můžeme oprávněně předpokládat jejich užívání aspoň v oblasti brněnského práva, jejich platnost byla tedy širší než místní. Tato brněnská míra nebyla totožná s tzv. brněnským loktem (který měřil 0,790 m), jehož etalon byl zasazen do zdi starobrněnské radnice, ne tak dávno zbořeně.

Na správnost měř a vah dozíral široký kruh lidí, od rychtáře a městské rady až po tržní dozorce. Oprávnění k doзору je z roku 1325, kdy král Jan Lucemburský svěřil výslovně rychtáři a přísežným vykonávání spravedlnosti nad stejností mír, aby se zamezilo podvodům páchaným na trzích.⁵¹

Mýtní řád z doby kolem r. 1331 mluví o vědru (Eimer), škopku (Schaff) a okovu (Zuber), jichž se používalo jako duté míry, konkrétně při měření množství medu v poměru 1 : 2 : 4, jak lze soudit z výše mýtních poplatků u jednotlivých měř. Hrnc (Hafen) byl stejně veliký jako okov.⁵² Mírou byla i bečka, mýto za ni vyměřené bylo šestinásobkem mýta za vědro.

Pro víno se jako míry užívá bečky (vas), vědra (urna) a láhve či lahvice (lagen), dále velkého sudu neboli vozu (carrata), malého sudu či drajlinku (ternarius), míry (mensura).⁵³ V listině z r. 1351 „spravedlivá míra“ vozu měla 28 věder.⁵⁴ Dřímál počítá na drajlink 865 litrů, na vůz 1302 litrů,⁵⁵ což jsou údaje odlišné od Sedláčka, který uvádí 32 věder na vůz (1488 l) a 24 věder na drajlink (1116 l).⁵⁶ Tyto rozdíly souvisejí asi s tím, že v Čechách a na Moravě byly vozy - není třeba pochybovat o tom, že to původně byly skutečné vozy - různé velikosti.

Pivo se měřilo na bečky (vas) a putny (tina).⁵⁷

Pro obilí se jako míry používá měřice (metreta), jíž bylo 32 do korce (modius) čili mtu (mutta, jednotné číslo met), což byla míra rakouského původu.⁵⁸ Obilí se měří také na kopy (capetium).⁵⁹

Délkovými měrami jsou loket (ulna) a prut (virga).⁶⁰ Vičar⁶¹ se pokusil určit velikost prutu na 3 m a loktu asi na 0,50 m, tedy šestinu prutu. „Správná“ německá, neboli královská míle (miliria regalia, ein rechte daicze mail kuniges masse), měřila 4 role (ecker) po 12 honech (gewende). Tato míle je ve skutečnosti jiný název pro lán, polní míru. Hon měl 30 prutů (messruthen), prut 15 lesních nebo dřevních loktů (funffczehen waldelen oder rechte holzelen). Jiným způsobem se královská míle vypočítávala takto: pět stop (pes, pedes) činilo krok (passus, schritt), 125 kroků byl jeden hon (stadium).⁶² Míle měla osm honů. Polní mírou byl lán (laneus), který tvořil plochu z déli devíti provazců a z šířky dvou provazců a k tomuto ještě krok. Provazec (funiculus, sail) měl 32 lokte (daumellen).⁶³

Váží se na centnýře,⁶⁴ závaží je kamenné (pondus lapideum). Bylo přikázáno mít pro určitou hmotnost vždy jen jedno kamenné závaží, aby nevznikalo při přidávání dodatečné váhy podezření. Nařízení bylo zdůvodněno tím, že kamení není drahé a není ani tak vzácné, aby si člověk nemohl vyhledat kámen potřebné tíhy.⁶⁵

Dřevo se určovalo na kmeny (truncus), klády (stips), hole (fustes) a pruty (virga).⁶⁶

POZNÁMKY

- 1 O dějinách našeho zdravotnictví naposledy přehledně Vojtová M. a kol.: Dějiny československého lékařství. Sv. 1. Do r. 1740. Praha 1970.
- 2 Mendl B.: Knihy s. 219.
- 3 Otiskl Bretholz B.: Geschichte s. 423-424, č. 9.

- 4 AMB, rkp. č. 39, f. 42v, č. 219. Tohoto domu se týkají zápisy z r. 1348 a z r. 1351 registrované Mendlem na s. 73 úvodu (AMB, rkp. č. 39, f. 380v, č. 2315: dům blízko zlatníka Fridlina; f. 384r, č. 2336 majitelem je již Ulín, ochutnávač vína.
- 5 Mendl B.: Knihy s. 94.
- 6 Ibid., s. 285, 286, 316.
- 7 Ibid., s. 317, 318.
- 8 Ibid., s. 64, 82, 227, 234.
- 9 Ibid., s. 19, 65.
- 10 Ibid., s. 173. R. 1348 (s. 83) neplatí nic.
- 11 Ibid., s. 19.
- 12 Bretholz B.: Geschichte s. 248-249.
- 13 Mendl B.: Knihy s. 323 (r. 1358 - s. 252 - platí 40 gr.), 357 (srv. k tomu s. 301). Martin r. 1360 platí hřivnu (s. 267). Jinak známe z vydaných berních materiálů jen dva lékárníky Jana (r. 1343 - věrduňk) a Bartoloměje (r. 1355 3 groše). Mendl B.: Knihy s. 2, 227.
- 14 Pokšvář J.: Vývoj měny v českých zemích. SbMM 78, 1959, s. 205-241, přetištěná v upraveném vydání samostatně jako Měna v českých zemích. Opava 1962 a nakonec pozměněně přeložená do němčiny: Die Währung in den Ländern der Böhmischen Krone. Eine Übersicht der Zahlungsmittel vom 9. bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts. Graz 1970. Nové rozšířené vydání: Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (do počátku 20. století). Praha 1977. Výklad o Brnu vychází z publikace Pošvář J.: Moravské mincovny. Brno 1970, s. 9-34.
- 15 Mendl B.: Knihy s. 218.
- 16 Ibid., s. 271.
- 17 Tomuto optickému klamu podlehl např. Mendl B.: Knihy s. 167 úvodu, píše-li, že ztráta na hodnotě u jednotlivce mnoho neznamenala, neboť v haléřích platili zejména chudí lidé. Jinak Mendl B.: Knihy s. 164-168 má velmi pěkné příklady pro znehodnocení mincí.
- 18 Mendl B.: Knihy s. 63, 78, 171, 192; 171.
- 19 Ibid., s. 166, 208.
- 20 Pošvář J.: Vývoj měny s. 213.
- 21 Mendl B.: Knihy s. 48, 49, 170.
- 22 Ibid., s. 199. 1 1/2 hř. = 768 gr., odčítám 18 gr.
- 23 Mendl B.: Knihy s. 206, 208.
- 24 Ibid., s. 248, 345 (Elblínova vdova), 376 (Štěpán Pavlín).
- 25 Pošvář J.: Moravské mincovny s. 33-34.
- 26 Ibid., s. 23.
- 27 Ibid., s. 21.
- 28 Ibid., s. 27. pozn. 1. Šmitna = minciřská dílna.
- 29 Ibid., s. 28.
- 30 CDM 6, 289, č. 374, (ř. 9).
- 31 V listině je uveden na třetím místě, na prvním je rychtář. Je to důkaz vážností, které Goblín již tehdy v Brně požíval.
- 32 AMB, rkp. č. 39, f. 188r, č. 1005, vepsáno do zápisu z r. 1356. Dům (L 104) byl naproti kostelu sv. Mikuláše a u domu Žofie, vdovy po Konrádovi Heringerovi (L 103). Nesouhlasím s názorem, že tento Jakub byl Goblínovým otcem. Roku 1343 Goblínovci bydleli jinde než v domě L 104.
- 33 Mendl B.: Knihy s. 344.
- 34 Ibid., s. 315.
- 35 Ibid., s. 325.
- 36 Seznamenal je Pošvář J.: Moravské mincovny s. 29. Tamže i úvahy, zda tento Petr byl vardažněm, tj. královským úředníkem, jehož úkolem bylo zkoumat jakost kovů, anebo řemeslník, nemající s mincovnou nic společného.
- 37 AMB, rkp. č. 39, f. 90b, č. 518.
- 38 Pošvář J.: o.c. s. 29.
- 39 Ibid., s. 30.
- 40 Ibidem. Domnívám se, že Pošvář má pravdu, že šlo o novou minci, ne o přípravu k založení mincovny.
- 41 Jsem toho názoru, že v domě na Dolním trhu č. 12 (C 12) nebyla mincovna ani příležitostně. „Jakub, bývalý sluha mistra komory“, nemůže být mincmistrem. Je ostatně v domě se

- školmistrem Bartolomějem jen spolumajitelem. Mendl B.: *Knihy s. 322*. Pošváf J.: o.c., s. 28, 30.
- 42 Pošváf J.: o.c., s. 34.
- 43 Ibid., s. 30, pozn. 24. AMB, rkp. č. 39, f. 231r, č. 1266.
- 44 Mendl B.: *Knihy s. 232, 241*. Termín „calcei“ lze překládat jako „stěevíce“ jen přeneseně.
- 45 Bretholz B.: *Geschichte s. 264*.
- 46 Až posud základní publikací je Sedláček A.: *Paměti a doklady o staročeských měrách a vahách*. Praha 1923. In: *Rozpravy ČAVU*, 1. tř., č. 66. Rejstřík k ní vydal Krejčík, A. L.: *Rejstřík jmenný a všcný k dílu Augusta Sedláčka Paměti a doklady o staročeských měrách a vahách*. Praha 1933. In: *Rozpravy ČAVU*, tř. 1, č. 80. Novější je Hladík Č. V.: *Metrologický přehled*. AČ 3, 1953, s. 87-114.
- 47 Tento překlad slova „pro duabus canulis“ pokládám za lepší než rourky, jak má Bretholz B.: *Geschichte s. 267*.
- 48 Mendl B.: *Knihy s. 192*.
- 49 Hladík Č.: o.c., s. 101.
- 50 Příklady uvádí Bretholz B.: *Geschichte s. 261*, pozn. 2.
- 51 CDM 6, 219, č. 283.
- 52 CDM 8, 187, č. 218, ř. 7-9.
- 53 Mendl B.: *Knihy s. 240, 30, 78, 81, 233* (16 mesure vini malmasi).
- 54 CDM 8, 86, č. 117.
- 55 Dřímál J.: *Dějiny s. 57*. Týž: *Vinice s. 31*, v obou případech chybně 868 litrů. Drajlink měl 2/3 vozu, čili 18 2/3 vědra (Mendl B.: *Knihy s. 99* úvodu), vědro obsahovalo podle Dřímala J.: o.c. 46,5 litru.
- 56 Sedláček A.: *Paměti a doklady s. 106*. K tomu úvahy v Mendl B.: *Knihy s. 99* úvodu (rozlišení na velký a malý sud je až dále v textu).
- 57 CDM 8, 189, č. 250, ř. 19.
- 58 V městském privilegiu z r. 1243 je mutta neboli modius.
- 59 Rössler E. S.: *Stadtrechte s. 121*, č. 260.
- 60 Mendl B.: o.c., s. 77, 240.
- 61 Vičar O.: *Místopis*, 1966, s. 229-230, pozn. 16.
- 62 Jiný název pro hon byl spacium, nebo gwanth. Mendl B.: *Knihy s. 163* úvodu, pozn. 3: *agrorum septuaginta spacia, que vulgariter dicuntur gwanth* (podle AMB, rkp. č. 39, f. 2v, č. 5).
- 63 Rössler E. S.: *Stadtrechte s. 223*, č. 479.
- 64 Mendl B.: *Knihy s. 304, 322 a d.* (centenarius sepi).
- 65 Rössler E. S.: *Stadtrechte s. 120*, č. 259.
- 66 Ibid., s. 121, č. 260.

4. HOSPODAŘENÍ MĚSTA

Je známé, jak ve všech oborech lidské činnosti mají peníze mnohdy rozhodující význam. Jako zdroj peněz byla města významným faktorem středověkého hospodářství, který umožňoval, aby byly uskutečněny věci, které by jinak nevznikly.

Města patřila k markraběcí komoře, proto byla povinna jí odvádět určitou kvótu peněz. Z hlediska markraběte to byly peníze výhodně nabyté, protože za jejich získání nemusel nic platit. Výlohy vybírání nesla totiž městská správa. Ta však kromě toho musela krýt ještě jiné výdaje, související s městskou správou, při čemž to byly někdy výdaje, nad nimiž by se mnozí dnešní národohospodáři zhržili. Byla prostě jiná doba, jiný mrav.

V jiné kapitole byly vyčísleny výdaje města na markraběte a jeho dvůr v roce 1358. Pro zaokrouhlení obrazu probereme další městské výlohy.

Druhou největší položkou bylo umořování dluhů, které město často nemohlo zaplatit. Proto Jakub Alramův zapravil místo města 96 hřiven, začtež mu byla odpuštěna jím nezaplacená městská daň 16 hřiven a bylo mu vyčepováno (víno a pivo?) za 2 hřivny. Aspoň u dvou položek ve skupině měšťanů, jimž byla slevena městská daň, se musíme zastavit. Nejprve jde o úhradu dluhů za město: 11 hřiven u výběřčího městské daně Oty Niessela a 3 1/2 hřivny u Glapfenmerce a vnuka Engelbrechta Moče Mikuláše. Ostatním v této skupině byla daň stržena za různé služby: za poskytnuté víno (40 gr.), za plátno pro bířice (56 gr.), za práci u kostela sv. Jakuba (24 gr.), u konsistoře, tj. u radnice (10 gr.), za dvě balisty, tj. prakové válečné stroje (1 1/2 hřivny).

Přímo placenými službami je odvezení 336 vozů malty z venkova na parkán (3 1/2 věrduňku = 56 gr.), zhotovení čtvrtého krbu (5 hř.), nové zdi (4 hř.) a řetězu ke zvonu (lot = 4 gr.). Sem patří platby vozkovi písku (14 gr.) a šrotěřům, kteří pracovali na markraběcích hradbách (4 hř.). Zvláštního povšimnutí si zasluhují dvě položky. Dovídáme se z nich nejprve, že malé pečtidlo stálo 8 gr., což je málo. Je tu asi míněna oprava pečtidla. Dále, že si boháč Jindřich Fuchs dal zaplatit čtyři groše za dodání vína měšťanům při ranních zasedáních.

Velmi často se v účtech vyskytuje ztráta, kterou město utrpělo při výměně méně hodnotné drobné mince za větší mince. Celkem to r. 1358 bylo 14 hř. 58 gr., tedy z celkové částky 860 hř. 9 gr. asi 1,7 %.

Uvedeným podrobným přehledem není ovšem rozmanitost výdajů vyčerpána. V jiných letech se vyskytují odlišné položky.

Protože město nemělo v nejstarší době vlastní majetek, muselo tyto výdaje krýt kromě nepřímých daní, o nichž více dále, zvláštní daní, které se říkalo také lozunga nebo městská sbírka,¹ latinsky collecta, exaccio, losunga, česky berně.

Je třeba od této městské sbírky lišit pevnou část, odváděnou zeměpánovi, která se nazývala podobně: berna nebo lozunga, po česku berně, lozunk neboli plat. Na rozlišenou od městské sbírky je dobré říkat tomuto platu podle Dřímalova návrhu městská berně,² i když tím činíme pramenům jisté násilí.³

Vývoj městské sbírky do podoby, jak ji známe v polovici 14. století, byl postupný. Před privilegiem krále Václava II. z roku 1292, vydaným u příležitosti odvedení korunovační berně, měšťané platili zvláštní berni ze svých statků ve městě a obecnou ze statků mimo město. Král nyní prohlásil, že měšťané budou odevzdávat pouze městskou berni, nikoliv jako dosud obecnou. Důležité bylo i ustanovení, že všechny šlechtické domy v Brně mají být přidrženy k placení kontribucí uložených měšťanů. Výjimka platila jen pro domy svobodné již od doby předků, tedy patrně pro domy pocházející z předměstského období, anebo pro ty, které šlechtici drželi jako kostelní jmění.⁴

Osvobození od obecné berně bylo opakováno ještě roku 1316.⁵ Král Jan Lucemburský odškodnil město za náklady na dobytí vzbouřeného hradu Obřan tím, že osvobodil od obecné berně dědičně statky brněnských měšťanů a obyvatel, ležící mimo město na šlechtických nebo církevních statcích, jimi

samými obdělávané, z nichž platili s městem Brnem daň čili sbírku. Širší výsadou byla listina téhož krále z roku 1319, v níž brněnským měšťanům byly osvobozeny jejich vsi, zpupné statky, pole a usedlosti, držené od nich dědičným a vlastnickým právem, od berně čili sbírky a od obecných nebo částečných regálů.⁶ Ještě důkladnější je výčet osvobozených nemovitostí v privilegii markraběte Jana Jindřicha z roku 1353.⁷ Uvádějí se tu i zahrady, sady, sladovny, lázně, mlýny, v nichž se mele obilí nebo připravuje chléb, krémy, masné krámy nebo jiné dílny a také nemovitosti, z nichž se platí klášterům, duchovním a církevním osobám úrok. Ustanovení, že toto osvobození platí i pro budoucnost, ukazuje jeden z četných úskoků, kterými šlechta i duchovenstvo znehodnocovaly jim nepohodlná městská privilegia a tak nutily měšťany vlastně ke dvojnásobné dani. Proto je na snadě předpokládat, že tato osvobození v případech, kde k tomu byly příznivé podmínky, nebyla dodržována.

Město mělo proto zájem, aby aspoň výnos městské sbírky nebyl zmenšován osvobozením šlechtického a duchovenského majetku. I tu lze pozorovat postupný vývoj. Již jsme poznali listinu krále Václava II. z roku 1293. Král Jan v listině z roku 1323 stanovil, že odkazy nebo dary, učiněné pro spásu duší, mají podléhat z každé hřivny týměž dávkám, jaké jsou povinni dávat měšťané.⁸ Není zcela jasné, zda tu jde o nové ustanovení, nebo zda se tu písemně zachytil starší zvyk. Roku 1331 král nařídil, aby statky, řeholníky ve městě koupené nebo jiným způsobem nabyté, nesly všechna městská břemena, sbírky, pomoci i obtížnosti. Zakázal dále řeholníkům nabývat statky, které od starodávna patřily k městu. Kdyby se tak přes zákaz stalo, nemělo to mít platnost.⁹

V jiné listině z roku 1353 uznal markrabě Jan Jindřich velké zatížení brněnských měšťanů berněmi a lozunky, které vzrůstá den ze dne tím více, že šlechta a kněží dávají z domů, které ve městě koupili, buď málo berně nebo nic. Proto zapověděl šlechtě i duchovním nabývat ve městě i v jeho okrsku domy. Pokud takové domy již měli, mohli je držet jen po dobu svého života a směli je prodat nebo odkázat jen měšťanu, který bude se svými domácími příslušníky sídlit v domě a pomáhat městu lozunky i jinak. Kdyby měšťan prodal, odkázal, zastavil dům světskému či duchovnímu pánovi, pak dům propadl městu. Město nemuselo poslechnout příkazu markraběte, jestliže by ten na své privilegium zapomněl a takovou neplatnou majetkovou změnu rozkázal.¹⁰ Privilegium markraběte Jana z r. 1373,¹¹ podle něhož se na smrtelné posteli mohly svobodně odkazovat jen hotové peníze a k odkazům nemovitostí byl oprávněn jen zdravý člověk, nikoli nemocný, čelilo těm duchovním, kteří zneužívali úzkosti středověkého člověka před posmrtným životem a jeho snahu zlepšit si budoucí posmrtný úděl dary ve prospěch církve.

O podrobnostech vybírání berně ve 13. století nevíme nic. Zhruba od polovice 14. století máme pro Brno dochován jedinečný pramen, který jinde pro tu dobu ve střední Evropě nemají. Jsou to berní kniha a berní rejstříky. V berní knize jsou zapsány nemovitosti, živnosti a jiné jmění, které bylo pro daňové účely oceněno nebo u nichž bylo určeno, kolik se má z nich platit. Byla to kniha, určená pro delší potřebu. Pro běžné užívání byly berní rejstříky, do nichž se zapisoval předpis daně a kolik na ni bylo zapláceno nebo v nichž byla jen daňová

platba. U Brna máme berňovou knihu z roku 1365, která nám svými údaji umožňuje rekonstruovat společenskou strukturu města a získat důležité topografické údaje. Máme zprávu o ještě starší berňové knize, nazývané „starý rejstřík, které se roku 1348 používalo již několik let.“¹² Z berňových rejstříků se pro období, jímž se zabýváme, dochovaly výtahy z let 1343, 1345-1347, 1350-1360, rejstříky sbírky na sv. Michala r. 1348, rejstřík z r. 1365, spojený s berní knihou, záznamy o příjmech a vydáních městské sbírky z let 1362-1365. Vydal je Bedřich Mendl v neobyčejně pracné edici,¹³ kterou může ocenit do všech detailů jen odborník. Pro 14. století se dále dochovaly berní rejstříky z roku 1367, na sv. Michala roku 1387, 6. dubna, 7. června a 12. června 1389 a kromě nich sumární účetní uzávěrky městské sbírky z let 1366-1376, související s jednáním o městské dluhy r. 1372 a 1377.¹⁴

Z těchto berních knih je zřejmé, že pro sbírku nebyl pevně stanovený termín. Bývala prováděna zpravidla jednou za rok podle okamžité potřeby, vyvolané obvykle markraběcími požadavky.¹⁵ V letech 1351-1353 byla sbírka uskutečněna po Třech králích (6. ledna),¹⁶ roku 1348 a 1357¹⁷ kolem sv. Michala (29. září) - byl to termín, kdy se někde odváděly stanovené platy a úroky. Rovněž dvakrát byla sbírka zahájena v době čtyřicetidenního půstu (r. 1343, 1354).¹⁸ Budoucí vývoj, tj. ustálení termínu sbírky na sv. Martina (11. listopadu), naznačují sbírky v letech 1346, 1360-1362, 1368.¹⁹ Při sbírce r. 1370 je důležitá poznámka, že je zvykem sbírat daně kolem sv. Martina.²⁰ Jinak je tu široká škála začátků sbírky, doložených v našich pramenech jen jednou.

Městská sbírka byla záležitostí dlouhodobou. Roku 1365 byla započata 5. listopadu, poslední peníze byly však zapláceny až 23. června 1366.²¹ Zpoždění šlo ovšem na vrub dlužníkům. Převažující většina poplatníků uhradila berní patrně již při první pochůzce výběřčích berně.

Nejčastější počet výběřčích byl šest, původně byl větší, neboť zpočátku je jich osm.²² Roku 1350 bylo jich zcela výjimečně dvanáct, z nich bylo šest přísežných a druhá polovina pocházela z obecné rady.²³ Podle právě uvedeného vzorce se dá říci, že polovina výběřčích byla jmenována městskou radou přímo z přísežných, druhá z bývalých přísežných, čili v úřadu výběřčích se střídali dvě skupiny městských funkcionářů.²⁴

Vybírání sbírek byla funkce v zásadě čestná a bezplatná. Jen jednou máme dosvědčeno, že r. 1365 bylo výběřčím a městskému písaři vyplaceno na jejich úřad 16 hřiven.²⁵ To je částka značná, neboť jinak se městskému písaři v účtech vyplácejí zpravidla jen tři hřivny.²⁶ Jen za písaře Jana jsou odměny větší.²⁷ Nebyl to však plat pravidelný, byl povolován čas od času. V pozdějších letech výběřčí jednou dostali slevu na dani.²⁸ Město berníkům hradilo jídlo a pití,²⁹ jak to bývalo zvykem při zasedání rady, přímý doklad pro to ovšem není. Bylo postaráno o potřeby berníků. Roku 1348 bylo městskému písaři vyplaceno 10 hřiven jako odměna i jako úhrada za vylíčení místnosti, kde berníci v zimě zasedali.³⁰ Téhož roku koupili berníci za 6 gr. stůl na přepočítávání peněz a za 2 gr. přepočítávací mince.³¹

Základem pro ocenění majetku za daňovými účely bylo přiznání poplatníkovu, který pod přísahou odhadl svůj nemovitý i movitý majetek, v tom

i renty. Do přiznání zahrnul poplatník i to, co patřilo jeho ženě a dětem, pokud byly na něho odkázány výživou.³² Je zajímavé, že v případě podezření z křivé přísahy nebyl podezřelý volán před městskou samosprávou, nýbrž k markraběti.³³ Souviselo to zřejmě s tím, že vyúčtování sbírky bylo předkládáno zeměpánu.³⁴

Z movitých věcí bylo od daně osvobozeno obilí, mouka, maso a pivo, určené pro potřebu hospodáře až do sv. Michala (29. září), tedy tolik, kolik rodina spotřebovala za rok až do příštího podzimu. Berní neplatil hospodář ani ze dvou krav, ani z koně vydržovaného pro obecný užitek. Užitek se tu mínila patrně zbrojní služba i různé přípřeže, které město vypisovalo. Dalo by se tedy říci, že základní životní potřeby byly od daně osvobozeny. Osvobozeny byly však i některé předměty, podle našich názorů zbytečné. Byly to stříbrné nádoby v ceně 3 hřiven, tytéž nádoby pro hosty (?) v ceně 4 hřiven, jinak ještě stříbrný opasek, avšak na každou osobu jen jeden. Dále to byly zbraně, které hospodář choval ve svém domě na pomoc městu.³⁵

Zápis provedený v berní knize na podkladě tohoto přiznání sloužil pak jako podklad pro rozvrhnutí městské sbírky.

Byl při ní důležitý rozdíl mezi vlastním městem a předměstím. Městský patriciát si vymohl od krále Jana Lucemburského listinu z r. 1323, podle níž brněnští měšťané neměli platit berně, jiné dávky a jakékoliv pomoci z domů, nýbrž z městišť podle jejich hodnoty.³⁶ Stejně privilegium tehdy získali i olomoučtí měšťané,³⁷ takže nešlo o ojedinělý případ. Berní rejstříky dosvědčují, že na předměstích se platilo z domu nebo ze dvora. Osvobození domů od daně dovolovalo stavět domy výstavně a draze.³⁸ Znamenalo snížení daňového základu pro bohatou vrstvu a přesun zdanění na chudobnější vrstvy obyvatelstva. Mendl sebral příklady, z nichž vyplývají rozdíly mezi cenou městiště a cenou domu,³⁹ která kolísala mezi dvojnásobkem až skoro šestinásobkem ceny městiště.

Budovy, sloužící k výrobním a řemeslnickým účelům, nebyly od daně osvobozeny. Proto nacházíme v rejstřících kramářské kotce, sýpky, mlýny, lázně, cihelny, jirchárny, sladovny, masné krámy a chlebné stoly. Zdá se, že tu pro berní účely platila ve většině případů prodejní cena.⁴⁰

Z nemovitého majetku mimo město nejpočetnější jsou vinice. Byla o nich již zmínka.

Jiný nemovitý majetek mimo město není v rejstřících příliš hojný a omezuje se především na příslušníky patriciátu. Příčinou toho snad bylo, že venkovský majetek patřil pod jinou jurisdikci, neboť býval zapsán v zemských deskách.

Daňová sazba se určovala podle potřeby tak, aby kryla výlohy města, ať předpokládané nebo skutečné.

Tak z domu i z krámu se platilo, r. 1348 - pro rok 1365, 1373 a 1376 to máme výslovně dosvědčeno⁴¹ - z hřivny nemovitého majetku, označované jako „marca hereditaria“ - tomu odpovídá v tehdejší češtině přibližně „dědinná marka“ - po dvou groších, tj. 3 %, z movitostí byla sazba dvojnásobná: lot neboli čtyři groše. Tento poměr mezi nemovitým a movitým majetkem se zachovával důsledně a je ve středověku obvyklý i v jiných městech.⁴² Příčinou toho bylo kromě jiného i to, že míra možného zisku z movitého majetku byla vyšší. Roku 1354 se z nemovitostí odváděla nižší daň: 18 haléřů, tj. 1 1/2 groše, a z movitostí 3 gro-

še,⁴³ zdá se však, že to byla jen výjimka. Relace mezi movitostmi a nemovitostmi tu je však nezměněna.

Ze hřivny platu nebo důchodu bylo třeba odvést 12 grošů,⁴⁴ tj. skoro 19 %. Není třeba jistě zdůrazňovat, že takto byla ze stejného příjmu možná dvojnásobná daň, vybíraná jednou z dlužníka, po druhé u věřitele.

To byla daň majetková. Jiné povahy byla daň z řemesla a ze živnosti. Nevíme, jak se tyto berně vyměřovaly. Snad tu rozhodovala velikost a výnos. Skrovné stopy z berního rejstříku r. 1348 mluví o různosti: z výčepu se jednou platila hřivna, podruhé hřivna a věrduňk, jindy z výčepu piva jen 4 gr. a týž poplatník odvedl ze svého kožešnictví 9 gr. V roce 1365 poplatek za řemeslo nebo živnost byl 8 gr.,⁴⁵ to by odpovídalo asi čtyřnásobnému daňovému základu domu, oceněného jednou hřivnou. Tento poplatek se však vztahoval jen na řemeslo a na prodej na trhu, tedy na živnosti chudší. Roku 1328 bylo čepování vína a piva vyhrazeno majetníkům nemovitostí v hodnotě 20 hřiven, avšak toto nařízení nebylo později dodržováno.⁴⁶ Z výčepu se platilo 8 nebo 16 grošů, vinný výčep měl vyšší daňové zatížení. Zajímavé je ustanovení o dani při výkroji suken. Pro výkroj byl podmínkou nemovitý majetek ve městě a placení městské berně. Kdo prodával levné látky, měl daňový základ 12 hřiven. Barvené nebo nebarvené polské sukno zvyšovalo základ na 30 hřiven. Nejvíce, 60 hřiven, platil, kdo prodával sukna z Gentu, Bruselu, Mechelnu, Yprů, Lovaně a Doornu.⁴⁷ Mendl si všiml, že daň z výkroje suken nebyla, jak se zdá, uplatňována při sbírce r. 1365, a pokouší se to vysvětlit poukazem na to, že na základě stanov z r. 1328 ten, kdo měl majetek nad sazbu 30 nebo 60 hřiven, měl platit tolik, jako jeho sousedé nahoře i dole. To prý znamená, že poplatník s větším majetkem platil jen z tohoto majetku a byl zvláštní dávkou z výkroje prost.⁴⁸ Tento výklad však neuspokojuje, neboť pak by bylo zbytečné v berním rejstříku uvádět případy kraječství suken (pannicida).

Nejlepší zprávy o daních získáváme ze sbírky roku 1365. Berní odhad pro celé město i území pod městskou pravomocí zněl na 748 hřiven, avšak poplatníci odvedli jen 628 hřiven. Zbylých 120 hřiven zůstali buď dlužní, nebo jim byla berně na ně připadající snížena, či z milosti odpuštěna.⁴⁹ Šestnáctiprocentní berní výpadek je nutno nazvat vysokým.⁵⁰

Největší podíl výnosu městské sbírky připadl na daň z majetku (80 %), zbytek na daň z řemesel a živností. Je jasné, že příčina tak vysokého nepoměru mezi vybranými a odhadnutými penězi tkví v tom, že daň byla příliš vysoká, takže ji mnozí nemohli buď vůbec zaplatit, nebo zaplatili ji jen zčásti. Je to patrně zvláště v nejnižších daňových kategoriích. Zatím co kategorie, platící daň od 1-7 grošů, neplatila v obecném průměru (tj. 16 %), osmigrošová kategorie, do níž - jak víme, spadali všichni řemeslníci a živnostníci, kteří neměli jiný majetek, - neodvedla 40 % předpokládané daně a stejně kategorie od 9 do 20 gr. zůstala dlužna 22 %. Největším poplatníkem tehdy byl Albert Rotender (Cum ruffis finibus) (M 10), který platil na daních ve splátkách celkem 19 hřiven 37 gr., pak Marek Fuchs (L 17 + 18 + 19) 16 hř. 46 gr., Ješek z Olomouce (B 116) 13 hř. 16 gr., Jan Alramův 12 hř., 48 gr., Smil z Lišnice (L 117) 12 hř., 26 gr., Konrád Dobrowicerův (B 111) 12 hř., 16 gr.⁵¹ Tito nejsilnější poplatníci (podle Dřímala⁵²

bylo sedm, kteří platili přes 700 grošů) zaplatili z předepsaných 6279 gr. pouze 5333 gr., to znamená, že zkrátily městskou sbírku o 14 hř. 50 gr., neboli ve své skupině o 15 %. Uvážíme-li, že od tržních kurařů vymohl biřic Orvan (bylo tu zřejmě potřebí jeho pomoci) a kurař Václav postupně nepatrné dávky (celkem 41 gr. 2 denáry)⁵³ a podíváme-li se na seznam zástav za nezaplacené daně, pak je nám jasné, že rozvržení a vybírání daně bylo třídí: těžce dopadlo na chudáky, kdežto bohatí se snažili sobě ulevit, kde mohli.

V exkursu je výkaz výnosů brněnské městské sbírky z let 1343-1376.⁵⁴ Třeba říci, že údaje z jednotlivých let nejsou vzájemně srovnatelné, protože základna je různá. Je charakteristické, že v letech 1345-1347 se uvádějí příspěvky městské rady samostatně, kdežto jindy jsou samostatně sepisováni řemeslníci a živnostníci. Členové rady platili čtvrtinu až skoro třetinu celé městské sbírky. Pak se hlavní zatížení přesunuje na řemeslníky a živnostníky, kteří rovněž v pozdějších letech odvádějí čtvrtinu až třetinu celé sbírky. To bylo zřejmě také jednou z hlavních příčin, proč došlo v šedesátých letech k bojům o vedení ve městě. Náležité zhodnocení Mendlovy berní knihy bude možné teprve tehdy, až se podaří srovnat údaje z jednotlivých roků až na úroveň jednotlivých domů, a to systematicky, nikoliv náhodně, ad hoc, jak se dosud dalo.⁵⁵ Zatím je nápadné, jak nízká byla berní morálka. Poplatník, který odvedl daň jeden rok, neplatí druhý rok, nebo platí daň nižší, než by odpovídalo předchozí dani.

Za léta 1343-1376 město zaplatilo při městské sbírce 24 830 hř. 44 1/2 gr. Roční průměr je asi 800 1/2 hř., a to je velmi mnoho.⁵⁶ Vezmeme-li za základ počet 1876 poplatníků, vypočtený pro r. 1365, znamená to, že poplatník v Brně odvedl průměrně něco více než 27 grošů. Pro srovnání: vědro vína (něco více než 46 litrů) stálo 5 gr.⁵⁷

Zvláště charakteristickým rysem městské finanční správy je její nejednotnost. Výběrčí městské sbírky hospodaří s výnosem sbírky prakticky sami a opomíjejí druhé středisko městských financí v tzv. městské komoře, která spravovala ostatní druhy daní.

Do roku 1373 vedl komoru jen jeden „hodnověrný měšťan“, byl to zpravidla buď nejbohatší, nebo jeden z nejmohovitějších měšťanů, jak svědčí jména komorníků: 1343, 1345 Bartůš, fojt z Krnova, 1346 Albert Rotender,⁵⁸ 1348 Konrád Woller, 1355 Anselm,⁵⁹ 1353, 1356-1358 Jindřich Fuchs,⁶⁰ 1363 Mikuláš Ebranův, 1371 Anselm, 1372 Heřman Mackl z Norimberka.⁶¹ Roku 1373 nařídil markrabě, aby úřad vedli hodnověrní měšťané dva.⁶² Mělo to patrně odstranit podezření, které správa jednou osobou vyvolávala. A tak od 22. května byli ustanoveni na dva roky Jan Soffler a Michal ve Věži. Jejich rozdělení agendy podle věcných hledisek nemohlo ovšem podezření zamezit, protože kontrola byla prováděna jen při sumárním vyúčtování. Michal měl na starosti clo z velkých vozů, na kterých se vozila přadena, jemná, polská a šedá sukna, celtovina (?), husio), vosk, kůže, a také clo z malých vozů, příjmací poplatky od nových měšťanů, důchody z radnice, šrotářství, míry a soli, rovněž i pokuty. Měl vyplácet markraběti městskou berní a všechny větší výlohy. Druhý komorník, Soffler, pečoval o clo, vybírané na mostech a v branách, o solní mýto a o desetitýdenní biskupské clo i o důchod z nevěstek. Toto rozdělení podrželi

i jejich nástupci v letech 1375 a 1376 Jan Lukner a Mikuláš Křižanovský (Chrisaner). Z těchto údajů získáme obraz druhé velké skupiny městských příjmů, o které bychom měli jinak jen nepřímé zprávy. Tabulka pořizená na základě berní knihy⁶³ dává nejlepší přehled struktury příjmů.⁶⁴ V letech 1373-1375 to bylo 258 1/2 kopy 9 gr. 3 denáry, v letech 1375-1377 460 hřiven 32 gr. 7 denárů. Hospodaření těchto správců městské komory se na rozdíl od výběrčích berně končovalo mírným přebytkem. Tak Soffler vydal 231 kop 9 grošů a 3 denáry. Z toho dostali strážní věži u sv. Petra a sv. Jakuba 14 kop, dále bylo určeno na peněžité dávky markraběte Soběslava 12 1/2 kop 50 gr., na výdaje královen z Uher a za Rychvald 32 kopy, na stavbu komína pro pálení cihel u Nového kláštera 9 1/2 kopy 10 gr., na opravy markraběci stáje a na vyvezení hnoje 16 kop 40 gr., na opravy na Starém Brně 5 1/2 kop 14 gr., za mříže oken radnice 4 kopy bez 4 gr., na opravu věže v zadu za dvorem dolnokounického probošta 2 kopy, na obnovu věže Běhounské brány 30 kop, na podepření věže naproti augustiniánům v příkopu 12 kop 8 gr., na opravu zdi nevěstek v České ulici 9 kop 22 gr., za vyvezení hnoje na Horním a Dolním trhu 10 kop 46 gr., za most nad Šutou a příkopem tamže 24 kop 3 gr., bradýři za dvě léta 2 kopy 8 gr., menší výdaje 45 kop 22 gr. 3 denáry. Mikuláš od Věže neměl již své výdaje tak podrobně rozepsané, ač je měl větší: 261 kop 11 gr. Odvedl na městskou daň včetně 24 hřiven biskupských celních týdenních desátků celkem 139 kop 44 gr., za víno v bečkách, poskytnuté markraběti a jiným počestným osobám, 41 kop 4 1/2 gr. 1 denár a za jiné výdaje měšťanů z města 80 kop 20 gr. 1 denár.

Výdaje mistrů komory za léta 1375-1376 byly celkem 457 kop 21 grošů 6 denárů, přebytek tedy byl 3 kopy bez 9 grošů. Z obsáhlého výčtu jednotlivých výdajových položek zaznamenávám pouze tyto výlohy: za dlažbu od Židovské brány až na Uhelný trh, pak u sv. Michala a sv. Janů 36 kop 38 gr., odměna notáři Heřmanovi za dva roky 17 kop 4 gr., Janovi z Gelnhausenu (Geylnhausenu) ve jménu biskupa na biskupský týdenní desátek 51 kop 12 gr., na pohřeb markraběte a smuteční šaty přísežných 26 kop 44 gr. 6 denárů.⁶⁵

Z příjmů a výdajů jak městské komory, tak i brněnských výběrčích berní je zřejmé, že hlavní příjmy města plynuly z výtěžku městských berní. Z nich také byly hrazeny hlavní výdaje. Častokrátě však výběrčím berní peníze nestačily, proto v naléhavých případech buď byly konány předběžné sbírky ještě před řádnou sbírkou, aby se získaly peníze na zaplacení nenadálých výloh, nebo městská komora byla požádána o krátkodobou půjčku, a to bezúročnou, která však musela být brzo vrácena.

Postupem doby výtěžek městské berně už pravidelně nestačil ke krytí potřebných výdajů a město začalo upadat do dluhů. Roku 1372⁶⁶ po zcela mimořádně nízkém výnosu městské daňové sbírky nabylo zadlužení takové výše, že se o ně zajímal sám markrabě a vyžádal si po ukončení podzimní epidemie od přísežných vysvětlení.⁶⁷ Přísežní zapsali do druhé berní knihy svou odpověď, přednesenou markraběti patrně ústně. Podle nich již vícero let činil úrokový dluh města 400 zl., nyní však narostl na 1 200 hřiven, vypůjčených u křesťanů a Židů, kromě dalších 300 hřiven markraběcího platu, splatného na sv. Michala. Příčinou zadlužení bylo zmenšení výnosu městské sbírky více než o 400 hřiven během 12

let, protože umřeli významní měšťané a vymřením rodu zanikl i jejich majetek. V dřívějších letech výnos sbírky činil k 700 hřivnám, které však sotva postačovaly na plat markraběti, pak na výlohy města, na čestné dary a jiné mimořádné kontribuce. Roku 1363 překročily výdaje o 200 hřiven příjmy. Byla naděje, že budou splaceny, avšak po nastoupení nových přísežných, tj. Haška a jiných, se opět vypůjčovalo. Bylo nutno dávat markraběci plat pro naléhavou potřebu předčasně, a protože chyběla část hotových peněz, bylo třeba si vypůjčit nedostávající peníze u Židů, tj. v Kroměříži u Ebruše, ve Vídni u Steuzzlina, a pak v Brně, na rok i déle na úrok, který již po šest let pohlcuje 50 a někdy více hřiven. Tento úrok, spolu s úrokem z městské berně, a jinými výdaji převyšuje 200 hřiven, jak se to prokázalo loňského, letošního i budoucího roku, ve kterých mohlo být sebráno sotva 500 hřiven. Dalším zdrojem výdajů je stavba Dlouhého mostu na Starém Brně, stojící přes 700 hřiven, krytých z větší částky z výnosu městské daňové sbírky. A také letošního roku (tj. r. 1372) bylo vydáno přes 300 hřiven, kromě 100 hřiven právě zaplacených, na válečnou výpravu, opravu zbraní⁶⁸ a tím související reparaci hradeb, zvláště zdi zřícené naproti jatkám, na stavbu průchodu kolem kláštera augustiniánů na parkánu,⁶⁹ městských věží a ostatních nezbytností. Bylo také vydáno 200 hřiven gr. na koupi dědičné městské rychty. Výnos městské sbírky klesá den ze dne, protože statky zemřelých spadají na zeměpanskou komoru a jsou prodávány šlechtě (tímto způsobem se pokouším vyložit málo jasné místo).⁷⁰ A dluhy města by se zvětšovaly, jestliže by markrabě, jak město pravilo, z vrozené milostivosti včas nepřispěl.

Výklad markraběti nestačil, a proto městu bylo nařízeno předložit vyúčtování městských sbírek od doby, kdy panovník nastoupil do markrabství, až do roku 1372 a peněz z nich vydaných.⁷¹

Až do r. 1361 včetně bylo lze markraběti lehko vyhovět, protože požadované výdaje obsahovala první berní kniha, založená r. 1343 písařem Janem. Ta byla také komisi, sestavené markrabětem z Petra Hechta z Rosic, Alberta z Kaufunku, pronotáře Václava z Mladějova a z jiných, která zasedala před Vánocemi roku 1372 čtrnáct dní, předložena. Pro ostatní léta bylo nutno teprve potřebná data shledat z účetních knih, které tehdy byly ještě k dispozici, a zapsat je do nové sumarizující knihy městské berně.⁷² V této knize pak bylo až do r. 1377 včetně pokračováno a je možno vyslovit dohad, že konec zápisů souvisí s odchodem městského notáře Heřmana, který podle toho spadl do r. 1378.

Komise nakonec zjistila dluh města v obrovské částce 1544 a půl hřivny.⁷³

Po revizi, která zřejmě shledala správnost údajů městských radních, markrabě přijal dosud vybranou berní a městu odpustil 300 hřiven berně splatné na sv. Michala.⁷⁴ Stanovením (zvýšené?) sazby 4 grošů z movitostí, 2 grošů z nemovitostí, vybráním zvláštní přírážky od bohatých měšťanů snížil se dluh města na 368 hřiven. Zdá se, že byly spláceny jako zvláště tíživé svou úrokovou sazbou především židovské dluhy.

Rok 1375 však znamenal novou katastrofu. Průjezd uherských královen, staré a mladé, Moravou do Prahy donutil město hradit výlohy jejich cesty. Podle rozkazu markraběte měly být sice nahrazeny, ale výnos městské sbírky

nepostačoval, takže bylo nutno u Židů si vypůjčit ještě 300 hřiven. Výlohy při obléhání a stržení hradu Rychvaldu ve výši 150 hřiven spolu s dříve uvedenými výdaji přispěly ke stoupnutí dluhu přibližně na 600 hřiven. Náhrada měla být zaopatřena od zeměpanských měst a za tím účelem byla vypsána 14. září 1375 sbírka, která měla vynést podle určitého procenta 455 hřiven 18 grošů 43 denárů. Avšak ze dvaceti měst zaplatilo, a to jen zčásti, sedm, mezi nimi i Brno,⁷⁵ celkem 117 hřiven 1 1/2 groše. Ostatní města prohlásila, že měla při cestě obou králů rovněž výdaje a Olomouc se kromě toho odvolávala na své výlohy při cestě rakouského vévody do Brna. Byla tedy vypsána nová sbírka, při které 21 měst, z toho šest nových, do předchozí sbírky nepojatých, mělo zaplatit celkem 118 hřiven. Ačkoliv šlo o nízké částky, nezaplatilo je patrně pro smrt markraběte Jana Jindřicha dne 12. listopadu 1375 žádné město. Janův nástupce, markrabě Jošt, vypsál tedy sbírku potřetí a rozvrhl 182 marek 22 1/2 groše na 19 měst, z nichž však zaplatilo pouze jediné, Znojmo.⁷⁶ Bylo tedy Brno odkázáno zase jen na sebe a dluh, který narostl na 1138 hřiven, 20 grošů, musilo umořovat také částečnými odpisy markraběci berně. A při tom došlo k novému konfliktu. Když zemský hejtmán Jan z Meziříčí, Petr Hecht z Rosic a notář Václav 14. května 1377 revidovali účty, konstatovali, že město neprokázalo výdaj 200 hřiven a požadovali je tedy do markraběci pokladny.⁷⁷ Městská rada zvolila výbor a ten předložil markraběti při snídani v domě pana Erharta z Kunštátu posledního května své ospravedlnění.⁷⁸ Poukazovali při tom, že zemřelý markrabě a jeho úředníci jim věřili a prosili Jošta, aby záležitosti přezkoumal. Markrabě jim na to poručil, aby přinesli účetní knihu a po nahlédnutí do ní dal městu za pravdu. Přesvědčil se při tom, že město má (r. 1377) 1224 hřiven dluhů, z toho 630 hřiven u Židů. Nařídil tedy, aby městský dluh u Židů byl snížen o polovici a pověřil svého oblíbence Alberta z Kaufunku, aby se Židy o té věci vyjednával. Markrabě při svém rozhodnutí snad věděl, že městská rada dala před jednáním s ním svolat zástupce šestnácti cechů, kteří prohlásili jednomyslně, že ve věci stojí za radou. Dále markrabě dovolil městu, aby si vypůjčilo u vídeňských Židů, Davida Steuzze a druhů, 1600 liber vídeňských feniků na deset let. Město takto získalo peníze za daleko nižší úrok než u moravských Židů, markrabě musil být však při tom sám ručitelem.

Vláda markraběte Jošta neznamenal přes tento příznivý počátek úlevu v peněžních těžkostech města. Zdá se dokonce, že se situace zhoršila, neboť berně odváděná markraběti byla vyšší a kromě toho markrabě udílel na svých příjmech z města svým věřitelům větší nebo menší částky, které město muselo volky nevolky odvádět. Tak markrabě již r. 1379 zapsal Oldřichovi z Boskovic na městské berní roční plat 100 hřiven.⁷⁹ Ještě více roku 1382 Hynkovi Berkovi z Dubé (130 hřiven), r. 1387 Janovi z Meziříče (200 hřiven), r. 1402 Bočkovi z Kunštátu (200 hřiven), r. 1403 Vokovi z Holštejna (100 kop gr.).⁸⁰ Je tu ještě řada menších platů. Bretholz⁸¹ napočítal v období 1379-1403 celkem jedenáct takových finančních závazků. Kdyby měly být placeny najednou, nezbylo by nic nejenom na markraběte, ale ani pro městské výdaje. Zdá se tedy, že šlo jen o krátkodobé závazky. Markraběci politika zatěžování města Brna tímto způsobem po r. 1403 snad přestává, aspoň nemáme o podobných zárukách zprávy.

Finanční nesnáze města dodatečně charakterizuje, že král Václav byl nucen při svém nastoupení listinou z r. 1411⁸² s ohledem na velké dluhy, kterými bylo město obtíženo pro dlouhou válku v Moravském knížectví mezi markrabaty Joštem a Prokopem, osvobodit město na dvě léta ode vsí berně, lozunků, úroků, daní, výpros, uložení dávek a obtěžování s podmínkou, že město těchto použije na zaplacení svých dluhů. Vyhlásil tedy pro Brno, moderně řečeno, moratorium.

Velké zadlužení města Brna je ojedinělé jen svými rozměry, v širším měřítku s dluhy muselo zápasit každé město, které majiteli přispívalo na stále četnější a větší výdaje a při tom nedostávalo od něho z těch nebo oněch důvodů podporu potřebnou k vytváření finančních zdrojů.

POZNÁMKY

- 1 MENDL, B.: *Knihy s. 17-8.* DRÍMAL, J.: Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509. BMD 6, 1964, s. 185, 186, pozn. 4.
- 2 DRÍMAL, J.: o. c., s. 185.
- 3 Srv. příklady, které uvádí MENDL, B.: o. c., s. 18 pro začátek 15. století „berna seu steura“, „liber bernarum“. Proto se také setkáváme v pojednání NOVÝ, Rostislav: Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526. AUC, Philosophica et historica 4, 1963, s. 25 s jiným názvoslovím.
- 4 CDM 4, 386-7, č. 303.
- 5 CDM 6, 70-1, č. 100.
- 6 CDM 6, 121-2, č. 155.
- 7 CDM 8, č. 200.
- 8 CDM 6, 179, č. 240.
- 9 CDM 6, 328-9, č. 429.
- 10 CDM 8, 161-2, č. 203. Orig. v AMB, SLMAL č. 121.
- 11 CDM 10, 214-5, č. 192.
- 12 MENDL, B.: *Knihy s. 154.*
- 13 MENDL, B.: *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365. Brno 1935.*
- 14 DRÍMAL, J.: o. c., s. 187-8. Pro srovnání seznamy městských knih, které podává NOVÝ, R.: o. c., s. 35-207.
- 15 Při prvním pohledu do Mendlovy edice by se mohlo zdát, že v r. 1365 bylo sbírek více. Avšak důkladnější prohlídka ukazuje, že záloha poskytnutá poplatníky na výpravu do Srbska 2. dubna 1365 (MENDL, B.: o. c., s. 402-4) je registrována ve výkazu městské sbírky, zahájené 5. listopadu slovy „concessit“ = dal zálohu. To platí i o druhé záloze 30. září (MENDL, B.: o. c., s. 405), jak svědčí zápis u Marka Fuchse (dtto, s. 304) „Concessit 8 marc. prima concessione, item in secunda concessione 5 marc.“ 610 hřiven 5 1/2 grošů je zatímni součet sbírky, jejíž výnos byl 613 hř. 18 1/2 gr. (dtto, s. 279, 409).
- 16 MENDL, B.: *Knihy s. 185, 193, 200.*
- 17 *Ibid.*, s. 79, 243.
- 18 *Ibid.*, s. 1, 209. Počátek tohoto postu se řídil datem Velikonocí, proto jeho trvání kolísalo v rozmezí mezi počátkem února (8. února) až skoro do konce dubna.
- 19 *Ibid.*, s. 33, 265, 272, 273. BRETHOLZ, B.: *Geschichte s. 247.*
- 20 *Ibid.*, s. 428.
- 21 *Ibid.*, s. 281 (feria quarta post Omnium sanctorum), 400 (in vigilia Johannis Bapt.). DRÍMAL, J.: o. c., s. 191 má omylem 28. června (in vigilia Palmarum = 28. března).
- 22 MENDL, B.: *Knihy s. 16 (1343), 17 (1345),* tehdy se vybírala sbírka za rok 1344, 52 (1346). Nejmenší počet výběrčích (pět) se vyskytuje jen třikrát (r. 1355) - MENDL, B.: *Knihy s. 227 - r. 1366, r. 1367, r. 1373 II - BRETHOLZ, B.: Geschichte s. 427-8.*
- 23 MENDL, B.: *Knihy, s. 172.*
- 24 *Ibid.*, s. 158-161 úvodu.

- 25 *Ibid.*, s. 408.
- 26 *Ibid.*, s. 183, 199, 208, 226, 241, 250.
- 27 V rozpětí od 3 1/2 do 8 hř. *Ibid.*, s. 32, 47, 78.
- 28 *Ibid.*, s. 306. Písař Jindřich ze Sturmtalu zaplatil daň 14 gr., ty mu však byly z milosti vráceny.
- 29 *Ibid.*, s. 162 úvodu.
- 30 *Ibid.*, s. 171.
- 31 *Ibid.*, s. 167-171. Jak se tohoto stolu i přepočítávacích mincí používalo, popsal MENDL, B.: *Knihy s. 169 úvodu.* Stůl byl rozdělen na pole pro hřivny, věrduňky, loty a groše. Do každého pole se kladly přepočítávací mince a ty se pak přičetly k dřívějším, každé pole zvlášť. Nová položka, např. dvě hřivny bez věrduňku, se na stole znamenala tak, že do pole s hřivnami se přidaly dvě mince, z pole věrduňků se jeden peníz ubral. Dosáhl-li počet mincí na polích lotů a věrduňků čtyř, mohly být tyto vyměněny za jeden na poli vyšší hodnoty.
- 32 RÖSSLER, E. S.: *Stadtrechte s. 388, č. 180.*
- 33 MENDL, B.: *Knihy s. 106 úvodu: Hii sunt deferendi (?) ad audienciam marchionis suspecti (?) de iuramento et de re mobili.*
- 34 *Ibid.*, s. 1 (záhlaví: *ratio collectarum coram principibus esset reddenda*).
- 35 RÖSSLER, E. S.: *Stadtrechte s. 387-8, č. 179.*
- 36 CDM 6, 179, č. 240.
- 37 CDM 6, 177, č. 238.
- 38 MENDL, B.: *Knihy s. 126 úvodu.*
- 39 *Ibid.*, s. 127 úvodu.
- 40 *Ibid.*, s. 130-1 úvodu.
- 41 *Ibid.*, s. 281. BRETHOLZ, B.: *Geschichte s. 428, seznam výběrčích k r. 1373 I a k r. 1376.*
- 42 MENDL, B.: *Knihy s. 100-1 úvodu.*
- 43 *Ibid.*, s. 209.
- 44 *Ibid.*, s. 100 úvodu.
- 45 *Ibid.*, s. 123-4 úvodu.
- 46 *Ibid.*, s. 144-5 úvodu.
- 47 *Ibid.*, s. 144 úvodu.
- 48 *Dtto.*, s. 144 úvodu.
- 49 DRÍMAL, J.: *Sociální struktura s. 193-4 (tabulka).* DRÍMAL, J.: *Dějiny s. 70* udává 1877 poplatníků, což je snad jen tisková chyba, převzatá z DRÍMAL, J.: *Sociální struktura s. 221.*
- 50 DRÍMAL, J.: *Sociální struktura s. 221, tabulky s. 222-3.*
- 51 MENDL, B.: *Knihy s. 343, 304, 300-1, 358, 319, 298-9.*
- 52 DRÍMAL, J.: *Sociální struktura s. 223.*
- 53 MENDL, B.: *Knihy s. 400, 401.*
- 54 Exkurs I.
- 55 Tento systematický přístup je potřebný tím více, porovnáme-li Dřímálův počet 1876 poplatníků s počtem 1365 plátců, který zjistil MENDL, B.: *Knihy s. 59* pro sbírku r. 1348.
- 56 DRÍMAL, J.: *Dějiny s. 70.*
- 57 MENDL, B.: *Knihy s. 99.* Propočteno na základě údaje, že sud vína, obsahující 32 vědra, stál 2 1/2 hřivny, tj. 160 gr. Tím došlo k odchylce od Mendlem uvažované ceny 4 Gr. za vědro.
- 58 AMB, rkp. č. 39, f. 2r, č. 3. MENDL, B.: *Knihy s. 50.* BRETHOLZ, B.: *Geschichte, s. 132.*
- 59 Bretholz, B.: *Geschichte s. 132.* MEZNIK J.: *Členové brněnských městských rad, s. 52-3.* MENDL, B.: *Knihy s. 167.*
- 60 BRETHOLZ, B.: *Geschichte s. 132.*
- 61 MENDL, B.: *Knihy s. 276.* AMB, rkp. č. 15, f. 81r (ab Hermanno Mackl de Nurnberg de camera priori).
- 62 AMB, č. 48, f. 79 r. MENDL, B.: *Knihy s. 154-5 úvodu.* BRETHOLZ, B.: *Geschichte s. 132-3.*
- 63 AMB, rkp. č. 15, f. 79-85r.
- 64 Exkurs II.
- 65 AMB, rkp. č. 15, f. 84 r.
- 66 MENDL, B.: *Knihy s. 152 úvodu.*
- 67 MENDL, B.: *Knihy s. 153 úvodu (citát).* Německý výtah BRETHOLZ, B.: *Geschichte s. 273-4.*
- 68 *Protí Uhrám v době kolem sv. Jakuba.* Mendl, B.: *Knihy s. 153 úvodu.*
- 69 *Ereccione podio transitus Novi monasterii.*

- 70 Et sic de die in diem substantia rerum et quantitas collecte per bona defunctorum fisci vestri et vendicacionem aliorum decrevit.
- 71 MENDL B.: Knihy s. 153, citát z rukopisu. Na téže straně je však další citát, podle něhož markrabě žádal účty městské sbírky pouze za deset předešlých let.
- 72 Dnes je to AMB, rkp. č. 15.
- 73 MENDL B.: Knihy s. 153 úvodu.
- 74 Ibid., s. 154 úvodu.
- 75 Tomuto byla určena k platbě stejná částka 103 hřivny 6 gr. jako Olomouci.
- 76 BRETHOLZ B.: Geschichte s. 313-5. AMB, rkp. č. 15, f. 13v-14r. Tyto seznamy dovolují nepřímý průhled do situace jednotlivých měst. Dá se totiž předpokládat, že město, které bylo pojato do sbírek jen jednou, buď stálo na tom finančně velmi špatně, nebo tu byly jiné okolnosti, které pouto k zeměpánu poněkud zpochybňovalo. Třikrát jsou v seznamech (užívám pouze daňový předpis první sbírky, protože jen ten je aspoň přibližně srovnatelný): Olomouc (103 hř. 6 gr.) Jihlava, Znojmo (obě po 37 1/2 hř. 6 gr.) Uničov (23 1/2 hř. 9 gr. 6 denárů), Jevíčko (17 hř. 44 gr.), Uherský Brod (17 hř. 21 gr.), Uherské Hradiště (14 hř. 44 gr.), Pohořelice a Jemnice (po 11 hř. 18 gr. 7 den.), Moravská Třebová a Šumperk (po 9 hř. 43 gr. 6 den.), Rýmařov (6 hř. 29 1/2 gr.), Ivančice (6 hř. 27 1/2 gr.), Rouchovany (3 hř. 15 gr. 2 den.). Dvakrát Litovel (17 hř. 31 gr.), Brtnice (jako Rouchovany), Rousínov, Velká Bíteš a Bystřice n. Pernšt. Jedenkrát Brno (jako Olomouc), Podivín (12 hř. 57 gr.), Kralice (4 hř. 50 gr. 7 den.), Přerov (4 hř. 48 gr.), Napajedla, Drnholec, Hodonín, Bzenec (poslední města nebyla uvedena při první sbírce), celkem tedy 27 zeměpanských měst.
- 77 BRETHOLZ B.: Geschichte s. 317-8. Zajímavé jsou podrobnosti, jak taková revize probíhala. Městská rada k ní dávala svolat „chudé i bohaté“ veřejným vyvoláváním na každé ulici. Ti, kteří přišli, byli komisí vyslýcháni, zda se každému stalo od výběřčích spravedlivě, i když byli při dvou předchozích sbírkách tvrději postiženi (tj. byli více zdaněni). Lidé prohlašovali, že výběřčí přísahali. Vědí také, že výběřčí nemohli jinak dělat a že se stalo po právu.
- 78 Otiskl je BRETHOLZ B.: o.c., s. 317-9.
- 79 CDM 11, 145-6, č. 157.
- 80 CDM 11, 228-9, č. 255; 391-2, č. 444, 445; CDM 13, 197-8, č. 188; 278, č. 269.
- 81 BRETHOLZ B.: Geschichte s. 321-2.
- 82 AMB, SLMAL č. 215.

EXKURS I.

Výnos městské sbírky v letech 1343 - 1376 v hřivnách a groších

Rok	Čtvrť: Brněnská	Veselá	Běhounská	Měninská	Předměstí	Řemesla	Radní	Jiné	Celkem příjem	Výdaje
1343	301 30	249 52	263 32	337 50	125 56	62 6	-	59 53	1400 23	
1344	158 56	130 24	191 3	116 10	105 26	-	231 2	-	932 57	
1345	135 26	85 11	127 58	89 16	107 24	-	260 32 ^a	-	805 39	
1346	146 6	68 33	104 41	84 62	79 6	-	222 52	27 46	733 54	
1347	128 43	96 24	112 1	81 1	102 25	34 48	264 19	42 11	861 44	
1348	194 41	171 23	161 30	154 54	124 38	30 35	-	-	837 29	
1350	206 16	177 63	152 17	140 37	102 19	17 48	-	6 61	804 5	839 28
1351	124 61	97 24	99 52	84 9	47 22	96 47	-	4 46	555 5 ⁺	559 10
1352	95 28	88 10	78 8	73 12	41 35	87 35	-	7 14	471 14 ^{+b}	(462 44)
1353	107 41	99 58	84 19	65 45	40 56	94 50	-	9 32	502 34 ¹	652 34
1354	136 35	139 17	136 13	78 10	67 26	28 -	-	-	585 37	
+1354	96 12 1/2	80 1	106 3	75 40	12 44 1/2	159 46 1/2	-	4 39 1/2	534 59	
1355	95 5,3	88 59,9	77 28	82 15,6	20 32 ^a	162 45	-	-	526 57 1/2 ^c	
1356	151 26	143 32	140 -	104 24	23 4	221 27	-	8 49	792 20 ⁺²	
1357	150 48	139 63	130 32	108 59	19 291/2	209 12	-	18 12	782 62	879 35
1358	127 -	155 49	126 49	84 39	13 32	177 53	-	5 60 1/2	693 18	860 9
1359	139 16	153 25	107 58	69 3	18 33	135 17	-	7 46	748 24	760 1
1360	119 11	175 9	102 20	110 18	12 42	177 5	-	125	805 19 ⁴	856 47
								108 47 ³		

	1373/1375		1375/1376		1376/1377	
	kop	gr. den.	kop	gr. hal.	kop	gr. hal.
plat radnice	21	20	8 1/2	2 ⁵	8 1/2	2 ⁵
strážci mír	16	36 ⁶	10		10	
z Uhelného trhu						
platba Oldřicha Metznera	3	14	10	46	10	22
povoznictví	27 1/2		4	22	2	54
noví měšťané	17	5	1		4	
(některé) pokuty			1/2		1/2	
chmel ⁷						
Součet příjmů Michala ve Věži za dva roky	279	17 1/2 ⁸	(236	2	(192	48
průběžný součet				7)		1)
clo z mostu patřící městu	-		2		2	
v Rousínově			10	40 ⁹	10	40
z Pohořelic a Pravlic	-		3	12 ¹⁰	3	12
z Věstonic ¹¹			1	28 ¹²	1	28 ¹²
průběžný součet			(253	22	(210	8)
				7)		

	1375/1376		1376/1377	
	kop	gr. hal.	kop	gr. hal.
Příjmy Jana Luknera a Mikuláše Křížanovského	250	24 7	210	8
Součet příjmů za dva roky		460 kop 32 1/2 grošů 2 haléře		
Součet vydání za dva roky		457 kop 21 grošů 6 haléřů		
Přebytek hospodaření		3 kopy bez 9 grošů		

Východiskem je rukopis č. 15 Archivu města Brna, f.79r-84r. Součty v závorkách pocházejí od autora. Účty Jana Luknera a Mikuláše Křížanovského, které nemají mezitimní součty, byly přizpůsobeny účtům Jana Sofflera a Michala ve Věži, aby byly srovnatelné. Některé platy (jako nevěstek) byly zřejmě paušální. Pro termín rukopisu „minus“ byla použita zkratka „-“.

- (1) Přepočteno, v rukopise 10 hřiven.
- (2) inclusive IIII sex. minus II gr. proea percipienda et cancellanda.
- (3) Jen v účtech 1373-1374.
- (4) husionum (2. pád množ. čísla).
- (5) V účtech je 10 hřiven, ale vždy jsou sraženy dvě hřivny, „quia due marce hospiti sunt defalcate de lignis“. Přepočteno.
- (6) Nejasný příjem.
- (7) humuli (2. pád).
- (8) U obchodních vozů není jeden denár, označený minus, zřejmě počítán, u poplatků z přijetí nových měšťanů účetní zaokrouhlil 5 denárů na půl groše.
- (9) Přepočteno, v rukopise 10 hřiven.
- (10) Přepočteno, v rukopise 3 hřivny.
- (11) Wistanitz, Wisternitz
- (12) Přepočteno, v rukopise 5 1/2 zlatých.
- (13) Součet 253 kop 22 grošů 7 haléřů. Není jasné, jak došlo k rozdílu.

[Faint, illegible text and table structure on the left page, likely bleed-through from the reverse side.]

Radan Květ

STARÉ STEZKY NA BRNĚNSKU

[Faint, illegible text on the right page, likely bleed-through from the reverse side.]

ÚVOD

Prapůvodní síť dopravních tahů kterýmkoliv územím je predisponována přírodními poměry. Z nich nejdůležitější je hydrografická síť závislá primárně na poruchových systémech zemské kůry. Hydrografická síť byla vždy základním strukturálním prvkem krajiny v dálkové, ale i regionální síti stezek. Platí to pro mesolit a neolit, kdy byla naše země již trvale osídlena, ale i pro paleolit za předchozího ledovou dobou přerušeno osídlení. Vodní toky poskytovaly informaci o směru, neméně pak příhodné „rovinné“ - totiž prakticky po rovině jdoucí - trasy a navíc vždy potřebnou pitnou vodu pro lidi i pro soumary. V reliéfu existovaly další důležité faktory: při překonávání vodních toků to byla brodová místa, při překonávání bariér souvislých horských pásem zase průsmyky či sedla. V místech členitého reliéfu nebo naopak v rovinném ale zcela zamokřeném území, stejně jako v hlubokých údolích zcela zabraných korytem toku se stezky nemohly ubírat přímo podél toku. Jinak bylo běžné, že stezka šla v nivě nebo ještě spíše po první terase nad tokem. Ta byla zvláště po letní část roku suchá a nezalesněná, protože při jarních zvýšených tocích „očísťovaná“ od dřevin, takže spíše porostlá jen bylinami a solitéry křovin a stromů. Při průchodu mimo nejbližší okolí toků se přednostně stezka ubírala rovinatým nebo jen pozvolna stoupajícím (klesajícím) terénem. Tehdy využívala jako orientačního bodu někde na obzoru vystupujícího objektu. Průchod krajinou byl v podstatě determinován přírodními tvary a ovlivňován jen počasím:

V průběhu čtyř ročních období byla průchodnost zajisté nejlepší v létě a nejhorší v zimě, čemuž zajisté odpovídala i frekvence pocestných. Proměnlivost dešťových srážek i během letního období způsobovala, že pro zamokřenost a stíženou prostupnost tras v údolích za deštivého počasí existovaly náročnější obchůzky zvýšeným terénem zato nezabahněným i v nepříznivém počasí. Tyto dvě varianty se označují jako „dolní“ a „horní“ trasa (Švábenský 1993, s. 243). Z uvedeného vyplývá, že dálkové trasy neměly jen jediný možný průchod krajinou. V každém případě stezky hrály v lidské společnosti základní roli jako sítě linií putování podníceného příbuzenskými vztahy, obchodními svazky nebo výměnou informací. Po stezkách resp. jejich predispozicích docházelo k okupování dosud neosídlených míst, k migraci, k vojenským zásahům. Teprve po tisíciletích docházelo k stabilnějším úpravám stezek. Prvně se tak dělo nejspíše pro vytvoření průchodu zamokřeným místem pomocí hatí tj. pokládáním svazků proutí, dřevěným kmenů či trámů. Později docházelo k budování dřevěných mostů a též k zásekům při překonávání svažitých míst. Jako pravděpodobné se jeví vyznačování míst na stezkách, která byla nějak významná. Nejčastěji při rozdělení či na křižovatkách: vztyčení kamenného bloku, hromádky (pyramidky) kamení, dřevěné tyče (jako to dosud činí v zimě horalé pro lyžaře), či vysazení typického stromu se dalo již v dávnověku. Po zavedení křesťanství u nás tj. od Velké Moravy se na těchto místech objevují

křížky, boží muka a kapličky. Dosud není neobvyklé vidět kříž či kapličku mezi dvěma vzrostlými stromy. Na místech velmi významných jako je důležitý brod, křižovatka dálkových či regionálních stezek apod. se stavěly kaple a kostely. Mohly navazovat i na dřívější stavby z pohanského období. Podél tras probíhajících obloukem podle terénních daností doprovázejí pak křížky stezku i během trasy. Pokud jde o námitku, že většina křížků ukazuje místo neštěstí, pak lze takto mluvit snad o křížcích z 20. století a nikoli o starých mnohdy - jak se dá usoudit - i po věky obnovovaných děl „nákladem místního občana“.

Využití jednotlivých tras se během věků měnilo, sotva zanikaly úplně, ale frekvence se různila podle dobových potřeb někdy výrazně.

V době, kdy člověk nebyl pevně usídlen, byly stezky jedinou antropogenní vizitkou jejich přítomnosti. Od neolitu se zemědělskou revolucí a usazováním prvních obyvatel se průběh stezek a jejich význam neměnil. Jen mohla vzniknout rozšířená místní síť stezek. Ale původní dálková síť se stala základem pro pevné usazení jen v některých místech svého průběhu. Byla to místa z tehdejšího (ale vlastně i současného) hlediska nejpříhodnější: Byly to polohy klimaticky nejlepší z celého okolí a obdařené černozemí na spraši nebo nivní půdou obdobného dobře produkčního charakteru. Během tisíciletí se měnily polohy prvých osad a vsí, ale často jen v rozmezí desítek či stovek metrů. Některé populace z obranných důvodů začaly stavět opevněná sídla na nejbližších kopcích s rovinatým vrcholem. Ale již v tisíciletích před Kristem lze očekávat, že mnohá sídla vznikala na místech křižovatek dálkových stezek nebo při brodu dálkové stezky: Byla to místa vhodná ke kontaktu obchodnímu, k vybírání mýt, k poskytování služeb (ubytování, stravování). Na všech těchto velmi významných místech vznikaly později už v slovanském resp. křesťanském období - alespoň na území naší republiky - zárodky městských center a od 13. století už i měst.

Nejinak tomu bylo i v případě Brna. Urbanistický charakter města byl předurčen sítí stezek, což se dochovalo až do 18. století. Brno však hlavně za poslední století vzrostlo připojením řady sousedních obcí, při tom na různých místech proběhla proměna tras uliční či silniční sítě, došlo k vybudování velkých objektů na bývalých křižovatkách stezek. To všechno vedlo k zamlžení původních tras a vztahů dopravní sítě částečně i v staré části města. Smyslem dešifrování prapůvodní sítě stezek v celé brněnské aglomeraci je objasnit vlastně základní dopravní kostru, na níž došlo k budování obytných domů i jiných staveb. Jde o to odhalit původní komunikační síť, která měla přirozený charakter daný přírodními podmínkami. Návrat k nestrojenému pěšímu propojení v městských částech může nyní vhodně ovlivnit poznání původního průběhu tras. Jako výsledek lze očekávat jednak regeneraci některých původních tras, alespoň tam, kde to je dostupné jednoduchými zásahy, jednak uvědomělé vedení nových či rekonstruovaných dopravních tras tak, aby vycházely ze starého přirozeného přírodního předpokladu a podřídily se mu jako ve staré části města.

Jak odvozovat průběh starých stezek a jejich hierarchizaci

Původním podnětem ke studiu starých stezek mi byla příprava mapy predispozic prehistorických stezek Československa v měřítku 1 : 1 000 000 (Květ, Řehák 1992, 1993a). Vycházeli jsme tam z geografického rázu krajiny, stručně řečeno z tvarů reliéfu a hydrografické sítě. Ověření odvozené sítě dálkových tras přineslo srovnání s lokalitami archeologicky prokázaných sídel od neolitu po Velkou Moravu.

Pro sledování detailnějšího průběhu starých stezek se ukázaly mapy v měřítku 1:75 000 vypracované ještě v druhé půli 19. století Vojenským zeměpisným ústavem ve Vídni, opakovaně vydávané s jistými revizemi do poloviny 20. století (Vojenským zeměpisným ústavem v Praze) jako jediný v současné době vyhovující informační zdroj (viz též Březák, Klápště 1983, s. 400-401). Současná zobrazení ať mapová (např. turistické mapy), tak fotografická (dálkový průzkum Země) již plně nevyhovují, protože antropogenní vlivy zvláště v okolí větších měst natolik změnily tvářnost krajiny (zmizely původní tvary reliéfu i drobné církevní stavbičky kdysi dokreslující průběh stezek), že prakticky již nezbyly po starých stezkách žádné stopy na velké vzdálenosti a tak vypovídající hodnota nových zobrazení je nedostačující. Příkladem pro využití dešifrace regionální sítě stezek v měřítku 1:75 000 je mapka stezek území mezi Brnem a Mušovem (Květ 1993). Z ní vyplývá několik základních předpokladů k odvození průběhu starých stezek.

Stezky zřejmě vedly pokud možno pohodlnou trasou, to znamená, že překonávaly minimální výškové rozdíly, bylo-li to možné a dávaly přednost přímočarosti tj. nejkratšímu průběhu. Při tom se orientovaly buď podle vodního toku nebo byly nasměrovány na vhodný orientační bod na okem dosažitelném tedy nedalekém obzoru. Citlivou analýzou lze při přihlédnutí k tvarům reliéfu a konfiguraci hydrografické sítě excerpovat i souvislé trasy původních stezek kartograficky zachycených jako navazující úseky různých typů silnic, cest a pěšin. V málo členitém terénu je často průběh stezek prakticky přímkový na kilometrové vzdálenosti. Také orientace ulic v obcích (jejich historických částí) a polohy starých církevních staveb (od křížků, božích muk, kapliček, kaplí po kostel) jsou obvykle přímým ukazatelem místního průběhu stezek. Podobně i staré hrady a zámky obvykle dokládají poblíž křižovatku stezek či brodové místo. Někdy staré úvozy - erosi rýhy po nich - napovídají své (Smetánka 1987, s. 240). Zvláště staré kostely bývají indikátorem starobylosti cest. Románské stavby mohou navazovat ještě na pohanská obětiště u dopravního uzlu. Ale také kaple nebo křížky a boží muka mohou být velmi starého data. Jako indikátory změn směrů mohly fungovat po staletí. U přímočarých tras pokud neprocházely podél vodního toku byly orientačními body v málo členitém terénu výrazně se pnoucí solitérní kopce nebo okraje pohoří.

Měřítko map 1:75 000 dovoluje též přehledně vyznačit: jednak hierarchičnost stezek - dálkové, regionální, místní -, jednak určit komunikační uzly jako predispozice místních center. Vojenské mapy mají tedy tu zásadní přednost, že

umožňují přímo odečíst kudy stezky i ve variantách procházely. K tomu napomáhá i fakt, že polohy mostů (hlavně postavených do 18. století) dokládají místa brodů a tím i průběh tras. Jde-li pak o poznání prehistorických predispozic, není podrobné historické studium základní podmínkou pro určení průběhu tras.

Pro detailní průběh stezek je však měřítko vojenských map málo podrobné. Spolehlivé a přesné vedení starých stezek umožňují mapy např. měřítko 1:15 000. Soubor devíti těchto map ze sedmdesátých let 20. století znázorňuje Brno i s okolím ve stavu v jakém bylo o několik desetiletí dříve (tyto mapy i s originálními zakresleními stezek jsou uloženy v archivu Útvaru hlavního architekta Magistrátu města Brna 1993). Předpokladem pro dešifraci stezek v uvedeném měřítku je však předchozí znalost průběhu stezek z přehledných měřítek, jen ta totiž dovoluje odvodit hierarchizaci stezek. Vzhledem k větší podrobnosti se však v detailu neobejde interpretace bez pomocných materiálů. Bylo jimi několik starých map a pohledů na Brno. Ty umožňují alespoň z části objasnit, jak vypadal v nivě průběh toků Svatky, Ponávky a Svitavy pod Brnem.

Průběh stezek byl pochopitelně určován nejen výškovými rozdíly v terénu, ale i průběhem toků. Pro údobí před asi tisícem let, kdy Brno začalo vznikat, byl v nivě meandrující a bez pochyby během staletí i občas překládaný tok (někdy se také rozdvoující a vytvářející ostrovy) rozhodující pro tvar sítě stezek na jihu a východě města. Dochované zbytky koryt - dosud někde i vodou zaplněné - svědčí svým liniovým průběhem, že jde nikoli o slepá ramena, ale po regulaci Svitavy a Svatky v polovině 19. století do nových koryt jen zásahem člověka opuštěné původní toky. V řadě případů však takové části původních koryt zcela zanikly zavezením a vyrovnáním terénu. Odvození průběhu stezek v takových částech je nesnadné, zvláště když takové úpravy jsou staletí staré. Průběh stezky lze jen přibližně stanovit při nedostatku podrobnějších paleohydrogeografických údajů. Zatím je možné jen zhruba naznačit trasy koryt a také nivy, protože mapové údaje starší než 150 až 200 let nejsou k dispozici. (Archivní materiály z doby regulace brněnských řek v Moravském zemském archivu v Brně jsou přestavbou budovy dlouhodobě blokovány.) V současnosti je tedy možný jen odhad dávných tras vodních toků z konfigurace terénu, poruchových predispozic, také z historických údajů o starých církevních stavbách a rovněž z archeologických poznatků. (Geologie se těmito recentními změnami nezabývá.) Mimo širokou nivu je však určení průběhu stezek bez větších problémů. Stav sítě by měl odpovídat údobí cca 10.-12. století, tedy z doby existence Brna před vznikem města. Sít stezek je ovšem predispozicemi určena dávno před tím. Dá se také soudit, že při relativně hojném osídlení dokumentovaném archeologickými nálezy z různých míst Brna i z různých prehistorických resp. i historických dob, byly ne-li všechny stezky pak alespoň podstatná část z nich při příchodu slovanských kmenů na dnešní Brněnsko využívány, byť počet obyvatelstva byl nepatrný. Při pěší dopravě se průchod nekoncentroval jen na vybranou síť a mohlo, ba muselo být využíváno všech „přímých spojení“, jak se nabízela.

Rozhodnout o důležitosti jednotlivých stezek lze jen nesnadno při pohledu na síť dešifrovanou v podrobném měřítku. Ze zkušenosti z geotektonické analýzy

(Květ 1990) je zřejmé, že pouze nadregionální pohled může ukázat řádově vyšší predispozice. Vycházím tedy především ze sítě dálkových tras odvozených původně v měřítku 1:1 000 000 (Květ, Řehák 1993a). Tyto linie lze vyhledat v mapě podrobného měřítko většinou s poměrně dobrou spolehlivostí. Jen některé úseky mohou být při větších antropogenních zásazích dnes méně jistě zaznamenány. Jde hlavně o důsledky regulace toků a transformace s tím spjatých tras. V členitém terénu není takových zásahů, které by ve své podstatě zkreslovaly situaci. Jinde, pokud jsou k tomu doklady, resp. je to i z mapy zřejmé, že došlo k proměně reliéfu, je možno k nové skutečnosti obvykle s jistou korekcí přihlídnout.

Pro určení stezek druhého stupně důležitosti tj. regionálních tras je zásadním krokem odvozování stezek z vojenských map v měřítku 1:75 000. Z nich odvozená síť porovnaná s dálkovými trasami umožňuje vyhledat propojení jak dálkových tras tak i odvodit trasy, které vystupují jako kostra na ně napojená. Jako stezky regionálního významu mohou být vyhledány v mapách stezek měřítko 1:15 000. Zbývající stezky lze pak označit jako stezky místní role. Odvozená síť by zajisté mohla být doplněna o další trasy. V některých případech by to mohly být i trasy kdysi v místním měřítku častěji využívané. Pro většinu však předpokládám roli ještě menší než místní. Šlo nejspíše o zcela podružné pracovní polní či lesní pěšiny.

Bez větších problémů zůstává také variantnost průběhu stezek, zvláště v případě volby trasy za sucha rovinou (dolní) a za dešťů zvýšeným terénem (horní) /viz k tomu už v úvodu vzpomenuté práce: Švábenský 1993, s. 243/.

Doklady archeologické až na výjimky nejsou zkoumány, protože přesahují možnosti této studie. Pro ověření by byly sice užitečné, ale nejsou nezbytně nutné. Pro všechny trasy po celém jejich průběhu ani nemohou být k dispozici. Neporovnání s archeologickými a historickými poznatky není rozhodně znehodnocením celé studie. Naopak ta může být inspirací či pomůckou pro archeology i historiky.

Stezkám z Brna a jeho okolí byla věnována už řada prací, především s doklady pro období posledního pětistiletí (např. Čáda 1965, Vermouzek 1971, 1983, Michna 1971). Z hlediska nadregionálního je pravěký průchod brněnskou kotlinou od jihu od Dunaje k severu do Kladska dávno uvažován (např. de Navarro 1925, s. 498 a Mapka 1). Mezinárodní dálkové cesty ze středověku ve vztahu k Brnu popisuje např. Hálová-Jahodová (1971, s. 36-45, obr. 3). Průběh stezky i historicky doložený neznamená vždy konečné řešení. I ve stejném časovém úseku mohly být využívány souběžně dvě trasy ne-li více. Při tom ne všechny jsou zdokumentovány. Známe to, jak v nedávné době se jezdilo do Prahy z Brna různými trasami někdy podle potřeby zastávky na cestě, jindy podle gusta řidiče. Teprve dálnice snížila volbu na minimum. Totéž platí pro minulost, v níž nemůžeme mít pro všechny varianty tras hodnověrné doklady.

Vypracování sítě starých stezek v měřítku 1:15 000 na devíti listech map Brna (Květ 1993a) bylo prvním pokusem o zaznamenání podrobnější dopravní sítě pěšího a soumara v širším brněnském regionu z doby dávno před vznikem města. Předpokládaná práce z citované studie vychází.

Základní poznatky o trasách stezek na Brněnsku (podle jednotlivých listů podrobné mapy 1:15 000)

Soubor devíti map zahrnuje Brno v současných hranicích. Nejdůležitější je mapa č. 5, protože na ní je zachyceno území historicky nejstarších částí Brna osídlených Slovany hodně dříve než vzniklo město. Kromě toho je zde jádro současného města. Proto tomuto listu je věnován nejpodrobnější výklad. Okrajovým územím Brna je pozornost dána podle míry sepětí s centrem. Souhrnný pohled na Brno a jeho stezky je náplní až další kapitoly. V obr. 1 jsou naznačeny obrysy jednotlivých listů, podle nichž je dále veden výklad. (Originály map stezek jsou uloženy s prací Květ /1993a/, kopie pak v Archivu města Brna.)

List 1

Nejdůležitější linií je zde trasa regionální stezky od města podél Svatky - dnes zatopeným územím brněnské přehrady - s pozdější odbočkou na hrad Veveří při okraji boskovické brázdy. Dnes v ní leží obce Veverské Knínice, Veverská Bítýška a Chudčice. Druhou regionální trasu představuje stezka při východním okraji boskovické brázdy.

Stezky místní role jsou ty, které propojují výše jmenované obce boskovické brázdy a dále obce na východní straně listu počínaje dnes zatopenými Knínickami přes Rozdrojovice, Jinačovice, Moravské Knínice s napojením na trasu podél boskovické brázdy (sv. od Chudčic).

Variantní trasy se objevují poblíž hradu Veveří na regionální trase. Tyto varianty byly však už před vznikem hradu Veveří dány predispozicí: trasa se odklání od jihu ve směru na SZ opět do údolí Svatky, aby se vyhnula velkému zákrutu Svatky pod Veverskou Bítýškou. - Pokud jde o polohu hradu Veveří a důvod jeho vzniku, bylo by možno předpokládat jeho roli jako strážného objektu na křižovatce stezek (sz. směru a sv. trasy regionálního významu) před vstupem do sevřeného údolí Svatky na cestě k Brnu.

List č. 2

Hlavní linií je zde dálková trasa procházející z Brna (z Řečkovic) podél Ponávky až k České a dále k SZ na Kuřim. V Řečkovicích se u sousoší sv. Anny rozdvjovala a jako „horní“ trasa procházela Ivanovicemi a Českou, odkud j. pod Šibernou mířila na Kuřim. Variantní „horní“ trasa mohla se údolím vyhnout odbočením k SZ už před Medláneckým potokem nebo těsně za ním v návaznosti na stezku jdoucí od J přes Medlánky. Úsek mezi Mokrou Horou a Českou je v současnosti využit jako dálniční tah z Brna (proti době nedávno minulé, kdy zde byla pole). Podle ústních informací R. Vermouzka z České byly při výstavbě silnice nalézány na uvedené trase staré podkovy, jako doklad využití tohoto úseku co stezky v minulosti.

Kromě kratičkových úseků podél Svatky v jz. cípu listu a podél Svitavy na V zde není trasa regionálního významu. Místních stezek je však více. Nejdelší je stezka téměř v.-z. směru od Bílovic procházející Soběšicemi (s variantou jižním krajem obce), Řečkovicemi (kolem kostela) do Jinačovic. Poledníkový směr má

trasa vedoucí přes Útěchov a Soběšice, na jejichž kraji se rozdvjuje u kapličky k JZ do Králova Pole a k JV do Husovic.

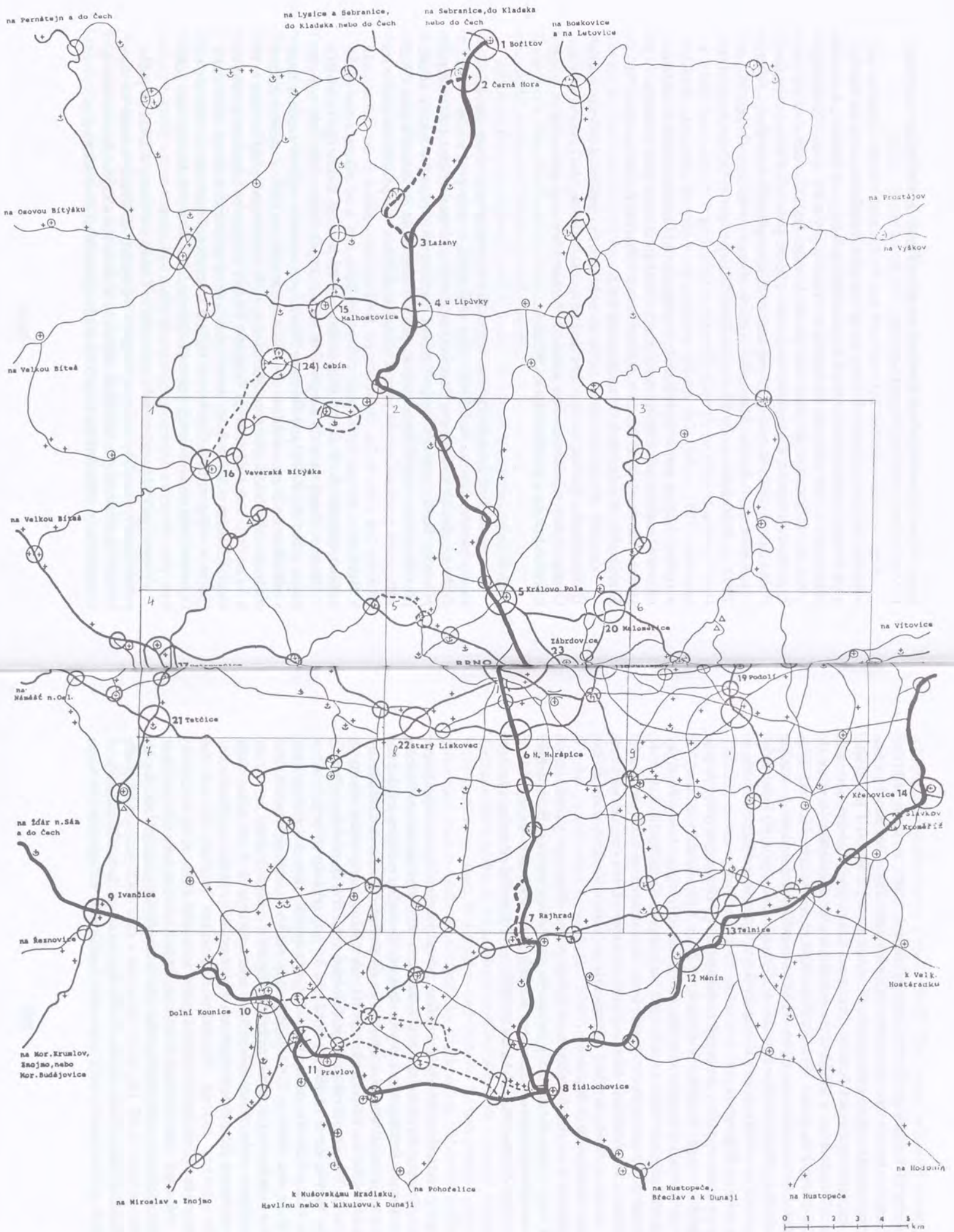
Kdysi v době halštatské byl snad uzel tras v Obřanech většího významu než místního. Poloha hradiště z té doby na výšině před souběhem stezek od Soběšic a od Svitavy jednou přímo z Bílovic, podruhé z polohy j. od Bílovic a konečně přímo od J z Maloměřic podél kostela sv. Václava prý z 12. století (Švábenský 1993, s. 241) ukazuje, že jde o strategickou polohu. Nedaleko odtud na jih (list č. 5, viz níže) probíhá regionální trasa od Vyškova přes Líšeň dále na Královo Pole a dále po dálkové trase výše popsané. V každém případě nejde jen o „bohaté surovinové základny na Blanensku“ (jedná se např. o lokalitu Rudice /Knies 1902, s. 170/) které vedly ke vzniku hradiště nejen zde v Obřanech, ale i na stejně starém hradišti na Starých Zámčích v Líšni (list č. 6), jak soudí Hálová-Jahodová (1971, s. 34). Jak později uvidíme, šlo v případě líšeňského hradiště o strážný objekt nad křižovatkami. V případě obřanského hradiště můžeme mluvit o hradišti nad brodem na Svitavě. Brod ležel těsně pod hradištěm v j. směru. Přes tento brod šla také nejkratší trasa k Starým Zámčům kolem Velké Klajdovky (jak to lze sledovat na listech č. 5 a 6).

Konečně zbývají dvě trasy: jedna rovnoběžkového směru od Svitavy podél Útěchovského potoka na Útěchov a dále podél Ponávky do Lelekovic a na Českou a druhá poledníkového směru od Mokré Hory resp. od sochy sv. Anny k S přes Jehnice a již mimo list k Útěchovu.

List č. 3

Na tomto listě se nalézají dvě regionální a jinak pouze místní stezky. Tři stezky jsou vázány na vodní toky: dvě regionální, z nich prvá podél Svitavy, druhá souběžně s Říčkou a Ochozským potokem a třetí místní s Křtinským potokem. Další využívají alespoň z části souběžnosti s nějakým tokem: stezka přes Hostěnice (podél Hostěnického potoka) pokračuje na Ochoz a přes Obce dále podél potoka Časnýře přes Řícmanice do Bílovic a přes Svitavu dále na Obřany (na listu č. 2). Odbočka od Křtinského potoka z. od Křtin vede k Babicím s dvěma variantami průchodu Babicemi a se zakončením podél potoků ústících do Svitavy. Dvě stezky od Křtin a od Bukoviny se křižují v Březině včetně variantního průběhu na potok protékající Ochozem nebo na potok ústící do Říčky pod Hádkem. Navíc má variantní průběh západní trasa s odbočkou na Kanice a dále buď na Řícmanice nebo na Babice, anebo s druhou možností odbočení k jihu přes Obce a dále k JZ s rozdělením (již na listu č. 6) k Líšni či k Velké Klajdovce. Typickou lokální přímkovou zkratkou je spojení mezi Křtinami a Bukovinou, nebo i delší mírně zalomená trasa od Bukovinky (již za v. okrajem listu) směrem k JZ buď s napojením na trasu od Březiny na Ochoz nebo o něco severněji přímo na Březinu. Konečně z Bukoviny vede ještě trasa přes Březinu s návazností na trasu od Křtin na Ochoz.

Výraznější křižovatky se jeví u Ochozu (a Obce), u Březiny a Křtin na jedné poledníkové regionální trase a na Svitavě v Bílovicích. Zvláště tyto uvedené obce vzniklé na křižovatkách stezek se rozvinuly v důsledku příhodnějšího reliéfu tj. alespoň z části nesevřeného do úzkého údolí v jinak dosti členitém terénu.

Sít starých stezek v širším brněnském okolí
 podle hierarchie významu
 (se zakreslením obrysu 9 map původního měřítka 1 : 15 000)

	Dálková trasa stezky
/čárková horní varianta/		Kaple
	Regionální trasa stezky		Postel
	Místní trasa stezky		Hradiště, hrad, zásek, palác
	Brod na větším toku		Komunikační uzel vyššího řádu
/číslováno 1-24/
	Křížek, boží muka, kaplička		Komunikační uzel nižšího řádu

List č. 4

Zobrazeným územím procházejí dvě regionální stezky na sebe přibližně kolmých směrů a kromě toho jen malou částí třetí podél říčky Bobravy (z Rosic k JV). Prvá poledníkového směru je pokračováním stezky z listu č. 1 probíhající podél v. okraje boskovické brázdy. Druhá od Řičan přes Ostrovačice vede souběžně s Řičanským a Troubským potokem přes Popůvky, Veselku do Bosonoh a dále (již na listu č. 5) k Starému Brnu či do Horních Heršpic. To je varianta dolní. Horní trasa vede z Ostrovačic rovnoběžkovým směrem (v kratším úseku probíhá podél potoka Veverky) dále k V se opět rozdvouje, při čemž jedna varianta pokračuje podél potoka Vrbovce do Bystřce, zatímco druhá míří k JV do Bosonoh, nebo do Kohoutovic.

Trasy místního významu propojují zkratkami místa křižovatek (dnes to jsou menší obce) tak např. Veverské Knínice (list, č. 1), Ostrovačice a Rosice. Od Bobravy od regionální trasy je odbočka na Omice a Troubsko, resp. Popůvky, odtud zase na Žebětín a dále v údolí Svatky na zatopené Kníničky (na listu č. 1). Jako variantu zkrácení regionální horní trasy lze zaznamenat úsek probíhající v.-z. směrem s. od Žebětína. Konečně jako propojení dvou regionálních tras funguje úsek od Rosic k SV s návazností na regionální trasu od Řičan (Ostrovačic) do Popůvek a Bosonoh.

Dvě hradiska na mapě zakreslená jedno sv. od Bosonoh a druhé s. od Žebětína se jeví bez ohledu na jejich stáří jako místa strážní. Bosonožské hradisko se tyčí nad rozdělením trasy k J a k V do brněnské kotliny. Druhé hradisko leží nad meandrem Vrbovce a shlíží na křižovatku místního významu u Žebětína.

List č. 5

Historická část města Brna leží na místě exponovaném. Nejsou tu jen kopce Špilberku a Petrova, ale z hlediska stezek mnohem důležitější území niv Svatky, Ponávky a Svitavy. Průběh stezek je při tom zcela závislý na průběhu jejich toků. Současný stav je od historického a ještě více od prehistorického značně odlišný. K proměnám docházelo při meandrování řek, ale také antropogenními zásahy do průběhu koryt. Tak již pro rok 1665 je doloženo v Modřicích přeložení Svatky do nového řečiště, čímž se získaly nové plochy pro zahrady (Slavík 1847, s. 198). Jde však především o regulaci řek provedenou v letech 1835 až 1850 (Dřimal, Peša, red. 1969, s. 204), jejíž postup není v dostupných publikacích kartograficky zachycen (archivní materiály originálů z tehdejší doby nejsou pro představbu Moravského zemského archivu nyní přístupny). Staré plány např. Vičarovy zachycují jen město v hradbách a jeho nejbližší okolí, takže ani odtud není rekonstrukce možná. Na starých mapách Moravy je tok řek zeschematizován úplně. Jedině některá starší zobrazení Brna poskytují opěrný materiál. Tak např. kartografické zobrazení Brna a okolí z roku 1845 (Ritter, Mehl 1990) zachycuje stav před regulací. Další z upřesňujících dokladů je plán z městského archivu (KAT 16), který zpracoval v roce 1908 Arasicevicz podle obrazu Obléhání Brna Švédy z roku 1645. Ten ukazuje, že v 17. století ještě neexistovalo propojení Svitavy a Svatky kanálem v Komárově (ve tvaru

půlkružnice podle mapy z roku 1845). Tak zvané mlýnské náhony Svatky a Svitavy jsou de facto pobočná ramena řek. To dokládá další plán z archivu města Brna (K 1, překreslený v roce 1845 Pinkawou rovněž podle obrazu Obléhání Brna Švédy z roku 1645), který označuje rameno Svatky pod Petrovem jako Schwarze Fluss stejně jako hlavní tok. Nepochybným důkazem, že nejde o umělý náhon je meandr ramene přibližně v místech dnešní křižovatky ulic Úvozu a Pekařské. Zábřdovický klášter leží podle téhož Pinkawova zpracování na ostrově tvořeném hlavním tokem a ramenem Svitavy. Ta vytváří výše proti toku další ostrovy u Obřan a u Maloměřic a další pod Zábřdovicemi s přítokem do Ponávky, která se o něco níže vlévala do hlavního toku Svitavy. Důležitý pomocný údaj spočívá v zakreslení části suchých koryt (meandrů) dnes začasť již zavezených a zastavěných (jako např. v Komárově) v souboru map 1:15 000 (na listu č. 5 i č. 8). Zakreslené úseky starých koryt umožňují přesnou rekonstrukci alespoň v částech původního toku. Meandry na Svatce dokreslují mnohem složitější dávný průchod řeky nivou pod Brnem. Brodové místo na Svatce bylo nepochybně na Starém Brně a u Horních Heršpic. Pokud jde o Svitavu, ta vytvářela neobyčejně mnoho meandrů od místa soutoku s Ponávkou. Také vytvořila několik malých ostrůvků. Jeden z nich u dnešního Komárova (viz mapa Ritter, Mehl /1990/) se stal přechodem na brodovém místě. Další brod byl zřejmě o něco jižněji v meandru zhruba z. od Ráječku. Svitava vytvářela v minulosti ještě jiná ramena: na křižovatce dnešních ulic Olomoucké a Životského snad protékalo svitavské rameno k J směrem na Černovice. Toto velice hypotetické rameno rozhodně mělo jakési pokračování na území Černovického hájku. K tomu dosud přitéká nebo spíše v korytě stagnuje voda - snad spodní - ze staré či dokonce nové Svitavy. Koryto probíhá podél oblouku železniční trati k východu. Černovický hájek dosud uchovává mělké korytko a podél něho s.-j. směrem odtéká i Černovický potok. Pokud by bylo možno prokázat existenci tohoto nejvýchodnějšího ramene Svitavy, pak jeho zánik by mohl být vysvětlen i přirozeně pozvolným dlouhodobým poklesem centra nivy z. od tuňanské terasy. S.-j. průběh Černovického potoka v Ráječku (není-li umělý), by mohl ukazovat úsek jedné z poruchových linií, podél níž došlo k poklesu nivy Svatky a Svitavy pod Brnem. Jako dodatek k zakresleným původním průběhům toků brněnských řek byly ještě do listu č. 5 přibližně zakresleny tři potůčky (podle interpretace O. Vičara v pláncích pro začátky města Brna). Jeden byl na ostrově Starého Brna, další tzv. Městský potok v dnešním centru města a třetí tekla s. od hradeb z části po dnešní ulici Mezířka. Jižně od Horních Heršpic (zvláště pro list č. 8) není mi známa t.č. žádná mapa, která by sledovala dávnější tok Svatky a Svitavy. Rekonstrukci, kterou jsem naznačil, nutno považovat za nejistý velmi přibližný stav před 17. stoletím.

Pro období 10. století resp. pro ještě starší minulost - tedy více než půl tisíciletí před posledními částečnými dochovanými doklady lze pouze uhadovat, že základní fakta o tocích přece jen zůstávají v platnosti tak, jak byla výše naznačena.

Současně lze vzít za fakt, že podél koryt řek v nivě musel původně existovat souvislý lužní les. To dosvědčují starší údaje jako „louky v lese pod Černovici“

z roku 1482 nebo dříve luhy podél Svratky v Horních Heršpicích (Slavík 1897, s. 77, 111). Pravý břeh Ponávky byl celý zamokřen, teprve od 14. století pod Cejlem ho již nebylo (Vičar 1989, s. 95). Kratochvíl (1910, s. 228) uvádí, že vlhká krajina s močály a lesem sahaly v roce 1667 až po rajhradský klášter. Z biogeografického hlediska popisují brněnské nivy s lužními lesy Buček, Kundrata, Lacina (1988, s. 17, 18 a v příl. schematická mapka). Zbytky lužního lesa dochované být výjimečně až podnes - jako v Černovickém hájku - jen dotvrzuje řečené. Černovický hájek měl před necelým půlstoletím ještě víc než dvojnásobnou rozlohu jako dnes (Komůrkův plán Brna asi z roku 1947). Též z místopisných údajů lze rekonstruovat existenci luhu v řadě poloh: Lužánky na nivě Ponávky, na Luhu (dnes ulice Lužná) v Komárově při kostele byvšího benediktýnského kláštera, či Olší (typická dřevina lužního lesa) v Maloměřicích, nebo podle Skutila (1993) ulice Na luhu v Řečkovících. Schematicky zakreslené území luhu pouze ukazují, kde se mohl lužní les vyskytovat, pokud nebyl člověkem soustavně likvidován.

Takto paleohydrogeograficky upravená mapa umožňuje z hlediska predispozic interpretaci stezek pro dobu, kdy ještě plně fungovaly. To potvrzuje nálezy Vičara (1989) o tom, že úpravy terénu až na městský hradební pás jsou v Brně v podstatě ojedinělé.

Základní linií listu je dálková trasa s jediným s.-j. tahem. Ten prochází údolím Svratky od jihu ve zvýšené poloze nad řekou, přímo míří k brodu na Starém Brně. Polohu brodu vyznačoval kostel sv. Václava pravděpodobně od 11. století (Zemek 1993, 99) později sv. Leopolda kláštera Milosrdných bratří na pravém břehu Svratky. Po překonání brodu a vstupu na Staré Brno šla stezka podél dávno zbořeného kaple sv. Prokopa asi z 11. století (Zemek 1993, s. 98) a buď přešla v horní variantě rameno Svratky (stále v prodloužení na S), aby obešla rotundu z roku cca 1000 nebo její mladší kostelní nástupkyně (Cejnková, Loskotová 1993, s. 24, 25) a po úpatí Špilberku přešla na úpatí Petrova nebo v dolní variantě ještě před ramenem Svratky méně než 200 m před rotundou, která stála na zvýšené poloze mimo zátopové území, se směr stezky obrátil k V a pak teprve překročil rameno Svratky a podél úpatí Petrova (s kostelem sv. Petra z 12. století /Unger, Procházka 1993/) obešel zvýšený terén budoucího centra města podél dávno zaniklé kaple sv. Martina z 12. století (Hálová-Jahodová 1947). Pak přibližně od polohy dnešního Domu umění šla stezka podél Ponávky v podstatě přímým směrem na křižovatku u kartouzského kláštera v Králově Poli s kotelem Nejsvětější trojice ze 14. století (Dřímál, Peša, red. 1969, s. 83) a s již v 18. století zbořeným kotelem sv. Víta ze 13. století, jehož umístění dnes dokládá proti křižovatce stojící kříž (Prachař et al. 1927?). Odtud mířila stezka k rozcestí se sousoším sv. Anny v Řečkovících (list č. 2). Pro období mokra fungovala jako horní trasa varianta procházející dnešní Masarykovou ulicí, náměstím Svobody, Běhounskou, podél Lidické přes Lužánky ke Staňkově, kde navázala opět na dolní trasu. Cestou míjela už zbořený kostel sv. Mikuláše na náměstí Svobody a dále kostel sv. Jakuba, oba postavené ve 13. století ještě před udělením městského privilegia z roku 1243 (Dřímál, Peša, red. 1969, s. 40).

Trasy regionálního významu jsou zde několikery. Převažují směry v podstatě rovnoběžkového směru, které jsou paralelou k hlavní dálkové trase probíhající obloukovitě pod Brnem v úrovni Židlochovic. Z hlediska významu lze označit jako nejdůležitější regionální stezku na listu č. 5 trasu jdoucí od Bosonoh přes Starý Lískovec, Bohunice, Horní Heršpice a po překonání brodů přes Svratku a Svitavu pokračující přes Ráječek do Černovic nahoru na terasu a odtud buď k jihu na Tuřany (list č. 8) nebo k severu, kde dále navazuje na trasu spojující Staré Zámky v Líšni (list č. 6) se Starým Brnem. Starobylost trasy dokládá, že v Rajském lesíku byla v roce 1868 vykopána mince císaře Antonia Pia z 2. století (Slavík 1897, s. 78). Z Černovic mohla být využívána při cestě k Líšni i místní trasa jdoucí pod terasou přes Černovice a teprve po dnešní Táborské mohla navázat na další regionální trasu jdoucí od Žebětína přes Kohoutovice brodem v Pisárkách po dnešní ulici Hlinky úpatím Petrova na dnešní Křenovou a Škroupovou, pak Olomouckou do Podolí (list č. 6) a do Vyškovské brány. Horní varianta šla přes dnešní Pekařskou a napříč městem ve dvou paralelách (jedna kolem kostela sv. Michala ze začátku 13. století /Zemek 1993/), které se spojily u Měniné brány. Stezka pak pokračovala k Zábrdovicím, nebo odbočila krátkým úsekem po dálkové trase zpět k jihu a navázala pak na dolní trasu.

Další významná regionální trasa probíhá jen okrajem listu a také dnešního Brna: je to linie přecházející (již na listu č. 6) jako odbočka od Podolí přes Líšeň, vstupující na list č. 5 po dnešní ulici Zimní přes Maloměřice, brodem na Svitavě dále přes Husovice ke křižovatce v Králově Poli (kartouzský klášter) s návazností na dálkovou trasu dále k S. Od Měniná (list č. 9) jde odbočka od dálkové trasy regionálního významu přes Otmarov a Tuřany po tuřanské trase vedle zrušeného černovického hřbitova dále přes Židenice do Zábrdovic, přes brod na Svitavě na Černá Pole, za nimiž se spojuje s linií od Líšně do Králova Pole.

Podobně jako odbočovala z nejméně významnější regionální trasy (na listu č. 5) linie k SZ z Podolí na Líšeň a dále na Královo Pole rozdvíjela se i na západní straně Brna trasa v Bosonohách k SV. Přibližovala se pod Červeným kopcem k brodu na Svratce a k Starému Brnu. Pro historické Brno byla snad druhou nejméně významnější linií trasa jdoucí od jihu podél Svitavy nad jejím korytem po vysoké terase: je to již vzpomínaná trasa od Měniná a Tuřan. Od Černovic má dvě varianty: první přímá k S je vlastní linie podél Svitavy jdoucí přes Židenice a dále přes Maloměřice. Na ni navazuje v Židenicích odbočka k Zábrdovicím a před Maloměřicemi odbočka přes Husovice do Králova Pole ke křižovatce u kláštera. Druhou variantou je pravouhlý odklon k Z, aby stezka sešla do údolí a zde křížovala trasu od Bosonoh a Horních Heršpic a aby dnešní Černovickou ulicí se dostala k brodu přes ostrůvek u kostela sv. Jiljí na Luhu (resp. sv. Benedikta z 12. století /Zemek 1993/) v dnešním Komárově. Je to hlavní spoj k stezkám při toku Svratky. Podél Svratky se stezka dostala dnešní Křídlovickou ulicí ke kostelu sv. Prokopa, kde překřížila dálkovou trasu a pokračovala brůdkem přes rameno Svratky dnešní ulicí Hlinky ke Kamennému mlýnu v soutěsce, odkud pokračovala dále na dnes zatopené Kníničky, resp. k hradu Veveří (list č. 1).

Zbývá ještě jedna horní varianta regionální stezky: navazuje na horní variantu dálkové trasy jdoucí po dnešní Masarykově ulici a náměstí Svobody. Zde po rozdělení šla po západní straně náměstí na dnešní Veverčí, přes Žabovřesky a Komín, kde se dostala k dolní trase sledující Svatku, resp. k brodu přes Svatku do Bystřce. Konečně je zde ještě důležitá trasa od Bobravy ze Střelice (list č. 7) na Ostopovice a podél jv. úpatí Červeného kopce k brodu na Staré Brno.

Základní síť doplňují ještě stezky místní role. Jsou zakresleny jen ty, které mají přímé vztahy k základní síti. Místních tras bylo nepochybně více. Vlastně všechny ulice starého osídlení (nikoli ortogonálního průběhu původem z 19. a 20. století v některých okrajových částech města) jsou jimi predisponovány. Zde tedy uvádím ty nejvýraznější. Na jihu města je to zkratka z Bosonoh k V, která navazovala na regionální trasu k SV do Brna. Další zkratka vede ze Starého Lískovce přes Štýřice do Komárova. Z Komárova resp. od křižovatky u kostela sv. Jiljí jsou to trasy jak jihu k trase jdoucí v.-z. směrem přes Horní Heršpice, tak k S buď s návazností na dálkovou trasu do Králova Pole nebo ke křižovatce dálkové trasy pod dnešní Masarykovou ulicí. Do stejného místa přechází i varianta oddělující se od regionální trasy podél Svatky v místech dnešního Komárovského nábřeží. - Z Černovic jde trasa k severu a prochází nejméně zamokřenou částí k brodu v Zábrdovicích. Sem míří i trasa od SV od Maloměřic: Jedna varianta z Obřan po pravém břehu Svitavy a východnější po překročení brodu sledující úpatí kopců a navazující v Židenicích na regionální trasu od Maloměřic k zábrdovickému brodu. - Od Líšně do Maloměřic přichází ještě další trasa pokračující k Cacovicím, resp. do Husovic. - Od Slatiny (list č. 6) jde zkratka na Židenice s napojením na regionální trasu k Zábrdovicím a druhá na Černovice.

Na jihu je síť rozšířena o tři linie s.-j. směru. Dvě z nich procházejí Horními Heršpicemi, při čemž se obě spojují nedaleko kláštera Milosrdných bratří, kam spěje i třetí stezka od Moravan (list č. 8). Na regionální severnější trasu od Bosonoh navazuje místní stezka od Kohoutovic, resp. horní trasa od Žebětína (list č. 4). Podél pravého břehu Svatky od kostela sv. Václava šla místy v prudkém svahu trasa na Jundrov. Tam brodem přes Svatku bylo možno se napojit na stezku procházející Žabovřesky přes kopec od Králova Pole na křižovatku u kartouzského kláštera. Ze Žabovřesk od dnešní kapličky na Burianově náměstí šla stezka okolo Kraví hory pod Špilberk, dnešní údolní, Solniční a Bratislavskou ke křižovatce u zábrdovického brodu. Odtud k SV je zkratka do Husovic na dnešní Tomkovo náměstí. Sem vede další trasa od Starého Brna přes Úvoz a dnešní Kotlářskou, Drobného a Provazníkovou. Od Medlánek (list č. 2) vede trasa do Komína s návazností na horní nebo dolní variantu regionální stezky.

Z několika kratších spojek uvádím jen tři z dnešního Šilingrova náměstí Biskupskou k chrámu na Petrově, resp. ze Starobrněnské kose přes Zelny trh, Kapucínským náměstím k vyústění do Masarykovy ulice s napojením na dálkovou trasu. A třetí z Údolní ulice na Špilberk s hradem nejpozději z 13. století.

Popsaná situace vodních toků a sítě stezek i s hlavními křižovatkami zdůrazněnými starobylými kostely ukazuje jaké hlavní predispozice vytvořily předpoklady k vzniku a růstu města Brna. Na listu č. 5 je dobře vidět, že centrum města je vázáno na dálkovou trasu. Podél ní je pět starobylých kostelů a další dva na její horní variantě. Kromě toho na regionálních stezkách jdoucích od Měšina (tj. na její jižní trase k Starému Brnu) je to místo brodu na Svitavě v Komárově, se starobylým kostelem, podobně jako při severnějším tahu ke Královu Poli s brodem v Zábrdovicích se stejně starým kostelem (viz tab. 1).

Tab. 1
Starobylé kostely v Brně

název	místo	doba vzniku	původ informace
Benedikt (Jiljí)	Luh (Komárov)	kolem 1180	Zemek 1993
Jakub	Brno	před 1220	Zemek 1993
Kunhuta	Zábrdovice	kol. 1185	Zemek 1993
P. Marie	Zábrdovice	kol. 1210	Zemek 1993
Martin	Brno	před 1200	Hálová-Jahodová 1947
Michal	Brno	před 1230	Zemek 1993
Mikuláš	Brno	kol. 1225	Zemek 1993
Petr	Brno	kol. 1175	Zemek 1993
Prokop	Staré Brno	kol. 1080	Zemek 1993
rotunda	Staré Brno	kol. 1000	Zemek 1993
Václav	před brodem na Starém Brně	kol. 1045	Zemek 1993
Václav	Obřany	12. století	Švábenský 1933b
Vít	Královo Pole	kol. 1200	Hálová-Jahodová 1947

Je známo, že Staré Brno bylo prapůvodním sídelním místem při brodu už v 10. století. Na to svědčí nejen tisíciletý věk rotundy, ale i archeologické nálezy z okolí staré hospody U Modrého lva i z doby před 10. stoletím (Cejnková, Loskotová 1993). Tento starobylý hostinec zbouraný v roce 1934 a doložený již k roku 1243 (Hálová - Jahodová 1947, s. 46) by mohl být pozůstatkem nedoloženého přemyslovského hradu v situaci podobné jako v Opavě. Tam stál na místě dnešního gymnázia přemyslovský hrad před cca 100 lety zbouraný při brodu přes řeku Opavu. Pak je logické vysvětlení názvu Brněn grad (=blatný hrad) a ovšem i možnost jeho umístění do nejbližšího okolí současné pošty s mosaikou modrého lva, stojící přibližně na místě bývalé hospody. Z významu místa a tradice vyplývá i možnost existence ještě staršího opevněného místa než z doby přemyslovské. Nelze ovšem vyloučit i možnost, že v místech dnes zastavěných nejstaršími částmi byvšího kláštera cisterciáček vedle rotundy stál za obdobných předpokladů (jak uvádím výše) ovšem zde už jen při brodu přes rameno Svatky a bez archeologických nálezů z poloviny 10. století a starších onen hledaný blatný hrad (Švábenský 1993a, s. 239). - V 11. století by bylo centrum brněnského údělu třeba hledat v každém případě při brodu v nivě na

Starém Brně. Fakt existence hospody U modrého lva před polovinou 13. století z doby udělení velkých městských privilegií by svědčil, že v době moravských markrabat od konce 12. století bylo jejich sídlo přeneseno jinam. Nabízí se výklad, že za existence románského kostela na Petrově alespoň od poslední čtvrtiny 12. století mohla zde na přechodnou dobu několika desetiletí stát v areálu dnešního biskupství při ukončení místní odbočky stezky stavba sloužící jako přemyslovský palác. Vzhledem k výstavbě alespoň tří kostelů ve stejné době posledních dvou desetiletí 12. století v Brně a jeho tehdejšího okolí znamenající rozsáhlou osídlovací éru, lze tento předpoklad připustit. Později místo na Petrově nemuselo malým rozsahem vyhovovat (Švábenský 1993a, s. 240) a došlo k nové stavbě hradu na Špilberku snad už po polovině 13. století (Dřímál, Peša, red. 1969). Ještě mezi tím mohlo být centrum správy v markraběcím domě věžového typu na Rybném trhu (dnešní Dominikánské náměstí) (Dřímál, Peša, red. 1969, s. 81) v sousedství královské dodatečně přistavěné kaple z konce 13. století (Hálová-Jahodová 1971, s. 87). Přesun centra z nivy na kopec mohl být podmíněn nedostatkem místa na ploše Starého Brna, které během 10. a 11. století se zřejmě stále hustěji zabydlovalo. Během 12. století ne-li dříve se dá očekávat, že průběh dálkové trasy musel k sobě přitahovat další usedlíky. Tak pod úpatím Špilberku i Petrova i částech stezky odtud dále k V (území dnešního přednádraží a nádraží) se musela objevovat nová stavení. Pro jejich obyvatele byl postaven před koncem 12. století kostelík sv. Martina. Existence dalších kostelů při místních stezkách okolo roku 1200 (sv. Petr před tímto datem, kaple sv. Jakuba, kostel sv. Michala po tomto datu) svědčí o již početném obyvatelstvu v areálu budoucího města (Švábenský 1993, s. 87). Když vznikalo město v hradbách před polovinou 13. století dostala se tato česká část podél dolní dálkové trasy z části mimo hrabdy a jen výše položené domy zůstaly jako česká osada se svým kostelem Petrovem v hradbách (Švábenský 1993, s. 257).

Je pravděpodobné, že nové Brno na začátku 13. století již bylo tak rozsáhlé, že svým významem se muselo minimálně rovnat městům s privilegií z první čtvrtiny století, jakým byl např. Podivín. Lze proto předpokládat, že Brno v téže době obdrželo prvé městské privilegium, které se nedochovalo, protože hlavní péče byla věnována pozdějším významnějším privilegiím z roku 1243.

Stezky, které vedly územím budoucího města, vymezily uliční síť. Nejlépe je to možno pozorovat na vzniku trojúhelníkového náměstí (dnes Svobody). To predisponovalo rozdvojení stezek od jihu z dnešní Masarykovy ulice na dnešní Veveří a Lidickou ulici. Průběh městského potoka (při s. straně náměstí) vymezil jeho třetí stranu. Podobně vznikl Zelný trh jako trojúhelníkové náměstí při rozdvojení stezek na dnešní Starobrněnské ulici. Rozdíl je pouze v tom, že do plochy náměstí byly postupně vestavěny i mimo původní linii další budovy, takže výsledným efektem je tvar nepravidelného mnohoúhelníku. Historické Brno ležící v bývalých hradbách má tedy jen okrajovou část okolo hradeb tzv. hradební okruh z 19. století a část v sv. čtvrti po rozsáhlých demolicích v 19. století postavenou na nových uličních dispozicích (ortogonálách). Tvrzení o starých predispozicích uliční sítě do značné míry platí i o dalších částech města. Plně to platí tam, kde terén neumožňoval jiné vedení ulice, takže zůstalo

i v 20. století při průběhu nepravidelném. To se týká např. Údolní ulice. Ale i v okrajových částech dnešního Brna zvláště v jejich centrech se dosud plně projevují tahy původních stezek. Tak se to např. týká oblasti kolem Mojžírova náměstí v Králově Poli, v starých centrech Černovic, Komína, Horních Heršpic, Husovic i Obřan. Pomineme-li výstavbu panelových domů posledních desetiletí, pak i novější části Brna přizpůsobily alespoň z části své hlavní tahy původnímu tvaru reliéfu. Dokládá to např. v bývalé nivě Svitavy pod Komárovem průběh ulice Hněvkovského podél bývalého toku Svitavy, nebo ulice Drobného při úpatí svahu pod Černými Poli nad nivou Ponávky. Jen některé části města mají pravidelnou ortogonální síť: především v Králově Poli ve směru na Žabovřesky. Dokonce ani moderní čtvrt v Černých Polích vzhledem k členitému terénu nemá zcela pravidelnou ortogonální síť ulic. Jinde některé ulice probíhají jako paralelky původních tras stezek. To se týká především výpadovky k jihu podél dálkové trasy. Vídeňská ulice pochází z doby císařských silnic rýsovaných podle pravítka. Ukazuje se též, že území niv byla až na výjimky (např. Staré Brno) okupována jako poslední. Některé zůstaly až dosud alespoň z části volné. Jde např. o nivu Svatky v Žabovřeskách. Vlastně až od 2. čtvrti 20. století je výstavištěm zabrána pisárecká niva. Niva mezi ulicemi Nové Sady a Komárovem je ve stavu sice zbídačelém, ale přece jen zvláště pro oblast zamýšleného Jižního centra z části zachovalá. Niva Ponávky je vyjma parku Lužánek prakticky zastavěná. Nakonec o nivě Svitavy, z ní zůstalo minimum. Něco na Cacovickém ostrově a pak už jen v Ráječku za Černovicemi. Území mezi Svatkou a Svitavou od Komárova k jihu je natolik změněno regulací toků, že poloha kostela sv. Jiljí vyznačující místo brodu na Svitavě je nyní zcela nelogická. Současná architektura okolí navíc porušuje původní charakter území, takže působí z celého Brna nejhorší urbanistický dojem. Ukazuje se, že proměna uliční sítě bez ohledu na původní predispozice stezek vede do slepé uličky. Tam, kde se v historickém prostředí bez návaznosti na minulost uplatňuje samostatně architektura a silniční inženýrství, je konec urbanismu hodného svého jména.

Tuto kapitolu lze uzavřít zjištěním, že Brno vzniklo zákonitě na území křižovatek stezek dálkové s regionálními. Síť stezek vytvořila i predispozice k uliční síti, podstatná část hlavních tahů je jimi přímo podmíněna. Výhodná poloha je dána též konfigurací terénu (Petrov, Špilberk) a vodní sítí, která zajišťovala v historické době dostatek vody. Proměny v síti stezek event. na nich vzniklých cestách nastaly antropogenní činnosti jako je regulace řek nebo výstavba železničních tratí. Tyto zásahy způsobily například přerušování ulice Polní až v 19. a 20. století ve dvě slepé trasy. Do nedávné doby byla síť stezek vlastně soustavně predispozicí pro vývoj uliční sítě a města vůbec.

List č. 6

Hlavní linie regionálního významu se křižují v Podolí. Prvá prochází rovnoběžkovým směrem od Brna a míří do vyškovské brány a v podstatě se nepřidrží vodních toků. Druhá poledníkového směru probíhá podél toku Řičky. Od ní se odpojuje podél Líšeňského potoka regionální trasa ve směru na Husovice (list č. 5). Na obě křižovatky - podolskou i líšeňskou - je vázána

lokalita Starých Zámků, velkomoravského centra fungujícího v brněnské oblasti až do 10. století. Po ústupu významu lokality během 10. století se i osídlení ze Starých Zámků přesunulo do dnešní Líšně podél stezky spojující Staré Zámky s brodem na Starém Brně. Stezky místního významu propojují zdejší území s Brnem přesněji řečeno s Maloměřicemi a Židenicemi (list č. 5). Trasa od Maloměřic má přímé pokračování k JVJ do Šlapanic. Její křížení s regionální stezkou východního směru od Brna vyznačuje osada Kandia, původně zájezdní hospoda (Slavík 1897, s. 188). Líšeňský kostel s románskou apsidou (Slavík 1897, s. 182) a zámek leží při stezce z Mariánského údolí podél pravého přítoku Líšeňského potoka. Při rozdělení na směr do Židenic a do Maloměřic stojí zámek. A při dvojí křižovatce jednak větve stezky ve směru od SZ od Maloměřic (podél Velké Klajdovky), jednak při křížení s trasou od Šlapanic se tyčí kostel. Hospoda Velká Klajdovka je obslužnou stanicí na křižovatce výše uvedené trasy z Líšně do Maloměřic se stezkou od Ochozu do Židenic.

List č. 7

Území zde zachycené je mimo vlastní hranice města a také nemá k městu Brnu spád zdůrazněný průběhem stezek. Výjimkou je jen regionální tah ze Střelice na Ostopovice (list č. 5).

Na listu je zachycen malý úsek dálkové trasy podél řeky Jihlavy, kromě toho je zde regionální trasa podél Bobravy s bifurkací jednak na výše zmíněné Střelice, jednak na Radostice a Ořechov s pokračováním na Rajhrad (list č. 8).

Místní stezky propojují Střelice s Radosticemi, Pršticemi, s pokračováním na Silůvky a dále k jihu na Moravské Bránice. Další linie spojují Tikovice s Ořechovem, Pršticemi, Silůvkami, na jih vedou na Mělčany. Další stezka sleduje Troubský potok od severu k jihu s pokračováním na potoku tekoucím od Ořechova. Výraznou linií představuje trasa z Boskovické brázdy od Neslovic (mimo list č. 7) k JV na Hlínu a pokračováním na Silůvky a především k JV na Dolní Kounice (již mimo list č. 7). Z Hlíny je rovněž spojení na dálkovou trasu podél Jihlavy.

List č. 8

Území zde zobrazené navazuje na list č. 5 především jako území soutoku Svatky a Svitavy. Platí zde totéž, co je uvedeno k listu č. 5 s tím rozdílem, že pro území samotného jádra Brna jsou k dispozici alespoň staré plány či zobrazení až k 17. století. Ze zdejší oblasti nivy žádné takové doklady se mi nepodařilo zjistit. Pro průběh přirozených koryt obou toků je zde naopak více mapových indicií (přímo v listu č. 8). Dost dlouhé úseky původních koryt obou řek se dosud uchovaly: u Přízřenic a Modřic na Svatce a u Brněnských Ivanovic, Holásek a Chrlíc ze Svitavy (zde např. jako Holasecká jezera). Z mapy lze vyčíst, že regulovaný soutok obou řek u Přízřenic sem byl přeložen od původního u Rebešovic (spolu s Bobravou). Tento relativně zachovalejší stav nastal zřejmě proto, že urbanizační tlak na zábor plochy zde vůbec nevzniknul.

Jako všude, kde řeky meandrují, se jejich tok během času překládal. Jako hypotetické - podle konfigurace terénu (průběhu vrstevnic, krátkých úseků

suchých meandrů, resp. dalších indicií) jsem v mapě zakreslil varianty staršího možného průběhu toků bez jistoty jejich polohy a už vůbec bez možnosti určení jakékoliv datace.

Na rozdíl od nivy v listu č. 5 se zde uchoval místy i lužní les (Dlouhé líchy a Popovický les). Značné plochy byly přetvořeny kdysi v rybníky. Jeden z nich se uchoval u Holásek, jiný byl zřejmě mnohem později zřízen v pravidelném obdélníkovém tvaru v. od Modřic. Většinou až po polovině 18. století zaniklé rybníky (Kratochvíl 1910, s. 7) dokládají pomístní názvy mezi Popovicemi a Modřicemi, resp. u Přízřenic (V Jezírkách). Kdysi zcela zamokřené území až dosud má minimální počet dopravních tras ať silnic či polních cest.

Územím prochází v s.-j. směru dálková trasa většinou nedaleko od nivy v mírně zvýšeném terénu. Niva tvoří osu svrateckého úvalu. Trasa stezky míří od Brna na jih po okraji nivy u Brna široké až 2 km a zúžující se do soutěsky, která je nejužší v Rajhradě (již mimo list č. 8). Je to klíčová poloha při přístupu k Brnu od Dunaje a proto zde vzniklo kdysi velkomoravské blatné hradiště a posléze na Moravě nejstarší benediktýnský klášter zde byl vybudován již v 11. století. Nepochybně vznikl též s toutéž obrannou funkcí a s úkolem poskytnout útulek cestujícím.

Z regionálně významných stezek prochází tudy jediná variantní linie od Brna směřující na Rajhrad (mimo list č. 8). Jsou z ní patrné jen úseky v jz. a jv. části mapy a kratičké úseky od Tuřan (list č. 9) namířené k S po tuřanské terase k Brnu. Místní stezky mají spíše poledníkový směr vzhledem k situaci dané průběhem nivy. To je zvláště patrné ve východní části listu (od Brněnských Ivanovic k Rebešovicím a dále k Rajhradu). Trasa stezky od Modřic na Popovice s.-j. směru procházející nivou s pomístním názvem Rybníky, nepochybně je podstatně mladší než původ většiny ostatních. V západní části listu přece jen s členitějším terénem je trasa některých stezek již složitější. To platí pro stezky podél bohatě meandrující Bobravy, ale i v některých dalších případech (např. spojení Nebovic s Hajanami). Přímoútrnou trasu si uchovává např. trasa od brodu na Starém Brně (list č. 5) do Moravan. Rovnoběžkový směr mají pouze spojení z Moravan do Dolních Heršpic a druhá do Přízřenic. - Není vyloučeno, že jako varianta dálkové trasy mohla též sloužit místní trasa probíhající z Modřic přes Přízřenic, Dolní Heršpice (již na listu č. 5), odkud po Polní ulici mohla dospět k brodu na Starém Brně. Ostatní místní linie jen dokreslují síť stezek na jihu Brna.

List č. 9

Daným územím prochází jediná dálková trasa přes Újezd u Brna a Hostěrádky-Rešov. Vychází z jihu od Židlochovic a Měnína a pokračuje dále ke Křenovicím a do Vyškovské brány, nebo na Slavkov, Bučovice a Kroměříž. Regionální trasy se zde křižují u Otmarova a v Telnici. Dvě trasy vycházející od jihu (mimo list č. 9) z Měnína. Jedna směřuje na Tuřany a nám již známou trasu přes Tuřany po tuřanské terase dále k S. U Otmarova vede horní varianta přes statek Vladimírov, zatímco dolní musela být z provozu zcela vyřazena v době, kdy byl na ní zbudován rybník zrušený v roce 1782 (Kratochvíl 1910, s. 211).

Druhá trasa sleduje Zlatý potok (Říčku) přes Šlapanice a dále k S (viz list č. 6). Třetí směr předchozí křižující vychází na Z od Rajhradu (mimo list č. 9). První křižovatka je při jz. okraji Otmarova a druhá v Telnici, stezka pak pokračuje přes s. okraj Újezda a navazuje na okraji Hostěrádek na dálkovou trasu.

Místní trasy jsou zde v mírně modelovaném terénu téměř přímkové. Nejdelší jde od j. okraje Telnice k SV podél úpatí Prackého kopce mimo obce na Holubice (mimo list č. 9). Další jde z Telnice na Tuřany. Ostatní propojují jako zkratky jednotlivé obce, pouze trasa podél Dunávky přes Dvorska a Otmarov je podle toku křivolaká.

Při rekognoskaci terénu v Telnici jsem zjistil, že Litava (Cézava) byla mezi Šternovem a Telnicí v roce 1926 regulována. Průběh dálkové trasy tedy procházel podél původního toku j. okrajem Telnice. Dálková trasa je podle místních občanů známa pod názvem „kupecká cesta“. Regionální trasa z Telnice na Újezd probíhala dle týchž občanů, jak je v mapě mnou interpretována v úseku mezi Telnicí a Újezdem, zatímco v současnosti již cesta zanikla a není ani v mapě zakreslena. Zůstala jen kaplička v poli mimo cesty na v. kraji Telnice. Trasa z Telnice na S podél Zlatého potoka je před Sokolnicemi zvána na Krakově. To lze interpretovat ve smyslu na Krakov jako důležitého cíle obchodní trasy. Stejný pomístní název stejně interpretovaný shledal v Měnině Vermouzek (1983 s. 188) a už léta před tím pro identickou polohu u školy a kostela Kratochvíl (1910, s. 156). Z uvedených poznatků lze tedy dedukovat, že metodický postup je v zásadě správný a umožňuje solidní orientaci. Pro detailní zcela lokální situaci je pochopitelně podrobnější studium žádoucí, jak se ukazuje právě na příkladu Telnice.

O úloze predispozic komunikačních uzlů

Mapa stezek v širším brněnském okolí na obr. 1 vychází z analýzy dvou map 1:75 000 totiž z listu Brno (č. 4357) a z listu Boskovice (č. 4257) mimo jeho severní část. Obr. 1 zachycuje všechny důležité stezky, hlavní tahy a křižovatky resp. komunikační centra i ta, která leží od Brna ve větší vzdálenosti. Jsou to na severu Bořítov (Sebranice jsou již mimo vlastní brněnskou síť stezek), na jihu Židlochovice, na západě Ivančice s trasou boskovickou brázdou a na východě Křenovice. Mapa zachycuje trasy stezek podle hierarchie (k tomu viz výše v kap. 2 a 3). Vedle toho jsou zakreslena místa hlavních brodů tj. přechodů přes relativně větší toky, které soustřeďovaly na sebe větší stezky (a později i prvé mosty). Průběh stezek dokreslují křížky, boží muka, kaple a kostely, které byly zakresleny v obou citovaných mapách (Brno a Boskovice). Výskyt církevních staveb, jak je možno bez pochybností sledovat na obr. 1, je výrazně větší ve východní a jižní části brněnské aglomerace. To dokládá terénní situaci: v místech predisponovaných členitým terénem s úzkým údolím, je trasa zřejmá. V méně členitých terénech s hustějšími křižovatkami a s přímějším průběhem tahů jsou

orientační body v krajině bez souvislých lesních porostů s dalekými výhledy v území zemědělském tj. antropogenně proměněném mnohem potřebnější.

Konečně nejdůležitější jsou označení center tj. geomorfologicky predisponovaných křižovatek jinak řečeno predispozic komunikačních uzlů. Ty jsou hierarchicky různé. Předně jde o uzly dálkových tras, potom uzlů dálkové trasy s regionální resp. regionálních mezi sebou a nakonec jen regionální s lokálními (u nich neuvážuji bifurkaci vidlicovitou často s variantou dolní a horní stezky). Hlavní komunikační centra obtáčeji Brno jako jednotlivé květy ve věnci. Podrobněji jsou popsána níže.

Predispozice komunikačních uzlů přirozeně vedly během dob k novým sociálním skutečnostem. Nejdříve zde vznikala prvá jednotlivá sídla (obslužná: krčmy). V souvislosti s tímto mohlo být vybíráno mýtné, resp. později (u původních brodů) mostné tak např. v 1. polovině 14. století v Židlochovicích či Měnině (Kratochvíl 1910, s. 87 a 156-158). I pro jiná centra se dochovaly historické údaje o starých obchodních trasách, tak např. v Blučině (Kratochvíl 1910, s. 92). Ne vždy tato zárodečná sídelní jádra vedla k vzniku osad a obcí, či k stavbám hradů (nebo ještě dříve hradištím a později zámekům), nebylo-li v okolí pro ně výhodné místo: především dostatečná plocha. Naopak za příznivých podmínek vznikala i z malých obcí městečka co správní centra okrsku, nadaná různými privilegii jako vlastním soudem např. Měnin (Kratochvíl 1910, s. 156). Příhodná poloha dala vyrůst některým z hlavních center ve větší města. Brno samo vděčí za svoje dnešní postavení na Moravě teprve vzrůstu v 18. století. V létech předchozích se poměřovalo s Olomoucí, Znojmem a kdysi v minulosti i dalšími centry. Rychlý růst města nastal v letech 1763-4, kdy sem byla přenesena výroba vlněných látek z Horního Litvínova a z nedalekého Slavkova. Stalo se tak pro výhodnou geografickou polohu vůči Vídni na významné komunikační trase od Dunaje k Vroclavi (dodal bych i ke Krakovu). K růstu města přispělo, že přes Brno šla už v roce 1740 postavená silnice z Vídně na Vroclav (slezský vnitrozemský přístav) a že zde byla ustavena první kreditní banka - už v roce 1751 - v celé habsburské monarchii (Freudenberger 1977, s. 11, 12, 17, 56). Je tedy zřejmé, že poloha na dálkové trase a celkově geograficky příhodné místo se staly rozhodujícími činiteli ve vývoji města.

Nyní je možno ukázat, jak se během tisíciletí měnila situace na dálkové trase poledníkového směru na jižní Moravě. Její uplatnění v prvních stoletích po Kristu dokládají nálezy mincí: v Brně ojedinele na několika místech, větší poklad původem z let 260-378 pochází z Koliště (před časem Sadů osvobození) na trase obchvatu budoucího historického jádra (Dřímál, Peša, red. 1969, s. 26). Další mince byly nalezeny v Rajhradu a Rajhradcích i Židlochovicích (písemné sdělení J. Sejbala 1993).

V době římské bylo centrum správy a ovšem i vojenské moci na hradišti u Mušova. Je to poloha při největším komunikačním uzlu jižní Moravy. Jeho nevýhodou zřejmě bylo časté podmáčení na soutoku několika říček se Svatkou. Zvláště se to muselo projevit v pozdější době za přemyslovského státu, kdy osídlení postupovalo proti toku řek do vyšších poloh s následnými antropogenními vlivy: především žďářením rozšiřovaná plocha orné půdy a s tím

spjatá eroze a také zvyšování počtu a rozsahu povodní. Jarní zátopy v tomto uzlu nejspíše způsobily, že přednostně vyšlapávané stezky se objevily v okrajovém polygonu (Pohořelice, Velké Němčice, Hustopeče, Zaječí, Perná, Brod nad Dyjí), kde jen sídla na protipólu (Pohořelice a Hustopeče) se vyvinula v nevelká města. Severně odtud na křižovatce dálkových tras v Židlochovicích vzniklo město s velkým reprezentačním zámekem na místě původní tvrze chránící brod přes Svatku. Pro údobí uvažované v tomto textu (tj. 10.-12. století) považuji za pravděpodobné, že zdejší sídlo se muselo alespoň v počátečním období rovnat Brnu, ne-li ho předčít (archeologicky je doloženo velkomoravské osídlení - ústní informace J. Unger 1993). Také Rajhrad má významnou polohu na křižovatce s regionální stezkou. Jeho důležitost zvýrazňuje „soutěska“, do níž se zužuje niva od Brna. Tato brána k Brnu byla proto již ve velkomoravském období plně doceněna hradištěm a posléze založením benediktýnského kláštera v 11. století. Okolí bez výraznějšího převýšení se však ukázalo jako málo vhodné pro větší obranné sídlo v pozdějším období. Rajhrad zůstal jen malým městem. Nejseverněji ve svrateckém úvalu položené Brno se opírá o svahy brněnské vyvěliny resp. Dražanské vrchoviny včetně jihu Moravského krasu. To přispělo spolu se spojením dílčích niv Svatky, Ponávky a Svitavy a s brody na Svatce i Svitavě při růstu počtu obyvatelstva ke vzniku zárodečného centra již během 10. století. Během dvou dalších století vzrostlo osídlení tak dalece, že po přesunu centra do nové polohy (později v hradbách) bylo Brno v průběhu půl století nadáno významnými městskými privilegii (v lednu 1243).

Hlavní komunikační uzly a sídelní centra v okolí Brna

Podle očíslování v obr. 1 uvádím komunikační uzly hierarchicky významnější i jejich roli z hlediska cest i sídel. Nejprve uvádím křižovatky dálkových tras a křižovatky dálkové trasy s regionálními.

Uzel č. 8 Židlochovice na křižovatce dvou na sebe kolmých dálkových tras při brodu na Svatce je vlastně nejvýznamnější ze všech uzlů včetně Brna. Vysvětlení přesunu hlavní křižovatky svrateckého úvalu do Brna je podán výše.

Uzel č. 1 Bořítov leží na dálkové trase na Sebranice (a dále do Kladska) s křížením regionální trasou. Vyvinul se v obec se stálou dopravní rolí.

Uzel č. 2 Černá Hora svědčí o tom, že vzdálenost mezi komunikačními uzly není určována nějakou distanční hodnotou, ale je závislá na konfiguraci terénu. Zde jde o místo, kde se stýkají dvě varianty dálkové trasy stezek.

Uzel č. 3 Lažany je původem obdobným místem jako předchozí uzel. Vznikl na rozdělení dálkové trasy.

Uzel č. 4 ležící na křižovatce dálkové trasy s regionálními a lokálními je příkladem, kdy nedošlo na predispozici k vzniku obce. Mimo boží muka zde nebylo (j. od Lipůvky) nic vybudováno. To však nevylučuje, že by zde v dávnější minulosti nikdy nic nestálo. Naopak archeologie by zde měla mít naději k úspěšnému průzkumu.

Uzel č. 5 Královo Pole - Kartouzský klášter opět na dálkové trase s křížením s regionální neztratil nikdy svůj komunikační význam. V posledních letech byla křižovatka opět zvýrazněna tahem od SV (po regionální trase).

Uzel č. 6 Horní Heršpice je prehistoricky doložen z halštatu (k tomu byla výstava v r. 1993 ve Staré radnici). Novodobá dálniční křižovatka je umístěna nedaleko polohy starého komunikačního uzlu.

Uzel č. 7 Rajhrad dosud nepozbyl na významu na dálkové trase (viz též výše o Rajhradu).

Uzel č. 9 Ivančice vznikl na křížení dálkové a regionální trasy v boskovické brázdě. Existence města dokládá jeho význam.

Uzel č. 10 Dolní Kounice na křížení dálkové a horní regionální trasy zvýrazňuje počet církevních staveb a brod u starobylého města.

Uzel č. 11 Pravlov je predisponován křížením dálkové rozdvojené trasy s regionálním tahem při brodu. Významnost tohoto místa předčí sousední uzel Dolních Kounic, přesto zůstalo zde jen u vzniku obce. Archeologicky by zde mělo jít o přednostní výzkum. Osídlení při tomto brodu muselo existovat opakovaně a po dlouhou dobu už dávno v předslovanském období.

Uzel č. 12 Měnín je křižovatkou dálkové a regionální trasy ve výhodné poloze. Křížují se zde trasy od jihu (JZ) k SV a JV. Od prehistorie důležité místo. Jeho význam poklesl nejen díky rozhodnutí krále Jana z roku 1333, aby obchodní cesta z Vídně nevedla Měnínem, ale Brnem (Kratochvíl 1910, s. 156-157), ale soudím že především z jiného důvodu: lužní les v nivě Svatky resp. alespoň jeho okraj ve směru k Brnu se mohl stát v té době už opět dobře průchozím, takže cesta po terase vyhýbající se mokřinám (antropogenně přímo či nepřímo zvětšeným nejvíce asi v 11. a 12. století) od Měnína až po Černovice a dál ke Královu Poli nebo do vyškovské brány již nebyla nutností. Regionální trasa na terase byla vlastně horní variantou dálkové trasy podál Svatky resp. i Svitavy (před regulací řek už od Rajhradu).

Uzel č. 13 Telnice na křižovatce dálkové, regionální a lokální trasy je také vlastně významnější než sousední uzel Měnín. Telnice už svou velikostí dokládá, že její význam v současnosti je větší než Měnína. (Viz též údaje o Telnici ve výkladu k listu č. 9).

Uzel č. 14 Křenovice leží na okraji brněnské aglomerace, kde na dálkovou trasu od Židlochovic (na Holubice) s pokračováním do vyškovské brány navazuje regionální trasa na Slavkov a ke Kroměříži a ještě dvě místní trasy. Význam uzlu dokládá i železniční křižovatka.

Následují křižovatky nižšího významu (bez podílu dálkových tras):

Uzel č. 15 Malhostovice na regionálním dopravním uzlu nemá prostor k většímu rozšíření v členitém terénu.

Uzel č. 16 Veverská Bítýška na uzlu nejen regionálních, ale i místních tras v boskovické brázdě vedl k vzniku města.

Uzel č. 17 Ostrovačice zahrnuje široký uzel tří regionálních tras. Současný dálniční tah s napojením na okolní silnice dokresluje, že význam tohoto uzlu vzrostl.

Uzel č. 18 Brno-Juliánov je jedním z nejbližších samotnému brněnskému

hlavnímu komunikačnímu centru a také indikuje hlavní výpadovou trasu od Brna do vyškovské brány. Je to predispozice na níž se nedochoval žádný typický „rozcestník“ totiž nějaká církevní stavba, snad především díky průmyslové urbanisaci.

Uzel č. 19 Podolí má predispozici zvýrazněnou tokem Říčky. Původně zde byly dvě vsi až do 15. století, na levém břehu ves Kříčeň se zámkem, na pravém břehu vlastní Podolí (Slavík 1897, s. 245). To dosvědčuje pro historickou dobu větší význam této křižovatky.

Uzel č. 20 Brno-Maloměřice se v dnešní podobě města vytratil po zbudování železniční trati včetně seřadiště a cementárny. Ty úplně přerušily funkci původní predispozice.

Uzel č. 21 Tetčice se prezentuje stále jednak existencí obce, jednak velice typicky na samotné křižovatce stojícím „svatým za dědinou“ na pahrbku asi 3 m vysokém. Nedaleko ležící Rosice se vyvinuly v město na křižovatce méně významné (totiž uzlu regionální trasy s místními liniemi) pro jinak výhodnější geografickou posici uprostřed boskovické brázdy. Tetčice leží pod zlomovým svahem na samém okraji boskovické brázdy v méně příhodné poloze. Původní trasa stezky na jih od obce byla opuštěna, jak to dosvědčuje západnější průběh silnice a osídlení podél ní.

Uzel č. 22 u Starého Lískovce je jedním z brněnských uzlů. V historické době neměl větší roli, nedochovalo se žádné rozcestní znamení (kaple, kostel ani křížek), stál zde pouze Nový mlýn. Starý Lískovec svým osídlením sem nezasahoval. Současná doba však napojením dálničního přivaděče na dálnici (ta probíhá v nevelké vzdálenosti paralelně s regionální trasou rovnoběžkového směru, aby se vyhnula stávající zástavbě) akcentuje tento satelitní brněnský uzel.

Uzel č. 23 Brno-Zábrdovice se v zástavbě města nejeví jako velký dopravní uzel. Jeho význam je však ze satelitních křižovatek Brna hned na třetím místě za uzly č. 5 a 6. Zábrdovický klášter, který stál před staletími osamoceně při křižovatce, dominoval širokému rovinatému okolí, jak to dokládají obrazy z ještě ne příliš dávné doby: např. Pohled na Brno za pruského obležení roku 1742 od J. T. Rottera (v majetku Augustiniánského kláštera na Starém Brně).

Uzel č. 24 Čebín je přidán navíc, neodpovídá plně stanoveným kritériím, protože neleží na křižovatce regionálních tras, ale jen na vidlici horní a dolní varianty regionální stezky a křížení s místními trasami. Přesto se jeví pod kopcem Čebínkou - výrazným prvkem v krajině - neméně důležitý jako nedaleký uzel č. 14 v Malhostovicích. Stálý rozvoj obce v poslední době dokládá jeho význam. Přes to ale vzniklo nedaleko na křižovatce jen místních stezek město Kuřim. Že to předčilo svou velikostí a významem obec Čebín se stalo zřejmě proto, že leží na spojnici regionální stezky (uzel č. 15) a dálkové trasy (v místě uzlu místního významu z. od kopce Záruba).

Uzly ještě hierarchicky nižšího stupně leží na křižovatkách regionální trasy s trasami místních stezek nebo na křížení několika lokálních stezek. Ty již jmenovitě nerozvádím. Jejich uplatnění však může někdy být v rozvoji oblasti významnější než hierarchicky vyšší uly (viz výklad o Kuřimi u uzlu č. 24). Pro uplatnění takových podružných uzlů ve vývoji města Brna lze uvést alespoň

několik příkladů: u dávno zaniklého brodu v Komárově indikovaného kostelem sv. Jiljí v tak řečeném Luhu jde o jeden ze satelitních uzlů spjatých především s trasou na Staré Brno (viz výše výklad k listu č. 5). Další uzel takového většího významu je v Líšni (viz výklad k listu č. 6). Oba jsou na křížení regionální trasy s místními. Uzel jen místních tras je např. v Slatině nebo Moravanech. Sledovat podrobně tyto a ostatní uzly má smysl jen pro řešení zcela detailních problémů. Tato studie je však věnována otázkám širšího pohledu a proto je dále nerozvádím.

Hlavní závěry

V metodické části studie je popsán přístup autora při odvození sítě starých stezek z geografického hlediska. To nevyklučuje historické a archeologické poznatky při interpretaci, ale nevyžaduje je v první řadě. Tato skutečnost byla hlavním důvodem k této práci. Umožňuje postihnout pravděpodobný stav z období kolem 10.-12. století tj. z doby, kdy funkce stezek byla ještě všude primární a nikde ještě nebyla potlačena, tak jak se to stalo industrializačním procesem 19. a 20. věku. Kromě toho nevyžaduje dlouhodobý výzkum početné skupiny pracovníků.

Pro detailnější studium byla v souboru 9 listů měřítko 1 : 15 000 zakreslena síť stezek v třístupňové hierarchizační klasifikaci. Podrobný výklad k nim poskytuje kapitola o základních poznacích o trasách stezek. Při tom byl učiněn pokus o určení přibližného rozsahu nivy s lužním lesem a odhadovanými průběhy koryt tří hlavních brněnských toků. Vše z doby spíše pozdější tj. po 12. století, s tím, že dřívější situace nebyla příliš odlišná.

Přehled celého sledovaného území poskytuje obr. 1. na němž jsou uvedeny základní výsledky studie. Je zde hierarchizovaná síť stezek dokumentovaná též výskytem církevních staveb (od křížku po kostel), resp. hradních objektů, brodovými místy hlavních řek a především vymezením komunikačních uzlů dvou vyšších hierarchizačních úrovní. Ty jsou popsány v příslušných dvou kapitolách.

Z poznatků výše uvedených vyplývá následující:

a) Pro historické jádro Brna je zřejmý původní plán ulic podle predispozic stezek. Bylo by žádoucí zvláště v památkové rezervaci Brna výhledově udržovat resp. v budoucnosti rekonstruovat to základní schema uchované v doložené síti. Totéž platí ovšem i mimo rezervaci, tak se to např. týká dálkové trasy z centra města do Řečkovic. Obtížnější je situace na opačné jižní straně Brna. Zde rekonstruovat detailně původní trasu je nemožné. Císařská silnice - známá Vídeňka - zcela převzala funkci dřívější trasy. Ta se dá jen nesnadno doložit, je v různých úsecích urbanizačními zásahy zcela přerušena.

b) Ze starých predispozic vyplývá, že základní obchovat kolem centra města „v hradbách“ stejně jako nový dálniční přivaděč mezi Řečkovicemi a obcí

Českou je veden v podstatě po dálkové trase. Je proto logické, aby i další predispozice regionálních tras vycházející z historického Brna zůstaly zdůrazněny nebo se v nějaké formě obnovily. Jedná se o směry ke komunikačním uzlům č. 16, 17, 22 ale i na nečíslované centrum nižšího řádu v Moravanech, resp. pokračování trasy až do Syrovic.

c) Hlavní komunikační centra na Brněnsku, která zaslouží budoucího posílení a ochrany, jsou také výrazně vyznačena v obr. 1. Jmenovitě zaslouží pozornosti tato centra: v samotném Brně-městě č. 5, 23, 6, 22 a nečíslované centrum v z. části města v Pisárkách. Za hranicemi města jde např. o polohy uzlů č. 18, nečíslovaná centra v Šlapanicích, Tuřanech a Modřicích, Střelcích a Žebětíně. Na okraji aglomerace jde o vazbu s těmito centry: č. 9, 10, 11, 7, 8, 12, 13, 14, nečíslované centrum v Křtinách, dále uzlová místa č. 1, 2, nečíslované centrum Tišnov a konečně ještě centra č. 16, 17 a 21. Vůbec nejdůležitější je propojení center na dálkové trase: Králova Pole (č. 5), Horních Heršpic (6), Rajhradu (7) a Židlochovic (8).

Tato studie si nečiní nárok na definitivní poznání sítě starých stezek na Brněnsku, ale naopak považuje uvedená fakta za první souborný pohled na řešenou problematiku a tedy i za někdy mezerovitý či ne zcela přesný výsledek.

Zakončení

S problematikou sítě starých stezek souvisí některé další otázky. Zde je možno jen poukázat na ně, resp. na způsoby jejich řešení:

a) Jde o názvy starých ulic nebo čtvrtí, bran či jiných budov, popřípadě vodních toků v Brně. Docházelo u nich občas k záměnám z nepochopení obvykle při překladech z cizích jazyků. Jako příklad lze uvést ulici Pekařskou. Původní německý středověký název zněl Backengasse tj. ulice Panenská - podle panen, řeholnic (bekyně), které zde sídlily. Později se tento název z nepochopení zaměnil za Bäcker-gasse tj. ulice Pekařská, ač se nikde neuvádí, že by zde pracovali pekaři. Tento vývoj názvu dokládají staré německé plány města (viz archiv města Brna). Podobně tomu bylo s ulicí Běhounskou. Ta se jmenovala původně Rýnská podle původu zdejších osadníků. Z latinského názvu platea Rheinensis či platea Rennenis nepochopením jakoby z německého (rennen = běžet) vznikl název platea Cursorum a v českém překladu Běhounská (Skutil 1993, s. 72, Dřímál, Peša, red. 1969, s. 39). Pokud jde o brány, domníval se Richter (1936), že název Měnínské brány nepochází od Měnína, ale od nějaké nedoložené ulice či osady na půdě Brna, podle níž byla nazvána čtvrť (Quartale Menense) jako došlo k označení ostatních čtvrtí, a že tedy název brány nutno odvodit od nedoložené osady. Richter ještě připomíná, že od Měnína se přicházelo k Židovské bráně (v ústí dnešní Masarykovy ulice). Na prvý pohled se jeví tento poslední argument jako správný. Z tuřanské terasy se v Černovicích scházelo do Komárova a odtud k Židovské bráně dnešní Trnitou ulicí. Ovšem

původní trasa stezky od Měnína pokračovala ve směru k severu a teprve v Juliánově se dala k Z a k Měnínské bráně. Vyhnula se tak brodu přes Svitavu u sv. Jiljí. Tato trasa před 14. stoletím mohla být kvůli vyhnutí se brodu častěji využívána. Tak název Měnínská brána lze akceptovat bez pochybností od názvu obce Měnína. Jako další příklad mohou sloužit Zábrdovice. Tato část města nese údajně jméno podle situace „za brdem“, (míněno od Starého Brna směrem přes Pekařskou) (Šrámek 1982) podobně jako obec ležící na JZ od Dolních Kounic v kopcovitém terénu. Zábrdovice však leží v úvalu za brodem. Německý název Obrovitz (viz např. mapa Ritter, Mehl z roku 1845) dokládá podobu Obrovice. Jde-li o podobný název jako mají Obřany nebo zda došlo vzhledem k pozici vůči městu za brodem napřed k vzniku Zábrodovice a pak buď zkrácováním Obrovice nebo přichýlením z analogie Zábrdovice může být pouhý dohad vhodný k řešení historikům a jazykovědcům. Jako další příklad uvádím název toku Ponávka. Ten vykládá Skutil (1932, s. 71) obdobně jako řeku Punkvu od slova ponikat (zanikat ponořením).

b) Jak síť predispozic stezek se odráží ve vývoji města i jeho historii je na několika místech ukázáno v textu. Úplnější pohled by sloužil speciální studii. Při tom by mělo jít také o zjištění nejstarších dokladů o průběhu nejstarší uliční sítě (viz k tomu Vermouzek 1971, Sitte 1922).

c) Brno jako správní centrum v tomto tisíciletí je další otázkou. Především jde o vymezení hranic správního území řízeného z Brna, jak se proměňovalo během staletí. Jako příklad lze uvést stať o brněnském údělu (Květ, Řehák 1993).

d) Jako další téma uvádím potřebu celostátního urbanistického pohledu na predispozice stezek ve vztahu k dopravní síti i architektuře za současného stavu i při budoucím přetváření obrazu města. Jde vlastně o včasné podchycení zárodečných míst narušování životního prostředí v urbanizované krajině (Keller 1977):

I. nutno vzkřísit roli pěších tras po starých stezkách, pokud se jejich stopy uchovaly nebo je oživit i v urbanizované části města.

II. je potřeba zabránit rozbití města (jako např. v Bratislavě) neorganicky vedenou dálniční sítí. Zatím v Brně jde dálnice v podstatě po trasách starých stezek či jejich blízkém okolí.

III. bylo by vhodné porovnat architektonické a urbanistické záměry se záměry při úpravách a rozšiřování dopravní sítě v přímé návaznosti na síť stezek. Jde především o ohledy na výškové (geomorfologické, reliéfní) poměry, aby stavby budov i dopravních tras zůstaly v proporcích a aby z hlediska urbanismu vznikal harmonický celek. Z tohoto hlediska je třeba výhledově počítat s přestavbou urbanisticky zdevastovaných částí města jako např. v Komárově.

e) Konečně, co nejvíc souvisí s předkládanou studií, je potřeba nástinu zapojení Brna do sítě stezek středověkého českého státu resp. jeho předchůdců v rámci střední Evropy. Jako příklad lze uvést sledování průběhu tzv. jantarové stezky od Baltu po Jadran přes Brno (k tomu např. Freising 1977). Taková studie by vhodně doplnila dosavadní poznatky zde presentované. V současné době jsem v počátku takové práce.

LITERATURA

- Březák J., Klápště J. (1983): Zpráva o rekonstrukční geomorfologické a hydrologické mapě Mostecká. - In: *Archaeologia historica* (Brno) 8, s. 339-404.
- Buček A., Kundera M., Lacina J. (1988): Krajina města Brna. - Brno, Městské kulturní středisko, 50 s.
- Cejnková D., Loskotová I. (1993): Archeologické výzkumy na Starém Brně. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 23-28.
- Čáda F. (1965): Brno - křižovatka starých cest. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 7, Brno, Blok, s. 151-162.
- de Navarro J. M. (1925): Prehistoric routes between northern Europe and Italy defined by the amber trade. - *The geographical Journal*, London, 66, č. 6, s. 481-507.
- Dřímál J., Peša V., red. (1969): Dějiny města Brna, sv. 1. - Brno, Blok, 295 s. a příl.
- Freising F. (1977): Die Bernsteinstraße aus der Sicht der Straßentrassierung. - Bonn, Bad Godesberg, Kirschbaum Verlag, 60 s. a příl.
- Freudenberger H. (1977): The Industrialization of a Central European City (Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th Century). - Edington, Pasold Research Fund LTD, 220 s.
- Hálová-Jahodová C. (1947): Brno - stavební a umělecký vývoj města. - Praha, Pražské nakladatelství V. Poláček, 373 s.
- Keller R. (1977): Bauen als Umweltzerstörung (Alarmbilder einer Un-Architektur der Gegenwart). - Zürich, Verlag für Architektur Artemis, 192 s.
- Knies J. (1902): Vlastivěda moravská II Místopis: Blanský okres. - Brno, Musejní spolek v Brně, 210 s. a příl.
- Komůrkův plán Brna se seznamem ulic (měřítko 1:11520) (asi 1947). - Brno, Knihkupectví B. Komůrka.
- Kratochvíl A. (1910): Vlastivěda moravská, II. Místopis: Židlochovický okres. - Brno, Musejní spolek v Brně, 367 s.
- Květ R. (1990): New determined regularities in the ruptures of the earth's crust and in the evolution of the earth. - *Studia geographica* (Brno) 95, 158 s.
- Květ R. (1993): Stezky brněnského údělu. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 122-125.
- Květ R. (1993a): Staré stezky brněnské aglomerace. - Zpráva, archiv, Útvar hlavního architekta města Brna, 50 s. a příl.
- Květ R., Řehák S. (1992): Prehistorické stezky a jejich predispozice (mapa 1:3000000). - In: *Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva*, Brno, Geografický ústav ČSAV et al., list B4.
- Květ R., Řehák S. (1993): Hranice brněnského údělu. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 119-121.
- Květ R., Řehák S. (1993a): Prehistorické stezky a jejich geografická podmíněnost. - *Sborník České geografické společnosti*, Praha, 98, č. 4, 244-246.
- Michna P. (1971): Archeologické nálezy od sv. Klimenta u Lipůvky (okr. Blansko). - *Vlastivědný věstník moravský*, Brno, 32, č. 2, s. 149-157.
- Prachař A. et. al. (1927): Královo Pole. - Královo Pole, Městská spořitelna, ca 150 s.
- Richter V. (1936): Z počátků města Brna. - *Časopis Matice moravské*, Brno, 60, s. 257-314.
- Ritter F., Mehl F. (1845): Brno a okolí z roku 1845, jižní polovina mapy. - Brno, Geodézie, 1990.
- Sitte C. (1922): Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen. - Wien, Karl Graeser und Kie, 216 a 6 s.
- Skutil J. (1993): Nejstarší zápisy jména Brna a sídlišť v jeho okolí s výklady etymologickými i s interpretací literárních zpráv. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 66-77.
- Slavík F. A. (1897): Vlastivěda moravská II Místopis: Brněnský okres. - Brno, Musejní spolek v Brně, 392 s. a příl.
- Smetánka Z. (1987): Hledání zmizelého věku. - Praha, Mladá fronta, 344 s.
- Šrámek R. (1982): Zeměpisná jména Československa. - Praha, Mladá fronta, 375 s.
- Švábenský M. (1993a): Osudy města Brna do roku 1243. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 221-261.

- Švábenský M. (1993b): Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 86-93.
- Unger J., Procházka R. (1993): Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů. - Přednáška na Symposiu Brno významné centrum řemesel, průmyslu a obchodu 1243-1993. Brno, 12. 63. 1993, Nová radnice.
- Vermouzek R. (1971): Poznámky k Trstenické stezce. - *Vlastivědný věstník moravský*, Brno, 23, č. 2, s. 167-187.
- Vermouzek R. (1983): Brno - křižovatka starých cest. - In: *Brno mezi městy střední Evropy*, Brno, Archiv města Brna, Knižnice sborníku Brno v minulosti a dnes, sv. 4, s. 186-190.
- Vičar O. (1989): Výškopis Brna v polovině 14. století. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 10, Brno, Archiv města Brna et al., s. 84-96.
- Zemek M. (1993): Patrocinia - důležitý pramen k poznání města. - In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, Brno, Archiv města Brna et al., s. 94-100.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

**BRNO V MINULOSTI A DNES
XII**

Pro Magistrát města Brna a Archiv města Brna vydala Muzejní vlastivědná společnost v Brně
Odpovědný redaktor: František Zřídka Veselý
Technická redakce a úprava textu: Jan Jordán
Úprava přebalu autorky Věry Fridrichové: Jan Jordán
23,4 AA textu, 0,15 AA obrazových příloh
Náklad: 600 výtisků

Vytiskl: PM Europrint, s r.o., Čechyňská 8, 602 00 Brno